

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Білогур Влада Євгеніївна

УДК 37.011; 371.212

**ДИНАМІКА ЗМІН СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У
ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Науковий консультант –

Вікторов Віктор Григорович

доктор філософських наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОГО СТУДЕНСТВА	20
1.1 Світоглядні орієнтації сучасних студентів як феномен у дискурсі суспільно-гуманітарних наук	20
1.2 Основні чинники змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів	53
1.3 Світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві	94
Висновки до першого розділу	132
РОЗДІЛ 2 ТРАНСФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	137
2.1 Демократизація суспільства як провідна умова світоглядних змін студентства	137
2.2 Орієнтації на успіх, кар’єрне зростання та добробут у світогляді сучасних студентів.....	174
2.3 Пріоритет здоров’я у структурі змін світоглядних орієнтацій студентів	208
2.4 Актуальність створення сім’ї та виховання дитини	244
Висновки до другого розділу.....	280
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ.....	284
3.1 Світоглядна культура студентської молоді як основа управління процесом становлення системи цінностей.....	284
3.2 Макро- або загальноцивілізаційний рівень умов формування світогляду студентської молоді.....	299

3.3 Мезо- або середній рівень умов формування світогляду

студентської молоді	315
Висновки до третього розділу	348
ВИСНОВКИ	354
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	363

ВСТУП

Актуальність дослідження. Світоглядні орієнтації сучасної молоді, особливо студентства, зумовлені цілою низкою чинників, зокрема змінами, що відбуваються в суспільстві. Становлення сучасної молоді відбувається в досить складних умовах, коли девальвуються старі цінності й формуються нові соціальні відносини. Епоха новітнього українського державотворення, розгортання ринкових і демократичних трансформацій, світові глобалізаційні процеси суттєво впливають на світогляд молодшої людини, її ціннісні орієнтації і духовно-моральний стан. У цьому зв'язку, слід вважати найважливішою задачею наукової спільноти дослідження духовного світу, його законів, і розробку відповідної теорії, методів, методик і технологій, за допомогою яких людство зможе перейти до нового стану взаємної відповідальності і високої моральності, замінивши філософію виживання на філософію розвитку.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. загострилася суперечність між особистістю і суспільством, що відобразилося в кризі духовно-екзистенціальної сфери, онтоприродних процесів, які охопили сам спосіб життя людини, типи відтворювальної життєдіяльності людини і суспільства; порушилася рівновага між природою і розвитком суспільства, між соціально значущим і соціально сутнісним, що викликані трансформацією буття із зовнішнього світу в засіб, перетворенням довкілля на технічний світ інструментальної активності; болючою постає суперечність між об'єктивною необхідністю національної самоідентифікації українського суспільства з позицій розуміння духовних традицій минулого і практичним розривом культурної спадкоємності в індивідуальному світогляді значної частини молодого покоління, втратою соціальної ідентифікації та самоідентифікації в суспільстві, поширення впливу

альтернативних ідеологій та релігійних організацій, що загрожує збереженню гомеостазу, тобто стійкого стану функціонування системи тощо.

Сучасне трансформаційне суспільство вимагає зміни уявлень про місце людини у світі, її роль і ставлення до цього світу. Адже саме людина є системотвірним фактором сучасного суспільства, його рушійною силою. І залежно від того, створює суспільство умови для реалізації творчих і духовних потенцій молодої людини чи перешкоджає цьому, суспільство перебуває або у динамічній рівновазі і русі, або у режимі стагнації, деградації і саморуйнування. Саме завдяки світогляду особистість сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття і діяльності, визначає і сприймає своє місце та призначення в ньому. Це – осмислення й оцінка тих процесів, явищ, відносин – природних і суспільних, матеріальних і духовних, які розгортаються навколо людини, в які вона безпосередньо об'єктивно включається, й на основі чого формуються орієнтації її предметно-практичної дії. Це суспільство вступає в інноваційний тип прогресу з пануванням інноваційної людини, яка за типом мислення, світогляду здатна бути підготовленою до інноваційної діяльності, викликати інноваційні зміни і протистояти процесам саморуйнації людської особистості та руйнівним тенденціям зовнішнього середовища. Все це актуалізує теоретичний пошук механізмів становлення, розвитку світоглядних орієнтацій людини, зокрема студентської молоді, які б уможливили її ефективну життєдіяльність у швидкозмінному світі.

Реформування сучасного українського суспільства потребує, насамперед, формування духовних орієнтирів, вироблених філософами, тобто заміни знеособлюваних і нівельованих індивідів – творчо активними й діяльними. Інформаційна цивілізація та умови глобалізації висувають жорсткі вимоги до людини, які призводять до сублімації природних імпульсів. Для зняття редукції суспільство використовує різні способи, одним із яких прийнято вважати кореляцію індивідуального і соціального. Саме сублімація виступає одним із

захисних механізмів, психіки, що забезпечує енергетичну основу людини, та формування світогляду. Адже виживання людства лежить на шляху переходу до нової – духовної, високоморальної цивілізації, яка передбачає гармонію матеріального, соціального і духовного.

У дослідженні цієї проблеми є й гостра практична потреба, яка знайшла своє відображення в аналізі становлення статусу студентства як в історії взагалі, так і у системі українського державотворення, сутність яких пов'язана зі зміною розуміння студента як стратегічного ресурсу «суспільства знань», який є не тільки вагомим, але й визначальним. Саме студенти є сподвижниками передових суспільних реформацій, вони практично завжди перебувають у центрі подій, а нерідко й очолюють процеси, які мають значний суспільний резонанс. Не менш важливою є роль студентів у майбутньому як фахівців, організаторів виробництв, керівників підприємств та організацій. Отже, встановлення впливових чинників світоглядних змін студентської молоді в умовах об'єктивних процесів сучасного світу, а саме: урбанізації, глобалізації, інформатизації тощо, – та обґрунтування механізмів управління ціннісно-світоглядними орієнтаціями студентів у трансформаційному суспільстві постає надзвичайно важливим теоретичним і практичним завданням, що знаходиться у площині соціальної філософії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Джерела з означених питань є надзвичайно багатими та різноманітними, вони охоплюють широке коло філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних проблем, які умовно можна розділити на дев'ять груп.

Перша група джерел, які використовувалися у дисертаційному дослідженні, охоплює перші підходи до виявлення світоглядних орієнтацій молоді, її місця і ролі у суспільстві, обґрунтування державного впливу на молоде покоління, які містяться у класичних працях Платона, Арістотеля, Плотіна. У добу Середньовіччя світоглядні орієнтири молоді визначалися

релігійними цінностями. Зазначена проблематика набула подальшого розвитку в працях Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. Гельвеція та ін. Із середини ХІХ – початку ХХ ст. закладаються теоретико-методологічні передумови вивчення молоді як соціальної групи. У концепціях «соціальної динаміки» (О. Конт), «колективної свідомості» (Е. Дюркгейм), «розуміючої соціології» (М. Вебер), «інтегрального підходу» (П. Сорокін) приділяється значна увага вивченню світоглядних орієнтирів молоді. Для розуміння світоглядних орієнтацій молоді доречним було звернення до методологічного потенціалу поняття цінностей та аксіологічної теорії (М. Вебер, В. Дільтей, Г. Ріккерт та ін.).

Друга група джерел об'єднує праці, що використовувались для з'ясування розвитку сучасного українського суспільства, що досліджувалися вітчизняними представниками соціальної філософії, соціології освіти, педагогіки, а саме: В. Адрущенко, В. Бехом, О. Базалуком, В. Вашкевичем, Л. Губерським, В. Журавським, В. Заблоцьким, І. Зязюном, М. Євтухом, В. Кізімою, С. Клепком, В. Кременем, С. Кримським, М. Култаєвою, С. Куцепал, В. Кушерцем, М. Михальченком, В. Лутаєм, І. Надольним, М. Поповичем, І. Предборською, Л. Рижко, І. Родіоновою, М. Романенком, В. Савельєвим, Н. Скотною, О. Скубашквською, А. Толстоуховим, Ю. Шемшученком, В. Шевченком, В. Шубіною, Г. Щокіним, В. Ярошовцем, А. Ярошенко та ін.

Третя група джерел пов'язана із зарубіжними дослідженнями соціокультурної динаміки цінностей у дискурсі модернізації і трансформації суспільства, політичних поглядів, культури і моралі молоді, світогляду та ідеології, що розглядають зарубіжні автори, серед яких у першу чергу слід назвати таких як Р. Арон, Д. Белл, У. Бек, З. Бжезинський, А. Блюменталь, М. Вебер, Е. Гуссерль, В. Дільтей, М. Кастельс, А. Кінг, П. Козловські, Л. Коллінз, М. Кроз'є, І. Масуд, А. Мінка, Е. Муньє, Р. Мюллер, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Дж. Сорос, А. Тойнбі, Е. Тоффлер, Е. Фромм,

С. Франк, В. Франкл, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, К. Хессіг, К. Чаєрф, М. Шелер, А. Швейцер, О. Шпенглер, Х. Шпіннер, К. Ясперс та ін. В їхніх працях проаналізовані зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, підкреслюється значення соціокультурного чинника у становленні певної соціальної спільноти. В контексті сучасних досліджень виділяються цінності двох рівнів: цінності-цілі і цінності-засоби як такі, що притаманні будь-якій соціокультурній системі, та аналізуються у доробках А. Маслоу, Н. Чавчавадзе та ін.

Четверта група джерел представляє праці російських науковців, що використовувалася для аналізу ціннісних орієнтацій молоді, а саме роботи Б. Афанасьєва, П. Блонського, С. Бондаренко, А. Вербицького, Л. Виготського, В. Добриніна, І. Іванова, Т. Заславської, Л. Захарової, В. Жукова, Л. Курбатова, М. Ліпатова, Н. Нестерова, М. Мамардашвілі, М. Розова, В. Розанова, В. Філіппова та ін. У їх працях визначається статус студентства як окремої вікової групи, особливості роботи з нею, змальовується соціальний портрет сучасного студентства.

П'ята група джерел представлена працями українських та російських дослідників, які зверталися до проблем молоді, студентства, динаміки їх ціннісних орієнтацій, а саме: В. Ананьїн, Т. Андрущенко, В. Бакіров, О. Балакирева, В. Барановський, М. Бахтін, А. Бичко, В. Бех, Є. Бистрицький, В. Богданов, А. Бойко, В. Вікторов, В. Волинка, Е. Герасимова, М. Головатий, Є. Головаха, О. Гомілко, Г. Горак, Л. Горбунова, Л. Губерський, Д. Дзвінчук, В. Журавський, Г. Заїченко, В. Князєв, В. Кремень, С. Кримський, В. Кушерець, О. Лосєв, М. Михальченко, В. Муляр, І. Надольний, В. Огнев'юк, В. Пазенок, В. Крисаченко, М. Попович, І. Предборська, В. Ребкало, В. Савельєв, Л. Солонько, Л. Сохань, М. Степико, В. Табачковський, В. Цибульник, В. Шинкарук, Н. Хамітов, В. Ярошовець, Т. Ящук та ін. У працях акцентується на дослідженні проблем формування контингенту студентів в Україні,

визначенні індивідуального індексу розвитку студентської молоді, якості життя та ідеології студентського середовища, моделі та технології громадської та виховної роботи зі студентами, з'ясовано значення таких соціальних інститутів, як освіта, сім'я, політика, релігія для формування світогляду сучасного студентства.

Шоста група джерел представлена сучасними дослідженнями ціннісних орієнтацій, світоглядних основ суспільно-політичних і культурних процесів студентської молоді, що репрезентовані у працях В. Баранівського, І. Бондаревич, О. Бондаренко, В. Воловика, В. Воронкової, В. Горбатенка, В. Жадька, В. Заблоцького, В. Загороднюка, Л. Кривеги, Н. Корабльової, В. Лісового, М. Поповича, Т. Розової, З. Самчука, Н. Скотної, Т. Троїцької та ін.

Сьома група джерел присвячена висвітленню особливостей студентської молоді як специфічної демографічної групи суспільства та значення виховної роботи у молодіжному середовищі, яка міститься у працях Т. Аболіної, В. Астахової, І. Беха, В. Бондаренко, В. Дмитрієва, М. Заковича, Л. Сокурянської, Ф. Філіппова, В. Шубкіна, Я. Яцкевич та ін. Найбільш плідними виявляються дослідження проблеми ціннісних орієнтацій, згуртовані на принципах духовно-матеріальної єдності світу, цілісності людського буття, що відтворюють динаміку процесу ноумену світоглядності (В. Бех, І. Степаненко), наголошують на діяльнісній природі суб'єктивованих і об'єктивованих форм духовності (С. Кримський), синергетичній парадигмі світоглядності (І. Добронравова, Л. Горбунова).

Восьма група джерел пов'язана з дослідженнями суспільних трансформацій в пострадянських країнах, особливо у періоди зламів звичного способу життя, руйнації повсякденних соціальних практик, кризи світоглядних орієнтацій. Ці питання висвітлені у працях російських та українських соціологів, таких як Т. Заславська, І. Кон, Ю. Левада, В. Ядов, В. Бакіров, Л. Бевзенко, Є. Головаха, О. Злобіна, С. Катаєв, А. Лобанова, І. Мартинюк,

В. Ніколаєвський, Н. Паніна, В. Подшивалкіна, Н. Соболева, Л. Сохань, Е. Суїменко, Н. Шульга, Ю. Яковенко.

Дев'ята група джерел пов'язана з психологічними дослідженнями кризи ціннісних орієнтацій молоді, зокрема такими авторами як А. Адлер, Г. Айзенк, А. Бандура, Е. Еріксон, Д. Келлі, Р. Кеттел, А. Маслоу, Г. Олпорт, Б. Скіннер, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг. Активно цю проблематику досліджували Л. Божович, Л. Виготський, С. Гроф та К. Гроф, Д. Ельконін, Г. Шихі та інші.

Разом з тим, не зважаючи на досить помітний обсяг наукових публікацій (філософських, соціологічних, психологічних), проблема динаміки змін ціннісних орієнтацій молоді в умовах трансформаційних змін не може вважатись вичерпною. Дані дослідження були спрямовані на конструктивний синтез ідей задля формування цілісної концепції динаміки змін світоглядних орієнтацій студентів. Існує низка дискусійних питань, які в літературі ще не мають достатньо обґрунтованої відповіді, так як і самі студенти, і середовище, в якому вони перебувають, є величинами змінними. Нові покоління студентів йдуть у життя зі своїми цінностями, що й обумовлює необхідність постійного вивчення інституту студентства, особливо тенденцій розвитку світоглядних орієнтацій у системі ринково-трансформаційних зрушень, формування цінностей студентів «зрілої культури», згідно з якими студенти входять у самостійне життя і діють як громадяни власної держави, представники і носії власної культури. Недостатньо дослідженою й з'ясованою залишається проблема екстраполяції трансформаційних зрушень та їх впливу на свідомість молоді, на формування її світогляду, не експліковано детермінанти оптимізації світоглядної культури та духовності. Отже, недостатня повнота й фрагментарність досліджень, які поєднують в собі одночасно явища ціннісного і світоглядного аспектів розвитку особистості, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Принципи організації та тенденції розвитку вищої освіти у XXI ст.» (рішення Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі системного аналізу основних тенденцій розгортання трансформаційного суспільства виявити динаміку світоглядних орієнтацій студентської молоді, визначити чинники цих змін та створити концепцію формування цілісного світогляду сучасного студента.

Досягнення цієї мети потребує вирішення ряду методологічних та теоретичних завдань:

- з'ясувати сутність феномена «світоглядні орієнтації сучасних студентів» та схарактеризувати їх зміст у дискурсі суспільно-гуманітарних наук;
- визначити основні чинники розвитку світоглядних орієнтацій сучасних студентів;
- експлікувати світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві;
- визначити сутність демократизації суспільства як провідної тенденції й умови світоглядних змін студентства у трансформаційному суспільстві;
- розкрити значущість соціокультурного контексту для становлення світогляду у вимірах орієнтації на успіх, кар'єрне зростання та добробут, пріоритет здоров'я, створення сім'ї та виховання дитини тощо;

– обґрунтувати праксеологічні аспекти формування світоглядної культури студентської молоді як основи управління процесом становлення цілісного світогляду;

– визначити роль макро-, мікро- та мезорівня на формування світогляду та визначити напрями оптимізації світоглядних орієнтацій студентів у сучасному трансформаційному суспільстві

Об’єктом дослідження є світоглядні орієнтації студентської молоді як соціально-філософський феномен.

Предметом дослідження є головні тенденції світоглядних зрушень студентської молоді у трансформаційному суспільстві.

Теоретико-методологічні засади дослідження. У дисертації використовуються системний, формаційний, цивілізаційний, соціокультурний підходи, що дозволило проаналізувати проблеми формування світоглядних орієнтацій, оцінити ефективність та основні тенденції їх розвитку. Системний підхід дав змогу розглянути динаміку світоглядних орієнтацій як неперервний процес змін соціальної системи, її складових, єдності із суспільними та педагогічними змінами. Формаційний (узагальнювальний) підхід уможливило розгляд динаміки ціннісних орієнтацій, світоглядних основ суспільно-політичних і культурних процесів студентської молоді. Цивілізаційний (індивідуалізуючий) підхід дає змогу розглядати формування світогляду студентської молоді на макро-, мікро- та мезорівнях. У роботі використовуються елементи соціокультурного підходу, який уможливив дослідження впливу цінностей, культури на формування світоглядних орієнтацій сучасних студентів, що дозволило проаналізувати основні тенденції змін світоглядних орієнтацій, проблеми управління процесом формування світоглядних орієнтацій сучасних студентів шляхом аналізу умов формування світогляду студентської молоді на макро-, мікро-, мезорівні. Емпіричну основу становлять конкретно-соціологічні дослідження, інтерв’ю, статистичні

матеріали, фактичний матеріал, який опублікований у спеціальних і громадсько-політичних періодичних виданнях. У дослідженні використано аналітичний і порівняльний методи, метод діяльнісного підходу до аналізу проблем особистості та людського буття; принципи – інтегратизму, холізму, поліфункціональності, полілінійності (паралельного розвитку різних ідеологій і світоглядів), не стаціонарності та інші. Складність і багатозначність явища динаміки ціннісних орієнтацій студентської молоді вимагала комплексного застосування структурно-функціонального й соціокультурного підходів.

У ході дослідження використано комплекс методів, а саме:

- загальнонаукові (метод аналізу і синтезу, узагальнення, конкретизація, зіставлення, ретроспективний, хронологічний, моделювання, системного аналізу, типології) стали основою вивчення динаміки змін в умовах трансформації сучасного українського суспільства та сприяли філософському осмисленню світогляду як цілісного феномена;

- історично-генетичний метод дозволив здійснити структуризацію нагромадженої філософської думки, проаналізувати філософські, політичні, економічні та соціокультурні умови становлення і розвитку динамічних процесів;

- компаративний, або порівняльно-змістовий, метод дав можливість виявити зміни світоглядних орієнтацій студентів в умовах трансформації сучасного українського суспільства;

- парадигмальний метод забезпечив аналіз соціальних, економічних, політичних, освітньо-культурних та особистісно-творчих, моральнісних взаємодій, до яких залучається молода людина;

- конкретно-історичний метод дав змогу проаналізувати й висвітлити принципи та закономірності динаміки ціннісних орієнтацій, які впливають на формування цілісного світогляду у широкому соціокультурному аспекті;

– феноменологічний метод, що дозволив досягнути сутність феномена світоглядних орієнтацій студентів як суперечливого явища у період трансформаційних змін;

– синергетичний метод, який виступає міждисциплінарною дослідницькою програмою і формою теоретичного освоєння дійсності для дослідження хаосу, катастроф, дисипативних структур, нелінійної динаміки, самоорганізації нелінійних систем у середовищі студентської молоді. Концептуальне моделювання еволюції світоглядних орієнтацій здійснено за принципом композиційно-параметричного еквівалентування, який передбачає визначення істотних для дослідження параметрів системи і максимальне її спрощення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробленні концепції аналізу динаміки світоглядних орієнтацій студентів в умовах трансформації суспільства та здійсненні філософської рефлексії соціальних, економічних, політичних, освітньо-культурних та особистісно-творчих, моральнісних зрушень у свідомості студентської молоді.

У дисертації це має прояви в тому, що:

Вперше зміни у світоглядних орієнтаціях студентства постали предметом цілісного розгляду в контексті трансформацій суспільного життя. Наукова новизна відображена в таких положеннях та висновках:

– розкрито феномен «світоглядні орієнтації студентів» у дискурсі соціально-гуманітарних наук та запропоновано дефініцію поняття як систематизованого, інтегративного комплексу знань, уявлень, духовно-інтелектуальних та соціокультурних переконань, емоційно-вольових проявів та мотиваційних установок, які в своїй єдності та цілісності характеризують життєво-стратегічні, духовно-творчі, соціально-політичні, організаційно-реформаційні, духовно-релігійні та інші пріоритети студентської молоді; світоглядні орієнтації студентства можна розглядати як концепт-конструкт

духовно-інтелектуального потенціалу нації на шляху до цивілізаційної самореалізації особистості й рівноправної інтеграції в міжнародний світовий простір;

– визначено сутність демократизації суспільства як провідної умови світоглядних змін студентства у сучасну епоху, а також розкрито особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, основні напрями демократизації життєдіяльності студентів, суперечності демократизації і засоби їх уникнення (подолання), роль студентського самоуправління у розгортанні процесів демократизації у студентському середовищі, орієнтації на успіх, кар'єрне зростання і добробут у рамках нової соціогуманістичної парадигми буття;

– проаналізовано вплив макро-, мікро- та мезорівня на формування цілісного світогляду студентської молоді та доведено, що на макрорівні діють такі чинники, які особистість сприймає як виклик часу і загальноєволюційного процесу, передбачити які вона не в змозі; на мезорівні особистість є активним суб'єктом, який самостійно обирає напрям професійної підготовки і кваліфікаційні рівні за власним бажанням, чинники ВНЗ і позауніверситетської освіти лише виконують допоміжну роботу у справі формування спочатку світоглядної культури, а потім і сукупності цінностей, перевірка якості якої досягається у ході студентського самоуправління; на мікрорівні особистість замикається на власному внутрішньому світі і за допомогою самосвідомості доводить селекційну роботу до завершення, активно використовуючи для цього оригінальні технології самоуправління, наприклад тайм- і лайф-менеджмент; встановлена діалектика набуття цінностей, а саме: вказано, що нові цінності або гармоніюють із вимогами зовнішнього середовища чи трансформаційних процесів і тоді мова йде про еволюційний їх характер, або вони вступають у конфронтацію зі старими цінностями – тоді мова йде про конфліктний їх характер; визначено напрями оптимізації формування світоглядних орієнтацій

сучасних студентів у трансформаційному суспільстві, які зводяться до оптимізації економічних, соціальних, політичних, правових, духовних чинників за допомогою освоєння інформаційних, освітніх, наукових, економічних та інших просторів.

Удосконалено:

– положення про основні чинники змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів у концептуально-дискурсивних напрямках, а саме:

- 1) проблема формування світоглядних орієнтацій сучасного українського студентства, що сприяють ефективному впровадженню результатів задля вдосконалення методів роботи вищої школи як якнайповнішого духовно-інтелектуального, соціокультурного і емоційно-вольового розвитку молодої людини, яке слід артикулювати на широкій соціалізації вектора випереджального руху інноваційного розвитку вищої школи, підвищенні якості освіти, науки, культури, на сповнених духом інтелекту, знань, інформації;
- 2) класифікація світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді (офіційні і неофіційні, ідеологічні і соціально-психологічні), що дозволяє виокремити необхідні специфічні ознаки, які, у залежності від сфери життєдіяльності молодої людини, притаманні її аксіологічній сфері;
- 3) розуміння перетину взаємовідношень і взаємовпливів навчально-виховного середовища вищої школи та аксіологічного контексту молодіжних субкультур, до яких залучається студентська молодь;
- 4) принцип структурної цілісності і різноманітності, який полягає в тому, що виконується, із одного боку, теоретична необхідність структурного аналізу ключового поняття, а, з іншого – дотримується вимога щодо цілісного розуміння таких фундаментальних філософських категорій, як «світогляд»;

– світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві, в контексті яких проаналізовано зовнішні чинники змін світоглядних орієнтацій (глобалізація, інформаційна революція, міграційні

процеси, зіткнення християнських і мусульманських цінностей та ін.); внутрішні чинники: а) утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя; б) зміна системи культурних цінностей; в) лібералізація світогляду; г) утвердження толерантності в українському суспільстві; д) розвиток інтелекту людини, який ще не став потужним ресурсом, а відтак – потенціалом духовних і соціально-економічних здобутків народу; ці чинники відображають об'єктивну реальність, вічні проблеми людини у пізнанні навколишнього світу, зменшення його ентропійності (невизначеності), тобто використовуються на благо нації і людства, їх цивілізаційного поступу.

Набули подальшого розвитку:

- аналіз соціокультурного контексту становлення світоглядних орієнтацій у вимірах пріоритету здоров'я, створення сім'ї й виховання дитини, націлених на соціогуманістичний компонент стратегії розвитку сучасного суспільства як нової парадигми, що оптимально поєднує людино-націо-державоцентричність, в основі якої захист прав людини і громадянина, творення духовного ресурсу як випереджувального розвитку реальної «економіки знань», сприяння підвищенню ефективності високого духовно-інтелектуального рівня українського народу, формуванню знаннєвомісткої економіки та збільшенню ефекту державницьких зусиль українського соціуму;

- обґрунтовано праксеологічні аспекти формування духовно-моральних властивостей світоглядної культури студентської молоді, спрямованих на управління процесом становлення системи цінностей у цивілізаційному поступі, у результаті чого доведено: 1) ключем до управлінського впливу на ціннісне поле особистості є її світоглядна культура, яка є сталим духовним утворенням, що виконує декілька важливих функцій у селекції цінностей; 2) світоглядна культура і ціннісне поле особистості мають генетичні й управлінські зв'язки між собою, що охоплюють три рівні буття свідомості людини: макро-, мезо- і мікрорівні та відповідні цим горизонтам продукти; проаналізовано взаємовплив

зовнішніх і внутрішніх чинників, їх взаємодію у системі виховання та освіти, щоб з молоді рекрутувати патріотичну, інтелектуальну і моральну еліту як критичну масу, здатну на високому професійному рівні самовіддано та відповідально служити українському народові, сприяти побудові відкритого громадянського і високоморального суспільства, у якому знання та інформація, висока культура і мораль мають стати духовним ресурсом соціального і духовного розвитку України.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Теоретичне значення дослідження полягає у розкритті світоглядних орієнтацій студентів, їх головних закономірностей та пріоритетних напрямів, а також тенденції змін у трансформаційному суспільстві, які можуть бути корисними для науковців як методологічна база вирішення проблем духовного світу молоді.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці цілісної концепції оптимізації світоглядних орієнтацій студентів у трансформаційному суспільстві шляхом дослідження динаміки ціннісних пріоритетів. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у викладанні курсів соціальної філософії, соціології, філософії освіти, філософії цінностей, а також у спеціальних курсах соціології молоді. Матеріали дослідження можуть стати методологічним підґрунтям відповідних спецкурсів у профільних навчальних закладах, враховані при створенні програм, методик, підручників, посібників. Отримані результати можуть бути також використані при вирішенні конкретних теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із розбудовою української держави на демократичних засадах, розробкою державних, партійних, громадських, регіональних програм сталого духовного розвитку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова, «круглих столах», міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях, зокрема: Третій міжнародній (Інтернет) науково-практичній конференції «Сучасні технології у сфері фізичного виховання, спорту та валеології» (Харків, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта як соціально-економічний фактор розвитку держав в умовах глобалізації» (Київ, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Фізичне виховання різних груп населення: стан, проблеми та перспективи» (Київ, 2011); Шостій Міжнародній науково-практичній конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2011); Международной научно-практической конференции «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании» (Одесса, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору» (Київ, 2012).

Публікації. Основні положення, ідеї і висновки дисертаційної роботи оприлюднені у 21 публікації, з них: 1 – одноосібна монографія, 20 – статті у наукових фахових виданнях з філософських наук.

Кандидатська дисертація на тему: «Теоретико-методологічне забезпечення фізичного виховання у вищих навчальних закладах» була захищена у 2002 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, трьох розділів (10 підрозділів), висновків та списку використаних джерел (276 позицій). Загальний обсяг дисертації – 395 сторінок, із них основна частина дисертації – 362 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

У першому розділі розглядаються методологічні підходи до осмислення світоглядних орієнтацій сучасного студентства, що сформульовані сучасною соціальною філософією, та аналіз цих змін у трансформаційному суспільстві.

1.1 Світоглядні орієнтації сучасних студентів як феномен у дискурсі суспільно-гуманітарних наук

Поставлено завдання з'ясувати сутність феномена «світоглядні орієнтації сучасних студентів» та схарактеризувати їх зміст у дискурсі суспільно-гуманітарних наук.

У сучасному світі, який постає перед людиною безліччю інформаційно-знакових реальностей та життєво-стратегічних можливостей, особливої актуальності набуває філософський аналіз щодо формування та розвитку світоглядних орієнтацій сучасної людини на всіх етапах її особистісного, вікового, професійного, освітнього, соціокультурного розвитку. У будь-якому суспільстві, а особливо в такому, яким є сучасна Україна в її трансформаційно-перехідних та соціально-цивілізаційних характеристиках, важливу роль відіграють становлення і розвиток молодого покоління, яке, визначаючи власні світоглядні орієнтації і соціокультурні пріоритети, водночас визначає подальший розвиток соціуму, держави, нації.

Насамперед відмітимо, що студентська спільнота в загальній структурі молоді посідає особливе місце, адже саме в її середовищі вибудовується світоглядне підґрунтя подальшого соціокультурного, духовного і науково-

інноваційного розвитку суспільства. У зв'язку з цим, необхідним є філософсько-рефлексивний, антропокультурний, соціологічний аналіз основних чинників та особливостей формування світоглядних орієнтирів сучасного українського студентства. Такий аналіз повинен проводитися із врахуванням того, що середовище вищої школи не лише вводить людину в світ сучасного наукового знання, але й активно займається «формуванням певного типу світогляду, навичок мислення, творчого підходу до вирішення проблем, особливої форми сприйняття світу та власної діяльності в ньому. Це виникає не лише з механічної передачі академічних знань та професійних навичок, університет створює певну внутрішню філософсько-світоглядну складову особистості студентів [91, с. 159]». Саме дослідженню процесу формування у молодій людини певних світоглядних орієнтацій під впливом університетського середовища, а також його аксіологічним, соціокультурним, особистісно-моральним, суспільно-політичним наслідкам і результатам буде присвячено наше дослідження.

Перш за все важливою теоретично-методологічною метою даного дослідження є формулювання та філософський аналіз цілісної природи світогляду, яка народжується в складній структурі соціальних, економічних, політичних, освітньо-культурних та особистісно-творчих, моральнісних взаємодій, до яких залучається молода людина, однією із соціалізаційних характеристик якої є навчання у вищій школі. «Якщо протягом довгих років головний акцент у підготовці спеціалістів робився на навченість, образ світу в очах людини поступово відходив на другий план, а на перший дедалі більше висувалася техносфера, то на сьогодні постає необхідність формування нових принципів, які мають бути покладені в основу сучасної системи навчання й виховання [118, с.74]». Основою таких принципів повинна бути чітка світоглядно-гуманістична орієнтація особистості студента, яка поєднувала б як прагнення до наукового пояснення світу, так і його цілісного духовно-

аксіологічного охоплення. Студентство «є резервом інтелектуальної еліти, що виступає джерелом ціннісно-нормативних змін, інновацій, творчості [223 с. 50]». У зв'язку з цим, детальний теоретичний аналіз його світоглядних орієнтацій, вибудований на чіткій методологічній основі, є необхідною умовою свідомого ставлення та регуляції майбутніх соціокультурних трансформацій, процесів, явищ.

Необхідно відмітити важливість і нагальність дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді полягає ще й у тому, що саме студентство є найактивнішою творчою силою, здатною як до найадекватнішої соціальної адаптативної діяльності, основаної на теоретичному сприйнятті об'єктивної дійсності, так і до ціннісно-перетворювальної активності, що ґрунтується на прагненні до втілення своїх бажань, переконань, ідеалів. «Світогляд, з одного боку, є суспільно виробленою формою самосвідомості людини, через яку сприймається, осмислюється й оцінюється навколишня дійсність як світ буття, з іншого – засобом духовно-практичного освоєння світу, за допомогою якого людина перетворює дійсність відповідно до своїх потреб, сподівань, ідеалів [215, с. 7]». Звідси, світоглядні орієнтації сучасної студентської молоді, з одного боку, є надзвичайно динамічним духовно-практичним феноменом, а з іншого – однією з визначальних складових функціонування і розвитку сучасного суспільства і культури. Окрім того, визначаючи теоретико-методологічні основи філософського дослідження світоглядних орієнтацій студентської молоді, необхідно враховувати загально-гуманістичну сутність цієї категорії, яка є домінантою визначення життєвих стратегій як кожної людини, так і людства загалом. «Що таке світогляд? Що означає суспільство, в якому я живу, і я сам, що живу в світі? Що ми хочемо бачити в ньому? Чого чекаємо від нього? [252, с. 71]». Таким чином, досліджуючи поняття світогляд, необхідно враховувати як його цілісну, інтегративну природу, так і безліч різноманітних чинників, які впливають на

його формування і розвиток, зокрема вікові, освітні, соціокультурні особливості, притаманні певній соціальній групі, яка досліджується. У нашому випадку, соціально-груповим об'єктом дослідження буде студентська молодь, а предметно-телеологічну сферу дослідження визначатимуть її світоглядні орієнтації.

Перейдемо до розгляду світоглядних орієнтацій студентської молоді, а саме визначення змісту і обсягу даного поняття, з метою чого зробимо загальний огляд науково-теоретичних та філософсько-рефлексійних здобутків вітчизняних та зарубіжних науковців, які займаються вивченням різних проявів духовного та соціально-об'єктивного буття сучасного студентства. Одним із важливих теоретико-методологічних завдань дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді є визначення структурних елементів цього феномена. Структура світогляду складна й мозаїчна. Вона являє собою «сплав» знань і почуттів, тобто світогляд включає в себе, по-перше, узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість соціально-історичних процесів і подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства; по-друге, систему переконань, що спираються на почуття, принципи й ідеали щодо світоустрою та світоперетворення.

Слід сказати, що значним концептуально-теоретичним масивом дослідницької парадигми є праці вітчизняних науковців, присвячені проблематиці формування та розвитку гуманістично-творчих основ світогляду молоді людини в сфері вищої освіти. Роботи таких українських дослідників, як В. Андрущенко, В. Антоненко, В. Астахова, В. Бабкін, В. Бакіров, І. Бех, В. Бех, А. Бичко, А. Бойко, І. Бойченко, Г. Волинка, Л. Губерський, В. Євтух, І. Зязюн, В. Князев, М. Култаєва, А. Конверський, В. Кремень, М. Михальченко, М. Мокляк, І. Надольний, Б. Новіков, В. Пазенок, І. Прокопенко, О. Семашко, О. Сидоренко, В. Ярошовець, Т. Ящук присвячені питанням реформування і організації системи вищої освіти з метою якнайповнішого забезпечення

особистісної і світоглядно-ціннісної самореалізації молоді людини. У творчості цих та інших українських дослідників вплив вищої освіти на світогляд молоді людини стверджується як ідея гуманістичного і людиноцентричного характеру світоглядно- і ціннісно-формуючого ефекту перебування людини в освітньому середовищі. Прагнення до особистісного самоствердження та активного світоглядного самовизначення повинне бути основою аксіологічно-мотиваційних стратегій студентської молоді. «Антропологічний зміст ідеї людиноцентризму зводиться, насамперед, до розкриття творчого в індивіді, того, що визначається як особистісне начало в людині. Сучасний суб'єкт освітнього процесу повинен мати здатність вибірково отримувати знання на основі лише йому властивих мотиваційних стратегій [36, с. 219]».

Відповідно до завдань дослідження ще одним виміром згаданої вище гуманістично-світоглядної традиції тлумачення сутності вищої освіти та університетського інтелектуально-творчого середовища є визначення освіти як сфери формування людської особистості, з усіма її структурними елементами та проявами. Такі сучасні українські автори, як В. Андрущенко, М. Михальченко і Л. Губерський визначають освіту як виховання особистості, становлення її внутрішнього духовного світу, людського ставлення до дійсності, утвердження пріоритету особистості, демократичних свобод, прогресивних орієнтацій [7, с. 556]. У такій традиції категорія «світоглядні орієнтації студентської молоді» посідає одне з ключових місць, адже саме їх активне, творче формування є метою розвитку і реформування освітньо-виховних форм, які впроваджуються в сучасній українській вищій школі. На нашу думку, важливим концептуально-теоретичним дискурсом у дослідженнях українських науковців є педагогічно-психологічні аспекти виховного впливу освітянського середовища вищої школи на формування світоглядних орієнтацій студентської молоді. Такі українські вчені, як Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, С. Максименко, С. Мельничук, Н. Ничкало, В. Рибалка, О. Савченко, С. Сисоєва

та інші активно досліджують проблеми гуманістичного виховання в контексті особистісно-орієнтованого підходу, основа якого полягає в «забезпеченні більш глибокого цілісного розуміння, пізнання особистості й на цій основі – її гармонійного розвитку в умовах існуючої системи освіти і виховання [160, с. 148]». Виховання і самовиховання є одними з ключових рушійних джерел формування і трансформації світоглядних орієнтацій людини в будь-якому віці, а особливо на етапі особистісного становлення в молоді роки.

Сучасні наукові доробки свідчать, що важливим теоретичним джерелом є праці українських науковців, присвячені концептуальним проблемам формування соціально-політичних і духовно-психологічних ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Політичні орієнтації студентів досліджувались у роботах В. Антоненка, К. Ващенко, А. Білоуса, О. Дергачева, Ф. Кирилюка, В. Князева, А. Колодій, В. Москаленко, В. Полохала, В. Ребкала, С. Рябова, В. Скуратівського, М. Слюсаревського та інших. Дані дослідження дають можливість вивчити настрої молоді в сьогоденній досить бурхливій та суперечливій соціально-політичній ситуації у нашій державі, яка, не створюючи для молоді чітких ціннісно-ідеологічних орієнтирів, фактично, залишає її напризволяще перед необхідністю самостійно вчитися орієнтуватися у складних політичних колізіях українського державотворення. Духовно-релігійні орієнтації студентів досліджувались у роботах В. Бондаренка, А. Колодного, П. Сауха, В. Лубського, Л. Конотоп. Незважаючи на те, що вища освіта, насамперед, формує у молоді наукові погляди на об'єктивну реальність і світ у цілому, важливою частиною нашої національної культури, а також і світоглядно-орієнтаційним пріоритетом значної частини студентської молоді залишаються духовно-релігійні цінності, які є джерелом наснаги та прагнення до пояснення багатьох особистісних проблем і негараздів, які супроводжують молоду людину в критичні, перехідні моменти життя.

Певний внесок щодо нашої гіпотези вносять і психологічні дослідження вікових особливостей розвитку студентської молоді зосередженні, насамперед, щодо з'ясування питань про створення найсприятливішого освітнього середовища для активної особистісної адаптації і соціалізації студентів. Психологічні та соціально-психологічні орієнтації досліджувались у роботах І. Бега, В. Казмиренка, О. Киричука, С. Максименка, Ю. Трофімова, В. Татенка. «Виховання у студентів свідомого відношення до власної життєвої стратегії – це створення педагогічних умов, що підтримують розвиток їхньої здатності дійсно людським шляхом, на основі цінностей, глибинного осмислення і духовної роботи влаштовувати і здійснювати власне життя, будувати відносини зі світом і з самим собою, визначати власну долю і свідомо, творчо впливати на долю світу [238, с. 51]». Таким чином, психологічний дискурс у питанні визначення світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді є важливим теоретико-методологічним підґрунтям, яке дозволяє як найповніше підходити до розгляду проблем взаємозв'язку структур молодіжної свідомості, психіки, а також аксіологічних та світоглядних особистісних пріоритетів та життєвих стратегій. Одним із найважливіших структурних елементів нашого дослідження, його «смісловим ядром» є концептуально-теоретичний дискурс, у рамках якого сутнісні характеристики категорії «світогляд» визначаються на основі розуміння внутрішніх, духовно-енергетичних джерел його формування. Дискурс духовності, особистісної енергетичності і екзистенціальної значущості дозволяє розглядати світогляд як основу життєтворчих стратегій особистості, що особливо важливим є для таких періодів людського життя, як молодість, коли багато в чому визначається подальший життєвий шлях людини. Світогляд визначає горизонт бачення людиною світу, формує його позицію до всіх життєво важливих моментів його буття. Філософське пояснення світогляду як сфери осмислення дійсності, перетворення її в знаково-символічне і смислове наповнення духовної творчості знаходимо в працях таких українських

філософів, як В. Баранівський, Г. Горак, Л. Сохань, Л. Олексюк, В. Слободчиков, В. Сугатовський, В. Табачковський, Н. Хамітов, В. Шердаков та ін. Таким чином, аналіз формування і впливу духовних орієнтирів особистості студента буде одним з основних теоретико-методологічних підґрунть дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді.

У зв'язку з цим плідними є також теоретичні дослідження українських науковців, які досліджують психологічне розкриття духовних джерел світогляду: І. Бех, М. Боришевський, Т. Бутковська, О. Зеліченко, В. Москалець, О. Киричук, Г. Костюк, Є. Помиткін та ін. Взаємозв'язок психологічних і духовних структур особистості, на нашу думку, є важливим і визначальним теоретико-методологічним моментом у формулюванні основних смислових структур категорії «світогляд». Зокрема, І. Бех, аналізуючи психологічно-особистісні чинники формування світогляду молоді людини, визначає «духовність як втілення у світоглядних орієнтаціях людини очікувань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань і визначає установку на відповідний життєвий вибір. Це розуміння людиною гуманістичного змісту мети життєдіяльності [25, с. 126]». Отже, сутнісний взаємозв'язок психологічних і філософських понять у визначенні джерельного фундаменту духовності молоді людини буде в нашому дослідженні одним з головних методологічних принципів.

Можемо зазначити, що важливе місце в концептуально-дискурсивному визначенні категорії «світогляд» через аналіз поняття «духовність» має розробка найадекватніших на сьогоднішній день освітньо-виховних стратегій, адже виховання і самовиховання постають як одні з найважливіших чинників формування особистості молоді людини, її соціалізації та адаптації до швидкозмінюваних соціокультурних реалій. Соціально-психологічні дослідження виховання та розвитку духовної основи світогляду знаходимо, зокрема, в роботах таких українських дослідників, як С. Гончаренко, Ю. Гуров,

В. Доній, І. Зязюн, І. Зайченко, Б. Кобзар, М. Роганова, І. Степаненко, С. Тищенко, Г. Шевченко та ін. Одним із завдань вищої школи, яке заслуговує на перманентне прискіпливе дослідження, а також активне впровадження результатів таких досліджень, є вироблення концептуально-динамічних засобів виховної діяльності, які б сприяли прищепленню студентській молоді світоглядних орієнтацій гуманістичного, самостверджувального, інноваційно-творчого, духовно-розвиваючого характеру.

Також необхідно, з нашої точки зору, при розгляді світоглядних орієнтацій студентської молоді звертати особливу увагу на той факт, що саме студенти є найбільшим резервом національної духовної еліти, яка формує цінності, що утворюють і об'єднують націю в певну політичну та духовно-інтелектуальну цілісність. Співвідношення духовних та національних цінностей в світогляді розглядається в працях таких українських вчених, як М. Стельмахович, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський та ін. Студентство – це верства суспільства, яка не просто є найактивнішим і найадекватнішим суб'єктом сприймання і вивчення природи національних ідей та ідентичностей, але й суб'єктом активного творення національних цінностей і пріоритетів на основі своїх світоглядних орієнтацій.

Можемо констатувати, що поряд із питаннями світоглядно-духовної сфери розвитку особистісного потенціалу студентської молоді сьогодні гостро стоїть проблема організаційного забезпечення прагнень молодої людини до самореалізації в тій чи іншій творчій, навчальній, науковій, професійно-виробничій та інших сферах. Реформування освіти як засіб трансформації молодіжного світогляду в якості філософської проблеми ставиться в працях В. Астахової, Г. Клімової, І. Мачуліної, О. Навроцького, О. Сидоренка, Н. Чибісової та ін. Незамінним теоретико-методологічним та джерельно-інформаційним підґрунтям нашого дослідження є розробки і висновки сучасних українських соціологів, які вивчають різноманітні виміри духовно-культурних,

матеріально-побутових, особистісно-ціннісних прагнень студентської молоді, які знаходять своє вираження у світоглядних орієнтаціях. Соціологічний аналіз цінностей студентства зокрема здійснюється в роботах таких дослідників, як В. Астахова, В. Бакіров, Л. Герасіна, О. Гилюн, І. Кононов, Н. Победа, Є. Подольська, Г. Попова, А. Ручка, Л. Сокур'янська, Ю. Чернецький та ін. «Соціологія молоді виконує функції цілісного систематичного аналізу молоді, досліджує її з позицій динамічних змін у всіх важливих сферах: у соціальній структурі, політичному, економічному, соціальному і духовному житті [249, с. 349]». Такий цілісний підхід до орієнтаційного аналізу студентської молоді дозволяє нам робити узагальнюючі філософсько-рефлексійні висновки щодо фундаментальних світоглядних характеристик сучасної студентської молоді.

Означимо, що у молодому віці, особливо в такому соціально та інтелектуально насиченому і напруженому середовищі, як вища школа, особливу роль відіграє мотиваційна сфера формування світоглядних орієнтацій та життєво-поведінкових моделей людини. У працях О. Леонтьєва, І. Зязюна, Н. Бакшаєва, А. Вербицького, Л. Гренюк розглядається проблема світоглядної, навчально-пізнавальної, професійно-орієнтаційної мотивації студентської молоді. У цих та подібних дослідженнях відзначається і доводиться, що «чільне місце в особистісному зростанні посідає мотивація і, як наслідок цього, саме з мотиваційною готовністю пов'язана характеристика пріоритетів студента [65, с. 153]». Отже, розглядаючи проблему світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді, також необхідно враховувати теоретико-методологічне значення питання мотиваційних чинників духовно-психологічного і світоглядно-рефлексійного розвитку особистості студента.

В основу нашого дослідження покладено також вивчення здобутків зарубіжних науковців, які досліджували різноманітні аспекти формування світоглядних орієнтацій сучасної української молоді. З-поміж російських та білоруських дослідників цьому питанню приділяли увагу М. Борисова,

А. Долганова, Л. Коган, В. Лісовський, Л. Рубіна, М. Руткевич, В. Чупров, А. Соколова, І. Щербаков, А. Ваторопіна, Л. Щенников (Російська Федерація), а також П. Водоп'янова, А. Зеленкова, М. Можейко, Я. Яцкевич (Республіка Білорусь) та інші. Зокрема, в роботі російської дослідниці М. Борисової робиться спроба системно структурувати основні умови формування світогляду студентської молоді, серед яких виділяються: 1) реалізація діяльності (пізнавально-перетворювальної, трудової, суспільно-політичної, художньої, ігрової тощо) як основи духовно-практичного освоєння особистістю об'єктивного світу та його адекватного відображення в свідомості; 2) забезпечення цілісності та єдності впливу на сфери життєдіяльності студента (інтелектуальну, емоційно-вольову та діяльнісно-практичну); 3) індивідуалізація виховного процесу за умов взаємодії особистості і колективу (в діяльності і спілкуванні) [43, с. 6].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у вітчизняній та зарубіжній філософії систематично і різноманітно в рамках різних концептуально-дискурсивних напрямів вивчається студентське життя, його духовно-інтелектуальна, організаційна, матеріально-побутова та інші сфери. Водночас, таке різноманіття теоретичних методів і концептуальних підходів, на нашу думку, вимагає цілісно-інтегративного, феноменологічно-єднального підходу. Тобто, безліч спеціальних (соціологічних, психологічних, педагогічних, виховних, антропологічних тощо) підходів потребують також світоглядно-філософського підґрунтя, створенню якого і буде присвячене наше дослідження, головним теоретико-методологічним принципом якого буде принцип аксіологічної і концептуальної світоглядної інтеграції. «Світогляд – це своєрідна інтегративна цілісність знання і цінностей, розуму і почуття, інтелекту і дії, критичного сумніву і свідомої недосконалості [100, с. 14]». Таке визначення світогляду дає можливість нам підійти до дослідження актуальних питань життя молоді та вибудовування життєвих стратегій сучасного

студентства систематично і структуровано, поєднуючи різні концептуально-дискурсивні традиції. «Світогляд – це систематизований комплекс уявлень, оцінок, установок, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини разом із життєвими позиціями, програмами та іншими складовими поведінки, активних дій взагалі. Тим самим світогляд інтегрує пізнавальну і спонукально-діяльну настанову людської життєдіяльності [100, с. 14 – 15]». Врахування теоретичної специфіки такого визначення категорії «світогляд» актуалізує також необхідність у сучасній гуманітаристиці розробки філософських концепцій, які б враховували ставлення людини до світу, її поведінкову активність у залежності від віку, видів зайнятості, соціокультурного рівня і пріоритетів. «Світогляд – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу [202, с. 10]». Отже, нашим теоретико-методологічним завданням буде визначення та аналіз світоглядних орієнтацій студентської молоді, які ефективно здійснювали б функції тлумачення, розуміння світу, аксіологічної та праксеологічної підтримки особистісної активності [202, с. 11 – 12]. Таким чином, розглянувши основні теоретичні напрями, які існують у сучасній філософській літературі щодо проблем дослідження світоглядних орієнтацій студентської молоді, а також загально-філософські, інтегративні смисли даного поняття, дамо його визначення, яке й буде теоретико-методологічним фундаментом наших подальших концептуальних пошуків. У студентському віці найбільш активно відбувається засвоєння, прийняття (неприйняття) цінностей. Студентська молодь психологічно готова і мотиваційно прагне до переоцінки і прийняття нових цінностей. Вищий рівень в ієрархічній системі цінностей посідають ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації це спрямованість особистості на засвоєння певних цінностей для задоволення своїх потреб. У ціннісних орієнтаціях цінність виконує роль своєрідного орієнтира і відповідного регулятора поведінки й діяльності людини в

предметній і соціальній дійсності. Ціннісні орієнтації складні утворення, які вбирають у себе різні рівні та форми взаємодії громадської й індивідуальної особистості, специфічною формою усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого і майбутнього, суттєвості свого власного «Я».

На даному етапі дослідження ми прагнемо розглянути сучасні дослідження, які виділяють три основних етапи формування ціннісних орієнтацій: 1) усвідомлення потреб; 2) порівняння потреб із предметами й явищами, які оточують світ і позиції до світу; 3) форсування усвідомленого ставлення до речей, умов і форм задоволення потреб. Таким чином, ціннісні орієнтації, виступаючи одним із центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначають широку мотивацію її поведінки й діяльності. Процес засвоєння студентами цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних орієнтацій представляється у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів: на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалася особа в довузівському періоді; на другому етапі засвоєння цінностей здійснюється не тільки шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпірично-представлених, а й комунікативних через засоби масової інформації, лекційно-практичні заняття, самоосвіту; необхідною умовою, основою третього етапу є процес формування ціннісних орієнтацій, виражений в особистих внутрішніх відносинах до об'єктивних умов своєї життєдіяльності.

На нашу думку, формування це процес розвитку, в якому студент бере на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу. Тому в інтерпретації категорії «формування» треба виходити з того, що вона відображає весь спектр цінностей, а також конкретно-історичних детермінацій життєдіяльності індивіда, в яких відбувається процес засвоєння ціннісних орієнтацій. Таким чином, формування ціннісних орієнтацій означає не що інше, як освіта тих необхідних умов, які забезпечують можливість людині свідомо і

сумлінно виконувати свій цивільний борг. Зокрема, до них належать офіційні і неофіційні (побутові), ідеологічні та соціально-психологічні світоглядні орієнтації молоді, на основі аналізу яких можуть бути виявлені ключові методологічні та змістовно-теоретичні проблеми, пов'язані з необхідністю цілісного і систематичного розгляду нашої проблематики. Зупинимося на розгляді цих особливостей детальніше.

В рамках даного дослідження основним офіційним видом діяльності студентської молоді, який структурно-систематично та змістовно-аксіологічно визначає ключові світоглядні позиції цієї соціальної верстви, звісно ж, є навчальна діяльність у рамках вищої школи. «У межах нової освітньої парадигми навчання може бути представлене як діяльність, на основі якої відбувається входження індивіда у світ культури; ця діяльність спрямована як на освоєння вже здобутих цінностей, так і на створення нових. У даному процесі беруть участь студент і викладач, який допомагає студенту увійти у світ культури і розкрити його для себе. Тому буття в культурі – це запрошення до співтворчості, співавторства, воно містить у собі прагнення особистості до самореалізації для іншого, до продовження, втілення себе в іншому [155, с. 613]». Середовище вищої школи повинне бути зорганізоване таким чином, щоб молода людина не відчувала на собі агресивного, домінантного, пригнічуючого зовнішнього ціннісно-світоглядного впливу. В теорії навчання і виховання прийнято розглядати умови як середовище, в якому відбуваються ті чи інші педагогічні процеси. Таким чином, поняття «умова» орієнтоване на створення необхідного поля, яке забезпечує розвиток чого-небудь, а саме: включає як механізми, так і фактори формування світоглядних орієнтацій студентської молоді.

Отже, важливою методологічною, організаційно-реформаційною, психологічно-виховною і дидактично-навчальною проблемою сучасної системи вищої освіти України є розробка концепції освітнього середовища, в якому б

молода людина не просто отримувала знання і навички, необхідні в подальшій професійній діяльності, а ставала б особистістю, активним суб'єктом соціокультурного самотворення і світоглядно-орієнтаційного самоздійснення. «Гола» істина – цінний, але недостатній дороговказ у житті. Достеменно, справжня істина потребує воістину людського засвоєння – осмислення через почуття, святість, жаль, співчуття, милосердя тощо [10, с. 291]». Здатність створити таке освітнє середовище може з'явитися лише за умов глибинного теоретико-методологічного та сутнісного аналізу світоглядних орієнтацій студентської молоді.

Насамперед офіційні та неофіційні світоглядні орієнтації студентів повинні складати певну цілісність, створену на основі особистісних ціннісних ієрархій, які вибудовуються на певних сталих системних принципах. Саме «в процесі організації життєдіяльності студентів у культурно-освітньо-виховному просторі сучасного вищого навчального закладу складається система цілей, що орієнтують вузівських педагогів на виховання студента як громадянина, як професіонала, як високоморальної, інтелігентної, творчої, конкурентоздатної особистості, як людини культури [205, с. 57]». Основним джерелом формування світоглядних орієнтацій студентів, таким чином, є поєднання офіційних і неофіційних (побутових) ціннісно-сміслових пріоритетів. Є певна необхідність створювати таке університетське середовище, в якому студент міг би самостійно поєднувати офіційні і неофіційні чинники задоволення своїх особистісних прагнень. «Створення особистісно-сміслового середовища відбувається відповідно до задоволення екзистенційних потреб людини: у свободі й вільному виборі себе як особистості, власного світогляду, дій, вчинків, позицій, у самостійності та особистій відповідальності, саморозвитку, самовизначенні та творчості. В основі моделі освіти лежить ідеал самостійної і творчої, естетично розвинутої особистості, яка має власний світогляд і здатна до самореалізації [233, с. 149]». Таким чином, свідоме ставлення людини до

структуризації та ієрархізації власних світоглядних орієнтацій повинне стати однією з ключових цілей системи вищої освіти України.

Що стосується проблеми особистісної структуризації та ціннісної ієрархізації світоглядних орієнтацій людини, то вона вимагає не лише щоденного практичного вирішення, але й цілісного теоретико-методологічного підходу, що також є одним із завдань, яке вирішуватиметься в нашому дослідженні. «Структуру ціннісних переваг і орієнтацій молоді можна розділити на три підгрупи: високозначимі цінності (ідеали) – матеріальне забезпечення, здоров'я, любов, свобода, чесність, справедливість; середньозначимі цінності – відпочинок, спілкування з однолітками, робота, стосунки з батьками, навчання, сім'я; низькозначимі цінності – релігія, культура, суспільство, держава. Гуманістичні ідеали молоді (свобода, любов, чесність, справедливість), як і інші її цінності, виключно реалістичні, інструментальні й інтровертні, тобто особистісно і біографічно забарвлені, стосуються лише себе і найближчого оточення [110, с. 231]». Така взаємодія систем зовнішніх і внутрішніх, екстравертних та інтравертних, офіційних і неофіційних, ідеологічних і соціально-психологічних світоглядних орієнтацій студентської молоді вимагає детального теоретико-методологічного вивчення на основі принципу формування цілісного освітньо-особистісного гуманістичного середовища самореалізації молоді людини.

Подальший аналіз засвідчує, що важливе методологічно-інтеграційне значення в цілісній системі світоглядних орієнтацій студентської молоді посідають ідеологічні та соціально-психологічні переконання і властивості. «Неабияке значення у процесі формування соціальної сутності молоді має вироблення державою і суспільством чітких ідеологем. Ідеологічний вплив на молодь повинен мати в своїй основі загальнолюдські цінності і ставити за мету формування толерантності, розвиток активного, самостійного, здібного до здійснення раціонального вибору, у тому числі в ідейному і духовному плані,

молодого покоління [63, с. 256]». Таке завдання може вирішуватися лише на загальнонаціональному і загальнодержавному рівнях, але саме система вищої освіти повинна посідати тут чільне місце, адже саме в ній можливо поєднати психосоціальні, ідеологічні та інтелектуальні особливості молоді. «Соціально-технологічна модель поведінки людини в умовах постійно змінюваних соціальних явищ і норм ставлення до них і до себе продовжує і доповнює динамічну модель, надає їй конструктивної спрямованості, завдяки чому людина творить обставини, а не навпаки» [8, с. 7].

З точки зору автора, важливим світоглядно-методологічним аспектом життя сучасної студентської молоді в Україні є розмитість ідеологічно-ціннісної сфери, відсутність чітких орієнтаційних топосів розуміння суспільного, політичного, культурного життя нації і держави. «Не виявлено певних специфічних «цінностей покоління». На відміну від старших поколінь, які знали, як «повинно бути», сучасні молоді люди мають різноманітніші погляди, пріоритети та переваги, серед яких, однак, переважають мотиви матеріального добробуту. При цьому сучасних молодих людей відрізняє більш позитивний, ніж у старшого покоління, настрій: вони практично не скаржаться, більшою мірою розраховують на себе, ніж на допомогу ззовні (особливо від держави). Однак вони мало цікавляться життям суспільства і соціальними проблемами. Спостерігається незвична дихотомія: висока праксеологічна орієнтація сучасної молоді співпадає з апатією і низькою соціальною активністю [110, с. 231]». У зв'язку з чим, потрібне цілісне дослідження світоглядних орієнтацій студентської молоді з метою вироблення як загальнонаціональної стратегії прищеплення гуманістичних цінностей, так і конкретних освітньо-виховних програм, які б сприяли системному аксіологічному наповненню світоглядної сфери студентської молоді. «Необхідно наголосити, що цінності та ідеали молоді мають змішаний амбівалентний характер – є частина особистого й частина суспільного. Однак у цілому в молодіжному середовищі панує

прагматичний менталітет, образ мислення і сприйняття дійсності, що характеризується практичністю й слабо розвинутою здатністю до співпереживання іншим. Суспільні інтереси при цьому відсунуті на периферію молодіжного світогляду [110, с. 227]». Але саме вища освіта може стати за умов впровадження інноваційно-гуманістичних принципів навчання, виховання і забезпечення дозвільної активності тим суспільним інститутом, який цілісно гармонізує прагматичні професійні та духовно-культурні прагнення сучасної української молоді.

Можемо засвідчити, що така цілісність нині втрачена під тиском агресивних сил інформаційної цивілізації і споживацько-масового суспільства, які, нівелюючи духовно-культурні цінності, всіляко пропагують пріоритети матеріального збагачення і знаково-символічної успішності. Загальна соціокультурна криза, притаманна інформаційному етапу розвитку цивілізації, позначається також на духовних потенціях сучасної молоді, не зважаючи на те, що вона завжди є найактивнішим джерелом соціокультурних змін. Суспільна свідомість молоді, комплекс її характеристик, менталітет у всіх його протиріччях, система основних типів особистості в процесі соціалізації визначаються певною самостійністю, активністю, здатністю до саморозвитку. В умовах сьогодення духовна сфера становлення і розвитку молодого покоління схильна до відчуження, одним з ознак якого виступає криза молоді в духовній сфері. Духовний вибір особистості є водночас і світоглядним долученням до загальнонаціональних цінностей і сподівань, історії національної і світової культури. Духовні цінності – це втілення сподівань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань, і зумовлює її провідний життєвий вибір. «Ціннісна структура особистісної свідомості молоді спрямовується на індивідуальні цінності: матеріальна забезпеченість, вигода, комфорт, особистий успіх тощо. Звідси виникає необхідність у забезпеченні повсюдної гуманізації та гуманітаризації сфери

освіти, аби уникнути деформації духовного світу представників молодого покоління [62, с. 254 – 255]». Отже, дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді сприяє встановленню факторів вибудовування цілісної структури духовно-ціннісної свідомості молодій людині.

Щодо подальшого аналізу, то будь-яка структуризація феноменів духовного життя особистості має на меті встановлення певної категоріальної цілісності. Так, виокремивши офіційні і неофіційні, ідеологічні та соціально-психологічні світоглядні орієнтації студентської молоді, ми насамперед маємо на меті виявити інтеграційні чинники і сили, які формують цілісну особистість молодій людині. «Людина як основний об'єкт філософської рефлексії розглядається не як носій тих або інших соціальних якостей та ролей, а в своїй екзистенціальній цілісності, основним виявом якої є вільна творча діяльність, спрямована на перетворення світу та самого себе. Ця вільна діяльність може бути забезпечена активізацією всіх сил людини: як її здатності до раціонального осмислення подій, що відбуваються, так і емоційно-вольового ставлення до життя, без чого неможливе здійснення індивідуального вибору, а також вибору подальшого шляху розвитку суспільства [215, с. 313]». Всі ці процеси свідомого особистісного вибору можливі лише за умов утворення феноменологічної цілісності офіційних та неофіційних, ідеологічних і соціально-психологічних світоглядних орієнтацій молодій людині, а середовище вищої школи, з нашої точки зору, є для цього найсприятливішим.

Крім того, лише на основі особистісної рефлексії молодій людині стає можливим інтегративне єднання різних чинників формування світоглядних орієнтацій. «Проблема самовизначення особистості особливо гостро постала у перехідних суспільствах посттоталітарного ґатунку, коли виникла можливість і необхідність обирати перш за все шлях суспільства, шлях особи: світоглядні орієнтири, форми освіти, ідеологічні уподобання, філософію і стиль життя [221, с. 169]». Отже, існує велике різноманіття чинників формування світоглядних

орієнтацій сучасної студентської молоді. Вони мають офіційний і неофіційний характер, чинять психологічний і соціальний вплив на формування індивідуальності студента, сприяють прищепленню як творчих соціокультурних, так і споживацьких цінностей, але лише особистісне самовизначення може бути інтегративною силою, здатною до утворення цілісного світогляду.

Соціально-філософський аналіз свідчить, що одним із найважливіших теоретико-методологічних співвідношень, яке визначатиме багато в чому сутнісно-сміслові наповнення нашого дослідження, є взаємопов'язаність стандартизованих, соціально встановлених форм діяльності і поведінки у вищій школі з молодіжним контекстом світоглядних орієнтацій студентів, які, приходячи до інституту чи університету, не становлять собою ціннісно-сміслові *tabula rasa*, але є індивідуальностями, які перебувають під активним впливом середовища, що визначається певними віковими характеристиками. «Переступаючи поріг ВНЗ, студент дійсно несе з собою свій власний духовний світ, культуру і ціннісні орієнтації, сформовані попередньою життєвою практикою і виховною роботою в школі. Разом з тим, цей світ, культура і цінності є відкритими, здатними як до збагачення і розвитку, так і до руйнації, розпаду чи, навіть, деградації [199, с. 3]». Взаємовплив навчально-виховного середовища ВНЗ та молодіжної культури, субкультури, інтересів і цінностей визначає основні вектори світоглядно-особистісного розвитку студента. Для такого поєднання необхідним є залучення духовно-творчих енергій особистості, що й перетворює проблему світоглядних орієнтацій студентської молоді на актуальне філософсько-методологічне дослідження. «Світогляд – це не тільки «огляд» світу, а щось набагато більше й істотніше, ніж це. Світогляд являє собою деякий образ світу, але також і певну проекцію на світ людських переживань, прагнень, очікувань. Разом з тим, це деяке зусилля, певна мобілізація внутрішніх ресурсів людини, спонування і спрямування її до

залученості до світу [174, с. 76]». Привнесення молодіжно-субкультурних цінностей і смислів створює у середовищі вищої школи аксіологічну сферу світоглядної напруженості і творчості.

Досліджуючи процес формування світоглядних орієнтацій студентської молоді, необхідно розкрити сучасні зміни в структурі форм позанавчальної соціалізації молоді, інформаційної перенасиченості зовнішнього середовища і багатоваріативність проявів сучасної молодіжної культури. «Встановлено, що особливостями процесу соціалізації студентської молоді в Україні є його гіпердинамічний характер; сприйняття студентства як суб'єкта соціалізаційного процесу; перерозподіл впливу на особистість інститутів соціалізації; перехід значної частини виховної роботи за межі навчальних закладів; трансформація основних інститутів соціалізації; наявність дисбалансу в організованих і стихійних процесах соціалізації в бік стихійності; збільшення рівня автономності особистості від суспільства [141, с. 10]». У зв'язку з цим, середовище вищої школи може розглядатися як фактор синхронізації і гармонізації різноманітних чинників, що впливають на формування світоглядних орієнтацій студентської молоді.

Методологічні засади світоглядних орієнтацій сучасних студентів як феномена у дискурсі соціально-гуманітарних наук свідчать, що ВНЗ відіграє важливу соціалізаційну роль «сублімаційного громовідводу», перетворюючи бунтарські нахили, завжди притаманні молоді, на форми навчальної, науково-пізнавальної, самореалізаційної творчості. «Однією з форм несприйняття змін у суспільно-політичній, економічній і інших сферах життєдіяльності є бунтарство, своєрідний виклик «офіційним» процесам. Ця форма протесту властива у найбільшій мірі молодіжному середовищу, яке має найрізноманітніші вияви бунтарської поведінки [103, с. 295]». Вища школа, переймаючись формуванням гуманістичної особистості молодої людини, стає своєрідним соціальним буфером, який бере на себе і перетворює у різні форми

творчості молодіжний аспект невдоволеності і несприйняття наявних соціальних реалій.

Оскільки ми розглядаємо поняття «світоглядні орієнтації сучасних студентів», то відмітимо, що однією з функцій вишів є гармонійне поєднання різноспрямованих світоглядно-ціннісних орієнтацій, що існують у молодіжному середовищі, зокрема різних життєво-стратегічних орієнтацій. «Високий рівень оплати праці є одним досить істотним аспектом у психології сучасної молоді. Інший, протилежний, пов'язаний з тим, що існує чималий прошарок молодих людей, які через відразу до накопичувальної ідеології загалом відсторонюються від будь-якої активної соціальної діяльності. Звідси – їх скептична відмова від пошуку смислу життя, від «вживання» у дійсне доросле життя, яке ґрунтується на праці і особистій відповідальності [51, с. 236]». Таким чином, важливим теоретико-філософським і психолого-педагогічним завданням вузівського середовища є створення гнучкої системи прийняття і адаптації молодіжних поглядів та переконань з метою їх подальшої трансформації в соціально-прийнятні прояви.

У зв'язку з цим, потрапляючи в сучасний інформаційно перенасичений світ, молода людина не може самостійно систематизувати безліч пропонованих світоглядно-ціннісних стратегій, а «реагуючи на випробування, що випадають на долю молоді, субкультури служать свого роду компенсаторно-захисною зоною, своєрідною аурою з молодіжними стандартами, де можна було б вільно почуватися та діяти, відчувати максимум розуміння, ідентифікуватися з подібними до себе. Як правило, у них виробляються внутрішні норми поведінки, способи та форми спілкування, ціннісні настанови. Спектр характеристик молодіжних субкультур досить широкий і має як позитивне, так і негативне забарвлення. Однак їх виникнення закономірне й має істотний вплив на формування ціннісних орієнтацій [192, с. 92]». Тому філософія, психологія, педагогіка вищої школи повинні виробляти прийнятні для сучасної соціально-

інформаційної ситуації форми та методики адаптації молодіжних субкультурних аспектів світоглядних орієнтацій студентської молоді. Важливим теоретико-методологічним аспектом аналізу молодіжного контексту формування світоглядних орієнтацій студентської молоді є трансформації, що відбулися в сфері сучасного дозвілля. «Трансформації, що відбулися в дозвільній сфері життєдіяльності молоді, детерміновані: по-перше, загальними змінами, що сталися в країні (демократизацією, ринковою реформою, комерціалізацією); по-друге, технологічними й культурними змінами, що відбулися в постіндустріальному суспільстві глобального масштабу (поява мережі Інтернет); по-третє, трансформацією ціннісної свідомості молоді [220, с. 213]». Студентське середовище є в цьому аспекті гармонізаційним і систематизуючим фактором щодо впорядкування хаотизованої сфери сучасного молодіжного дозвілля.

Існує також теоретико-методологічна необхідність вивчення і постійного аналізу впливу сучасних засобів масової комунікації на формування світоглядних орієнтацій молоді. «За умов сучасного українського суспільства потужним засобом формування ціннісних орієнтирів молоді стають ЗМІ, які значно розширюють межі інформаційного простору, властивого попередньому поколінню. Цей простір стає соціалізуючим середовищем. Завдяки своїй поширеності і доступності ЗМІ значною мірою впливають на визначення репертуарів життєвих сценаріїв та поведінкових стилів молодих людей [156, с. 36]». Інформаційна сфера молодіжно-субкультурного середовища потребує від молодої людини значних світоглядно-ціннісних енергетичних зусиль для того, щоб не втратити власну особистісну цілісність. Важливу роль у цьому процесі повинні відігравати ВНЗ, спрямовуючи свої навчально-виховні методики на підвищення інформаційної культури студентської молоді.

Можемо узагальнити, що взаємозв'язок сфери молодіжного дозвілля із проблемами, які створює сучасне хаотизоване інформаційно-цивілізаційне

середовище, актуалізує сьогодні потреби посилення у вищій школі уваги до гуманізаційних та особистісно-орієнтованих освітньо-виховних методик. «Саме сфера дозвілля молоді, як головне джерело прояву світоглядних установок студентської молоді у сучасних соціально-економічних умовах, зазнає найбільшого зовнішнього тиску та стандартизації. Дозвілля як нав'язаний засобами масової інформації стандарт споживання, як єдина самоціль будь-якої діяльності та дозвілля, як форма відходу від проблем, які виникли внаслідок труднощів соціальної адаптації (в крайніх випадках це може бути наркоманія чи алкоголізм, ігрова залежність, віртуалізація свідомості тощо) стають основними формами практичних світоглядних орієнтацій значної частини студентської молоді [190, с. 85]». Звідси, одним із головних завдань досліджень, присвячених вивченню світоглядних орієнтацій студентської молоді, є вироблення методологій, які б запобігали залежності свідомості молодої людини від споживацьких стандартів масової культури.

Враховуючи вищесказане, зазначимо, що саме освітньо-виховне і дозвільне середовище вищої школи здатне гармонійно і систематично підходити до адаптативних і соціалізаційних проблем, пов'язаних з молодіжними аспектами формування світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді. «Спосіб життя студентської молоді сприяє перетворенню духовних цінностей суспільства у внутрішні, притаманні молодому поколінню чесноти, риси характеру. Вибір і осягнення духовних цінностей, що пропонуються суспільством, зумовлені їхньою особистісною значущістю, тобто тим, чи є вона цінністю для самої особистості і чи сприятиме вона досягненню мети. З огляду на це, з-поміж однаково підкріплених духовних цінностей студентська молодь завжди обирає лише ті, які оцінюються нею як потрібні об'єкти, мета та засоби задоволення власних потреб. Пройшовши через її досвід, отримавши практичну перевірку та підтвердження доцільності й корисності, такі цінності закріплюються як ціннісні орієнтації молодіжного

середовища [245, с. 226]». Таким чином, молодіжний контекст світоглядних орієнтацій студентської молоді є сьогодні складною, багатовимірною проблемою, що потребує філософсько-рефлексійного та теоретико-методологічного аналізу.

Одним із найважливіших теоретико-методологічних завдань нашого дослідження є визначення структурних елементів ключового поняття: світоглядні орієнтації сучасної студентської молоді. «Структура світогляду складна й мозаїчна. Вона являє собою «сплав» знань і почуттів, тобто світогляд включає у себе: по-перше, узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість соціально-історичних процесів і подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо; по-друге, систему переконань, що спираються на почуття, принципи й ідеали щодо світоустрою та світоперетворення [215, с. 7]». Враховуючи це, наша структура буде охоплювати як зовнішньо-соціальні, так і внутрішньо-духовні чинники формування світогляду молодої людини і включати в себе політичні, економічні, соціокультурні та духовні погляди, ідеали, переконання.

Одними з ключових, на нашу думку, є політичні орієнтації студентської молоді, адже вона є найактивнішим суб'єктом соціально-перетворювальної, ідеологічно-креативної та державотворчої діяльності. «Молодь здатна бути носієм і творцем політичної культури в суспільстві, генератором політичних ідей і діянь, натхненником прогресивних змін. Вона є тією соціальною групою, котра спроможна модернізувати суспільство, звільнити його від старих стереотипів мислення. Для цього необхідні всебічна підготовка до повноцінного життя в суспільстві, вдосконалення рівня політичної культури. Рішення цього завдання має здійснюватися на різних рівнях: загальному (соціально-політичному), особливому (науковому), одиничному (педагогічному) [169, с. 340]». Саме середовище вищої школи здатне змістовно-ціннісно забезпечити всі ці рівні, а також об'єднати їх у певну світоглядно-орієнтаційну цілісність.

Автор дисертації прагне визначити, що однією з основних світоглядних проблем сучасної української молоді є зневіра в здатності демократичних і громадянських цінностей досягати певних цілей, вагомих і значимих для молодої людини. «Молодь проявляє досить низьку здатність до суспільної самоорганізації, а потенціал соціальної активності в суспільстві порівняно невеликий. Слід зазначити, що за період посткомуністичної трансформації частина української молоді сприйняла головні демократичні цінності. Але ніколи вона не розглядала їх як реальний інструмент вирішення суспільних потреб [87, с. 294 – 295]». У зв'язку з цим, а також із нерозвиненістю системи громадянської освіти, на систему вищої освіти покладається особлива суспільна роль – виховання у студентської молоді впевненості в необхідності і дієвості демократичних цінностей і процедур. Так само на ВНЗ покладається і завдання подолання політично-громадянського абсентеїзму, поширеного серед сучасної молоді України, яка «не занадто переймається політичними подіями, які відбуваються в суспільстві. Серед тих, хто цікавиться політикою, більше чоловіків та молоді міста. Зацікавленість політичними процесами зростає з підвищенням рівня освіти[39, с.51]». Отже, вища освіта є сферою прищеплення високих демократично-громадянських цінностей та світоглядних орієнтацій, що потребує детального філософського суспільно-політичного аналізу.

Можна свідчити про те, що саме студентська молодь є найпрогресивнішим прошарком у своїй соціально-віковій групі щодо рівня політичної і громадянської культури, свідомості освіти. «Аналіз соціологічних даних, спостереження за життєдіяльністю студентів свідчать про досить високий рівень їхньої політичної та моральної свідомості, вболівання за справи в суспільстві, про їхню соціальну і політичну активність. На відміну від попередніх років, у центрі уваги нинішньої студентської молоді не тільки політичні, а й економічні проблеми, що адекватно відображає соціально-політичну та економічну ситуацію в країні [147, с. 336]». Таким чином, існує

нагальна потреба вдосконалення форм політико-громадянської освіти в структурі вузівської освіти, а також детального вивчення чинників формування політичних світоглядних орієнтацій сучасної української студентської молоді.

Подальше ускладнення світоглядних ролей (функцій) свідчить, що поряд із політичною одну з найважливіших життєво-стратегічних світоглядних ролей відіграють економічні орієнтації молоді людини, особливо в умовах трансформаційного суспільства, яке переживає перманентне економічно-аксіологічне перетворення. «Сучасне молоде покоління, яке виросло в умовах розбудови нового суспільства, поєднує у своїй свідомості нові цінності, властиві ринковій економіці (індивідуалізм, прагматизм) і цінності минулого (бажання не виділятися, колективізм). Такий симбіоз неодмінно сприятиме (й уже сприяє) формуванню нової моделі ціннісного сприйняття світу, яка становитиме основу майбутніх життєвих стратегій [47, с. 23]». Водночас необхідно відзначати значний рівень прагматизації світоглядних економічних пріоритетів сучасної молоді. «Найбільше відрізняє нинішню українську студентську молодь прагматизація ціннісної свідомості та низький рівень прояву суспільно значущих цінностей [61, с. 190]». Одним із структурних компонентів економічної свідомості є перцептивна сфера економічної поведінки, яка розглядає питання сприйняття і ставлення суб'єкта до грошей, багатства та бідності, підприємницької діяльності, податків, доходів, власності тощо. Новим явищем в економічній поведінці сучасної молоді є підвищення ролі грошової мотивації.

Розглянувши динаміку світоглядних орієнтацій у сучасну епоху, відмітимо, що виховання у молоді економічної самостійності, самосвідомості та прагнення до інноваційного самоздійснення є важливим теоретико-методологічним аспектом вивчення впливу вищої освіти на формування світоглядних орієнтирів сучасної студентської молоді. «Сучасні студенти все більше і більше покладаються на власні сили, а не на віру будь-яким офіційним

структурам. Це дає підставу стверджувати про те, що соціально-економічні умови, які змінюються, все більше підштовхують молоде покоління до самостійності, до надії на власні сили, до готовності активного будівництва свого життя і щастя [229, с. 325]». Вища ж освіта може і повинна створювати для таких прагнень і бажань самореалізації необхідне інтелектуальне, інструментальне, моральне підґрунтя, сприятливе до підтримки різноманітних форм адаптації та соціалізації молоді людини в сучасних складних економічних реаліях. Поряд із політичними і економічними світоглядними орієнтаціями особливу структурну функцію в свідомості молоді відіграють соціокультурні цінності і пріоритети. «Нову якість суспільства не можна звести до змін у сфері економіки, політичних або деяких інших структур. Передусім це зміна свідомості людини, в якій важливе місце посідає переоцінка соціальних цінностей. Слід брати до уваги те, що сьогодні на одне покоління випадає зміна кількох історичних, ідеологічних і навіть релігійних парадигм [262, с. 84]». Така багатомірність і складність соціокультурної складової світоглядного поля ставить перед молоді людиною складне завдання пошуку культурно-історичних, цивілізаційних, світоглядно-ціннісних основ власної життєдіяльності.

Відповідно до проблеми нашого дослідження, сучасне суспільство, втративши смислоціннісну цілісність та інформаційно-знакову впорядкованість, не сприяє полегшенню процесів соціалізації та адаптації молоді людини до наявної соціокультурної реальності. «Об'єктивні умови життя сучасної молоді породжують цілий комплекс суперечностей, ускладнюючи процес соціалізації та інтеграції цієї групи в суспільство. Відсутність чи недовірність багатьох соціальних механізмів і соціальних норм у суспільстві створюють таку ситуацію, коли молоді певною мірою немає чого засвоювати (інтеріоризувати), і уявлення про те, як все повинно бути, молоді люди формують самотужки,

спираючись на невеликий суспільний досвід. Отже, молодь не має вибору, вона змушена сама визначати свій шлях [28, с. 233]».

Можемо зафіксувати, що, з одного боку, це сприяє активній життєтворчій позиції, за якої молода людина стає активним суб'єктом самовизначення, з іншого – таке самовизначення часто несе нецілісний або ж деструктивний характер. Запобігти цьому можливо саме завдяки створенню вищою освітою середовища зрозумілих і впорядкованих соціокультурних смислів і цінностей. Для такого впорядкування, звісно ж, необхідна висока культура духовної складової світоглядних орієнтацій молодої людини. Саме духовність стає тією єднальною силою, яка здатна створювати певну цілісність духовних орієнтирів, що визначають життєві стратегії молоді, а розвиток духовних потенцій особистості – головне завдання вищої освіти. «Смисл і ціль освіти – людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою та іншими людьми, зі світом... Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, слугує повноцінному розвитку особистості і в ідеалі її призначення – щастя людини [97, с. 12 – 13]». Саме вища освіта має достатній дидактично-методологічний, інтелектуально-творчий та світоглядно-гуманістичний потенціал, який у сучасних складних соціокультурних умовах може сприяти якнайповнішому розвитку особистості студента, її духовному вдосконаленню. «Освіта повинна формувати у молодої людини сучасну систему цінностей, орієнтація на які дасть можливість їй максимально самореалізуватися, зміцнюючи при цьому гуманістичні засади самого суспільства [132, с. 346]».

У зв'язку з цим, одним із головних методологічних принципів нашого дослідження є розгляд духовності як одного з ключових інтегративних факторів формування світоглядної цілісності аксіологічної сфери сучасної молодої людини. Освітня діяльність справляє вирішальний вплив на процеси формування духовності, визначення моральних цінностей, притаманних

молодіжному середовищу. Духовність – це інтенція людини до вічних цінностей; це спосіб людського існування, системоутворююча функція якого є визначальною в єдиній структурі психофізіологічного і соціокультурного життя індивіда; це основа наступності поколінь, підтримки людського способу життя. У педагогічному аспекті духовність – це конкретний сенс життя людини; емоційно-когнітивна сфера, що цілеспрямовано впливає на результат формування духовності студента. Духовність – специфічна людська якість, що характеризує мотивацію й сенс поведінки особистості. Духовність – позиція ціннісної свідомості, приналежна всім її формам – моральній, політичній, релігійній, естетичній, художній, але особливо значуща в сфері моральних відносин. Виховання духовності – це формування насамперед моральної свідомості: моральних норм, принципів, ідеалів, понять. Загальна соціокультурна криза, притаманна інформаційному етапу розвитку цивілізації, позначається також на духовності сучасної молоді, незважаючи на те, що вона завжди виступає як найактивніше джерело соціокультурних змін. «Суспільна свідомість молоді, комплекс її характеристик, менталітет в усіх його протиріччях, система основних типів особистості в процесі соціалізації визначаються певною самостійністю, активністю, здатністю до саморозвитку. В умовах сучасного суспільства духовна сфера становлення і розвитку молодого покоління схильна до відчуження, одним з ознак якого виступає криза молоді в духовній сфері [181, с. 50]».

Таким чином, духовний світ молоді визначається сукупністю характеристик, наявністю і специфікою сталих відносин із складовими духовної спадщини, зокрема: освітою, наукою, мистецтвом, релігією, мораллю, етикою. У цьому контексті одним із головних теоретико-методологічних завдань сучасної філософії освіти є вироблення оптимальних ефективних засобів формування, навчання, виховання у молодого покоління прагнення і насаги до духовного самовдосконалення, самотворення і самореалізації. Важливим

виміром духовності є її рефлексійна, самосвідома природа, коли людина сама розуміє необхідність духовного самостворення. Навчання у ВНЗ сприяє усвідомленню своїх світоглядних і ціннісних пріоритетів, а саме «духовний світ людської особистості й слід розглядати як певну систему свідомо психологічних рис, особливостей, що у своїй цілісності виражає міру усвідомлення людиною сутності свого буття, свого місця й призначення в світі, смисл людського життя та смерті, що й знаходить свій прояв у характері відношення людини до світу в цілому й до себе самої, зокрема [124, с. 151]». Ціннісні орієнтації – складові освіти, які вбирають у себе різні рівні та форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості. Психолого-педагогічні умови формування світоглядних орієнтацій студентів – це комплекс педагогічних і психологічних умов, компонентів освітнього процесу, сукупність психологічних механізмів і чинників, які впливають на становлення духовності молодого покоління. Отже, духовність як структурний елемент світоглядних орієнтацій студентської молоді має стати предметом прискіпливого філософського дослідження, особливо в контексті створення цілісного, інноваційно-гуманістичного освітньо-виховного простору. Головною сферою соціальної активності студентства є навчання. По відношенню до неї випробовуються різні види духовної культури, вона служить своєрідним індикатором громадянської зрілості, розуміння своїх прав і обов'язків. Таким чином, рівень духовної культури студентів, її окремих видів безпосередньо відбивається на інтенсивності і спрямованості соціальної активності.

Духовність є ціннісною підставою виховання особистості. Нині питання формування духовного розвитку людини актуалізує проблеми виховання людяності, що плідно можуть бути вирішені з позиції ідеалістичної концепції людини. Даний підхід пояснює численні факти існування людини крізь призму її духовної сутності, що піднімає її до рівня інтенції, до вічних цінностей. Дихотомічна природа людини не заперечує її духовної сутності, оскільки втрата

повноти життя як основного атрибута духовності може позбавити її реальної екзистенції, але не особистісного призначення. Наявна екзистенція, як осередок особистісного буття людини, духовно передбачає всю її іпостась (індивід, суб'єкт, особистість). Однак духовність, імпліцитно включена в загальну мету, не завжди стає її справжньою підставою, у цьому зв'язку виникає потреба у виділенні спеціального процесу формування і виховання духовності, оскільки вона є умовою наступності поколінь. Процес формування духовності студентів є педагогічним явищем. Це взаємодія педагог-студент, що включає такі етапи, як цілепокладання, переживання, осмислення, відношення, саморефлексія, моделювання, подолання та ін.

Як ми уже зазначали, філософська основа духовності дозволила стверджувати те, що, будучи універсальним і системотвірним феноменом життя одиничного і сукупного суб'єктів, вона є основою у виховних теоріях, бо одночасно є результатом формування і виховання. Опора на внутрішнє «я» враховує закономірності емоційно-когнітивних процесів і ціннісно-сміслового поля особистості, дозволяє вирішувати завдання особистісного росту, що змістовно відповідає духовному формуванню і розвитку. Якщо обґрунтувати педагогічний аспект духовності, то це вирішить завдання щодо аргументації положення про духовність як результат формування і виховання, що приводить до становлення цілісної особистості, багатой духовним, смислбуттєвим змістом. Іншою важливою теоретико-методологічною особливістю духовної природи світогляду є її процесуальність і постійний розвиток. Визначення головних чинників ефективності такого процесу розвитку в середовищі студентської молоді є однією з головних структурно-методологічних проблем сучасної філософії освіти. «Духовність і моральність людини не є заздалегідь заданими величинами. Їх потрібно постійно формувати засобами виховання й ідеології, що становлять світогляд людини. Тому перспектива будь-якої консолідації (духовної чи політичної) у контексті українського суспільства, що

є негайною потребою сьогодення, можлива тільки через сферу світогляду, яка потребує нових інтегральних цінностей та ідей [45, с. 42 – 43]». Молодь із високою інтелектуальною, моральною та суспільно-громадянською культурою є саме тим «силовим полем» суспільства, яке здатне створювати новітні ідеї і принципи, ефективно здійснювати необхідні реформи, застосовувати інноваційні принципи в науці, виробництві, економіці, що особливо актуалізує світоглядно-формуєчу функцію системи вищої освіти. «Духовність, як засіб поєднання образу світу з моральним законом особистості, завжди означає позитивну суспільну значущість людини, її мислення, свідомості, світогляду [196, с. 138]». Саме духовна енергія, водночас створюючи світоглядну єдність особистості та народжуючись з неї, змушує молоду людину шукати інноваційні шляхи удосконалення себе і суспільства, гуманістичні методи спілкування, організації та реалізації своїх життєвих цілей [90, с. 61].

В результаті виконання даного завдання розкрито феномен «світоглядні орієнтації студентів» у дискурсі соціально-гуманітарних наук та запропоновано дефініцію поняття як систематизованого, інтегративного комплексу знань, уявлень, духовно-інтелектуальних та соціокультурних переконань, емоційно-вольових проявів та мотиваційних установок, які в своїй єдності та цілісності характеризують життєво-стратегічні, духовно-творчі, соціально-політичні, організаційно-реформаційні, духовно-релігійні та інші пріоритети студентської молоді; світоглядні орієнтації студентства можна розглядати як концепт-конструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації на шляху до цивілізаційної самореалізації особистості й рівноправної інтеграції в міжнародний світовий простір.

1.2 Основні чинники змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів

Основна задача даного підрозділу – визначити основні чинники розвитку світоглядних орієнтацій сучасних студентів. Визначивши поняття «світоглядні орієнтації сучасних студентів», варто перейти до аналізу основних чинників змін світоглядних орієнтацій студентів. Сукупність основних чинників змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів можна поділити на зовнішні та внутрішні. До основних зовнішніх чинників зміни світоглядних орієнтацій, у першу чергу, слід віднести глобалізацію, інформаційну революцію, активізацію міграційних процесів, зіткнення християнських та мусульманських цінностей тощо. Найбільш загальним та всеосяжним серед цих процесів є глобалізація, що має багато проявів та аспектів, які, у свою чергу, по-різному оцінюються, інтерпретуються численними дослідниками. Через це визначення поняття глобалізації все ще залишається предметом наукових дискусій. Внесок вчених концептуального характеру засвідчує, що своєрідною рисою сучасного етапу розвитку суспільства є глобальність подій, які відбуваються у ньому. У небувалих до цього часу масштабах термін «глобальне» став особливо актуальним і фактично фіксує нову соціокультурну ситуацію, в яку залучене усе людство. Процеси глобалізації у сучасному світі стосуються не лише науково-технічного прогресу, вони усе більше втручаються у культуру, у глибокий рівень духовного буття людей. При цьому найбільш чутливою до зовнішніх впливів усе частіше виявляється сфера етнокультурних відносин через їх особливу крихкість і слабкість. У тих культурних регіонах світу, де загроза зовнішніх впливів стає особливо помітною, виникає природна потреба у пошуках відповідних заходів.

Варто зауважити, як феномен сучасності глобалізація є фактом, що вже відбувся та вимагає найсерйознішого осмислення у контексті життєдіяльності суспільства. Людство переживає період інтенсивного наростання своєї

цілісності, формування загальносвітових економічних, політичних, культурних систем, що далеко виходять за рамки окремих держав. Звідси й термін, що міцно ввійшов у життя сучасного суспільства, – «глобалізація». М. Манн у загальному сенсі зазначає, що термін «глобалізація» вказує на розширення соціальних зв'язків у масштабах земної кулі. Цей процес охоплює століття, проте нещодавно його темп прискорився. При цьому сутність процесу глобалізації має різні інтерпретації. Багато дослідників розглядають глобалізацію як процес утворення єдиного глобального суспільства, зосереджуючись на економічному аспекті питання. Іноді увага фокусується на революції в комунікаційних технологіях, або глобальних споживчих ринках. Існують також культурологічні і політологічні версії пояснення глобалізації, як, наприклад, концепції «транснаціонального громадянського суспільства» або «нового світового порядку [151, с. 33]».

У зв'язку з цим А. Малюк, відзначаючи суперечливість дискурсу глобалізації, спільною рисою всіх концепцій глобалізації називає ідею посилення взаємозалежності людства на всіх рівнях (локальному, національному, регіональному, глобальному) і у всіх вимірах (економічному, політичному, соціокультурному). Більшість дослідників погоджуються з тим, що взаємозалежність виражає сутність процесу глобалізації, хоча за рамками цієї згоди в їх підходах можуть спостерігатися значні відмінності. При цьому, коли говорять про глобалізацію, її вибух найчастіше пов'язують з прогресивними змінами в інформаційних технологіях, засобах масової комунікації і транспорту, з інтенсифікацією потоків чинників виробництва, а також з переходом від національного до світового ринку як головної арени економічної конкуренції [150, с. 176].

Отже, домінантою різних глобалізаційних процесів є посилення інтеграції, взаємодії та взаємозалежності різних суб'єктів світового співтовариства. При цьому найбільше значення для зміни світоглядних орієнтацій мають культурні,

духовні аспекти глобалізації. Окрім того, інтенсивно розвивається міжнародний освітній простір, тому світове співтовариство прагне до створення глобальної стратегії освіти людини незалежно від місця її проживання й освітнього рівня. Усі країни об'єднує розуміння, що сучасна освіта має стати міжнародною; університетська освіта набуває рис полікультурної освіти, яка розвиває здатність оцінювати явища з позиції іншої людини, різних культур, іншої соціально-економічної формації, створює полікультурне середовище. Світовий освітній простір об'єднує національні освітні системи різного типу і рівня, що значно різняться філософськими й культурними традиціями, рівнем цілей і завдань, якісними станами. Тому варто говорити про сучасний світовий освітній простір як про єдиний організм, що формується і в кожній освітній системі якого наявні глобальні тенденції й збережено розмаїтість. У світі сформувалось декілька моделей освіти, українська модель освіти має свої особливості. Так, освіта продовжує виконувати важливі соціокультурні функції: соціалізації особистості та спадкоємності поколінь; спілкування й долучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки; розвитку й становлення людини як особистості, суб'єкта й індивідуальності; формування духовності людини та її світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

Відповідно до проблеми нашого дослідження, В. Співак, наголошуючи на необхідності звернення особливої уваги на неекономічну, нематеріальну складову процесу глобалізації, зауважує, що різні темпи участі країн у процесі глобалізації значною мірою зумовлюються специфікою їх культурно-цивілізаційного розвитку. Моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості є ціннісними складовими моральної свідомості будь-якого соціуму. В умовах глобальних змін досить помітний взаємозв'язок і взаємозалежність науково-технічних досягнень і трансформації ціннісно-змістовних кодів, що засвідчує становлення нової культурно-цивілізаційної парадигми. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають альтернативні

моделі глобалізації, культурологічний та цивілізаційний підходи до дослідження глобалізаційного процесу [227].

Як відзначає М. Алієв, слідом за об'єднанням національних економік і історій інтегруються національні культури. Утворилася світова культура, в якій провідне місце займає культура найбільш чисельних індустріальних націй. Відповідно змінюється і людина. Якщо наприкінці XIX – початку XX століття вона була «місцево-обмеженим індивідом», жила за рахунок переважно національних чинників виробництва, управління і споживання, то в XX столітті вона перетворилася на «всесвітньо-історичного індивіда [4, с. 21]». На думку Г. Безарової, сучасний світ, в якому сформувалася певна взаємозалежність та єдність процесів світового суспільного розвитку, стоїть перед необхідністю вирішення не тільки глобальних проблем суспільства, але й проблем духовного розвитку людства. Сучасна людина намагається відшукати нові духовні ідеали, посиляючись на які, вона могла б вирішити власні екзистенціальні проблеми, подолати відчуття глибокої власної самотності у складному і суперечливому світі. Серед найбільш глобальних причин таких кризових явищ слід виділити й так звану «антропологічну революцію», яку переживає людство у зв'язку із кардинальною зміною місця людини у світі. Останнє відображається і в її світоглядних орієнтаціях. Спостерігається певне ідейне поєднання традицій Сходу і Заходу у формі концепцій, теорій про сутність людського існування [23, с. 29].

Саме осмислення глобалізації має і зворотний бік. Її наслідками стають посилення глобальної бідності, поява нових форм соціальної нерівності, цивілізаційні розколи, поширення масової культури та ідеології споживання. З точки зору Ю. Яковця, найбільш складна і суперечлива картина тенденцій глобалізації спостерігається саме в соціокультурній сфері – в галузі науки, культури, освіти, етики, ідеології. З одного боку, усе більш виразно виявляється глобальний характер наукового прогресу, що не знає національних меж,

здійснюється обмін ідеями і ученими; формуються загальні контури системи безперервної освіти, що орієнтована на креативну педагогіку і спирається на високоефективні інформаційні технології; розвивається міжнародний обмін культурними цінностями, за допомогою глобальних інформаційних мереж поширюється знеособлена, позбавлена національного змісту масова антикультура; «розмиваються» колишні етичні засади і родинні зв'язки, відроджується вплив світових релігій. Одночасно спостерігаються протилежні тенденції диференціації, відродження і відособлення національних культур, різноманітності педагогічних шкіл і індивідуалізації процесу освіти, появи нових релігійних сект і течій, посилення самотності сім'ї і особи. Проте перші тенденції, особливо в умовах широкого поширення телекомунікацій та Інтернету, поступово беруть гору, породжують нову хвилю уніфікації і стандартизації в духовній сфері [263, с. 10].

Певний внесок Е. Іллюшиної вказує на такий негативний наслідок глобалізаційних змін, як зростаюча дегуманізація людини, її моральна деградація і «розкультурення», що свідчить про занепад духовної сфери суспільства. Орієнтація переважної більшості людей Заходу на цінності матеріального і гедоністичного характеру, пропаговані (а якщо точніше – нав'язуванні) ЗМІ, їх упевненість у можливостях свого розуму покращити світ дали старт гонитві за багатством і насолодою, що стали головними цілями життя. Серед характерних ознак новостворюваного суспільства, яке можна вважати побічним продуктом глобалізації, Е. Іллюшина, зокрема, називає зміну ціннісних орієнтацій певної частини західного суспільства, яка сповідує споживче і гедоністичне ставлення до життя, акцентуючи при цьому якість життя і можливість самовираження, що призводить до посилення ролі культури споживання, занепад моралі в результаті відходу від ідеї Бога, сутність якої – любов до «ближнього», тобто до будь-якої людини; і, нарешті, як наслідок, посилення взаємного відчуження людей один від одного і від суспільства,

розрив соціальних зв'язків, через що зростає міра індивідуалізації (або швидше атомізації) західного суспільства [99, с. 79-80].

Накопичення результатів емпіричних досліджень свідчить, що для системи вищої освіти в Україні характерний пошук оптимальної відповідності між сформованими традиціями в українській вищій школі й новими віяннями, пов'язаними зі вступом у світовий освітній простір. На цьому шляху спостерігаємо кілька тенденцій. Перша пов'язана з розвитком багаторівневої системи в багатьох університетах України. Переваги цієї системи в тому, що багаторівнева система організації вищої освіти забезпечує ширшу мобільність щодо темпів навчання й вибору майбутньої спеціальності. Вона формує здатність у випускника освоювати на базі отриманої університетської освіти нові спеціальності. Друга тенденція – значне збагачення вищих навчальних закладів сучасними інформаційними технологіями, широке підключення до мережі «Інтернет» та інтенсивний розвиток дистанційних форм навчання студентів. Третя тенденція – університизація вищої освіти в Україні й процес інтеграції всіх вищих навчальних закладів з провідними у країні й у світі університетами, що зумовлює появу університетських комплексів. Четверта тенденція полягає в переведенні вищої школи України на самофінансування. П'ята тенденція – відновлення вищої професійної освіти з урахуванням світових стандартів. Тому спостерігаємо перехід українських ВНЗ в режим дослідницько-експериментальної роботи з апробації нових навчальних планів, освітніх стандартів, нових освітніх технологій і структур управління.

Як стан трансформації складних соціальних систем, освіта – це наука і мистецтво озброїти людей різного віку знаннями про труднощі і проблеми, з якими їм, імовірно, доведеться зіткнутися, та засобами подолання труднощів і розв'язання проблем. Вищого рівня професійної освіти – творчої майстерності – неможливо досягти без загальної гуманітарної освіти і без інноваційних підходів до розв'язання будь-яких проблем (соціально-економічних, виробничо-

технологічних, економічних та ін.). З точки зору автора, головна мета інноваційної освіти – формування духовності, збереження і розвиток творчого потенціалу людини. Проте сьогодні недостатньо творчості та проектування. Освіту потрібно сприйняти як загальнолюдську цінність. Для цього насамперед необхідно зробити так, щоб вона розвивала гармонійне мислення, побудоване на поєднанні внутрішньої свободи особистості та її соціальної відповідальності, а також терпимості до інакомислення. Отже, головний принцип інноваційної освіти полягає в тому, що вона скерована на формування духовних цінностей та світогляду, ґрунтованого на багатокритерійності рішень, терпимості до інакомислення й відповідальності за свої дії. Іншою характерною рисою сучасного життя є стрімкий розвиток нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, зростання кількості інформації, що, на думку багатьох науковців, свідчить про інформаційну революцію та становлення нового типу суспільства – інформаційного суспільства. У сучасному розумінні інформаційне суспільство – це передусім гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміщення акцентів із виробничої до невиробничої сфер, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей. Основною метою нових інформаційних технологій (НІТ) навчання є підготовка студентів до повноцінної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства. У науковій літературі термін «нові інформаційні технології» визначається як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі та подання інформації, що розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування технічними і соціальними проблемами.

Як зазначає А. Сіленко, нині інформаційні технології стали істотним компонентом соціальної реальності й можуть розглядатися як фактор, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства. З розвитком інформаційних технологій зростає прозорість світу, швидкість і обсяг передачі інформації між

елементами світової системи, з'являється ще один інтегруючий світовий фактор. Засоби масової інформації й комунікації, безперечно, змінили культурний ландшафт світової спільноти, сприяли інтернаціоналізації духовного досвіду окремих країн і народів, дали можливість порушити низку глобальних питань як загальнолюдських (екологія, загроза ядерної війни), змусили глибше усвідомити єдність людського роду при всій його різноманітності [219, с. 97 – 98]. І. Кадієвська з інформатизацією суспільства пов'язує розгортання важливого процесу креативно-теоретичної діяльності – інтелектуалізації праці. Новітні комп'ютерні технології, полегшуючи всі формально-логічні та аналітичні процеси, надають можливості зосередитися на творчій інтуїтивній сфері, миттєво збільшуючи масштаби творчої діяльності за рахунок звільнення потенційних дослідників від рутинних, механічних операцій. Поступово теоретичні знання стають провідним ресурсом виробництва, збільшується в ціннісному відношенні творча діяльність, а поряд із нею креативно-теоретична діяльність. Суттєво змінюється характер діяльності у цілому, вона стає творчою. Відповідно, творчість у постіндустріальний період виробництва виступає головним джерелом практичних засобів та суспільних благ [101, с. 73 – 74]. Вплив процесу інтелектуалізації праці на систему виробничих відносин проявляється у наступному: змінюється роль та якість людського фактору, робочої сили, відбуваються зміни в суспільному поділі праці, формується висока їх інноваційна здатність, змінюються трудові відносини та модифікуються традиційні інституціональні форми. Саме інтелектуалізація праці, виступаючи глобальною характеристикою сучасного розвитку виробничих сил і виробничих відносин, впливає на процеси життєдіяльності суспільства.

Можемо підкреслити, що інтелектуалізація праці як стержень процесів трансформації в світі приводить сьогодні до розриву зв'язку місця і спільноти. При цьому, розчиняються просторові і спрощуються тимчасові категорії.

Прийняття такої позиції дуже важливе для розуміння процесів інтелектуальної міграції, з одного боку, і з іншого – для розуміння тих проблем, із якими зіткнулася переважна більшість держав у сучасному світі. Адже «розпадається», здавалося б, незмінювана передумова системи праці в індустріальному суспільстві: щоб виробляти товари і послуги тепер вже не обов'язково колективу людей працювати в одному місці. Робочі місця можна експортувати, а зайнятих трудом людей «кооперувати» в транснаціональному і навіть трансконтинентальному масштабі або надавати певні послуги в «прямому» контакті з їхнім одержувачем і споживачем. Держави стають перед обличчям нової реальності, в умовах якої «виграші» і «програші» набувають нового значення.

Отже, ключовим фактором в перерозподілі соціальних, економічних, політичних сил стають сьогодні високорозвинені технології. Інтелектуалізація і розвиток нових технологій, як показують позиції науковців, управлінців, освітян, народжують ще один блок нових вимог до освіти – вона повинна більшою мірою орієнтуватися на зв'язок із наукою. Проте, очевидно, що реалізація завдань в цьому напрямі знов окреслює протилежні вектори реалізації потенціалу такої інтеграції. До її позитивних моментів, наприклад, можна віднести посилення практичної складової в освітньому процесі, його інтелектуалізацію, відродження наукових шкіл в освіті й ін. Однак процес інтеграції освіти і науки може принести і певні ризики в освітні системи, що трансформуються під впливом глобалізації та вимагають додаткового вивчення.

Узагалі, глобалізація пов'язується з інтеграційними процесами, формуванням єдиного простору, знищенням кордонів. Така характеристика є однією з провідних в розумінні процесів формування «суспільства інтелекту». Розмивання кордонів і подолання відстаней робить уявлення про національне інтелектуальне життя менш актуальними, що, на наш погляд, відповідає тенденції підвищення освітньої мобільності. Можливості міграції, у тому числі

віртуальної, доступність інформації про затребуваність тих або інших секторів знання в конкретних суспільствах надають сучасній людині набагато широкую можливість вибору, ніж виключно в рамках свого соціуму. Це означає, наприклад, що при високому рівні компетентності в якій-небудь сфері в окремому соціальному просторі і підвищеній затребуваності таких фахівців в іншому соціумі людина має шанс зайняти в ньому більш високу статусну позицію.

Ускладнення сучасних трансформаційних процесів свідчить, що освіта в сучасному світі відіграє одну з провідних ролей в реалізації таких можливостей, а це означає, що вона стає набагато більш відкритою до зовнішніх впливів. Цей факт має свої позитивні й негативні наслідки. Передусім, це можливість збагачення новими ідеями, освітніми технологіями. З іншого боку, це ризик втрати висококваліфікованих фахівців, підготовлених вітчизняною системою освіти. Інтеграція і прозорість світової спільноти роблять доступними безліч джерел інформації. Інтелектуальне життя значно збагачується. Але на цьому фоні існує і потенційна можливість виявити, зрештою, як свою геніальність, так і свою неспроможність. Мабуть, це є одним з чинників, який стимулює створення державами обмежувальних механізмів глобалізаційного впливу.

Основні чинники змін світоглядних орієнтацій студентів зводяться до того, що розмивання кордонів і подолання просторових бар'єрів, з одного боку, надає можливість більш широкої реалізації інтелектуального потенціалу кожною людиною в світовій спільноті, а з іншого, робить доступними значне число досягнень науки, культури, мистецтва. У результаті, за допомогою глобалізації, з одного боку, стираються відмінності у наповненості інтелектуального життя в тих або інших соціальних просторах, а з іншого боку, завдяки цьому, відбувається міграція їхніх інтелектуальних ресурсів. Усі ці зміни, безперечно, впливають на світоглядні орієнтації. Зокрема, О. Кривоконь доводить, що розбудова основ інформаційного суспільства започатковує

докорінну трансформацію діяльності та стосунків особистості в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах суспільної життєдіяльності, стилю життя, системи цінностей і ціннісних орієнтацій. В умовах розбудови інформаційного суспільства відбувається трансформація ієрархії детермінант у системі чинників формування особистості: зменшується залежність процесу формування особистості від безпосередніх природних і соціокультурних умов буття; зростає значення зовнішнього соціокультурного середовища; підвищується роль індивідуальних психологічних особливостей індивіда; актуалізується значення інтелектуальних якостей у процесі формування особистості; зменшується роль фізичних якостей і фізіологічної обумовленості процесу формування особистості.

В рамках даного дослідження відзначається суперечливий за домінуючими тенденціями вплив процесу розбудови інформаційного суспільства на процес соціального формування особистості, що знаходить свій прояв як у всебічному розкритті та прояві індивідуально-особистісних якостей індивіда, реалізації його прагнень до соціальної ідентифікації і соціальної динаміки, перетворенні в активного суб'єкта суспільних відносин, соціальної й культурної творчості, так і втраті особистістю своєї індивідуальності та національної соціокультурної ідентичності, соціальній інфантильності, падінні моральності, абсолютизації прагнень до задоволення матеріальних і природних потреб [136, с.19]. Ф. Власенко також із всебічним впровадженням інформаційних технологій у різні сфери життєдіяльності людини пов'язує як позитивні (розвиток творчих індивідуальних здібностей особистості завдяки інформаційним технологіям, що може забезпечити перехід до креативної моделі соціалізації, пов'язаної із соціокультурним, інтелектуально-моральним розвитком особистості), так і негативні тенденції (інформаційна нерівність, маніпулювання свідомістю людей, підпорядкування особистості соціуму, тотальний контроль над нею засобами інформаційних технологій, поява такого

явища як «комп'ютерна некрофілія», що характеризується психологічною прив'язаністю індивідів до комп'ютера, залежністю від інших видів сучасної техніки, орієнтацією на віртуальну реальність, зменшенням ролі безпосередньої взаємодії між людьми) [57]. Тобто, глибинним фундаментом інформаційного впливу на особистість є моральні, естетичні й загальнолюдські цінності, які визначаються діючою ідеологічною системою і формуються через систему освіти. Різноманітна інформація по-різному може впливати на особистість. Вона може впливати як фактор, що стимулює самоорганізацію особистості і сприяє її стійкості, а може здійснювати дезорганізуючий, руйнівний вплив на людину. Інформаційна стійкість – це здатність людини протистояти деструктивному інформаційному впливу на свою свідомість і психіку. Цьому повинен сприяти високий рівень інформаційної культури. Інформаційна стійкість є критерієм цілісності особистості.

Отже, інформатизація суспільства неоднозначна як для суспільства, так і для особистості. Вона породжує нові проблеми. По-перше, інформатизація сприяє посиленню розриву між індустріально-розвиненими країнами і тими країнами, які відстають у технологічному відношенні. По-друге, під впливом нової технології зростають темпи соціальних трансформацій і ті країни, які не встигають за провідними країнами, опиняються в скрутному становищі. По-третє, неоднозначний вплив на суспільство засобів масової інформації (особливо реклами). По-четверте, відбувається небажане втручання в приватне життя людей і організацій на базі інформаційних технологій. По-п'яте, має місце складність адаптації до середовища інформаційного суспільства. Тим самим формується нова глобальна інформаційна середовище породжує нові складні проблеми, для вирішення яких потрібні нові стратегічні цілі, що враховують імперативи XXI століття. Інформаційні технології визначають рівень розвитку не тільки продуктивних сил суспільства, але й особистості.

Зміни світоглядних орієнтацій сучасних студентів в умовах трансформації сучасного суспільства свідчать, що у новій ситуації у сучасної людини з'являється багато нових можливостей для повного розкриття своєї індивідуальності, але і є небезпека, що людина може нівелюватися, тому що мережа задає йому правила мислення та поведінки. Комп'ютерні, телекомунікаційні технології, роблячи більш доступними для людини досягнення цивілізації, нівелюють його вдавану свободу тим, все більше перетворюючи його на інструмент інформаційної, політичної, духовної експансії. Людина в інформаційному суспільстві стає одним з програмно-апаратних засобів кіберпростору, що впливають на його підсвідомість, внутрішній простір особистості, що дає широкі можливості для цілеспрямованого маніпулювання. У сучасних умовах, коли просторові і часові межі звужуються, змінюється характер спілкування між тими людьми, які є частиною глобальної мережі. Тим самим у мережі відбуваються два взаємовиключних процеси: з одного боку, мережа дає людині висловити найбільш повно свою індивідуальність, а з іншого – людина може нівелюватися в цій мережі, тому що мережа задає йому правила мислення та поведінки, тобто потрапляють у залежність від інформаційних потоків мережі. Руйнування проводиться методом впливу інформаційної системи на людську свідомість шляхом підриву культурних засад, на яких тримається здатність людської свідомості до критичного сприйняття інформації. Інформаційна система з цією метою створює віртуальний світ, побудований інформаційними маніпуляторами з гарантованою культурної гегемонією потрібних замовникам цінностей. Врахування чинника інформаційної революції потребує оптимізації процесу формування світоглядних орієнтацій студентів. О. Кривоконь основними напрямками діяльності щодо оптимізації процесу формування особистості в умовах розбудови основ інформаційного суспільства в Україні вважає формування вільної і самостійної особистості, інформаційної культури

особистості; створення ефективного національного інформаційного простору; забезпечення безпеки суспільства у духовній сфері; зміна парадигми освітньої діяльності у системі загальної середньої освіти; формування соціокультурного фенотипу народу України як політичної нації і культурно-історичної спільноти, національної самосвідомості і самоідентичності, національної гідності [136, с. 14].

На думку автора, ще одним зовнішнім чинником змін світоглядних орієнтацій, що також міцно пов'язаний із глобалізаційними тенденціями, є міграційні процеси. Інтенсифікація міжнародних взаємодій створює передумови для активізації різних форм міграції (трудова, навчальна, комерційна, кримінальна) у глобальному масштабі. При цьому, на думку Т. Юдіної, є всі підстави передбачати, що рухливість населення збільшуватиметься в об'ємах, стаючи усе більш різноманітною в своїх соціальних і культурних характеристиках. У світі, який глобалізується, міграція стає однією з найбільш дієвих рушійних сил, що формують соціальний ландшафт нового століття. З одного боку, міграційні процеси сьогодні є результатом вступу окремих співтовариств і національних економік у глобальні стосунки, з іншої – спонукають до подальших соціальних перетворень як у країнах прийому, так і країнах виїзду [261, с. 103]. Міграційні процеси стали одним з найбільших викликів XXI століття. Добровільні і вимушені міграції супроводжували розвиток людства впродовж усього його існування, але у наш час обсяги міграції досягли найбільших масштабів. Іммігранти стали невід'ємною, необхідною і водночас проблемною частиною життя країн, одним із засобів вирішення демографічної та економічної кризи, а також категорією загострення соціальних, релігійних, політичних та етнічних проблем. Очевидним є, що інтенсивність міграційних процесів буде зростати і вимагати нових підходів, адже неможливо вирішити проблеми XXI сторіччя методами XX. Сучасний

стан подій вимагає оцінки, нових варіантів прогнозування і вирішення ситуації для впровадження правильного менеджменту міграційних процесів.

Так, А. Дмитрієв, підкреслюючи зв'язок міграційних рухів з протиріччями глобалізації, зокрема, з протиріччям між збагаченням і зубожінням населення майже у всіх країнах світу, доводить, що міграція відіграє одну з ключових ролей у соціальних змінах сучасного суспільства, оскільки є і результатом інтеграції, і передумовою для подальших серйозних конфліктних змін у суспільстві. Її безперечний вплив позначається на стані народного господарства, на соціальних стосунках, культурі, національній політиці і міжнародних відносинах. Міграція неминуче веде до культурно-етнічної диверсифікації населення усередині окремих держав і розмивання традиційних кордонів [81, с. 5].

В контексті даного дослідження, особливу гостроту в контексті активізації міграційних процесів набуває проблема нелегальної міграції. Як зазначає В. Андерсон, нелегальна міграція має ті ж причини, що й інші її види, але при цьому вона має більш глобальний, трагічний і конфліктний характер. Незаконні мігранти змушені йти на ризик заради власного життя, життя своїх рідних і близьких, на правопорушення й навіть злочин заради поліпшення свого життєвого рівня, втечі від міжнаціональних, релігійних чи інших конфліктів. Причинами нелегальної міграції можна назвати такі: політичні переслідування; різні види дискримінації (расова, етнічна, релігійна та ін.); стихійні лиха; економічна нестабільність держави; культурна і мовна ізоляція; соціальні проблеми [5, с. 42]. Отже, посилення міграційних процесів призводить до становлення полікультурного середовища, в умовах якого відбувається, зокрема, й взаємодія різних світоглядних моделей та розширення простору вибору світоглядних орієнтацій. Наслідком цього є як мирне співіснування, діалог, взаємопроникнення світоглядних ідей, так і їх конкуренція, протистояння, зіткнення.

Як вважає К. Бондаренко, систематизуючи найбільш впливові соціокультурні чинники, які потрібно враховувати при формуванні державної міграційної політики, слід звернути увагу на зростання територіальної концентрації іммігрантських спільнот за конфесійними ознаками, що може радикалізувати розуміння права на самовизначення, спровокувати сепаратистські настрої; на мовно-національну концентрацію в окремих регіонах, підвищену полемізацію та ідеологізацію, яка теж може призвести до сепаратистських настроїв; наявність субкультурних цінностей, притаманних іммігрантським організованим осередкам; високий рівень згуртованості окремих іммігрантських груп, їхній значний мобілізаційний потенціал; національну ментальність як відмінний від західного засіб сприйняття перетворень у суспільстві тощо [41].

Отже, в умовах глобалізації, посилення різних форм міжнародної взаємодії тенденції інтеграції, універсалізації світу водночас протистоїть тенденція зростаючої поляризації. На цю тенденцію, зокрема, вказують С. Наумкіна та Ю. Ткачук. З їхньої точки зору, структурно диференційованій єдності основних демократій протистоїть світ культурно, етнічно, конфесійно й цивілізаційно роз'єднаних держав, які страждають від внутрішніх та зовнішніх конфліктів [167, с. 121].

Зафіксувавши стан зміни світоглядних орієнтацій сучасних студентів, Я. Пасько вказує на виникнення суттєвої суперечності між індустріальними та постіндустріальними країнами, між тими, хто інтеріоризував нову постіндустріальну систему цінностей, і тими суспільними групами та європейськими країнами, які продовжують орієнтуватися на матеріальні цінності та індустріальний спосіб виробництва. Спостерігаються антиномічні соціокультурні та світоглядні орієнтації країн, що подолали етап модернізації, і тими, хто не зміг адаптуватися до вимог нової епохи [186].

Певний внесок у дослідження змін світоглядних орієнтацій вносить А. Арістова, яка закономірним наслідком глобалізаційних процесів вважає і глобалізацію суспільних конфліктів. Найістотнішими рисами конфліктів у добу глобалізації стають резонансність, просторово-часова нелокалізованість, ризики некерованого вибуху, синхронізація конфліктів у політичній, етнічній, релігійній сферах. Творення взаємозалежних складноорганізованих соціумів, розвиток комунікативних мереж, поширення і мобільність етнічних і конфесійних діаспор тощо заклали підвалини стрімкої ескалації конфліктних релігійних відносин. Численні конфлікти в межах глобалізаційного процесу мають або релігійну природу, або релігійну мотивацію, або релігійне забарвлення. Світова глобалізація трансформує всі релігійні процеси; у тому числі обумовлює етноконфесійну трансформацію європейського континенту, впливає на істотну зміну конфігурації і динаміки конфесійної структури перехідних країн [13, с. 17].

Як результат даних процесів, однією з ліній поляризації та конфлікту є цивілізаційний розкол, в основі якого лежить зіткнення християнських і мусульманських цінностей. При цьому це зіткнення відбувається не тільки на міжнародному рівні, але й всередині більшості країн світу, де співіснують християнські та мусульманські громади. Адже, як зазначає А. Арістова, протягом ХХ ст. набуває визнання той факт, що втрата релігійної однорідності – не трагедія чи помилка, а об'єктивна закономірність розвитку сучасних суспільств. Навіть у найрозвиненіших з них, попри всі спроби відшукати оптимальну модель державно-церковних відносин, втілити принципи толерантного співіснування, узгодити національні інтереси з інтересами повноцінного функціонування затребуваних у суспільстві віросповідань, – поліконфесійність залишається джерелом соціальної напруженості [14].

В рамках даної наукової парадигми, Т. Андрущенко, відзначаючи давнє багатовікове протистояння християнської та ісламської цивілізацій, виокремлює

низку факторів, які загострювали цей конфлікт протягом століть та особливо актуалізувалися наприкінці ХХ століття. Це зростання мусульманського народонаселення, що призвело до збільшення безробітних та викликало незадоволення молоді у ісламських рухах, відродження ідеї особливої місії ісламської цивілізації та її цінностей, невдоволення політичною, економічною та культурною експансією Заходу [11]. Т. Черпіта підкреслює факт перетворення ісламу у найважливіший фактор європейського громадського життя, без врахування якого неможливий серйозний прогноз майбутнього розвитку Європи, та й усього сучасного світу. Значна частина мусульман Європи не інтегрувалася в європейську дійсність і свідомо відмовляється приймати західноєвропейський спосіб життя, мораль і цінності. Відмовляючись від європейської ідентичності, вони роблять вибір на користь «чистого» ісламу в його арабському різновиді й відчують себе, в першу чергу, частиною всесвітньої мусульманської громади.

Зафіксувавши стан «розколу цивілізацій», соціально-філософський аналіз засвідчує, що одночасно моральна криза європейського суспільства веде до росту популярності ісламу. Швидке зростання мусульманського населення Європи відбувається не тільки через значну кількість мігрантів з арабських країн, але й через значне число європейців, насамперед з інтелектуальної та наукової еліти, що обирають для себе іслам. Росту чисельності європейських мусульман сприяє заохочення державними соціальними програмами народжуваності. У мусульманських сім'ях середня кількість дітей, як правило, не нижче чотирьох. Багатодітність мусульманських сімей контрастує з малодітністю й кризою традиційних сімейних цінностей у корінних європейців [247]. Ускладнення сучасних процесів показали, що суттю цього складного і багаторівневого конфлікту є, перш за все, протиріччя між бідним, слабким, відсталим, ісламським, мирним Півднем і багатою, сильною, передовою, християнською, агресивною Північчю. У цій суперечності багата Північ, на

думку багатьох мусульман, особливо бідних, здійснює інформаційну, психологічну, економічну, політичну і християнську експансію проти Півдня, пригнічуючи, принижуючи, ідентифікуючи як відсталий мусульманський спосіб життя. З точки зору цієї частини мусульманського світу, проамериканські ісламські країни є економічними і політичними прихильниками християнської Півночі. У них ісламська цивілізація пристосувалася до соціал-капіталістичної формації, імпортованої з Заходу.

Отже, якщо виходити з того, що суспільна формація характеризує тіло суспільного організму, спосіб суспільного виробництва, а цивілізація – його душу (психіку, свідомість, світогляд), спосіб психічного виробництва, то цей конфлікт носить і цивілізаційний, і формаційний характер. За своїм змістом він виступає міжформаційним конфліктом: між відсталими (аграрно-капіталістичними) і передовими (індустріально-соціал-капіталістичними) громадськими формаціями. За своєю цивілізаційною формою цей конфлікт є конфліктом міжсоціал-демократичної (передової, світської) і ісламської (відсталої, колективістичної, релігійної) цивілізації. Важливо враховувати, що носіями ідей ісламського більшовизму виступає забезпечена й освічена частина ісламістів. Ісламсько-більшовицька маса утворює демосоціального основу ісламсько-талібського більшовизму, яка прагне стати особливою субцивілізацій в ісламському світі, характеризується бідністю, озлобленістю, антиамериканською агресивністю.

Як свідчить аналіз, вплив глобалізаційних процесів, інформаційної революції, активізації міграцій та конфлікту цінностей в умовах суспільства, що трансформується, накладаються на дію внутрішніх чинників зміни світоглядних орієнтацій студентства, серед яких можна, в першу чергу, виділити утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя, зміна системи культурних цінностей, лібералізація світогляду, утвердження толерантності та інше. В контексті дискурсоосмислення світоглядних орієнтацій сучасних

студентів утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя є суперечливим процесом. Відтак, вплив цього процесу на зміну світоглядних орієнтацій студентів також характеризується різновекторними тенденціями, має неоднозначний та суперечливий характер. Складність соціально-економічних, політичних умов, за яких відбувається процес становлення ринкової економіки в сучасному українському суспільстві, посилюється різноманітними глобалізаційними тенденціями (економічними, політичними, культурними). Відсутність політичної та економічної стабільності, швидке зростання видів діяльності, що не мають попиту, розмивання системи моральних норм і цінностей як внаслідок важкої ситуації у середині українського суспільства, так і внаслідок нав'язування громадянам, перш за все, через ЗМІ системи західних цінностей, що негативно впливають на функціонування національної ідентичності – привели до світоглядної кризи і появи у значного прошарку людей відчуття «зайвості». Знецінення норм і цінностей, що були домінуючими за радянських часів (зокрема, колективізм, праця як самоціль), а також загальнолюдських (цінність самого життя), орієнтація на збагачення за будь-яку ціну (наприклад, свідоме виготовлення виробниками товарів, що шкодять здоров'ю пересічного споживача) з необхідністю вимагає формування, зокрема в молоді, відповідного світогляду, який забезпечував би їм комфортний психологічний стан за наявних умов.

Певний внесок в аналіз даної проблеми вносить А. Похресник, який, аналізуючи складний і суперечливий процес зміни соціокультурних орієнтацій студентської молоді в період здійснення в Україні ринкових і демократичних перетворень, робить наступні висновки. В економічній сфері студенти орієнтуються переважно на ринкові відносини, вважають себе їх активним суб'єктом і провідником, вбачають у них засіб подолання економічної скрути, підвищення добробуту, насамперед, власного. У політичній сфері студенти віддають переваги демократичним цінностям, трактують їх як можливість

вибору, намагаються утвердити як у процесі організації навчально-виховної діяльності, так і в масштабах країни (участь у суспільно-політичному житті країни); при цьому «можливості вибору» нерідко трактуються студентами у найширшому діапазоні, навіть з «виходом» за межі чинного законодавства і культури, що на практиці виливається через асоціальні вияви, імпульсивні протестні виступи [199, с. 6].

Означимо, що соціально-політичні перетворення в Україні передбачають перехід політичної системи від тоталітарної до демократичної, формування нового типу політичної культури – демократичної культури, основою якої є гуманістичні цінності: свобода, соціальна справедливість, солідарність, права людини. А. Бойко, досліджуючи вплив засадничих цінностей демократії як духовних орієнтирів на виховання сучасної молоді, розглядає демократію як соціально-орієнтовану (тобто спрямовану на спільноту, суспільство) форму світогляду, що орієнтує людину на стійкий і свідомий інтерес до соціального життя, на усвідомлення власних інтересів і пошук шляхів їх втілення (захисту). Демократія послідовно передбачає і виходить з того, що людина налаштована на взаємність, відповідальність, сумлінне ставлення до громадянських обов'язків [33].

Аналізуючи динаміку світоглядних орієнтацій сучасних студентів, С. Щудло, розглядаючи адаптацію молоді до ринкових умов, її успіх пов'язує в першу чергу зі ступенем сформованості у свідомості молоді ринкових цінностей. Відсутність у ціннісних орієнтаціях молоді спрямування на ринок, реформи, ринкові цінності ускладнює або навіть робить неможливим її включення у нові економічні відносини. Індикаторами адаптованості особистості є позитивне ставлення до економічних реформ у державі, готовність до включення в ринкові структури, оптимізм у поглядах на зміни у державі та власному житті, задоволеність життям у цілому та окремими його сторонами (працею, навчанням, матеріальним станом та ін.). Виходячи із

результатів власного дослідження, С. Щудло робить висновок, що для сучасної молоді є характерною тенденція до переорієнтації установок на сприйняття нових цінностей, норм та взірців поведінки, проте при цьому часом спостерігається невпевненість, світоглядна невизначеність та розгублення. Проте в цілому сучасна молодь характеризується позитивним ставленням до ринкових змін [259, с. 9].

Отже, конструктивним аспектом формування ринкового світогляду є те, що більшість молодого покоління демонструє орієнтацію на ринкові цінності. Так, наприклад, студентська молодь, за даними соціологічних опитувань, бачить вихід України з кризи в переході до ринкових реформ. Відомо, що світогляд – це певна система знань, ціннісних орієнтацій і переконань, що визначають відношення людини до світу і себе самої та її поведінку у суспільстві. Знання, в системі ринкового світогляду молоді, – це специфічні професійні знання, а також знання структури і механізмів ринкової економіки, глобалізаційних тенденцій розвитку світу; у цьому контексті ціннісні орієнтації молоді – це орієнтації на досягнення успіху, матеріального збагачення, схильність до ризику, творче вирішення певних проблем та орієнтація на безперервну освіту; переконання – це, перш за все, впевненість у власних силах, відсутність очікувань державної (чи будь-якої іншої) допомоги. Особливо важливим елементом ринкового світогляду є прагнення до постійної самоосвіти та вміння використовувати набуті знання, оскільки умови навколишньої дійсності дуже стрімко змінюються, існуючі знання швидко старіють. Крім того, активна життєва позиція, ініціативність, вміння вчитися на власних помилках, професійна та територіальна мобільність є необхідними складовими досягнення особистого успіху молодими людьми в сучасних умовах.

Аналізуючи протиріччя у системі ціннісних орієнтацій молодого покоління, Н. Левковська зауважує, що, з одного боку, нові соціально-економічні умови вимагають від людини таких якостей, як готовність до ризику

і особисту відповідальність за свої вчинки, уміння швидко пристосовуватися до економічної кон'юнктури, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху. З іншого боку, цінності, що в минулому мали високий ранг і пов'язувалися із закріпленими в масовій свідомості соціально-психологічними стереотипами пріоритету загального (колективного) над особистим (індивідуальним) і самореалізації особистості в праці, сьогодні молоддю заперечуються. Криза традиційних ціннісних орієнтацій особливо яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи [143, с. 85].

В рамках даного дослідження А. Петров, відзначаючи, що плюралізм форм власності, свобода підприємницької діяльності, можливості самореалізації створюють нові мотивації для молоді в трудовій та економічній сферах, за даними соціологічних досліджень робить висновок про амбівалентність ціннісної свідомості молоді. З одного боку, праця витіснилася на периферію ціннісної свідомості, бо респонденти жодного разу не включили її до переліку найбільш значущих цінностей, а з іншого – понад дві третини заявляють, що тільки змістовна та цікава робота заслуговує на те, щоб присвятити їй значну частину свого життя [190, с. 85]. Відповідно до означеної проблеми, Н. Лясніков та Ю. Ляснікова, аналізуючи вплив ринкових відносин на формування духовної культури студентської молоді, підкреслюють зростання значення орієнтації на індивідуальний успіх. Потенціал приватної сфери, що розвивається, полягає в усвідомленні можливостей самоздійснення, в тому, щоб через безпосередні зусилля щодо зміни звичного ослабити і здолати укорінені в культурі самоочевидні речі. Для студентської молоді, яка виходить на ринок праці, це означає, що, усвідомлюючи свої інтереси, людина повинна навчитися розглядати себе як активний центр, який планує своє майбутнє, розраховує на власну його біографію, здібності, орієнтації і можливості. Саме ринок праці висуває як вимогу активну поведінкову модель повсякденності. Заради власного виживання необхідно виробити егоцентричний світогляд, який перевертає

співвідношення «я – суспільство», пристосовуючи його до завдань формування індивідуальної біографії як частини духовного світу студентства [146, с. 101 – 102].

В рамках еволюції світоглядних орієнтацій сучасних студентів утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя передбачає домінування принципів конкуренції та індивідуалізму. В таких умовах, на думку М. Коряковцевої, підвищується відповідальність особи за власну долю, самовизначення і самостійний вибір моделей поведінки, цілей, цінностей. У процесі нових продуктивних конкурентних стосунків народжується новий тип індивідуальної свідомості, нова, активніша, діяльніша, сильніша особистість. У той же час така відповідальність може лягти на плечі індивідів важким тягарем, стати причиною внутрішніх конфліктів, що поглиблюються з розривом світу колективних цінностей. Конкуренція, як двигун механізму вільного ринку, руйнує моноцентризм, тобто орієнтацію особи на цілісну систему цінностей, стереотипів, що прийняті суспільством. Поширюється плюралізм, виникають нові можливості особистого вибору занять і способів діяльності. Але перехід до ринкових стосунків в умовах прискореної трансформації суспільства виливається в кризу, що охоплює практично всі сфери життєдіяльності [122, с. 154-155].

Ми можемо зазначити, що паралельно з утвердженням ринково і демократично орієнтованого способу життя українське суспільство переживає зміну системи культурних цінностей. Так, на думку А. Бойко домінуючою тенденцією у сфері культури вважає утвердження постмодерністської системи культурних цінностей. На її думку, в основу постмодерністської концепції культури покладена низка засадничих положень, серед яких А. Бойко виділяє ідею плюральності, поліфонії як способу буття культури, опозиційність щодо можливості існування єдиного сенсу історії, що призвело до занурення сучасної культури у вічне теперішнє та появи дивовижної суміші всіх часів, світоглядів,

а також нівелювання відмінності між високим і низьким, добром та злом, істинним та хибним, серйозністю та грою. Пріоритетного значення в цьому контексті набуває толерантність, терпимість до проявів всього нетрадиційного, нетотожного, визнання можливості принципової прозорості культури, що вже сьогодні є очевидним внаслідок бурхливого розвитку інформаційних технологій. Постмодернізм, як зазначає А. Бойко, змішуючи не тільки культурні цінності, а й їх уламки, елементи, тексти, цитати з текстів, перетворює все це на суцільний колаж, «клаптиковий текст». У такій ситуації людина змушена самотужки конструювати власну систему цінностей, власний світ, постійно балансує між смислами «своєї» та «чужої» культури, між буттям та небуттям [36]. Оскільки ми розглядаємо динаміку змін світоглядних орієнтацій студентів, то в рамках цього процесу Л. Панченко вважає, що характерним для сучасного українського суспільства вважає, з одного боку, процес «відродження» традиційних духовно-культурних цінностей і ціннісних орієнтацій українського народу, а з іншого – появу «нової» культури, яка приймає й іншу форму функціонування. Внаслідок таких процесів відбувається своєрідне розшарування соціокультурного середовища: одне, де відроджуються традиційні духовно-культурні цінності і формуються відповідні ціннісні орієнтації, друге – елітне, орієнтоване на ціннісні орієнтації вузького кола індивідів, прихильників так званої «високої моди» не лише в духовних цінностях, але і в матеріальних, для яких характерним є нігілістичне ставлення до традиційних ціннісних орієнтацій. Кожний із типів соціокультурного середовища формує відповідний тип ціннісних орієнтацій, а, отже, виступає як один із соціальних, об'єктивних чинників ціннісних орієнтацій особистості [183, с. 9].

Проаналізувавши прояви негативних тенденцій у середовищі молоді, Д. Квятковський характеризує соціокультурну трансформацію в сучасному українському суспільстві як стихійний, суперечливий, фрагментарний процес,

що сприяє світоглядному «підпорядкуванню» особистості, девальвації її моральних ідеалів та нав'язуванню псевдогуманістичних ідеалів (вседозволеності, грошей та ін.). При цьому як сутнісні ознаки трансформаційних процесів в українському суспільстві розглядаються перехід від індустріального типу цивілізації до постіндустріального й викликаний цим генезис ідеалів, нігілізм у відношенні до попередньої ціннісної системи, глобалізація культурно-духовної сфери та поширення внаслідок цього масової культури, аксіологічна мімікрія, ослаблення державного регулювання соціально-економічними процесами, аномія суспільного життя.

Можемо констатувати, що зміни світоглядних орієнтацій сучасних студентів зводяться до появи наступних тенденцій у трансформаційному суспільстві, а саме оновлення конформістського типу відчуженості сучасної особистості [111, с. 23]. Про це свідчать Н. Лясніков та Ю. Ляснікова, які, у свою чергу, звертають увагу на комерціалізацію засобів масової інформації і деякою мірою всієї художньої культури, що формує певний образ молодіжної субкультури не менш, ніж самі носії цих культурних цінностей. Субкультура, сполучена з маркетинговою технологією, породжує споживчу тенденцію в духовній сфері. Строката картина всіляких молодіжних рухів і субкультур стала маркетинговим ходом. Усе набуває підлеглого становища по відношенню до комерції [146, с. 113].

Проведений аналіз дозволяє поставити питання: яким чином ці соціокультурні процеси позначаються на світоглядних орієнтаціях студентів?

Відповідь на це питання можна знайти у доробках А. Петрова, який фіксує наступні зміни в ціннісних орієнтаціях пострадянської молоді. Зростає значущість індивідуальних орієнтацій: для одних – це відпочинок і розваги; для інших – красиве і комфортне життя; для третіх – власне благополуччя і кар'єра; для четвертих – головними залишаються цінності благополуччя своєї сім'ї, здоров'я, хорошої (оплачуваної) роботи. Ці висновки підтверджують тенденцію

на зростання ідеологічного і світоглядного плюралізму, багатоваріантність, «мозаїчність» і фрагментарність світогляду. Посилюються позиції тих, для кого найважливішими стають цінності власності і майнового стану, що реалізуються крізь призму утилітаризму, індивідуальних переваг і устремлінь. У ціннісній свідомості молоді можна виділити наступні характеристики: 1) амбівалентність, поєднання протилежних оцінок; 2) нестабільність, мінливість; 3) еkleктичність, поєднання елементів різних цінностей; 4) відсутність вираженого інтересу до політики і владних стосунків, стійка політична індиферентність; 5) «приниження» ідеалів, домінування прагматичних установок; 6) орієнтації на цінності гедонізму, здобуття насолод («кайфу»); 7) переважання інструментальних цінностей над термінальними [190, с. 90].

Визначаючи світогляд як регулятор чи компас індивідуального буття людини, А. Похресник розкриває особливості духовних орієнтацій студентської молоді визначають тенденції поєднання наукових і позанаукових, раціональних та ірраціональних (релігійних, міфологічних, окультних тощо) переконань, що є унікальним переплетінням цінностей і антицінностей, якими керується студентська молодь у процесі своєї життєдіяльності. Взагалі в культурній сфері склалася неоднозначна ситуація. З одного боку, студенти віддають перевагу національній культурно-історичній традиції, відродження якої розглядається ними як основне завдання сучасного культурного розвитку України; з іншого – ставлення студентів до цінностей західної (і східної) культури далеко не однопланове. Студенти виявляють зацікавленість і готовність до культурного обміну і діалогу культур. Одночасно висловлюють стурбованість щодо засилля «масової культури», цінностей сумнівної якості як «основного культурного продукту» Західної цивілізації [199, с. 6].

Згідно С. Шмалей, студентська спільнота ніби розкололася на дві суспільні групи у своїх менталмотиваціях чи поведінських паттернах: перша більше схиляється до індивідуалістичної системи західного типу; друга

орієнтується, головним чином, на традиціоналістську ціннісну систему, пов'язану з українською ментальністю. Разом із тим, значна частина молоді ще не визначилася у своїх ціннісних уподобаннях. Відбувається розмивання деяких цінностей духовно-морального характеру [255, с. 42 – 43]. У поведінських структурах суб'єкта, як відзначає С. Шмалей, з'являється поява невеличкої частини молодих людей, які відійшли від першого потрясіння соціальної невизначеності. Вони знайшли духовну опору в гуманізмі, центром світогляду якого є людина. Спрямованість їхніх ціннісних уподобань одночасно на два ряди цінностей – самоздійснення та добровільне служіння надособистісним цінностям (Батьківщина, народ) – дає підстави сподіватися на позитивність їх діяльності. У той же час, дослідження свідчать про певну індиферентність більшої частини молодого покоління до цінності активної перетворюючої діяльності та її схильність до діяльності споживацької з переважаючою орієнтацією на цінність матеріальної забезпеченості, яка трансформується із цінностей – засобів у цінності – цілі. В ієрархії цінностей знижується статус духовності, яка акумулює вищі людські цінності, зменшується значимість для молодих людей цінностей саморозвитку, трудової, освітньої, суспільної діяльності, згасає інтерес до духовно-естетичної сфери [255, с. 45].

Наслідком зміни системи культурних (світоглядних) орієнтацій сучасних студентів є лібералізація світогляду студентів. Так, А. Похресник вважає, що соціокультурні орієнтації студентів мають динамічну природу, утверджуються не як одномірно «нав'язані» цінності, що було притаманне минулим десятиліттям, а через діалог (суб'єкт–суб'єктні відносини), у результаті взаємного розуміння різних ціннісних точок зору, спілкування людей різних соціальних груп, через комунікативний процес [199, с. 6]. Можна виокремити думку Л. Сокурянської, згідно якої індивідуалізація та плюралізація життєвих стилів, різноманіття їх культурних форм в умовах українського та інших пострадянських суспільств детермінується, по-перше, зникненням минулого

ідеологічного пресингу, що тотально уніфікував усі сфери життєдіяльності радянської людини, включаючи особисте життя. По-друге, це є наслідком культурної експансії західного світу, що призводить до своєїрідної культурної дифузії. По-третє, відбувається процес відчуження особистості від суспільства, в тому числі в першу чергу від держави, що ставить її перед необхідністю самостійно і нестереотипно вирішувати усі проблеми, що виникають [223, с. 58].

В контексті кореляції людини до соціуму-світу-природи, Ю. Левада також відзначає той факт, що культурна реальність соціалістичного часу базувалася на прямій повчальності пропонованих зразків, категоричності розпоряджень і непорушності авторитетів, від імені яких такі розпорядження робилися. Тепер місце жорстких рамок і строгих санкцій зайняли менш жорсткі і менш певні рамки допустимого, терпимого, бажаного [142, с. 11 – 12]. Осмислення основних чинників світоглядних орієнтацій сучасних студентів здійснюється Т. Калюжною, яка, відзначаючи в якості однієї з характерних рис сучасної епохи можливість вільного вибору тих цінностей, які відповідають уявленням людини про ідеал, сенс життя завдяки знищенню старої системи ціннісно-нормативного регулювання вибором індивіда, його мораллю тощо, у той же час зауважує, що це не означає можливості кожному реалізувати дані переваги сучасного «перехідного» періоду. Це й становить одну із суперечностей у відносинах людини та суспільства [103].

Отже, лібералізація світогляду, плюралізація культурного простору призводить до появи конкуруючих моделей, ідеологій, субкультур, стилів тощо. Все це може призводити до протиріч та конфліктів. Звідси випливає необхідність утвердження толерантності, що має врівноважити та примирити протилежні світоглядні орієнтації. В контексті осягнення критеріїв змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів, О. Грива відзначає той факт, що в умовах полікультурного світу толерантність поступово займає місце

універсального принципу людської життєдіяльності. На цьому тлі важливим постає питання про навчання та дотримання норм толерантності в житті особистості. У полікультурному середовищі, що вимагає від кожного певних ціннісних настанов, комунікативних навичок та поведінки, толерантність повинна стати цінністю в процесі формування особистості, яка може бути базисом для комплексу гуманістичних цінностей, спрямованих на врегулювання міжособистісних та міжгрупових взаємовідносин, таких як людяність, взаємоповага, свобода вибору, демократія, права людини [67, с. 235].

Розглядаючи чинники та критерії оптимізації світоглядних установок, А. Бойко серед найближчих завдань, що постають у цьому зв'язку, вважає реабілітацію в суспільній свідомості моральних якостей людини, насамперед, толерантності, тобто терпимого ставлення до будь-кого, хто не поділяє твої погляди та переконання, що є передумовою розширення власного досвіду та спілкування з іншими. Толерантність як принцип функціонування соціально-політичного механізму України є, на думку А. Бойко, також визначальним при формуванні внутрішньої установки кожного українця на спільну конструктивну діяльність та відповідальність, на розвиток незакомплексованої свідомості, вільної від пересудів та упереджень стосовно чужої світоглядної орієнтації [34, с. 7].

Саме ця точка зору прослідковується у В. Чопей, який вважає формування світоглядної позиції толерантності серед студентства найважливішою програмою на сьогодні та майбутнє, оскільки сучасна трансформація системи освіти одним із пунктів виділяє мобільність фахівця, для чого необхідно мати високу культуру особистості та вміння пристосовуватися до змін, пізнавати та сприймати нове. Крім того, іноземні студенти, які навчаються у вітчизняних ВНЗ, привносять у студентське середовище різноманітність світоглядних позицій. За таких умов толерантність здається важливою саме у студентському середовищі [248]. Розглянувши вплив різноманітних **зовнішніх і внутрішніх**

чинників зміни світоглядних орієнтацій студентів, **перейдемо до аналізу їх взаємовпливу та взаємодії в системі виховання та освіти.** Адже саме система виховання та освіти є одним із центральних чинників формування світоглядних орієнтацій студентів. Звичайно, формування світоглядних орієнтацій починається у більш ранньому віці і, як було показано вище, здійснюється під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, проте саме у вищому навчальному закладі всі ці різновекторні чинники соціального середовища доповнюються цілеспрямованим впливом навчально-виховного процесу, завдяки чому у студентів формується досить розгорнуте, структуроване та цілісне уявлення про навколишній світ та своє місце в ньому.

Можемо виокремити і точку зору Б. Гершунського, який, відзначаючи системну та глибоку кризу, що вразила найважливіші сфери духовного життя людства, у той же час підкреслює, що саме освіта і лише освіта в змозі переламати катастрофічно наростаючі негативні тенденції в духовній сфері людства. Лише освіта в змозі виконати історичну роль у рятівній інтеграції і гармонізації Знання і Віри, в попередженні незворотних деформацій у менталітеті як локальних спільнот, так і людської цивілізації у цілому, а головне, – у відродженні і безперервному збагаченні вищих етичних ідеалів і життєвих пріоритетів людини [59, с. 15].

Розглядаючи молодіжне середовище як простір, у якому формуються та застосовуються ті чи інші цінності, О. Грива наголошує на необхідності цілеспрямованого формування цінностей молоді освітніми установами різного типу та рівня. Зазвичай до ціннісних настанов, які закладає система освіти, входять цінності гуманізму, творчості, співпраці і таке інше. Консолідуючими у складі комплексу цінностей стають гуманістичні, що спрямовані на свободу особистості, демократію, співтворчість і творчу взаємодію в суспільстві [67, с. 238]. Освітній чинник є, мабуть, найбільш позитивним, оскільки пов'язаний із системним процесом освіти, до якого, крім спеціальних профілюючих

дисциплін включаються аспекти гуманітарної освіти, яке має величезне значення у справі формування ціннісних орієнтацій молоді. У недавньому минулому успіх виховання оцінювався по тому, наскільки вдалося старшому поколінню передати дітям накопичений досвід, знання і цінності, але сьогодні цього явно недостатньо, тому що діти будуть жити у світі, суттєво відмінному від світу їхніх батьків. Необхідно не тільки передати молодим досвід, але виховати в них самостійність, ініціативу, професіоналізм і соціальну відповідальність, тобто ті якості, яких так не вистачає попереднім поколінням. Сьогодні приходить розуміння того, що молодь не тільки об'єкт виховання, а й суб'єкт соціальної дії, що вимагає принципово іншого типу соціальної політики, одним з місць реалізації якої стають навчальні заклади.

На думку А. Похресника, студент дійсно формує свій власний духовний світ, культуру і ціннісні орієнтації, детерміновані попередньою життєвою практикою і виховною роботою в школі. Разом з тим, цей світ, культура і цінності є відкритими, здатними як до збагачення і розвитку, так і до руйнації, розпаду чи навіть деградації. Отже, суспільство не може залишатися байдужим до того, в яких напрямках розпочнеться його трансформація і розвиток. Воно має право впливати на них у відповідності з тим суспільним ідеалом, який у ньому утвердився. Звідси й бере відлік проблема оптимізації саморозвитку соціокультурних орієнтацій студентської молоді й суспільного виховного впливу на цей процес [199, с. 3].

Як зазначає А. Бойко, вирішальним фактором удосконалення світоглядних орієнтирів у будь-якому суспільстві, в тому числі і в українському, має стати освіта. Саме вона й має бути пріоритетним напрямком державного будівництва і відтак потребує достеменного переосмислення відношення до неї з боку державного керівництва та суспільства загалом. Відповідно, з точки зору А. Бойко, одним з основних напрямків та факторів оптимізації світоглядних орієнтацій громадян пострадянської України є послідовне здійснення освітньої

реформи, покликаної забезпечити сприятливі умови для формування гуманістичних цінностей, ідеалів, переорієнтації освіти на задоволення екзистенціальних потреб людини, її здатності до повноцінного життя в сучасному світі [35, с.106]. Оскільки ми розглядаємо динаміку змін ціннісних орієнтацій сучасних студентів, то зазначимо, що у той же час трансформація системи освіти в умовах глобалізації та становлення інформаційного суспільства, утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя, зміни системи культурних цінностей призводить до низки негативних наслідків, які відбиваються й на світоглядних орієнтаціях студентів. Чимало дослідників ведуть мову про соціокультурну кризу освіти в Україні.

На це наголошує В. Молодиченко, який характеризує стан української системи освіти, зазначає, що старі форми і методи виховання не діють, досі не визначено духовних пріоритетів формування особистості. Часто виховання відірване від системи моральних цінностей, фундаментальних ідей, культурних орієнтирів, і тоді починають діяти виховні штампи, найгірші цінності масової культури. Аналізуючи наслідки включення української освітньої системи до глобального освітнього простору, В. Молодиченко робить висновок про скорочення ролі української освіти у відтворенні етнічної та національної культурної ідентичності. Під впливом глобалізаційних тенденцій істотно ускладнюється виконання освітньою галуззю її так званої «менталетворчої» функції [161]. На думку О. Бутиліна, аналізуючи становище студентства в суспільстві, що трансформується, розглядає в якості специфічної риси цієї групи маргіальність як стан перехідності, невизначеності, дисфункціональності. Маргіальність студентства виступає суперечливою характеристикою, оскільки є, з одного боку, дестабілізуючим фактором, заперечуючи ефективність старої системи цінностей і пріоритетів та не надаючи нової, більш адекватної сучасним вимогам, породжуючи відчуття невпевненості, розгубленості, відчаю, а з іншого боку, – є стимулом для

формування креативних здібностей та розвитку і реалізації інноваційного потенціалу.

Саме подолання цих протиріч, реалізація процесу демаргіналізації студентської молоді О. Бутиліна пов'язує з діяльністю вищих закладів освіти. По-перше, навчальний заклад повинен сформувати в молоді потребу у постійному самостійному здобутті нового знання через набуття нею вмінь та навичок пошуку інформації та її обробки. По-друге, надати можливість проявити кожному студенту особистісні якості, властивості, вміння. По-третє, сприяти розвитку творчих здібностей, створюючи умови для саморозвитку і самостійного визначення галузі реалізації власних зусиль. По-четверте, створити ефективну систему взаємодії вищого навчального закладу з підприємствами та установами, для яких ведеться підготовка відповідних фахівців [47, с. 46].

Отже, дія різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, що були розглянуті вище, призводить до суттєвих змін у системі освіти, відбувається трансформація освітньої моделі, перегляд принципів виховання та навчання, які, в свою чергу, впливають на зміни у світогляді студентів. Зокрема, О. Навроцький веде мову про «антропоорієнтування» постіндустріальної епохи, що ставить на чільне місце людську індивідуальність, розглядаючи людину не як продукт соціального середовища, а як самодіяльну людину, яка створює і формує себе кожним своїм життєвим актом. Це потребує розвитку та посилення такої соціальної функції освіти, як створення та розвиток особистості, розкриття її здібностей, забезпечення можливостей для самореалізації людини, формування інновативної особистості на основі безперервної освіти [165, с. 72].

Можемо виокремити думку Л. Белової, яка акцентує увагу на формування особистості, риси якої відповідали б вимогам часу, можливе завдяки впровадженню нової освітньої парадигми – «парадигми навчання», яка передбачає особистісно орієнтоване навчання, спрямоване на розвиток

діяльності студента, яка допоможе йому не лише взаємодіяти зі світом культурних цінностей, але й сприятиме розвитку своєї суб'єктності. Особистісно орієнтоване навчання може здійснюватися на основі гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу, що передбачає організацію безперервного процесу навчання, збагачення його змісту гуманітарною складовою, застосування міждисциплінарного, інтегративного підходу, принципу індивідуалізації навчання, використання нетрадиційних форм навчання тощо. Упровадження ідей гуманізації та гуманітаризації в навчальний процес можливе тільки в ході комунікативної взаємодії викладача зі студентами, студентів між собою, а також у результаті самостійної навчальної діяльності студентів [27, с. 20].

Розглянувши методологічний і ціннісний аспект даної проблеми, В. Долженко зауважує, що в умовах переходу сучасної системи освіти і виховання на нову парадигму значно актуалізується проблема виховання ціннісних орієнтацій, духовних, загальнолюдських і національних цінностей, у цілому ціннісний підхід до формування особистості, зокрема, до виховання фахівця. Система освіти, виконуючи найважливіше соціальне замовлення, повинна бути підпорядкованою вихованню загальної культури індивіда, широкій науковій ерудиції і високому гуманістичному почуттю – почуттю любові до людини. Тому в основу сучасної концепції освіти необхідно закласти культурологічний підхід, що зумовлює звернення до майбутнього спеціаліста як соціокультурного індивіда, продукт культури нації, людства. Культурологічний підхід потребує розглядати дисципліни гуманітарного циклу як складову духовної культури суспільства, припускає адаптацію виховання й освіти до конкретного культурного середовища, а це означає, що суттєвим у підготовці майбутнього фахівця є осмислення культурних досягнень рідного краю, країни, всього світу, тобто національних і загальнолюдських цінностей [84, с. 8 – 9].

В контексті досліджуваної парадигми еволюції світоглядних орієнтацій, як відмічає І. Мачуліна, сьогодні розвиток освіти проходить в умовах глобалізації, яка означає, що людство входить в єдину систему соціально-культурних, економічних, політичних та інших зв'язків, взаємодії і відносин. Глобалізація вищої освіти в умовах інформаційного суспільства передбачає універсалізацію національних, етнічних, традиційних, мовних, галузевих, відомчих та інших структур на підставі формування глобальної культури; фіксацію зміщення всесвітньої інформаційно-знаннєвої, духовної культури в епіцентр сучасної освіти; трансформацію діалогу освіти і культури [154, с. 9].

На думку Л. Рижак, входження суспільства в інформаційну еру безпосередньо залежить від освітнього капіталу. Його нарощування пов'язують із реформуванням освіти: переходом від адаптаційної моделі до інноваційної [204, с. 23].

Таким чином, узагальнені параметри інноваційної демократичної освітньої моделі в системі принципів постнекласичного освітнього простору виглядають наступним чином. Принцип антропологізму і демократизму означає, що синтез знань про людину, антропологічний поворот у науці і освіті, етичні цінності демократії, толерантності, соціального благополуччя виступають у культурі постмодернізму підставою ідеології партнерства, співпраці студента і викладача в процесі навчання. Звідси випливає необхідність звернення до прав людини, залучення етичних принципів освіти, соціотерапевтичного арсеналу соціальної роботи, нових гуманістичних ідеологій спілкування. Іншими словами, в своїй соціально-конструюючій ролі постнекласична освіта синтезує нову етику освіти, здійснюючи пошук, сприяючи позитивній стратифікації соціального простору, стабілізації духовного і соціального статусу. Діалог культур стає основою освітніх програм, здійснюється справжнє, а не декларуюче вдосконалення управління освітою,

перехід до антиавторитарної концепції на демократичній і правовій основі [218, с. 97].

Можемо констатувати, що нові умови вимагають й зміни принципів побудови виховного процесу. Л. Белова, досліджуючи систему виховання у сучасній вищій школі, називає наступні головні принципи виховання: суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії між викладачами та студентами як основа педагогіки партнерства; єдність зусиль школи, у тому числі вищої, сім'ї та громадськості; визнання самоцінності особистості у визначенні цілей її виховання; індивідуальний підхід як підтримка морального становлення особистості; єдність поваги та довіри до особистості й вимогливості до неї; єдність свободи вибору й відповідальності особистості; єдність прав і обов'язків особистості; виховання як стимулювання внутрішнього життя особистості, формування її життєвого світу.

Соціально-філософська модель змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів формується навколо того, що серед основних напрямків виховної діяльності ВНЗ виокремлено такі, як формування світогляду та ціннісної свідомості особистості; демократизація виховання, заснована на принципах педагогіки партнерства; формування духовності майбутніх фахівців; становлення їх культурної та історичної пам'яті; формування патріотизму, толерантності, індивідуальності, конкурентоспроможності; самостійності; цілеспрямованості тощо [26, с. 17 – 18]. В контексті даного аналізу О. Балакірева та О. Валькована, наголошуючи на необхідності принципової зміни стратегій освіти, зокрема, й вищої школи, як орієнтир пропонують відхід від вузькопрофесійної, прикладної підготовки фахівця до формування високоосвіченої культурної людини, яка розуміє необхідність самовдосконалення протягом усього життя. Пошук нових освітніх моделей, орієнтованих на творчість, діяльнісне знання, високі моральні принципи, стає найактуальнішим завданням сучасної науки і практики. У новітній освітній

парадигмі мають, перш за все, домінувати ідеї цінності індивідуума і загальнолюдських ціннісних імперативів [20, с. 16].

В той же час, А. Корецька, відзначаючи базування сучасної освіти на засадах майбутнього антропогенного соціокультурного середовища, її завданням вважає формування особистості, котра зможе вижити в умовах соціокультурної невизначеності. Тому важливі не самі знання, а творче їх завдання в новій конфігурації, з новими акцентами й новими цілями. Освіта повинна підтримати творчий характер становлення особистості. Кінцева мета освіти – самоактуалізація формування цілісної особистості [117, с. 10].

Розглянувши динаміку змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів, засвідчимо, що у нових умовах актуалізується орієнтація студентів на постійне самовдосконалення, чому сприяє впровадження принципів безперервної освіти. З точки зору В. Астахової, актуальність проблеми безперервної освіти безпосередньо пов'язана з процесами глобалізації, зокрема, її культурними аспектами. Система освіти повинна підготувати людину до життя у світі, що глобалізується, де відбувається не тільки господарська інтеграція країн, але й взаємопроникнення культур. Освіта повинна допомогти людям краще зрозуміти культуру інших народів, виховати потребу в мобільності, в необхідності постійно вдосконалювати свої знання, вчитися протягом всього життя. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства, в якому вже сьогодні наукові знання та інформація в цілому подвоюються і навіть потроюються фактично щорічно, створює для людини принципово нові умови життя, вимагаючи постійного самовдосконалення і поновлення знань, постійного росту самосвідомості і почуття відповідальності [15, с. 492].

Про це свідчать і О. Балакірева та О. Валькована, які трансформацію сучасної системи освіти також пов'язують із посиленням інтеграційних та глобалізаційних тенденцій, поширенням інноваційного шляху розвитку. Незнаний до цього часу темп зростання та поновлення інформації створює для

людини принципово нові умови життя, вимагаючи постійного самовдосконалення і поновлення власних знань. Формування фахівця в таких умовах передбачає розвиток безперервної освіти, головними ознаками якої є навчання протягом усього життя, самоосвіта, самоврядування, індивідуальність, інтердисциплінарність знань, уміння навчатися самостійно тощо [20, с. 11]. Отже, творче самоконструювання особистості студентів, вільний пошук та формування світоглядних орієнтацій потребують зміни моделі взаємовідносин між викладачами та студентами. Зокрема, дані стосунки повинні втратити характер примусу, перейти до співпраці. Це конструювання один одного: не вчити, а навчатися разом, співробітничати. Навчання має стати практикою звільнення, тоді як звичні механізми, лекційні і семінарські заняття відтворюють ритуали контролю, несправедливого розподілу уваги, підсилюючи ситуацію влади викладача над пасивним об'єктом – студентом [218, с. 98].

Нами досліджено, що становлення світоглядної культури особистості в умовах професійної освіти має бути осмисленим викладачем з урахуванням провідних ідеалів, соціальних принципів і норм, способів діяльності, властивих конкретній культурі суспільства, що формувалися як його базисні, духовні і практико-діяльнісні компоненти. По-друге, – виходити з індивідуальної мети, настроїв і прагнень конкретних суб'єктів світоглядно-культурного розвитку, тобто майбутніх фахівців [38]. Накопичення результатів дослідження привело нас до висновку, що вдосконалення змісту виховної роботи з формування світоглядних орієнтацій студентів потребує перегляду та радикального оновлення програм навчальних дисциплін світоглядного спрямування. Основна роль у цьому належить предметам гуманітарного та соціального циклу.

Ми підтримуємо думку І. Кадієвської, яка відзначає істотні зміни гуманітарної складової освіти в останні роки, зокрема, формування нової системи викладання, яка несе в собі сучасні світоглядні ідеї та утверджує нові цінності. Саме через гуманітарне знання в українському суспільстві

прискорюються процеси акумуляції гуманістичного потенціалу культури. Традиційно в процесі оволодіння гуманітарними знаннями людина виходить за межі раціональної однозначності технічних та природничих наук, їх жорсткої формалізованості. Тільки в такий спосіб долається прірва між істиною та добром, наукою та мораллю, логікою та інтуїцією та гармонізуються взаємовідносини між гуманітарною та технічною культурою. Відкриваючи внутрішній світ людини та впливаючи на нього, гуманітарне знання залучає до найбільш значущих цінностей, гармонізує стосунки особистого та соціального ідеалів [102, с. 57].

В контексті нашого дослідження плідною є і думка Л. Морозової, що реформа освіти в сучасній Україні припускає як обов'язкову умову трансформацію гуманітарної освіти. Оскільки навчання і виховання – процеси тісно взаємозалежні, роль гуманітарних дисциплін у становленні особистості важко переоцінити. Гуманітарна наука формує духовний світ особистості, її світогляд, ціннісні орієнтації. Гуманітарна освіта спрямовується на формування в суспільстві атмосфери духовної єдності поколінь, націй і народностей. Вона навчає людину любити, знати і шанувати своє і одночасно виховує повагу до всього, що не суперечить високим критеріям гуманізму, моралі й людяності [162, с. 23]. Тобто, для системи освіти важливою є її гуманітарна складова – предмети, що несуть і формують знання про людину і суспільство, історію і культуру, моральні цінності і т.д. І хоч представники так званих «точних наук» практично завжди підкреслюють пріоритети «свого» циклу знань, ніхто з реалістично мислячих педагогів і вчителів не заперечує ролі гуманітарного блоку освіти, де йдеться про формування світогляду, ціннісних орієнтацій, загальної культури, моральної та громадської позиції особистості. Гуманізація освіти, на наш погляд, є способом творчої орієнтації особистості на утвердження людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволення освітніх потреб. Тоді гуманізація освіти, тобто

переорієнтація цілей всіх сфер суспільного життя на людину, покликана формувати цілісну картину світу, духовність і культуру особистості.

Важливу роль гуманітарна освіта відіграє у формуванні інтегрального знання у системі наук. Світоглядність гуманітарної освіти сприяє розширенню кругозору, інтелектуальності, духовності, глибокого мислення, активізації позиції молоді. При цьому важливе значення має засвоєння світового досвіду гуманітарної освіти, що сприятиме широкому і творчому використанню цього досвіду у подальшій практичній діяльності молодої людини. Поняття гуманізму, на думку А. Бадана, включає у себе, насамперед, повагу до свободи особистості, яка створює демократичні засади нації. Головним принципом таким чином зорієнтованої освіти є діалогічність як найголовніша передумова формування особистісної установки на співіснування особистостей, культур і народів [17].

Таким чином, важливість принципу діалогу підкреслює й Л. Боличева, на думку якої, завдання освіти сьогодні полягає не тільки в тому, щоб збагатити сучасну людину різноманітними культурологічними знаннями і навичками, але й допомогти їй знайти себе в культурі, сформувати свій власний культурний образ на засадах діалогу з «іншим». Діалогічне пізнання світу починається з визнання того, що цей світ є поліфонічний і багатогранний, що існує багато істин, які допомагають зрозуміти самого себе, усвідомити необхідність узгоджувати свої інтереси з інтересами інших людей на основі принципів справедливості, терпимості щодо відмінностей у різних сферах людського буття [38].

В результаті виконання даного завдання нами удосконалено положення про основні чинники змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів у концептуально-дискурсивних напрямках, а саме: 1) формування світоглядних орієнтацій сучасного українського студентства, що сприяє ефективному впровадженню результатів задля вдосконалення методів роботи вищої школи як якнайповнішого духовно-інтелектуального, соціокультурного і емоційно-

вольового розвитку молодшої людини, яке слід артикулювати на широкій соціалізації вектора випереджального руху інноваційного розвитку вищої школи, підвищенні якості освіти, науки, культури, на сповнених духом інтелекту, знань, інформації; 2) класифікація світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді (офіційні і неофіційні, ідеологічні і соціально-психологічні), що дозволяє виокремити необхідні специфічні ознаки, які, у залежності від сфери життєдіяльності молодшої людини, притаманні її аксіологічній сфері; 3) розуміння перетину взаємовідношень і взаємовпливів навчально-виховного середовища вищої школи та аксіологічного контексту молодіжних субкультур, до яких залучається студентська молодь; 4) принцип структурної цілісності і різноманітності, який полягає в тому, що виконується, із одного боку, теоретична необхідність структурного аналізу ключового поняття, а, з іншого – дотримується вимога щодо цілісного розуміння таких фундаментальних філософських категорій, як «світогляд».

1.3 Світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві

Нами поставлено завдання – експлікувати світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві. Епоха зламу тисячоліть характеризується масштабними, фундаментальними та прискореними трансформаціями історичних процесів, що актуалізують проблеми перехідного періоду. У суспільно-політичному аспекті ми спостерігаємо перехід від індустріальної до постіндустріальної, від регіональної до планетарної цивілізації, від капіталістичних та постсоціалістичних суспільств до цивілізацій соціально зорієнтованого ринку та ліберальної демократії, і, нарешті, перехід від звичайної культури до мети культури. [34, с. 8]. Такі трансформації не

омінають світогляд, який, для успішного функціонування людини у мінливому світі, повинен носити характер комплексного світосприйняття.

Актуальність дослідження світоглядних парадигм молоді та сучасного студентства обумовлена потребами як теоретичного значення, так і потребами практики, насамперед, необхідністю досягнення тих радикальних світоглядних змін, що відбуваються в масовій свідомості людей, потребами досягнення порозуміння між поколіннями, залучення молоді до процесів активної соціальної творчості. Важливою причиною актуалізації досліджуваної проблеми є ідейна криза, якої зазнають пострадянські країни в цілому та Україна зокрема. Якщо в рамках системної кризи, яку переживає соціум, який трансформується, економічна криза є найгострішою, то ідейна є найбільш глибокою. Зрозуміло, що доки суспільство і особа не відновлять своєї ідентичності, доки не розберуться у власній системі цінностей і світорозумінні, не визначать сенс своєї життєдіяльності і світоглядні орієнтири, перетворююча енергія буде витрачатися марно, соціально неефективно [131, с. 72]. Як свідчить аналіз, за віком суспільство поділяється на групи із різними установками та потребами, із різним соціальним та політичним досвідом. Значущі відмінності, напевне, не залежать від кількості життєвого досвіду чи професійних навичок того чи іншого покоління, а проявляються в тому, що за часів історичних перетворень елементи нового з'являються у вигляді когортних ефектів. Саме тому вікові очікування від молодого покоління у такі періоди пов'язані із підтримкою та реалізацією нового соціального порядку, а не старого [159, с. 176]. Вважається, що різниця між поколіннями буде тим більша, чим масштабніші історичні перетворення. Таким чином, зміни в українському суспільстві породжують значні відмінності між поколіннями.

В контексті еволюції світоглядних парадигм першою фундаментальною тенденцією зміни світоглядно-ідеологічних орієнтацій сучасної молоді є поступовий відхід від марксистсько-ленінської ідеології, яка довгий час

панувала в свідомості української людини. Цьому сприяє, насамперед, становлення й зміцнення України як незалежної держави, в ході чого відбулися суттєві зміни, насамперед, у формах власності, політичній організації та соціокультурній структурі суспільства, стосунках між особистістю і суспільством, в ідеології та суспільній психології, соціокультурних орієнтаціях людей, особливо молоді. Ці зміни не завжди вписуються в усталені ціннісні схеми, нерідко суперечать традиційним уявленням і звичним способам життя. Їх беззастережне, активне й творче сприйняття прогресивною частиною українського суспільства межує з певною розгубленістю тих, хто звик жити за усталеними нормами та життєвими стереотипами. В колі цієї суперечності знаходиться молодь. Інноваційні форми світогляду вона сприймає далеко не однозначно. І хоча переважна більшість молоді віддає перевагу прогресивним перетворенням, частка тих, хто ставиться до них з сумнівом, залишається все ще досить помітною. [76, с. 122]. Крім того, в ході процесу соціалізації світогляд формують її агенти, до яких належить перш за все родина та освіта. Більшість тих, хто формує світогляд молоді сьогодні, зростали та формували свій світогляд на інших методологічних та соціокультурних основах.

З точки зору автора, головною ознакою світогляду за радянських часів та фактором його формування є тоталітарна система поглядів, що ретранслює у суспільстві якусь загальну ідею. З цієї точки зору світогляд будь-якого члена суспільства формується, виходячи із ознак тоталітарної ідеології, яких виділяють принаймні шість. По-перше, єдина масова партія, яку очолює лідер з харизматичним талантом, поєднує в собі необмежену владу. З першої ознаки впливає наступна – офіційна ідеологія, яку повинні підтримувати усі верстви населення та соціальні інститути (школа – інститут – фабрика – сім'я). Третя ознака – монополія на засоби масової інформації (ЗМІ), мілітаризація суспільства, а також створення системи поліцейського апарату, який уважно стежить за порядком у державі, виявлення небезпечних злочинців і надання їм

титулу «ворога народу», «шпигунського елемента», централізація системи контролю і управління економікою [73, с. 67].

Історична ретроспектива аналізу засвідчує, що в уніфікованій державі існувала чітка визначеність та монологічність ідеологічної сфери, що пронизувала всю структуру соціалізації, проходила як базова через всі її агенти: в тому числі й через освіту й виховання. Ця уніфікована ідеологія була радше культурним феноменом, аніж політико-ідеологічним. Отже, інтеріоризовані цінності комуністичної ідеології, проартикульовані основними соціалізуючими суб'єктами соціальної структури, впливали на світогляд когорти молодих людей, які впліталися в це ідеологічне мереживо в процесі ціннісної трансляції між поколіннями, формуючи біографію, визначаючи їх майбутнє. Не було потреби розвиватися інтересу до політичного життя суспільства у масовій свідомості, підкріплюючи його політичною компетентністю та відповідальністю. Процес соціальної ідентифікації більшості тодішньої студентської молоді перебував в стадії обумовленості, коли політичні настанови передавалися від старшої вікової когорти молодшій, що сприймала їх без відповідного аналізу, соціальної рефлексії. Соціальна структура суспільства сприймалась як даність, впливати на яку своїми рішеннями чи діями не було змоги, та й відповідно потреби [119].

У рамках марксистського аналізу світогляду типологія будувалася на протиставленні наукового та ненаукового, матеріалістичного та ідеалістичного, пролетарського та буржуазного, релігійного та атеїстичного світогляду [193, с. 388]. Тобто, відбувалася не стільки типологізація, скільки методологічне протиставлення ідеологічно «вірного» та «невірного» світогляду, його оцінювання з точки зору відповідності нав'язаної ззовні моделі. За таких умов формування світогляду та рефлексія самосвідомості молоді людини відбувалися при домінуванні зовнішніх чинників та пригніченні внутрішніх. Аналізуючи досвід осмислення проблеми людського самовизначення в

контексті радянських реалій, треба звернути увагу на те, що простір людського самовизначення зводиться у такій системі до всезагальних форм соціального буття, а залучення індивіда до цих форм відбувається шляхом повного його підпорядкування останнім; всі форми людського розвитку (від економіки до моралі), завдяки яким здійснюється відтворення суспільством самого себе, стають засобами «тиску» на людську сутність. Людина суцільно соціалізується: ці форми набувають рис самостійних суб'єктів і використовують особу як інструмент власного функціонування. У такій ситуації своєрідні квазітрансцендентальні суб'єкти визначають майже все. Люди фактично зводяться до об'єктів [200, с. 114].

У зв'язку з цим слід засвідчити, що доктрини марксистсько-ленінської ідеології, які були покладені в основу комуністичної ідеології, що була підґрунтям тоталітаризму, виявилися невдалими у використанні, оскільки теоретична база не могла так вдало накластися на практичне втілення. Як зазначають відомі політологи О. Дергачов та В. Полохало [76, с. 15], посткомуністична реальність виявила у своїй частині цілу низку інтелектуальних оман. Насамперед, – неадекватне сприйняття соціально-історичного часу в оцінках та моделюванні складних політичних процесів, догматичні методології традицій, що переважно базувалися на західноєвропейському та північноамериканському матеріалі. Масштаби і наслідки цього унікального явища транзиту або відображення зберегли ряд ознак колишньої посттоталітарної системи. Омани зберігаються й сьогодні, тому що породжують численні утопії та паранаукові гіпотези, які, в свою чергу, також впливають на світогляд сучасної людини.

Можна встановити, що десятки років нашою освітою навіювалися цінності колективізму, забуваючи про індивідуальну значимість, акцентуючи увагу на важливості групового членства. У суспільстві, де відкрито панують егоїстичні інтереси, власне індивідуалізація втрачає смисл, або ж не виходить за

рамки мікрорівня, виявляючись лише в локальних, побутових, особистісних альтернативах; на макрорівні ж, під яким ми розуміємо рівень формування та впливу на структуру суспільства з її цінностями, ідеалами спостерігався обмежений односпрямований вплив політичних настанов, від так званої еліти до населення. Перебудова ж обернулася верховенством індивідуальних цілей та потреб, не піклуючись про групові. Можливо, з огляду на ці обставини, національна ідея, на яку апелювали ідеологи перших років незалежності, не спрацювала.

Варто зауважити, що в умовах колишнього СРСР уся гуманітарна освіта базувалася на марксистській ідеології. Її своєрідними опорами були принципи визначальної ролі суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості, матеріального виробництва в житті суспільства, ролі народних мас у класовій боротьбі, революції як «локомотива історії», послідовної зміни суспільно-економічних формацій і принципу партійності, який зобов'язував суспільствознавців вести дослідження і викладати гуманітарні предмети з чітких класових позицій, давати належну оцінку суспільним явищам і процесам, відстоювати ідеали та духовні цінності соціалізму. Пізнання та практика зумовлюють необхідність переосмислення цих опор. Це означає переосмислення методології соціального пізнання і, відповідно, трансформації всієї системи гуманітарної освіти. Нові часи принесли з собою нові світоглядні установки, правила, переконання, принципи й педагогічно-виховні технології їх донесення до студентської й учнівської молоді. Загальна деідеологізація суспільного життя, яка розгорнулася відразу ж з проголошенням України як незалежної держави, повноправно ввійшла в школу і ВНЗ, «вимила» з навчального процесу ідеологізовані курси, утвердила дійсну свободу світоглядного вибору і розвитку особистості [112].

Слід однак зазначити, що розпад Союзу супроводжувався загальною ейфорією та повним відкиданням попереднього досвіду, незважаючи на те,

гарний він чи поганий. Позначилося бажання відмовитися від облуди ідеології та зовсім невинуватого прямування до перебудови всього взагалі. Замість того, щоб узяти позитивний досвід, який, безумовно, був накопичений за 70 років радянської та сучасної капіталістичної практики, як роблять взагалі-то розвинені країни, та прямувати до постіндустріального суспільства з інформаційними технологіями, наша країна віддала перевагу поверненню до початкових стадій капіталістичного розвитку зі всіма їх асоціальними та антигуманними проявами [235, с. 96]. Так, у ході деідеологізації були втрачені основні елементи керування суспільством, соціалізації та формування світогляду як єдиної картини світу, оскільки був зламаний апарат виховної роботи у навчальних закладах.

Поняття «світоглядної парадигми сучасного студентства» дискурсомислює існування людини у навколишньому світі, природі і суспільстві, що є способом реального утвердження її сутнісних ознак, можливостей, котрі реалізуються як через її практичну діяльність, так і в процесі духовного виробництва. Саме на цій основі у людини виникає, тільки їй притаманне, специфічне духовне осмислення і переживання існуючого світу речей і предметів, суспільного середовища у формі відчуттів, сприймань, уявлень, емоцій, котрі формують відповідне світовідчуття, світосприймання і світорозуміння. У своєму узагальнюючому вигляді всі вони формують єдине цілісне утворення, яке називається світоглядом. У систему людських знань термін «світогляд» був запроваджений німецьким філософом І. Кантом, як невід'ємний атрибут людської свідомості [253, с. 17].

Світогляд як універсальний модус буття направлений на духовно-інтелектуальне формування цінностей, які впливають на індивідуальність людини, її переконання та життєву позицію. Світогляд – результат і наслідок виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку, освіти і самоосвіти. Світогляд як осмислення конкретно-наявної реальності, – це форма суспільної

самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс та мету життя, які визначають індивіда або соціального суб'єкта та органічно вплітаються в його вчинки та норми мислення. Таким чином, світогляд – це сукупність узагальнених уявлень про дійсність, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне та теоретичне ставлення людини до світу, спосіб сприйняття, осмислення й оцінки навколишньої дійсності і самої себе як конкретно-історичного суб'єкта пізнання та практики [253, с. 19].

У когеренції з діяльнісною і креативною активністю світогляд людини як система містить наступні складові частини: а) «світобачення»; б) «Я-розуміння»; в) відношення до себе і до навколишнього світу (природного і соціального) [216]. Проведений аналіз дозволяє зафіксувати, що світогляд виступає духовним ядром особи, способом самовизначення людини у світі. Світогляд визначає горизонт бачення людиною світу, формує його позицію до всіх життєво важливих моментів його буття. До того ж, позицію не тільки теоретичну, але й практичну, яка визначає не тільки цілі, ідеали і сенс життєдіяльності індивіда, але й засоби їх реалізації, а також сам спосіб соціальної активності. Світогляд як складне духовне явище поєднує в собі переконання, ідеали, цілі, мотиви поведінки, інтереси, ціннісні орієнтації, принципи пізнання, моральні норми, естетичні погляди та ін. Якщо проаналізувати сукупність елементів світогляду, можна виділити органічно взаємопов'язані підсистеми. Це – пізнавальна, ціннісна та підсистема поведінки. У світогляді, крім знань про світ і людину, відображаються також певні поняття цінностей. У свідомості людей формується конкретне ставлення до всього, що відбувається, залежно від їх цілей, потреб, інтересів, розуміння сенсу життя. Відповідно виникають світоглядні ідеали (моральні, політичні, естетичні та ін.). Завдяки ідеалам здійснюється оцінка, визначення цінності того, що

відбувається. Одними з найважливіших понять, пов'язаних із ціннісною свідомістю. Від знань та системи ціннісних орієнтацій залежить поведінка людини, її життєва позиція, яка може бути як творчо-активною, так і пасивно-приспосовницькою. У зв'язку з цим, слід підкреслити бажаність, навіть необхідність, гармонізації, узгодженості пізнавальних аспектів та ціннісного способу освоєння світу в людській свідомості. Від цієї узгодженості залежить єдність в діях особи і суспільства таких компонентів (аспектів, рівнів) світогляду, як почуття і розум, розуміння і дія, віра і сумнів, теоретичний і практичний досвід, осмислення минулого і бачення майбутнього.

Аналізуючи світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві, відзначимо, що ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вони є важливим елементом внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань. Сформовані ціннісні орієнтації – це свого роду «вісь» свідомості, яка забезпечує усталеність людини і проявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях.

Саме осмислення світогляду розпочинається з молодості як періоду, коли особистість переживає етап найактивнішого становлення, осмислення життєвої перспективи, стабілізації професійних інтересів. Для цього періоду характерним також є бажання самовизначення, самоутвердження, намагання знайти оптимальну відповідь на питання, «як далі жити», «у чому щастя людини» та на багато інших подібних запитань. У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання молоді формуються у контексті переоцінки нашого історичного минулого, утвердження світоглядного плюралізму, розмаїття думок, поглядів на різні аспекти суспільного життя. Щоб не блукати у лабіринтах нових суспільних процесів, правильно зорієнтуватись, збагнути смисл свого існування, людині, особливо молодій, потрібна духовна вісь, якою є філософсько-світоглядна

культура. Але плюралістичний характер світогляду не завжди є беззаперечно доброю тенденцією. У сучасному суспільстві структура свідомості стає настільки складною, як ніколи раніше. Така активна частина населення, як студентство, бере участь у більшості подій, які відбуваються навколо, функціонують у безлічі інформаційних потоків, соціальних ситуацій, варіативність яких зростає щодня. За таких умов питання про світоглядну ідентичність стає найбільш гострим – чим більше образів ідентичності Я, тим складніше зберігати їх послідовність, єдність та зв'язаність [226, с. 105]. Тому занадто плюралістичні світоглядні позиції призводять до кризи ідентичності, розпилювання світоглядних установок, особливо тоді, коли в суспільстві відсутні чіткі та загальноприйняті моральні норми, образи поведінки, соціальні ролі, та навіть ідеологія.

Розглянувши методологічний аспект вивчення проблеми динаміки світоглядних орієнтацій сучасного студентства, відмітимо, що на фоні різких змін характеру, темпів, форм протікання та смислів світового історичного періоду виникає потреба у методологічному аналізі динамічності змін світогляду таких прогресивних соціальних сил суспільства, як студентство. Ураховуючи, що філософія займає ключову позицію в системі наук, виконує функцію методології пізнання та озброює спеціальні галузі знань науковою методологією, а головною її функцією є формування світогляду, виникає потреба у здійсненні теоретико-філософського обґрунтування становлення сучасної системи світоглядних та ціннісних позицій. З іншого боку, дослідження соціальних змін у їх динамічному характері із використанням комплексного та системного аналізу є перевагою соціологічного дослідження, то треба визначити теоретичні та методологічні філософсько-соціологічні прогнози актуальних змін світоглядних парадигм сучасного студентства [158, с. 13]. За твердженням С. Кримського, однією з вагомих ланок наукового аналізу світоглядних змін є концепт перехідного періоду. Базовою категорією,

що виступає в перехідному періоді, автор визначає «розвиток» як внутрішньо детермінований процес якісного перетворення певних об'єктів, що включають речі, стани, події, явища та ідеальні цінності. Розвиток як процес характеризується кумулятивністю (тобто здатністю до збагачення на основі логіко-доцільного вбирання попередніх досягнень), збільшенням свободи й індивідуалізації елементів процесу розвитку, розширенням диференціації предмета змін і його включення до більш універсальних цілісних зв'язків [139, с. 202]. Тобто, на кожному витку розвитку повноцінне суспільство базується на передових ідеях, фундаментальних відкриттях, класичних та вічних цінностях, ураховуючи їх та змінюючи акцент відповідно до реальних проблем, явищ буття та суспільних подій. Уточнення сутності, тенденцій розвитку світоглядних орієнтацій сучасної особи необхідне також для поглиблення соціально-філософської та культурологічної рефлексії, розвитку методології соціологічних, соціально-психологічних і політологічних теорій.

Формуючи мисленнєву модель світоглядної парадигми, сучасна філософія по-новому осмислює можливості та необхідності створення наукової світоглядної картини світу, в тому числі світу соціального. На думку Е. Гуссерль, В. Пазенок, О. Розеншток-Хьюссі, світ соціальних реалій не ототожнюється з мережею об'єктивних артефактів і незалежних від спостерігача подій, а саме є «живим життям та життєвим світом» [251, с. 212], сутність якого обумовлюється суб'єктом пізнання та ціннісним судженням. Як підтверджує сучасна практика, більшість населення сучасного українського суспільства не здатна самотійно орієнтуватися у складному сурогаті ціннісних і поведінкових програм плюралістичного суспільства, які взаємовиключають одна одну. Потрібне у зв'язку з цим теоретичне дослідження факторів, що впливають на світоглядний вибір сучасної особи, бо світоглядні орієнтації людей – найважливіший і давно уже самодостатній фактор не тільки економіки,

а й соціального розвитку в цілому, погашена або розбуркана енергія перетворення суспільства.

Саме тому до цього часу досить актуальним є науковий інтерес до такої суспільної групи молоді, як студентство. Цей інтерес обумовлений низкою об'єктивних причин. По-перше, у розвиненому суспільстві стрімко розширюється промисловість, народне господарство, наука і культура, які обумовлюють подальше збільшення чисельності та якості підготовки фахівців із вищою освітою (по відношенню до інших груп молоді). По-друге, зростає соціально-економічна значущість якості реалізації навчально-підготовчих функцій студентів ВНЗ. По-третє, студентство є важливішим джерелом відтворення інтелігенції, по-четверте, тією великою роллю, яку відіграє студентство у суспільно-політичному житті суспільства [127, с. 119].

Узагальнюючи можна підкреслити, що студентська молодь являє інтерес як покоління, яке в силу значного освітнього рівня, активного працездатного віку, динамічної соціальної поведінки найближчим часом займе місце головної інтелектуальної та виробничої суспільної сили. Студентство займає перехідне становище між молодшою та старшою віковими категоріями населення. Адаптація до інновацій відбувається у студентському середовищі більш свідомо, ніж у дітей, і, в той же час, більш м'яко та швидко, ніж у людей зрілого віку. Студентство є найбільш прогресивною частиною молоді, яка особливо гостро відчуває зміни в житті суспільства.

Виходячи із вищесказаного, можна виділити найбільш значні відмінності студентства. По-перше, студентство є частиною соціально-демографічної спільноти – молоді. Однак від молоді студентство відрізняється характером праці студентів, яка полягає у систематичному накопиченні, засвоєнні, оволодінні науковим знанням. Л.Я. Рубіна відзначає інші відмінні ознаки: з'єднуючи молодь приблизно одного віку та однакового рівня освіти, студентство відрізняється від інших груп формами організації власної

життєдіяльності, концентрацією в крупних навчальних центрах, локалізацією образу життя в межах навчального закладу, студентської групи, гуртожитку, відносною самостійністю у виборі засобів діяльності в навчальний та позанавчальний час [208]. Тому важливою особливістю студентства як соціальної спільноти є здійснення навчальної діяльності у належній формі.

По-друге, студентство є самостійною соціальною групою, оскільки це сукупність індивідів, об'єднаних спільними інтересами, які знаходяться у взаємодії, надають один одному допомогу у досягненні особистих цілей.

Як засвідчує соціально-філософський аналіз, одна з особливостей студентської молоді полягає в тому, що накопичення нею соціокультурного досвіду пов'язано із навчанням у ВНЗ. Освіта як процес носить суспільний характер, здійснюється в суспільстві і за суспільно визначеними стандартами, саме суспільство визначає суть і спрямованість освіти, її результативність, пріоритети і цінності освітнього процесу. З іншого боку, від ефективності функціонування системи освіти, освіченості кожного громадянина будь-якого суспільства чи країни залежать прогресивні поступи у суспільному житті. Тобто, в умовах динамічних змін, переходу до світоглядного плюралізму та нових духовних цінностей освіта має стати революційною силою трансформації, однією з рушійних сил на шляху до вищої форми суспільного розвитку [163, с. 178].

Варто відмітити, що до основних параметрів, що характеризують студентську молодь як соціокультурну макрогрупу, перш за все, слід віднести особливу спрямованість інтересів студентської молоді, яка полягає у побудові нею довгострокової життєвої стратегії, яка детермінує різноманітні види діяльності студентів уявленнями про соціальну перспективу. Саме тоді створюється первинна життєва програма, в якій формулюються цілі та завдання, пов'язані з її реалізацією. Свідомість молоді спрямована у майбутнє та націлена на зміну соціального статусу суб'єкта в процесі самовизначення. Пошук свого

життєвого шляху, пов'язаний із орієнтацією на реальне статусне просування, та в той же час соціальна неадаптованість та незахищеність молодії людини в соціокультурному середовищі – це ще один параметр внутрішнього порядку.

Наступна ознака, яка характеризує дану макрогрупу в цілому, полягає в такій психологічній особливості юнацтва, як відкритість інноваціям, експериментам, всякого роду змінам. Новаторська особистість студента прагне до відмови від стійких моделей, норм, постулатів, якщо вони не відповідають реальній соціокультурній ситуації. Однією з важливих характеристик виступає ступінь готовності студентської макрогрупи до плюралізму думок, спрямованості на ухвалення цього плюралізму. Здатність до визнання різних точок зору при наявності індивідуально-своєрідного бачення світу складає специфіку свідомості студентської молоді [207, с. 88].

Можемо зазначити, що для сучасного українського суспільства характерним є, з одного боку, процес «відродження» традиційних духовно-культурних цінностей і ціннісних орієнтацій українського народу, а з іншого – поява «нової» культури, яка приймає й іншу форму функціонування. Внаслідок таких процесів відбувається своєрідне розшарування соціокультурного середовища: одне, де відроджуються традиційні духовно-культурні цінності і формуються відповідні ціннісні орієнтації, друге – елітне, орієнтоване на ціннісні орієнтації вузького кола індивідів, прихильників так званої «високої моди» не лише в духовних цінностях, але і в матеріальних, для яких характерним є нігілістичне ставлення до традиційних ціннісних орієнтацій. Кожний з типів соціокультурного середовища формує відповідний тип ціннісних орієнтацій, а, отже, виступає як один із соціальних, об'єктивних чинників ціннісних орієнтацій особистості [207, с.91].

Насамперед численні дискусії і дослідження останнім часом дають підстави припускати, що значна частина тих, хто сьогодні навчається у ВНЗ, виявляється не готовим до виконання соціальної ролі студента належним

чином, а згодом, після закінчення ВНЗ, до виконання функцій спеціаліста, здатного до самостійного навчання протягом подальшого життя, підвищення власної конкурентоспроможності на ринку праці [224, с. 56]. Головне завдання соціологічних досліджень – виявити причину та наслідки такого становища. Крім того, проблема соціалізації вітчизняного студентства загострена ще й тією обставиною, що зараз у ВНЗ приходить і навчається покоління, яке більшу частину свого свідомого життя розвивалося в умовах суспільної трансформації. Відповідно у цей час духовні орієнтири та морально-етичні норми багатьох сімей, де виховувалися діти – майбутні студенти, були піддані впливу нових факторів, внаслідок яких відбулися зміни у світоглядних цінностях і, відповідно, у реалізації виховної функції сім'ї. Так само негативні фактори трансформаційного періоду справили свій вплив і на якість реалізації виховної функції іншим суспільним інститутом – школою. Отже, студентство є своєрідним продуктом сучасної системи освіти, яка, у свою чергу, на жаль, не є досконалою з точки зору формування світогляду. Шкільна та вузівська освіта здебільшого формує у молодій людини фрагментарну, мозаїчну картину світу, яка спирається на безліч несистематизованих, безсистемних знань із різних галузей науки. Ці знання ніяк не співвідносяться із іншими світоглядними складовими: повсякденним практичним досвідом, духовними орієнтирами, цінностями. У студента з'являється розрізнене, фрагментарне уявлення про світ, людину та знання, особливо це відчувається у представників технічних спеціальностей. Як вихід із ситуації розірваності світоглядного сприйняття картини світу у сучасних дослідженнях пропонується програма гуманітаризації та гуманізації освіти [242, с. 115].

Разом з тим, чіткої орієнтації у життєвих цінностях переважна більшість молоді поки що не має. Зокрема, відчувається дискомфорт між перспективою обраної професії, суспільними «запитами» на неї, вірніше, відсутністю таких запитів, з одного боку, і своїми нахилами, здібностями, уявленнями тощо – з

іншого. Ускладнює ситуацію вибору цінностей для сучасної молоді наявність атмосфери руйнування усталеної системи ідеалів, відчуттів, орієнтацій і необхідності залучатися до нової системи світоглядних, етичних, політичних цінностей [225, с. 8]. Відповідно до завдань дослідження, зараз особливої уваги, поряд з іншими, набули два головні аспекти. Перший аспект передбачає не тільки формування певної системи знань, а й розвиток духовності в контексті гармонійної взаємодії всіх індивідуальних процесів світосприйняття. Особливого значення тут набуває формування етично обумовленої мотивації навчання, орієнтованої на самоактуалізацію системи індивідуальних цінностей та гуманістичних характеристик системи взаємовідносин між викладачем і студентом. Другий аспект передбачає орієнтацію на подолання технократичної природи сучасного навчання. Становлення особистості в тісному поєднанні оволодіння культурними, політичними, правовими знаннями та цінностями є безпосереднім джерелом тієї багатогранності та гармонійності, що виступають вирішальними критеріями особистісного буття [201, с. 74].

Як відзначалося раніше, студентська молодь – головний стратегічний ресурс сучасного суспільства, оскільки інформаційна цивілізація потребує високого рівня освіченості суб'єкта. Формування духовного світу студентства тісно пов'язане із професійними та життєвими очікуваннями, шляхами й можливостями їх реалізації. У свою чергу, професійні та життєві очікування студентства мають особливе значення в політичній сфері, оскільки зруйновані надії молоді можуть стати причиною політичних перетворень, за умов соціально активної світоглядної позиції. У стані невизначеності припиняють дію попередні стандарти поведінки, а нові цінності, які тільки-но формуються, складають загрозу старим. У зв'язку з цим механізм формування ціннісних орієнтацій студентської молоді та її світоглядних орієнтирів набуває значних змін [198]. Формування світоглядної культури студентської молоді, яка через кілька років стане «ядром» української інтелігенції, потребує особливої уваги.

Зміцнити демократичну правову державу можуть громадяни, які люблять свій народ, готові самовіддано захищати й розбудовувати свою Батьківщину, мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права й свободи і вміють відстояти їх, сприяючи громадянському миру, злагоді в суспільстві та дотримуючись законів. Майбутнє нашого народу залежатиме від змісту цінностей, які закладаються як орієнтири молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їх життя [60, с. 296].

Слід сказати, що студентство завжди буде найбільш піддатливим до нових умов суспільства, вони легко піддаються зовнішнім впливам, як позитивним, так і негативним. Духовна атмосфера суспільства має істотне значення для формування свідомості та світогляду молоді.

На нашу думку, серед спроб вирішити **проблему вибору духовних пріоритетів** існує думка, що ідеологія – це вада тоталітарного режиму, відмова від якої є обов'язковою умовою становлення демократії та свободи. Але така думка не враховує того, що відсутність будь-якої ідеології також є своєрідною ідеологією, і зовсім не найкращою [53, с. 189]. Нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інституцій, метою яких є відтворення цієї ідеології у світогляді. Для сучасного суспільства єдиною ідеологією, яка забезпечує стабільність держави й гідний рівень матеріального та духовного життя людей, є демократична система цінностей, яка ґрунтується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці й рівності громадян перед законом.

Досліджуючи специфіку світоглядних парадигм сучасного студентства в українському суспільстві, відмітимо, що ідеологічний вакуум, що утворився в українському суспільстві після розпаду СРСР, не буде існувати тривалий час тому, що будь-яке суспільство не може обійтися без формування ціннісних ідеологічних орієнтирів, на зміну тим цінностям, що раніше функціонували за радянської системи, у більшості випадків повинні прийти нові, що відповідають

умовам часу. Аналізуючи стан розвитку нових ідеологічних ціннісних орієнтирів в Україні, виявляємо, що вони набувають досить своєрідних і несподіваних рис: вони (нові ідеологічні цінності) або ж не сприймаються адекватно, або перетворюються на щось не схоже на демократію і, не на те, на що сподіваються громадяни України. Відомо, Україна будує демократичну державу, формує і утверджує громадянське суспільство. Громадянське суспільство потребує формування громадянської свідомості на основі цивілізованої ідеології та демократичних основ її формування та функціонування [193, с. 389].

В контексті епістемологічної концепції пізнання загалом духовну атмосферу, що утворилася після розпаду СРСР, можна охарактеризувати як стан аномії (безформності), коли дозволено все, що не заборонено законом. Це перебудовче гасло й донині залишається чи не провідним світоглядним орієнтиром пострадянської людини. Єдиним «притулком» моральності, здавалось би, має залишатися релігія. Однак спроби повернутися до християнства та знайти світоглядну опору в умовах трансформації суспільства в релігійній духовності позначені міжконфесійною ворожнечею, прямим, іноді навіть фізичним, протистоянням між віруючими, що значною мірою підриває духовний авторитет церкви [16, с. 89].

Дискурсосмислюючи одну з головних світоглядних складових, відмітимо, що світогляд формує відношення людини до праці. Сьогодні реальністю стали плюралізм форм власності, свобода трудової та підприємницької діяльності, тобто впроваджуються нові цінності, що створює нові мотивації для молоді в трудовій та економічній сферах. З одного боку, труд витіснився на периферію ціннісної свідомості студентства, бо за даними соціологічних досліджень [108, с. 104] респонденти жодного разу не включили працю до переліку найбільш значущих цінностей, а, з іншого боку, понад дві третини заявляють, що тільки змістовна та цікава робота заслуговує на те, щоб займатися нею значну частину

свого життя. Специфіка індивідуальності обумовлює притаманність деякій частині сучасної студентської молоді орієнтації на дозвільну діяльність, як на єдину усвідомлену світоглядну цінність. Дозвілля фактично обертається ілюзією вільного проведення часу, незалежності від суспільних вимог та зобов'язань. Але це дійсно ілюзія, бо така діяльність та світоглядна орієнтація насправді опиняється регламентованою у відповідності із нав'язаними засобами мас-медіа стандартними взірцями, які здебільшого в умовах вітчизняного ринку праці недосяжні для пересічного громадянина. Саме сфера дозвілля молоді, як головне джерело прояву світоглядних установок студентської молоді у сучасних соціально-економічних умовах піддається найбільшому зовнішньому тиску та стандартизації. Дозвілля як нав'язаний засобами масової інформації стандарт споживання, як єдина самоціль будь-якої діяльності та дозвілля як форма відходу від проблем, які виникли внаслідок труднощів соціальної адаптації (принаймні це може бути перехід до секти, наркотизація чи алкоголізм, залежність від гри, віртуального світу тощо) стають основними формами практичних світоглядних орієнтацій значної частини сучасної молоді [231, с. 140]. В подібній соціально-психологічній атмосфері девальвується значення морально-правових норм, виробництво та споживання **духовних цінностей** зводяться до рецепції продуктів масової культури, а цінність освітніх практик та професійного ставлення до справи заміщується розумінням професії та праці як засобу вирішення матеріальних проблем, до того ж, освіта не гарантує ані працевлаштування, ані процвітання у майбутньому.

Як свідчить аналіз, декларативною основою всієї діяльності вищих навчальних закладів, стрижнем мислення та наукового пізнання, що зв'язує освіту та виховання студентів, виступає науковий світогляд як основа науково-концептуального пізнання. За радянських часів воно займало головне місце у навчанні та вихованні студентської молоді. При сьогоднішній політиці держави у відношенні до релігії та атеїзму, а також у зв'язку із вільним світоглядним

вибором студентів, відбуваються серйозні зміни у навчальній діяльності та духовному житті навчальних закладів, а поряд з тим і в свідомості студентів та педагогів. Склалася нова світоглядна ситуація, яка потребує перспективного філософського та соціологічного аналізу та усвідомлення. В залежності від історично-ментальних особливостей вибір духовних пріоритетів у структурі світогляду студентської молоді можна також розглядати крізь призму відношення до віри, релігії, духовності, як складових моральної особистості. Релігійність та духовність студентів, як свідчать українські та російські дані соціологічних досліджень, за своїм рівнем та змістом відображають здебільшого стан релігійності та духовності в суспільстві. Офіційна церква втрачає вплив на молодь, незважаючи на підтримку влади та засобів масової інформації [82, с. 101].

Варто зауважити, що світогляд студентства, який, як зазначалося вище, формується в системі освіти, вимушений пристосовуватися до тих духовних орієнтирів, що репрезентує освіта. А вона, у свою чергу, тяжіє до науково-матеріалістичного пояснення світу, де немає місця трансцендентальним проявам світоглядних орієнтацій. Стосунки із духовними складовими картини світу є дуже суперечливими, бо поняття духовність здебільшого асоціюється саме із релігійністю. Більшість молоді, за даними різних соціологічних досліджень, відводить релігії мало місця в своєму житті. Однак і серед тих, хто в своєму житті спирається на авторитет церкви, дуже небагато таких, хто дотримується канонів, обрядів чи ритуалів релігії. Релігійні установки для них – не внутрішня світоглядна позиція, яка стає життєвим вибором, а скоріше данина моді на релігію [82, с.108]. Дані соціологічних досліджень [108, с. 106] свідчать також про зростання релігійних настроїв за умов духовної кризи та різкого погіршення матеріальних умов життя, що дозволяє прогнозувати деяке зростання релігійної частки у світогляді молоді. Але слід враховувати й той факт, що під духовністю та релігійністю дехто розуміє речі, що не мають

жодного відношення до цих понять (окультизм, прикмети, облуди, примари), але які розповсюджені у суспільстві та їх значення також зростає за часів кризи та смуту. Але глибокого коріння релігійність не матиме, бо значною мірою мова йде не стільки про віру чи певне духовне становище, скільки про своєрідну моду на певні дії та відповідність загальносуспільній свідомості. В контексті соціосинергетичного підходу, у ситуації відчуження особистості від духовних цінностей, яка характерна для сучасної епохи і пов'язана із ентропійним зростанням інформаційного потоку, поширенням індустрії формування кліше масової свідомості, що продукує готові образи, оцінки, смаки, виникає духовно-світоглядна небезпека для підростаючих поколінь. Ця небезпека ставить під загрозу гармонію взаємодії Людини і Світу, приводить до нігілізму, конформізму, пасивності, агресивності, девальвації цінностей, зневаги до морально-естетичних ідеалів, до спотвореного сприймання образу людини у конкретний історичний період [123, с. 8].

Сучасні досягнення науки свідчать, що психологовікові особливості студентства зумовлюють уразливість екзистенціальної сфери у порівнянні зі старшим поколінням. Молодь більш болісно реагує на несправедливість, брутальність, безтактність – усе те, що руйнує її особистісну гідність. З іншого боку, саме внаслідок вікової гнучкості дуже швидко виробляє захисні механізми, на негативні впливи відповідає замкнутістю, байдужістю, нігілізмом та цинізмом оцінок. Звідси екзистенціальний світ молоді людини самозамикається і, з іншого боку, піддається випадковим впливам. У дослідженні акцентується увага на тому, що культурні, духовні та політичні орієнтації, преференції, ставлення, оцінки, переконання студентства формуються в результаті всієї сукупної діяльності молоді у ВНЗ, що визначає академічну культуру. В сучасному українському соціумі проблема ідеалів студентства, його світогляду, громадянських позицій набуває щораз більшої значущості. Молода генерація стикається зі зміною в суспільстві стереотипів

поведінки, занепадом тих цінностей, які були підвалинами ідеології колишнього СРСР. Усе це накладає відбиток на академічну культуру студентства, щільно інтегровану в загальну й політичну культуру молоді й виражає погляди та настрої того сегмента суспільства, до якого належить студент. При цьому академічна культура сприяє збільшенню компетентності студентства в питаннях суспільного устрою, розвиває свободу самовираження, що дуже важливо для становлення демократичного суспільства [37]. Розглядаючи динаміку світоглядних орієнтацій сучасного студентства, відмітимо, що проблема формування **демократичних** цінностей у структурі світогляду студентської молоді належить до найбільш актуальних як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Як показує політична практика, студенти перманентно виступають активною силою політичних змін і в залежності від того, які цінності вони делегують у ці зміни, яку культуру впроваджують, багато в чому буде залежати майбутній вигляд суспільства, його культура, напрями трансформацій. Суспільство зацікавлене в тому, щоб ці цінності і культура були демократичними. Їх формування є завданням актуальним і таким, яке потребує нагальної теоретичної уваги [128, с. 3].

Як наслідок, протиставлення демократичного і тоталітарного порядків на тлі освіти визначає принципову різницю відносин між головними суб'єктами освітнього процесу: вчителів (викладачів) і учнів/студентів. У тоталітарних режимах вони підпорядковані схемі «навчаючий-сприймаючий» як по горизонталі, так і по вертикалі, де «навчаючим, директивним» є верхні інституційні шаблі типу районних, обласних відділів освіти аж до Міністерств, а «адресантами» циркулярів є нижчі інституції – ВНЗ, школи тощо. Західна модель відносин того, хто навчає, і того, хто сприймає, є схемою партнерських відносин, де вчитель та учень, викладач і студент разом рухаються до однієї мети – оволодіння знанням того, що вивчається. Ця схема породила запропоновані ще Джоном Дьюї на початку ХХ ст. методики: «problem solving» –

де той, кого навчають, має свободу дії, що змушує його працювати більш творчо і інтенсивно для вирішення певної проблеми [40, с.36]. Відносини між вчителем і учнем у такій методиці є діалогічними за формою і партнерськими за своїм змістом. Головним здобутком за таких відносин є те, що реалізується свобода вибору того, хто навчається – навчись, тобто виріши проблему, або не вчись, але в цьому разі ти сам відповідаєш за результат.

В контексті нашого аналізу засвідчимо, що українське суспільство все ще утримує в собі залишки колишньої тоталітарної системи. Застарілі норми, цінності, стереотипи дають знати про себе не лише в середовищі старших поколінь, але й серед молоді. Дехто з них все ще знаходиться під впливом ультрареволюційної або вкрай націоналістичної ідеології й має про демократію примітивне уявлення. З іншого боку, частина молоді інфікована західними цінностями, «демократичність» яких має досить умовний характер. Все це негативно позначається на політичній свідомості і політичній участі студентської молоді. Формування демократичних цінностей, культури, норм поведінки постає як завдання, що потребує невідкладного теоретичного вивчення і практичного вирішення [115, с. 95].

Отже, розвиток в Україні демократичних і ринкових принципів соціального буття зіткнувся з світоглядною інерцією мас, з невідповідністю патерналістично орієнтованої особи до світоглядної свободи. Це обумовлює пізнавальний інтерес до виявлення специфіки світоглядної орієнтації особи пострадянського типу, а також ринково орієнтованої особи. Актуальним є дослідження факторів звернення сучасної особи до релігійного світорозуміння, а також з'ясування детермінант оптимізації світоглядної орієнтації особи в умовах становлення і розвитку незалежної України. Заперечення світоглядної однолінійності, суцільно соціальної детермінації світоглядних орієнтацій дозволяє аналізувати співвідношення індивідуального світовідчуття і масових настанов,

особливості світоглядної боротьби в пострадянському регіоні, вплив засобів масової інформації на формування світоглядної орієнтації особи [135, с. 3].

Можливо, що демократичному світогляду студентської молоді також притаманна двоїстість. Більшість визначає необхідність вільного вибору, відкидає обмеження з боку держави. Молоді люди цінують такі демократичні цінності, як свобода, незалежність, справедливість, та не бажають контролю з боку держави за особистим життям. Зворотним боком цього процесу є криза ідентичності, в якій знижується роль колективістських начал, наростає атомізація особистості у суспільстві без достатніх соціально-психологічних компенсаційних механізмів, що веде до поглиблення відчуження людей один від одного [134, с. 164].

Актуальність пов'язана також із загостренням на сучасному етапі розвитку України необхідності дослідження процесів, які відбуваються із молоддю взагалі. Щоправда, процес включення нового покоління в суспільні відносини охоплює широке коло проблем і становить предмет підвищеного інтересу для суспільства в будь-який період його розвитку, оскільки саме від молодого покоління залежить майбутнє кожної держави. У перехідні моменти історії така зацікавленість підвищується в багато разів, тому що в змінених умовах скоріше нове, аніж старе покоління здатне впорядковувати складні соціальні процеси. Водночас молодь, і особливо студентська, постає й осередком найгостріших проблем суспільства в стані невизначеності – притаманні соціальній системі суперечності дуже часто і, що важливо, в крайніх формах проявляються саме в студентському середовищі. Можемо зазначити, що молоді люди перебувають у такій життєвій ситуації, коли вони повинні робити вибір не просто між різними цінностями, що є нормальним явищем у будь-якому суспільстві, а й між багато в чому протилежними системами цінностей: соціалістичною та капіталістичною, тоталітарною та демократичною, релігійною та атеїстичною, моральною та кримінальною. Ускладнюється цей

процес такими віковими особливостями молоді, як домінування емоційного сприйняття подій, відсутність необхідного життєвого досвіду та сформованих світоглядних принципів [184, с. 389].

Слід також зазначити, що на вибір студентською молоддю світоглядних орієнтацій впливають такі фактори: великомасштабні соціальні структури, що відбиваються у змісті і формах виховання, механізмах соціалізації; сила соціальних норм, звичаїв, мікросоціальних (регіональних, локальних) установок; соціальні лідери, «кумири», які досягли соціального успіху сильних осіб; пропаганда і агітація у засобах масової інформації; ступінь відкритості суспільства, доступ до альтернативних джерел інформації; індивідуальний досвід людини, її життєва стратегія, конкретна ситуація, що передує світоглядному вибору [131, с. 23]. Тому глибина, масштаби і темпи світоглядних змін значною мірою обумовлені темпами соціальних змін, глибиною і масштабами трансформації суспільства. Перехід до нових світоглядних установок є формою відповіді, реагування особи на кризу, якої вона зазнає у зв'язку з неадекватністю її карти світу новим соціальним реаліям. Боротьба, соціальна невизначеність, багатосценарність подальшого розвитку суспільства у кожний момент, необхідність вибору соціальних горизонтів методом спроб через відсутність соціального досвіду, зростання ролі суб'єктивного фактора і, зокрема, політичної еліти у розвитку суспільства – все це характерне для періоду трансформації суспільства та завдає шкоди світоглядній орієнтації молоді.

Можемо зауважити, що у перехідних суспільствах при формуванні демократичного світогляду студентської молоді відповідальна роль належить громадянській освіті. Вона має закладати основи демократичної ментальності, формувати конституційну культуру громадськості, сприяти громадянській соціалізації молоді, впроваджувати відповідні новим реаліям ідеали, моральні та політичні цінності. Викладання таких суттєвих компонентів громадянськості, як

права людини, конституція, вибори, народне волевиявлення спроможне формувати світогляд вільних, відповідальних, вимогливих, самокритичних особистостей [123, с. 14]. Саме осмислення світоглядних парадигм сучасного студентства, дає нам змогу підтвердити, що піднявшись з руїн тоталітарної системи, Україна прагне побудувати повноцінне громадянське суспільство, в якому держава гарантує своїм громадянам усі права і свободи, а громадяни, в свою чергу, створюють демократичні цінності й користуються ними. Саме за демократії розквітає громадянське суспільство – сфера самовиявлення вільних індивідів та їх добровільно сформованих асоціацій, якій властиві горизонтальні, не санкціоновані державою, зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Розвиток громадянського суспільства – не є автоматичним процесом. Вагома роль у створенні громадянського світогляду й подальшому становленні належить освіті, завдяки якій індивід має змогу одержати знання, виробити відповідні вміння та навички, наявність яких покликана забезпечити належний порядок розширення та поглиблення взаємодії між людьми. Вона є важливим елементом процесу життєдіяльності суспільства, передумовою його нормального стабільного розвитку. Якщо людина повинна бути не лише освіченою, а й вільною, освіта має сприяти створенню таких суспільних відносин, за яких люди можуть виступати як вільні особистості, готові до реалізації функцій суб'єктів таких відносин, поважають одне одного, визнають право одне одного на власну думку, спроможні приймати рішення щодо свого та суспільного розвитку, вміють займати позиції і приймати рішення. Все це повинно стати головним вектором формування світогляду молодшої людини під час освіти [195, с. 74].

У дослідженні акцентується увага на тому, що процес становлення і структурування нового ідеологічного простору держави ставить перед молодими людьми ряд запитань, які стосуються визначення свого ставлення до тих ідеологічних цінностей, які презентуються суб'єктами соціально-

політичного процесу, формування стійких ідеологічних пріоритетів, уявлень про відповідні цілі в сфері соціальних відносин, засобів досягнення цих цілей [117]. Вибір молоді є не випадковим. Так, на думку В.О. Васютинського, молодь вже незабаром визначатиме основні вектори розвитку українського суспільства, знаходиться у тому «специфічному віці, коли в основному сформувалися особистісні структури, що забезпечують більш-менш повноцінне входження молоді особи у світ «справжнього», дорослого життя [50, с. 165]».

Можна виокремити, що відношення до влади та соціальних інститутів – це також один з актуальних показників соціологічного дослідження проблем життєдіяльності молоді. І знов-таки, перехід до демократичних перетворень у суспільстві виявив, що більша частина студентської молоді, як майбутньої інтелігенції, оцінює роботу владних інститутів як погану, половина не вірить у силу закону і, скоріш, живе, керуючись так званими «поняттями» – це слідування не правовим нормам та закону, а якимось уявленням про добро та справедливість, норми поведінки та взаємодопомоги [185, с. 87]. Крім того, невизначеність у світоглядних позиціях простежується також у протиріччі характеристики влади та політичної системи: відмовляючи у довірі низці державних інститутів, студентська молодь досить слабо уявляє собі, якою ж повинна бути влада та політична система. Все це надає можливість для маніпулювання світоглядними переконаннями студентської молоді з боку більш досвідчених владних сил.

Саме осмислення цієї проблеми дає нам змогу підкреслити, що найгострішою світоглядною проблемою, пов'язаною із демократизацією та ринковізацією суспільства, є все більш очевидне розділення за майновою ознакою на багатих та бідних. Таке соціальне розшарування змінює обличчя суспільства, внаслідок чого типові та звичні життєві стратегії стають шляхами, які ведуть до бідності та соціальної невдачі. Водночас із погіршенням матеріального становища більшості населення, у свідомості молоді укоренилися

нові стандарти життя, пов'язані із західноорієнтованими стратегіями. Тобто, серед молоді відбулася своєрідна зміна орієнтирів, яка супроводжується послабленням мотивації до готовності переносити заради досягнення високих стандартів життя жертви, підвищені навантаження тощо. Гасло «отримати все й одразу» є більш привабливим, ніж багаторічна сумлінна праця заради благополуччя у далекому майбутньому, але треба зазначити, що й чіткої позиції з приводу майнової нерівності у молоді немає. Спостерігаються дві світоглядні тенденції: одна – прямування досягнути благополуччя, максимально використовуючи можливості ринкової економіки, в тому числі й тими вадами та перекосами, які вона зараз має у нас, що характерне для досить невеликої частки тих, хто має сформовану життєву стратегію, адекватну тим змінам, що відбулися. Інша тенденція – молоді люди вважають можливим перерозподіл майна, розглядаючи його як засіб задоволення власних матеріальних потреб, не докладаючи певних зусиль [185].

Ми можемо узагальнити, що формування демократичного світогляду здійснюється під впливом ряду факторів, головними з яких є соціальне макро- і мікросередовище, пізнавальна діяльність студентів, засоби масової інформації та культури, вивчення курсів соціогуманітарних наук, до яких додається спеціальний курс «Основи демократії». Введення такого курсу вважається нагальною потребою і вагомим чинником виховного впливу на світогляд студентської молоді, змістовного наповнення демократичних норм і цінностей, які формуються в їх духовному світі під впливом реального процесу демократизації. Рівень добробуту, ставлення до закону, статус приватної власності і розвиненість ринку, сформованість громадянського суспільства і соціокультурних навичок, правової культури і т. ін. – все це позначається на процесі формування демократичних цінностей студентів, які не можуть бути вільними від суспільства, в якому розгортається їхня життєдіяльність [123,

с. 15]. Тому в **алгоритмі демократії і свободи** слід враховувати всі зовнішні фактори впливу на студентський світогляд.

Ускладнення сучасних трансформаційних процесів сучасного суспільства приводить до того, що поняття свободи в сучасному світогляді молоді набуває також дуже суперечливого значення. Адже, якщо свобода є сутнісною властивістю людини, то такою ж сутнісною й співмірною масштабам цієї свободи є й відповідальність. Саме через згадане сутнісне поєднання свободи з відповідальністю перша постає не тільки безконечно жаданою для кожного індивіда, а й тягарем, що його треба мати силу винести. «І питання не тільки в тому, чи «дозволить» мені хтось із зовні бути суб'єктом свобідного діяння, а й у тому, чи я сам його подужаю [224, с. 83]». Скажімо, оскільки свобода є передусім особистісним вибором, то уникнути пов'язаної з таким вибором відповідальності можна, лише «розчинившись» у чомусь «безособовому». Зазначимо, що відповідальність, яка пов'язана із готовністю до дії, також торкається й питання справедливості. Уявлення про справедливість для студентської молоді нерозривно пов'язані із співвідношенням особистого та суспільного благ, яке вирішується саме у бік переваги особистісного блага. Більшість молоді сприймає державу та суспільство як ресурс для реалізації власних інтересів [185, с. 87]. Таким чином, свобода і відповідальність входять у протидію, бо свобода розглядається як «свобода від суспільного тиску», а відповідальність розглядається лише як особистісна «відповідальність перед собою». Людське буття, яке є життям у культурі, передбачає не тільки засвоєння і володіння її нормами, а й творчий винахід нових культурних норм і парадигм. Це звичайно потребує свободи, тобто здатності створювати й здійснювати свою програму дій.

З точки зору автора, зазначена здатність можлива, якщо людина готова, по-перше, долати наявні рівні включеності її в дійсність, по-друге, виходити за межі дійсності на нові рубежі взаємодії з реальністю. Самовизначитися –

означає для людини з'ясувати для себе, що вона є саме тією, якою вибрала для себе бути, відчувати себе самою для себе законодавцем. Самовизначення залежно від конкретної ситуації може бути свободним і детермінованим, але воно в будь-якому випадку є свавільним, бо тільки самості дано вибирати: вірувати чи не вірувати, приймати ті чи інші норми й цінності чи не приймати, володіти собою чи віддати себе стихійним силам [55]. Як свідчить соціально-філософський аналіз даної проблеми, на початку 90-х років ХХ століття скасування радянського виховання без впровадження нового національного ускладнили й становлення системи формування у молоді патріотизму. Було допущено певне скасування вітчизняних цінностей, на зміну яким не прийшли нові, здатні згуртувати суспільство. Сьогодні студентська молодь живе і виховується більше у власному суспільному просторі – просторі сім'ї, друзів, різних неформальних груп і зорієнтована на вирішення вузькогоспичних проблем, що дозволяє у певній мірі засвоювати загальносуспільні духовні цінності. Слід відзначити, що патріотизм є могутньою духовною цінністю, яка в усі часи і в усіх народів мала і має конкретно-історичний національний зміст, характер і шляхи та форми реалізації. Патріотизм як багатофункціональне поняття виявляється, з одного боку, як об'єктивне ставлення людини до світу, свого космопланетарного оточення, а з іншого – суб'єктивний стан особистості, який знаходить вираження у почуттях, думках, переконаннях, ціннісних орієнтаціях, волі, рефлексії, діяльності [113, с. 94]. Виховання світоглядної культури має два вектори – зовнішній і внутрішній, які повинні базуватися на одному принципі визнання конвергентності, мультикультурності та толерантності. «Є тільки два ставлення до «чужої» правди, до іншого світовідчуття, іншої ментальності – зрозуміти або подавити [62, с. 19]».

Подальший аналіз дозволяє поставити завдання, що серед найближчих завдань, що постають у цьому зв'язку, є реабілітація в суспільній свідомості моральних якостей людини, насамперед, **толерантності, як принципу і основи**

світоглядної парадигми сучасних студентів, тобто терпимого ставлення до будь-кого, хто не поділяє твої погляди та переконання, що є передумовою розширення власного досвіду та спілкування з іншими. Толерантність як принцип функціонування соціально-політичного механізму України є також визначальним при формуванні внутрішньої установки кожного українця на спільну конструктивну діяльність та відповідальність, на розвиток незакомплексованої свідомості, вільної від пересудів та упереджень стосовно чужої світоглядної орієнтації [136, с. 17]. Розглядаючи механізми формування світоглядних парадигм сучасного студентства, відмітимо, що забезпечення толерантності в сучасній Україні – гранично складне завдання, що, проте, настійно вимагає свого вирішення. Складність його полягає передусім у тому, що: по-перше, упродовж багатьох десятиліть комуністична система топтала найелементарніші людські права, ув'язнюючи інакомислячих, переслідуючи віруючих, намагаючись викреслити з народної свідомості навіть саму ідею світоглядної свободи особистості. Сьогодні, коли світоглядний плюралізм став реальністю життя, виникли суперечності між різними соціальними групами й верствами населення; по-друге, з одного боку, полікультурність, суспільно-політична, релігійна диференціація українського соціокультурного простору постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, а з іншого – як фактор, що спричиняє деконсолідацію соціуму, породжує «вузлові точки» напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства [16, с. 89].

Звідси, актуальність вивчення толерантності як риси світоглядної позиції особистості зумовлюється не лише об'єктивною потребою для кожного бути терпимим до «іншого», «іншості» в умовах зростаючої глобалізації, почастищення і поглибшення контактів з представниками різних культур, релігій, мов, політичних уподобань тощо. Для України така потреба

посилюється необхідністю пошуку механізмів подолання гострих суперечностей між різними верствами і групами населення у зв'язку із зростанням економічної диференціації і соціального розшарування, фактором впливу полікультурної, світоглядно-ціннісної, етнічно-релігійної неоднорідності, тиском залишків ідеології та практики тоталітаризму. Так, приблизно 32%, за даними щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України, є носіями активно- та пасивно-тоталітарного типів політичної культури. Про необхідність уваги до розвитку культури толерантності, зокрема, свідчать результати широкомасштабних соціологічних досліджень, які виявили підвищення рівня ізоляціоністських настроїв, міжнаціональної нетолерантності й ксенофобії у масовій свідомості за роки незалежності: питома вага толерантних людей знизилась більш як у три з половиною рази, а кількість носіїв ксенофобічних установок, навпаки, збільшилась у чотири рази.

Варто зауважити, що толерантність, як риса суспільної та індивідуальної свідомості, пов'язана з багатоманітністю та полікультурністю середовища, увійшла у світоглядну парадигму українства тільки у останнє десятиріччя минулого століття, хоча у загальнофілософському та науковому сенсі цей феномен був відомий давно. За радянських часів поняття толерантності не виникало у зв'язку із ідеологічною «рівністю» всіх. Незалежність надала Україні можливість визнати наявність розподілення людей за етнічними, релігійними, політичними, світоглядними відмінностями, що, в свою чергу, спровокувало низку проблем, пов'язаних із формуванням світогляду сприйняття інших ознак у людей, які живуть поряд. Толерантність є основою демократії, а непорозуміння у поліетнічному, поліконфесійному, полікультурному суспільстві призводить до порушення прав людини, насильства та конфліктів. Втілення в життя гуманістичних ідей милосердя, прав людини, людської гідності й громадянської відповідальності є нині не тільки бажаним із суто етичних міркувань, а й необхідним для прогресу й самого виживання людства

Соціально-філософська модель толерантності припускає настроєність на розуміння й діалог з іншим, визнання й повагу його права на відмінність. І.В. Жадан серед основних особистісних чинників, що сприяють формуванню толерантності, називає сприйняття суспільного життя як позитивного цілого, розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого; відмова від претензій на абсолютну і остаточну істину, потреба в самовираженні, здатність до відповідальної поведінки, відкритість, почуття власної гідності, прагнення до компромісу, осмислений скептицизм тощо [88, с. 94].

Отже, формування світоглядної позиції толерантності серед студентства є найважливішою програмою на сьогодні та майбутнє, оскільки сучасна трансформація системи освіти одним із пунктів виділяє мобільність фахівця, для чого необхідно мати високу культуру особистості та вміння пристосовуватися до змін, пізнавати та сприймати нове. З іншого боку, конкурентоздатність української освіти (незважаючи на негаразди) й досі приваблює іноземних студентів, які привносять у студентське середовище різноманітність світоглядних позицій. За таких умов толерантність здається дуже важливою саме у студентському середовищі. Не дивно, що Л.Д. Кривега толерантність характеризує як одну із найбільш значущих для даного періоду розвитку детермінант оптимізації світоглядної орієнтації особистості в умовах становлення і розвитку незалежності України [135].

В рамках даного дослідження вища освіта виступає завершальним етапом конституційованих форм навчання. Такою ж вона має виступати і в контексті реалізації культуротворчої функції. Студент, який прийшов у мережу вищої школи, на попередніх стадіях навчальної діяльності повинен, звичайно, освоїти базові знання, уміння та навички людини культурної. В тому числі людини культурно-національної. Вона має орієнтуватися в специфіці українського культурного поля, в історії, традиціях, усталених способах поведінки

українства. Молода людина зобов'язана знати основи інтелектуальних, наукових, у цілому духовних досягнень нашого народу в контексті цивілізаційного поступу. Таким чином, буде формуватися не просто представник українського народу, а носій певної культури, транслятор українського з усіма його достоїнствами і проблемними рисами [178, с. 15]. Будь-якому суспільству властиве розшарування людей за професійними, економічними, мовними, етнічними ознаками, розподіл на «своїх» і «не своїх». Кожен суспільний прошарок має свої цінності, свій образ життя, свої переконання. Система освіти має великий вплив на виховання молоді. Основні її задачі – формування позиції громадянина, соціальної активності, емоційної стійкості, комунікабельності та толерантності.

Як свідчить аналіз світоглядних парадигм сучасного студентства, толерантна чи інтолерантна поведінка характерна не тільки для окремих особистостей, а й для окремих груп людей. І тут дуже важливий вплив на молодь має оточення, в якому вона знаходиться. Якщо друзів людина обирає собі сама, то те ж саме не можна сказати про оточення у вищому навчальному закладі, в якому вона проводить у молоді роки більшість свого часу. Викладачі – це певна модель, відповідно до якої молодь формує своє розуміння світу дорослих особистостей, їх спілкування, взаємодію. В толерантному колективі викладачів, якому властива атмосфера поваги, доброзичливості, уважного відношення як до колег, так і студентів, стає можливою підготовка молоді до безконфліктного, толерантного спілкування взагалі і професійного зокрема. У формуванні толерантного простору основну роль грає керівник освітнього закладу. Процес освіти для студента повинен постати як причетність його до всього сутнісного, що є в суспільстві. А діяльність освітніх закладів повинна бути інтегрованою з діяльністю інших суспільних інституцій в цьому напрямку. Йдеться про найширше залучення студентства до діяльності, пов'язаної з утвердженням національної культури, мови, духовних цінностей,

мистецтва, права; залучення до реформування політичного, економічного, соціального життя.

Означимо, що полікультурна освіта розуміється як процес засвоєння підростаючим поколінням етнічної, загальнонаціональної та світової культури з метою духовного збагачення, розвитку планетарної свідомості, формування готовності та вміння жити у багатокультурному, поліетнічному середовищі, представленому системою культурних цінностей [154, с. 2]. Реалії початку XXI століття визначили нові вимоги до проектування цілей, змісту та технологій полікультурної освіти. У контексті полікультурної освіти акценти зміщуються на етнічні та культурні цінності, на міжкультурні та міжетнічні комунікації, на соціокультурну мобільність та гнучкість, на культурну ідентифікацію та національну злагоду. На думку деяких прихильників, тези про домінування тенденції інтегральності, сучасний світ у процесі глобалізації має стати все більше зрозумілим і толерантним. Людство мусить шукати порятунку не в протистоянні Заходу і Сходу, багатого Півночі і бідного Півдня, а в пошуках розуміння один одного на засадах поваги до іншого. На думку дослідників, саме глобальні тенденції змушують переоцінювати пріоритети в усіх сферах пізнання і діяльності. Вони роблять виклик і сфері освіти, оскільки саме освіта та її технології практичного вирішення проблем мають відповісти на питання, якою повинна бути міра відповідальності освіти на шляху пошуку вирішення глобальних проблем, що насуваються, і якими повинні бути її пріоритети та цінності у майбутньому [18].

Ми прагнемо дослідити, що останнім часом у студентському середовищі спостерігається тенденція до погіршення міжособистісних відносин, які загострюються міжнаціональними, міжконфесійними, і навіть етнічними та расовими конфліктами. У сучасному світі, де на тлі економічних та аполітичних негараздів квітне расизм, етнічна та мовна дискримінація, дискримінація громадян із вадами здоров'я та обмеженими можливостями тощо, метою освіти

повинна стати педагогічна фасілітація переходу тих, хто навчається, від знань та розуміння до активної діяльності: від фактичного розуміння рівності культур до діяльності, спрямованої на вирішення існуючих культурних конфліктів, мінімізацію культурної дискримінації, культурної агресії та культурного вандалізму. Це обумовлює включення культур різних етнічних, расових, соціальних, релігійних, гендерних та інших груп у навчальні програми різного рівня. У зв'язку з цим особливого значення набуває актуалізація суті таких понять, як гуманістичний світогляд та гуманність [154, с. 6]. Основу змісту гуманістичного світогляду студентства складає аксіологічний компонент, який визначає спільність та різноманітність цінностей культур, традицій виховання, характер міжкультурних комунікацій, що розкривають життєвий сенс народів та їх творчу діяльність.

У сучасному доробку О.В. Бондаревської [40, с. 298], педагогічна категорія полікультурності означає створення різноманітних культурних середовищ, де буде здійснюватися розвиток людини, де вона буде здобувати досвід поведінки відповідно до культури та їй буде надана допомога в культурній самоідентифікації та самореалізації творчих потенціалів та здібностей. Полікультурна освіта – це процес засвоєння людиною багатоманітності різних типів культур (расового, етнічного, соціального, гендерного, релігійного) з метою духовного збагачення, формування готовності та вміння жити в полікультурному середовищі, яке представлено системою загальнолюдських та культурних цінностей, де кожен її учасник в діалоговому спілкуванні зберігає та стверджує культурну ідентичність та проявляє готовність здійснювати обмін культурними здобутками, цінностями, змістом, творчістю. Мова йде про здійснення демократичної педагогічної стратегії у багатонаціональному соціальному середовищі [79, с. 41]. Полікультурна освіта формує людину, здатну до активної й ефективної життєдіяльності в багатонаціональному і полікультурному середовищі, що володіє почуттям розуміння й поваги до інших

культур, уміннями жити в злагоді й спокої з людьми різних національностей, рас, вірувань. Таким чином, полікультурна освіта – це одночасне придбання знань і відповідне виховання, передача більш точної й досконалої інформації при повазі до груп меншин, подоланні упереджень і заохоченні терпимості, поліпшенні академічних досягнень учнів з меншин, сприянні досягненню ідеалів демократії й плюралізму.

Як свідчить соціально-філософський аналіз, полікультурну освіту слід розглядати як частину педагогічних зусиль, що забезпечують культурно-соціальну ідентифікацію особистості, відкрити іншим культурам, національностям, расам, віруванням. Крім того, полікультурна освіта покликана підтримувати різноманіття великих і малих націй в умовах глобалізації сучасного миру. Вона є засобом збереження й розвитку етнічних культур, включення цінностей етнічних культур у практику виховання й навчання й тим самим вирішення актуальних проблем педагогіки. Полікультуралізм в освіті допомагає звернути різноманітність суспільства в корисний фактор його розвитку, забезпечує більш швидку адаптацію людини до мінливих умов існування, допомагає йому сформувати більш багатогранну картину світу. Завдяки діалогу культур студент краще усвідомлює рідну мовну культуру, глибше проникає в її сутнісні характеристики й менталітет народу, знаходить почуття національної гідності й поваги до культурних цінностей інших народів. До того ж, наявність полікультурного компонента дозволяє вирішувати подвійне завдання: стимулювати інтерес студентів до нового знання й одночасно пропонувати різні точки зору на навколишній світ. Таким чином, завдання полікультурної освіти з метою формування світоглядної толерантності сучасної студентської молоді виглядають так: формування у студентської молоді уявлень про багатоманітність різних типів культур (расової, етнічної, соціальної, гендерної, релігійної) як в Україні, так і у світі; формування вмінь спілкуватися та співпрацювати із представниками різних національностей, рас,

вірувань, соціальних груп; створення умов для інтеграції в культуру інших народів; виховання позитивного ставлення до культурних різновидів, розуміння рівності культур; виховання в душі миру, терплячості, гуманного спілкування, тобто формування гуманістичного світогляду; сприяння активної діяльності, спрямованої на вирішення існуючих культурних конфліктів, мінімізацію культурної та будь-якої іншої дискримінації, культурної агресії й культурного вандалізму [16, с. 7].

Також слід враховувати, що реалії початку XXI століття визначили нові вимоги до проектування цілей, змісту та технологій полікультурної освіти та виховання толерантності, в процесі яких для студентської молоді особливу роль починають відігравати засоби масової інформації, інформаційні технології, міжнародний обмін тощо.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу отримано нові знання щодо світоглядних парадигм сучасного студентства в українському суспільстві, в контексті яких проаналізовано зовнішні чинники змін світоглядних орієнтацій (глобалізація, інформаційна революція, міграційні процеси, зіткнення християнських і мусульманських цінностей та ін.); внутрішні чинники: а) утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя; б) зміна системи культурних цінностей; в) лібералізація світогляду; г) утвердження толерантності в українському суспільстві; д) розвиток інтелекту людини, який ще не став потужним ресурсом, а відтак – потенціалом духовних і соціально-економічних здобутків народу; ці чинники відображають об'єктивну реальність, вічні проблеми людини у пізнанні навколишнього світу, зменшення його ентропійності (невизначеності), тобто використовуються на благо нації і людства, їх цивілізаційного поступу.

Висновки до першого розділу

Таким чином, розглянувши структуру світоглядних орієнтацій студентів, зазначимо, що основним методологічним принципом її аналізу є принцип цілісності, що ґрунтується на духовній єдності особистості. Звідси, головним теоретико-методологічним принципом аналізу світоглядних орієнтацій студентської молоді в нашому дослідженні є розуміння необхідності створення в процесі навчально-виховної роботи у ВНЗ такого інтелектуально-ціннісного простору, де якнайповніше могла б самореалізуватися молода людина, яка прагне екзистенціально-комунікативної світоглядної цілісності власної особистості. Розглянувши основні концептуально-дискурсивні напрями, що існують в сучасній філософській, психолого-педагогічній, суспільствознавчій літературі, щодо поняття світоглядних орієнтацій сучасного студентства, а також визначивши його загальний зміст і обсяг та здійснивши основні теоретико-методологічні класифікаційні та структуризаційні операції щодо нього, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, огляд основних концептуально-дискурсивних розробок, які існують у сучасній українській та зарубіжній соціально-гуманітарній науці та філософській літературі щодо проблем духовно-практичного самоздійснення молодої людини в середовищі вищої школи, а також загально-філософський аналіз категорії «світогляд» дозволили нам підійти до визначення ключового в нашому дослідженні поняття: «світоглядні орієнтації сучасної студентської молоді». Світоглядні орієнтації сучасної студентської молоді – це систематизований, інтегративний комплекс знань, уявлень, духовно-інтелектуальних та соціокультурних переконань, емоційно-вольових проявів та мотиваційних установок, які в своїй єдності та цілісності характеризують життєво-стратегічні, духовно-творчі, соціально-політичні, організаційно-реформаційні, духовно-релігійні та інші пріоритети такого прошарку населення

країни, який характеризується специфічними віковими (молодість) та освітньо-культурними (навчання у вищій школі) характеристиками, які, в свою чергу, визначають його суспільну активність та значущість для подальшого розвитку соціуму, держави, нації. У зв'язку з цим, дослідження проблем формування світоглядних орієнтацій сучасного українського студентства мають характер нагальності і надзвичайної актуальності, а їх чітке теоретико-методологічне обґрунтування сприятиме ефективному впровадженню їхніх результатів у вдосконалення методів роботи вищої школи щодо якнайповнішого духовно-інтелектуального, соціокультурного і емоційно-вольового розвитку молодої людини.

По-друге, важливим теоретико-методологічним аспектом дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді в нашій роботі є їх класифікація на офіційні і неофіційні, ідеологічні і соціально-психологічні, що дозволяє виокремити необхідні специфічні ознаки, які, в залежності від сфери життєдіяльності молодої людини, притаманні її аксіологічній сфері. У зв'язку з такою класифікацією виникає ще один важливий методологічний принцип дослідження, який полягає в тому, що світогляд людини в усьому різноманітті його ціннісно-сміслових проявів складає певну духовно-практичну цілісність, яка є запорукою гармонійного розвитку особистості. З нашої точки зору, саме середовище вищої школи здатне забезпечувати усвідомлення молодою людиною потреби створювати світоглядно-ціннісну цілісність своїх поглядів, прагнень, переконань, ідеалів, дій.

По-третє, важливим теоретико-методологічним результатом нашого дослідження є вивчення взаємовідношень і взаємовпливів навчально-виховного середовища вищої школи та аксіологічного контексту молодіжних субкультур, до яких залучається студентська молодь. Саме перетин цих двох сфер життєдіяльності молодої людини створює, на нашу думку, сферу аксіологічної напруженості і світоглядної творчості, які є значними факторами формування

особистісних поглядів студента, а також вибору його подальших життєтворчих стратегій. Дослідження світоглядно-орієнтаційного взаємовпливу офіційних форм поведінки, прийнятих у середовищі ВНЗ, та субкультурних проявів молодіжної поведінки є важливим теоретико-методологічним аспектом нашого дослідження.

По-четверте, одним із головних теоретико-методологічних принципів нашого дослідження світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді є принцип структурної цілісності і різноманітності, який полягає в тому, що виконується, з одного боку, теоретична необхідність структурного аналізу ключового поняття, а з іншого – дотримується вимога щодо цілісного розуміння таких фундаментальних філософських категорій, як «світогляд». Визначивши основними структурними елементами світоглядних орієнтацій студентів, такі як політичні, економічні, соціокультурні, духовні, ми ставимо за мету в теоретико-методологічному і сутнісно-змістовному плані віднайти чинники, які поєднують ці елементи в світоглядну цілісність. Ключовим чинником такого інтегративного єднання, з нашої точки зору, є значні духовно-енергетичні, пізнавально-ціннісні і моральнісні потенції молоді людини, підкріплені умовами навчально-виховного середовища вищої школи, що сприяє інтелектуальній, аксіологічній, світоглядній самотворчості і самоздійсненню.

Підсумовуючи розгляд процесу змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів, маємо відзначити складний та суперечливий характер цього процесу, що обумовлений комплексною дією зовнішніх та внутрішніх чинників. Головними зовнішніми чинниками зміни світоглядних орієнтацій у сучасному світі виступають процеси глобалізації та становлення інформаційного суспільства, активізація міграційних процесів та зіткнення християнських і мусульманських цінностей. Дія внутрішніх чинників пов'язана з утвердженням демократичного та ринкового способу життя, зміною системи культурних цінностей, лібералізацією світогляду та утвердженням принципів толерантності.

При цьому, вирішальну роль у процесі зміни світоглядних орієнтацій студентства грає трансформація системи освіти та виховання на принципах інноваційності, гуманізму, демократизації, толерантності та діалогу культур.

Тенденції, які характеризують сутнісні ознаки перспективи змін світоглядних установок сучасної молоді серед науковців, виділяють наступні:

1. Радикальна зміна принципів соціального устрою у всіх сферах життя суспільства (економічній, соціальній, політичній, духовній).
2. Зруйнування (повне або часткове) старих соціальних інститутів. Виникнення соціальних ніш, що не контролюються державою (в економіці, в ідеологічних процесах, в соціальній і політичній сферах суспільства).
3. Злам ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм. Заперечення необхідності державної релігії або політичної ідеології, соціального міфу, що об'єднують і мобілізують маси.
4. Криза всіх сфер функціонування суспільства як результат нігілізму по відношенню до попереднього соціального досвіду перетворення суспільства.
5. Соціальна неефективність перетворюючої енергії соціальних суб'єктів, ірраціональність соціальних процесів, особливо на початкових етапах трансформації суспільства.
6. Актуалізація ідей націоналізму, сепаратизму, сектантства.
7. Свобода розглядається як «несуча конструкція» суспільства, що формується.

У цілому соціологічні дослідження завжди фіксують зміни у світогляді молоді. На сьогодні перспективними напрямками є ті, які пов'язані із наступними змінами, які пов'язані із переходом з колективної на вкрай індивідуальну світоглядну установку. Зростає значущість індивідуальних орієнтацій: для одних – це відпочинок та розваги; для інших – красиве та комфортне життя; для третіх – власний добробут та кар'єра; для інших – власна родина, її добробут, здоров'я, гарна (тобто високооплатна) праця. Ці висновки підтверджують тенденцію на зростання ідеологічного та світоглядного плюралізму, багатоваріантність, мозаїчність та фрагментарність світогляду.

Крім того, посилюються позиції тих, для кого найважливішими стають світоглядні пріоритети власності, причетності до її розподілу та майнового становища, які реалізуються крізь призму утилітаризму, індивідуальних уявлень та покликів. Соціологічні дослідження сьогодні свідчать, що зміни у світоглядній спрямованості студентської молоді, між іншим, характеризуються: амбівалентністю, сполучністю протилежних оцінок; нестабільністю, змінністю, неусталеністю; еkleктичністю, збігом елементів різноманітних світоглядних позицій та цінностей; відсутністю вираженого інтересу до політики, владних відносин, організації та побудови соціальних структур, стійкою політичною індиферентністю та інфантилізмом, у сполученні з віковою активністю та невідповідальністю; домінуванням прагматичних ідеалів та установок; орієнтацією на гедоніські цінності, отриманням задоволень, насолоди, домінування цінностей дозвілля над трудовою діяльністю; перевагою інструментальних цінностей над термінальними (за Рокічем) . Багато попередніх світоглядних установок змінюються новими, деякі з визначальних переміщують на периферію свідомості, хоча продовжують відігравати значну роль у мотиваційній структурі світогляду молоді.

Суспільство повинно надавати молодій людині можливість самій визначити свій життєвий шлях і вирішувати основні життєві проблеми, певною мірою впливати своїм волевиявленням на хід суспільно-економічних перетворень; хіба що свобода вибору обмежується лише досягнутим рівнем суспільного розвитку. Але молодь досить часто не готова до такого вибору, для неї він видається занадто когнітивно складним, чи пов'язаним з особистісним утиском, коли чиниться опір маніпулятивним тенденціям зі сторони суб'єктів політичного процесу, чи пов'язаним ще з однією кризою, ідеологічною, наслідком якої може бути означення власних політико-ідеологічних цінностей, переконань, тобто політико-ідеологічне самовизначення .

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

У другому розділі досліджено складові, чинники, особливості, головні тенденції світоглядних орієнтацій студентів, а саме демократизація суспільства, орієнтації на успіх, кар'єрне зростання та добробут, пріоритет здоров'я, створення сім'ї та виховання дитини.

2.1 Демократизація суспільства як провідна умова світоглядних змін студентства

У даному підрозділі поставлено завдання визначити сутність демократизації суспільства як провідної тенденції й умови світоглядних змін студентства у трансформаційному суспільстві. Сучасні досягнення науки свідчать, що демократизація – це загальна тенденція сучасного суспільного розвитку. Вона охоплює всі сфери суспільного життя, всі категорії громадян, всі соціальні процеси та явища. Не є виключенням і студентське життя, функціонування вищих навчальних закладів, навчально-виховний процес вищої школи. Демократизація навчання, виховання, життєдіяльності загалом студентів є помітним і невідворотним явищем, яке необхідно досліджувати, з яким слід рахуватися, навчитися реалізовувати й підтримувати. Безумовно, демократизаційні процеси в трансформаційному суспільстві мають прямий вплив і взаємозалежність із формуванням світогляду представників різних соціальних груп, особливо молоді. Демократизація є водночас і проявом, і необхідною умовою духовного збагачення суспільства, нації, громади, а також

важливим фактором духовної самореалізації особистості. «Демократизація є необхідною передумовою розвитку духовної культури, всебічного розгортання духовного процесу, звільнення духовної сфери від ідеологічних шор, утвердження в громадській свідомості і культурі загальнолюдських цінностей, ідеалів і принципів, відродження в суспільстві національної української культури, всебічного розвитку інших національно-етнічних культур [218, с. 97]». У зв'язку з цим, дослідження впливу демократизації в трансформаційному суспільстві на світогляд студентської молоді є важливою теоретичною проблемою, що поєднує філософські, педагогічні, навчально-організаційні та інші аспекти. Отже, становлення української державності, її трансформація в демократичне суспільство потребують формування активної участі громадян, зокрема студентської молоді, в процесах державотворення. Молодому поколінню належить майбутнє України, і саме через безпосередню участь у процесі демократичних трансформаційних перетворень у державі молодь отримує відповідні знання, набуває досвіду і розвиває певні якості, навички, у неї формуються певні світоглядні установки та орієнтири. Важливою умовою ефективності процесу демократизації в певному суспільстві є світоглядна, інтелектуальна, моральнісна компетентність населення, що уможлиблюється лише при наявності значного прошарку з високим рівнем сучасної освіти. Це актуалізує прищеплення світогляду студентській молоді демократичних цінностей і принципів, які надалі будуть активно реалізуватися протягом життя. «Компетентність й відповідальність молодих громадян сприятиме формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію правової, моральної культур особистості, розвиток національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Таке суспільство функціонує на засадах гуманізму, свободи, реальної дії закону – одного для всіх, соціальної справедливості, міжетнічної злагоди, гарантує умови для зростання добробуту народу. Утвердження демократичних засад

безпосередньо пов'язане із самоврядуванням в усіх сферах суспільства, особливо у закладах вищої освіти, оскільки воно є одним із найефективніших засобів виховання громадянськості молоді [48, с. 1]». Таким чином, реформування вищої освіти в трансформаційному суспільстві також має ключове значення в розгортанні процесів демократизації в нашій країні.

Як свідчить аналіз, демократизаційні процеси, продовження становлення самостійної держави, зміцнення її владних та соціальних інститутів, формування сталих економічних стосунків, реформи в освіті є особливостями сучасного розвитку України. Стара система цінностей, що панувала за радянського режиму, зруйнована, нова – перебуває на стадії закладання основ. Різкий перехід від одного укладу життя до іншого привів на початку 90-х років минулого століття до повного заперечення старих традицій, але нові на тлі майже революційних перетворень ніяк не встигають сформуватися. В умовах кризового, перехідного стану суспільства, коли змінюються типи політичної культури, виникають серйозні проблеми збереження й передачі політичного досвіду, спадкоємності політичних інститутів, норм і цінностей. Тому, варто зауважити, що становлення сучасної української молоді відбувається в період, коли розмиті соціальні норми та цінності. За всієї мобільності та відкритості до всього нового студенти все одно виявляються не готовими ані в моральному, ані в інтелектуальному плані до ціннісних перетворень в державі та в її політичному житті. До того ж вимоги демократизації суспільства передбачають можливість одночасного існування кардинально протилежних політичних моделей, які базуються на різних ціннісних підставах. Особистість при цьому вільна у своєму виборі, але через велику кількість таких моделей та достатньо низьку політичну культуру учасників політичного процесу, без допомоги соціальних інститутів, і в першу чергу освіти, на сьогоднішньому етапі розвитку України їй не обійтися. Філософсько-феноменологічний аспект досліджуваної нами проблеми полягає в аналізі формування основних структурних елементів

свідомості молодій людині, яка перебуває в університетському середовищі, яке передбачає і сприяє творчій особистісній самореалізації. У цьому аспекті у зв'язку з проблемами суспільно-політичної демократизації «розробка проблем формування світогляду молоді набуває актуальне теоретичне і практичне значення. Особливо в умовах демократизації суспільного життя, включаючи в себе процес розкріпачення свідомості людини, в якості пріоритетного напрямку теоретичної і практичної думки висуває завдання дослідження проблем і суперечностей закономірностей формування світогляду людини». Університетське ж середовище завжди було найсприятливішим для формування найпрогресивніших і найдемократичніших ціннісно-світоглядних і суспільно-організаційних орієнтацій.

Насамперед, здійснимо виокремлення і соціально-філософський аналіз основних особливостей розгортання демократичних процесів у студентському середовищі. Однією з основних таких особливостей, на нашу думку, є те, що університетське середовище в загальній структурі трансформаційного суспільства створює найсприятливіші організаційні та соціально-психологічні умови для демократизації світогляду людини. Один з основних теоретиків демократизаційних тенденцій у сучасному світі, американський політолог Адам Пшеворський, зазначає, що процес демократизації за своєю внутрішньою сутністю складає єдність двох феноменів: вивільнення від авторитарного стилю управління і мислення, а також конституювання демократичних форм правління і соціопсихологічних поведінкових реакцій [203, с. 395]. Саме в університеті молода людина має можливість усвідомити і практично сприймати і здійснювати демократичні цінності і принципи, адже вища освіта в нашому суспільстві, незважаючи на весь комплекс проблем і негативних тенденцій, є середовищем уможливлення реалізації демократичних принципів мислення і управління.

На нашу думку, ще однією важливою особливістю розгортання демократичних процесів у студентському середовищі є те, що студентство за своїми психологічно-віковими, соціально-когнітивними, морально-духовними і естетично-енергетичними характеристиками є найактивнішим прошарком населення будь-якої країни щодо сприйняття, розуміння і реалізації демократичного стилю мислення, поведінки, буденного особистого, а також громадського життя. «Студентство в усі часи виступало своєрідним барометром соціально-економічного та політичного стану суспільства. Молодь є найменш консервативним за своїми ціннісними орієнтаціями соціальним прошарком населення, найбільш чутливо реагує на соціальні зміни, їй притаманне негативне ставлення до порушення демократичних норм, законів, моральних принципів. Опора на ініціативу, активну життєву позицію, ціннісні орієнтації студентства є реальним показником цивілізованості суспільства, утвердження в ньому демократичних начал [246, с. 189]». У зв'язку з цим, молода людина, потрапляючи в середовище університетського життя, підлягає цілому комплексу різноманітних впливів, які сприяють розвиткові її свідомого ставлення до особистісної самореалізації на основі демократичних цінностей і принципів, що з часом стає і тенденцією загальносуспільного життя, адже люди з вищою освітою є інтелектуальною і суспільно-політичною основою соціокультурного і цивілізаційного розвитку нації.

Соціально-філософська модель демократизації зводиться до того, що визначальним чинником і особливістю розгортання демократичних процесів у середовищі студентської молоді є те, що вона являє собою інтелектуально-інноваційний і громадянсько-свідомісний авангард у будь-якому суспільстві, тобто саме студенти і випускники вищих навчальних закладів несуть той пізнавально-творчий потенціал, який дозволяє свідомо реалізовувати демократичні принципи, будувати на їх основі громадське і соціально-політичне життя. «У демократичному суспільстві кожен громадянин має бути

універсально освіченим, що дозволить йому не стати об'єктом маніпуляцій. Демократія відкидає неучтво, а коли виявляється неспроможною впоратися з цим завданням, то неминуче деградує до диктатури. Демократичні свободи тільки тоді дають відчутні плоди і для особистості, і для суспільства, коли спираються на високу компетентність громадян. Відтак демократія без повноцінної освіти неможлива. З іншого ж боку, повноцінна освіта неможлива без демократії [232, с. 155]». Отже, саме студентство є найадекватнішим носієм того потенціалу, який дозволяє не просто декларативно, але й свідомо ставитися до демократичних цінностей, відчуваючи їх необхідність й дієвість як невід'ємних частин суспільного й індивідуального світоглядів.

Означимо, що не менш важливою особливістю демократизації суспільно-політичного і громадського життя в нашій країні є нерозвиненість системи недержавних, громадських інституцій, що забезпечують потреби населення в громадянській освіченості. За таких умов більшість функцій громадянської освіти переймає на себе саме вища освіта, коли в рамках навчальних курсів, а також протягом університетсько-громадської активності молодій людині прищеплюються такі громадянські чесноти, як відчуття єдності, громадянської активності і участі, критичного ставлення до суспільної дійсності тощо. «Вища освіта здійснює вагомий вплив на формування громадянського світогляду, а значить і на процес розбудови демократії. Гармонійний розвиток суспільства тепер можливий лише за участю освічених і активних громадян з інноваційним світоглядом, які здатні творчо застосовувати свої знання, оперативно вирішувати різноманітні проблеми та постійно самовдосконалюватися, здобуваючи нові навички. Вплив вищої школи на громадянський світогляд здійснюється у наступних напрямках: 1) формування демократичної культури; 2) формування критичного мислення; 3) виховання толерантності; 4) сприяння ствердженню свободи та індивідуалізму; 5) формування креативності особистості громадянина [6, с. 6]». Те, що вищі навчальні заклади в нашій країні

є однією з основних інституцій формування громадянських ціннісних основ світогляду, також є однією з основних особливостей розгортання демократичних тенденцій як у студентському середовищі, так і в загальній структурі українського суспільства в цілому.

Зафіксувавши стан розвитку демократичних процесів в Україні, відмітимо, що у структурі демократичного світогляду значне місце посідають цінності творчої самореалізації, вільного вибору засобів і форм творчої діяльності, креативного ставлення до оточуючої дійсності. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві політичної і громадської дійсності. Саме університет стає для молодого людини одним з перших середовищ, в якому не просто дозволені певні форми творчої самореалізації, але й заохочується вільна творча інтелектуальна та громадська ініціатива. «Творча активність – складне ставлення людини до дійсності, комплекс її властивостей, де в єдності виступають інтелектуальні, вольові, емоційні процеси. Творча активність – це прагнення студента проникнути в суть речей, явищ, що вивчаються, до застосування нових прийомів подолання труднощів, здатність вносити елементи новизни у хід виконання навчального завдання. У його діяльності яскраво проявляються творчі здібності [267, с. 11]». Світогляд молодого людини, таким чином, насичується у вузівському середовищі прагненням до вольової самореалізації, бажанням донести свої унікальні знання і вміння до громади, товаришів, необхідністю враховувати в рамках особистісного саморозвитку потреби і думки інших членів громади, а також інтереси громади в цілому. «Університет має не лише чомусь «навчити» людину, але й навчити її вчитися. Він має дати їй горизонт для подальшого навчання, до подальшої швидкої орієнтації на «території» нових текстів, феноменів, тенденцій, викликів та спеціальностей. Від здатності до постійного розширення і постійної модифікації своїх знань та вмінь залежатиме і масштаб особистості, і її готовність до дедалі новіших викликів сучасного життя [211,

с. 152]». Таким чином, складний комплекс потреб і прагнень до особистісної і колективної самореалізації виховує в молодій людині цінності конкурентності і відчуття комунікативної спільності, які є одними з основних саме в демократичному світогляді. Політична демократична культура молодої людини, таким чином, перебуває під значним впливом тих комунікативних характеристик, які складаються в тому чи іншому вищому навчальному закладі, від ступеня демократичності навчальних, наукових, організаційно-виховних відносин, ефективності наукових шкіл тощо.

Отже, формування політичної культури студентської молоді тісно пов'язане з формуванням певного типу особистості студента, таких її характеристик, як цілеспрямованість, саморегуляція, активність, що можливе за умови постійного вивчення потреб, цінностей, мотивацій участі студентів у сфері політичного життя та врахування їх у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Демократична культура не виникає в студентському середовищі миттєво. Варто зауважити, що українське суспільство все ще утримує в собі залишки колишньої тоталітарної системи. Застарілі норми, цінності, стереотипи дають знати про себе не лише в середовищі старших поколінь, але й серед молоді. Дехто з них все ще знаходиться під впливом ультрареволюційної або крайнє націоналістичної ідеології й має про демократію примітивне уявлення. З другого боку, частина молоді інфікована західними цінностями, «демократичність» яких має досить умовний характер. Все це негативно позначається на політичній свідомості і політичній участі студентської молоді. Формування демократичних цінностей, культури, норм поведінки постає як складне завдання. Університет у сучасному розумінні повинен створювати таке особистісно-інноваційне середовище, в якому студент відчував би підтримку і сприяння самостійній ініціативі і вільному самопрояву. «Демократизація освіти передбачає забезпечення умов розвитку та саморозвитку особистості, як соціалізованого індивіда, який

розглядається з боку його суттєвих соціально значущих якостей [77, с. 38]». Здатність особистості до саморозвитку слід розглядати як неповторний прояв людини, який «являє собою інтегральну якість і в узагальненій формі може бути представлений такими показниками як адекватне сприйняття дійсності, вільне від впливу догм та стереотипів; ділова спрямованість; динамічність та мобільність мислення; здатність до самопізнання та самовдосконалення; стійкі моральні норми; творчий стиль діяльності [116, с. 67]». Саме університетське середовище в умовах трансформаційного суспільства здатне, на нашу думку, випереджально відносно іншого суспільства прищеплювати молодій людині демократичні принципи і цінності.

В рамках даного дослідження одним із методів такої випереджально-інноваційної дії є можливість університетської спільноти розвивати форми і засоби надання молодій людині відповідного рівня політичної освіти і культури, для чого недостатньо просто створити необхідні політологічні навчальні курси, але й розвивати реальні організаційні структури, що наглядно ілюстрували б принципи демократичної дії. «Політична освіта має давати такі знання, формувати такі наміри і переконання, прищеплювати такі цінності, ідеали та навички, які необхідні для відтворення й розвитку демократії. Вона підвищує соціальну активність молоді, розвиває бажання власними силами поліпшувати економічні, соціальні, політичні та культурні умови життя. Вона допомагає людині адаптуватися до нових соціально-економічних умов, прийняти загальнолюдські цінності, які зі свого боку сприяють формуванню високої відповідальності молоді в суспільстві [79, с. 105–106]». Отже, ще однією важливою особливістю розгортання демократичних процесів у студентському середовищі є те, що вони інтенсифікуються завдяки адаптативній основі, яка формується відповідно до інтелектуальної та громадської енергетики, яка є основою університетського життя.

Безумовно, універсальність знань, всезагальність соціокультурних установок, що отримують молоді люди, навчаючись у вищих навчальних закладах, сприяють також їхньому залученню до своєї всесвітньої, міжнародної інтелектуальної спільності. Демократичність також є універсальним, загальносвітовим надбанням, формує чуття світового громадянства і світової солідарності [72, с. 317], до якого прагнуть різні народи і соціокультурні спільності, незважаючи на те, який саме політичний режим сформувався на сьогодні в тій чи іншій державі. Міжнародне студентське спілкування є одним із найголовніших факторів демократизації різних суспільств, народів, регіонів.

У нову добу сучасної незалежності України університети в суспільствах трансформаційного характеру є середовищами, в яких найактивніше відбувається розгортання демократизаційних процесів, що має відповідний вплив і на формування демократично-ціннісного підґрунтя світогляду студентської молоді. У дослідженні українського науковця О. Невмержицького виділяються такі основні особливості і необхідні умови розгортання демократичних процесів у студентському середовищі:

- Відсутність ідеологізації і нав'язування певних поглядів.
- Формування вільного громадянина, здатного свідомо брати участь у політичному житті, зміцнювати і розвивати демократію.
- Надання студентам широких можливостей вибору навчальних курсів (у тому числі в інших ВНЗ) та викладачів за чіткого розуміння ними кінцевої мети навчання.
- Навчання студентів самостійності, надання їм максимальної свободи в поєднанні з вихованням почуття відповідальності за свої дії, рівень і напрям підготовки, а також напрям змін у тому оточенні, у якому вони живуть і навчаються.

– Зведення ролі викладача до рівня помічника в одержанні знань. Використання системи наставників для привчання студентів до самостійності та громадської відповідальності.

– Наявність демократичної системи надання й оцінювання знань, яка стимулює студентів до постійної праці з оволодіння ними і найбільш адекватно відображає індивідуальний розвиток і здібності.

– Контроль за якістю освіти незалежними організаціями, що проводиться як на рівні студентів, так і на рівні викладачів. Вплив рекомендацій таких незалежних організацій на функціонування ВНЗ.

– Використання студентського самоврядування в академічних групах та гуртожитках (тобто на рівні навчання і побуту) як одного з найважливіших щаблів громадського зростання.

Забезпечення рівних умов вступу до ВНЗ, навчання в ньому, а також рівних можливостей набуття подальшої освіти впродовж усього життя [172, с. 147].

Науковці стверджують, що активність студентства як суспільно-громадського прошарку, специфічність середовища університетського життя з його творчо-інноваційним ставленням до інтелектуального, особистісно-морального, культурно-побутового розвитку індивідуальності молодої людини, утворюють складний комплекс передумов і чинників формування в структурі світогляду сучасного студента особливого ціннісно-феноменологічного ставлення до принципів, цілей і властивостей демократичного влаштування суспільного, громадського, групового, побутового комунікативно-життєвого середовища.

Сформулювавши основні особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, конкретизуємо функціонально-процесуальну частину демократизації життєдіяльності студентської молоді, виокремивши на основі соціально-філософського аналізу основні напрямки

демократизації життєдіяльності студентів. Такі напрямки, з нашої точки зору, мають різну природу і внутрішні сутнісні характеристики, але, зрештою, складають певну єдність факторів, які сприяють демократизації світогляду сучасного студентства та забезпечують поступовість та невідворотність процесу його еволюції в трансформаційному суспільстві.

Утім за такої суспільної ситуації одним із основних напрямків демократизації життєдіяльності студентів, з нашої точки зору, є наполеглива і цілеспрямована робота всіх суб'єктів навчально-виховного і організаційного процесу у вищій школі з метою якнайповнішого і найефективнішого здійснення освітньої реформи, однією з головних цілей якої є демократизація всіх видів взаємодій, що визначають державну політику у сфері вищої освіти, а також здатність університетів до автономного самоуправління, в тому числі за участю студентської спільноти. «Реформування вищих навчальних закладів, залучення до їх управління студентства та контроль з боку громадськості – це об'єктивна необхідність, зумовлена вимогами сучасного інноваційного суспільства щодо високої якості підготовки фахівців з вищою освітою [267, с. 15]». Студентство повинне стати одним із ключових суб'єктів організаційно-управлінської діяльності у вищих навчальних закладах, що, з одного боку, сприятиме ефективності навчально-виховного процесу, здійснюватиме функцію соціально-політичної та громадянської соціалізації і адаптації студентської молоді. Окрім того, вищий навчальний заклад перетвориться для студентів на значимий життєвий смисло-символічний феномен, що в подальшому сприятиме активній участі випускників у житті університету навіть після випуску з нього професіонала, консультанта, партнера, спонсора тощо. Тобто, в світогляді людини університет залишиться символом її успіху, а вдячність перед громадою є одним із головних принципів демократичного світогляду.

Сучасний період Української державності та становлення нації засвідчує, що важливим імперативом демократизації життєдіяльності студентів, який має

пізнавально-світоглядне, теоретично-систематизуюче значення, є політична та громадянська освіта, яка набувається протягом викладання відповідних дисциплінарних курсів. «Поступова демократизація самої системи освіти потребує надання поглиблених теоретичних знань із сутності, передумов і перспектив розвитку демократії як явища і політичного режиму. У зв'язку із цим позитивним було б поширення викладання навчальної дисципліни «Основи демократії» принаймні у вищих навчальних закладах [175, с. 181]». Загалом викладання політологічних, суспільно-філософських, громадянсько-виховуючих дисциплін повинно набувати менш формалізованого, творчосмислового значення, активно реагувати на реальні події, які відбуваються в соціально-політичному житті країни і світу. Цьому, знову ж, може сприяти надання ширшої автономії вищим навчальним закладам, можливості самостійно визначати структуру і зміст навчальних дисциплін.

З огляду на це, одним із ключових напрямків демократизації студентського світогляду є встановлення в навчально-виховному процесі партнерських, суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентом. Світогляд набуватиме дійсної демократичності лише за умов, коли викладач перетвориться з повчально-відстороненого суб'єкта впливу на помічника в процесі набуття знань, вмінь, навичок професійної та громадянської поведінки. «Розглядаючи вищий навчальний заклад як місце активної соціалізації молоді, треба враховувати, що негативне ставлення до навчального процесу, яке подекуди трапляється навіть серед студентів, здебільшого може виникати з причини побудови педагогом своєї дидактики переважно за допомогою морального насильства, яке не передбачає творчої активності, ігнорує їх особистісність, створює напруженість та стресовість в аудиторії. Тим самим молода людина потрапляє в ситуацію, коли відсутня можливість проявити себе і свою неповторність. Тому поширеним засобом досягнення визнання серед однолітків, пошуком очікуваного соціального статусу стає девіантність і

асоціальність. Суперечність між особистістю студента і педагога, між власними цінностями та можливостями їх реалізувати в університетському середовищі, стає джерелом аморальних вчинків. Отже, від рівня професіоналізму, активної педагогічної позиції і стилю творчої діяльності викладачів багато у чому залежить процес соціальної адаптації молодих людей у вищому навчальному закладі, закріплення соціально важливих норм поведінки, інтелігентності, життєвої орієнтації молоді, яка навчається [267, с. 6]».

Таким чином, одним із найважливіших напрямків демократизації університетського життя є позбавлення авторитарного стилю мислення самих суб'єктів освітнього процесу, а це достатньо складне завдання. Адже за межами вищого навчального закладу складаються ще менш демократичні міжособистісні і професійні стосунки, що змушує викладачів і студентів діяти за старими стандартами і стереотипами. У цьому аспекті на вищу освіту в нашій державі покладена грандіозна місія прищеплення новим поколінням професіоналів, викладачів, студентам все більш демократичного стилю мислення, прийняття рішень, професійної взаємодії.

За цих обставин університетське середовище – це не просто місце навчання молодої людини, але й організація, в якій чи не вперше отримується реальна можливість громадської самореалізації та висловлення власних соціально-політичних поглядів, що, звичайно, впливає на демократизацію світогляду. У зв'язку з цим, важливо, щоб університет був організований і управлявся на демократичних засадах, чому може сприяти лише широка автономія. «Фактично автономія стосується вибору методів навчання, змісту варіативної частини стандартів вищої освіти, організації внутрішнього життя вищого навчального закладу. Проте, цього недостатньо, аби університет швидко реагував на зміни в суспільстві, на виклики сучасності, творив і розвивав нові, зберігав свої наукові школи, уже визнані, забезпечував ученим свободу творчості. Поки що не знаходить свого розв'язання проблема диверсифікації

джерел фінансування навчальних закладів (що важливо для реалізації їх автономії), зокрема, шляхом залучення коштів бюджетів усіх рівнів, приватних і комерційних коштів, спонсорської допомоги закордонних партнерів, міжнародних організацій і фондів. Не створено також нормативно-правових умов для автономного вирішення університетами розвитку співпраці з фірмами приватного сектора економіки [133, с. 162]». Вирішення всіх цих проблем не просто сприятиме ефективнішій діяльності університетів в усіх сферах, але й дозволить створити для молоді соціалізаційне середовище, в якому домінуватимуть демократичні цінності та процеси світоглядної плюралізації.

Розв'язання цих проблем у такому ракурсі уможливить методологічно розглядати у сучасному суспільстві як обов'язковий процес, який супроводжує демократизацію, широку інформатизацію різноманітних сфер соціальної та особистісної життєдіяльності. Інформатизація є необхідною умовою розвитку демократизаційних процесів, студентська ж молодь в будь-якому суспільстві має найвищий рівень компетентності у використанні інформації та застосуванні інформаційних технологій. «Інформатизація та демократизація знаходяться у діалектичному взаємовідношенні. З одного боку, інформатизація не сумісна з тоталітарним режимом, тільки демократизація суспільного поля створює для неї благодатне поле. Інформатизація суспільства потребує його демократизації. З іншого – інформатизація є в сучасних умовах дієвим засобом розвитку демократичного ладу, позбавлення від бюрократичного свавілля, стимулом розвитку політичної та економічної активності громадян [173, с. 172]». Студентська молодь, перебуваючи в середовищі компетентного використання інформації, має можливість свідомо і адекватно сприймати принципи і цілі демократичної дії, що сприяє еволюції її уявлень про розвиток суспільства, держави, нації.

На наш погляд, різні напрями демократизації життєдіяльності студентів створюють комплекс необхідних організаційно-управлінських, навчально-

виховних, науково-інноваційних, громадсько-політичних заходів, які здатні сприятливо впливати на формування демократичних основ світогляду молодих людей, створювати середовище, сповнене громадянськими смислами, цінностями, вчинками. Наслідком і результатом громадянської освіти має бути формування молодого людини, яку характеризують наступні якості:

- Почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати.
- Уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади.
- Відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість.
- Політична освіченість, компетентність.
- Знання, визнання і дотримання законів.
- Толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод.
- Участь у спільних справах [107, с. 65–66].

І, нарешті, такі якості можуть формуватися як фундаментальні характеристики особистості, психології, соціально-рольового статусу молодого людини лише за умов наявності у середовищі вищого навчального закладу розглянутих нами вище основних напрямків демократизації життєдіяльності студентів. Створюючи умови розвитку цих напрямків, науково-педагогічний колектив університету та його керівництво і адміністрація виконують не просто роль навчання і надання спеціальної підготовки молодій людині, але й забезпечують її необхідним когнітивним, соціально-психологічним і громадським досвідом, необхідним для формування в структурі її політичної свідомості і культури ціннісного базису справжнього громадянина, небайдужого, активного, соціально адаптованого і здатного до соціально-політичної творчості.

З огляду на це, процес демократизації будь-якої сфери в трансформаційному суспільстві є складним, багатовимірним явищем, яке не може відбуватися без ускладнень і суперечностей, особливо зважаючи на те, що демократизація як феномен суспільної свідомості передбачає значні зміни в структурі цієї свідомості, а також вироблення нових основ політичної і громадянської культури. Розглянемо детальніше основні суперечності демократизації світогляду студентської молоді та можливості і шляхи їх подолання.

Зазначимо, що однією з основних таких суперечностей, з нашої точки зору, залишається значна інерція авторитарних дидактично-навчальних методів і поведінки викладацького складу, більшість з якого залишаються переконаною в тому, що студента слід чомусь навчити, передати йому знання, а не допомогти вчитися, сприяти самостійній пізнавальній творчості. Сталість традицій суб'єкт-об'єктного стилю викладання є однією з найбільших перепон, які заважають сутнісній демократизації світогляду студентської молоді. «Суб'єкт-об'єктні відносини, що сьогодні є панівними у галузі освіти, за своєю сутністю є антидемократичними – примусове нав'язування волі однієї людини (викладача) колективу студентів. Наявне протиріччя, яке можна вважати головним протиріччям демократизації освіти [170, с. 12]». Долати традиційний стиль мислення, масово вводити інноваційні методи педагогічної поведінки дуже складно, адже суспільна свідомість є достатньо усталеним феноменом. У такій ситуації необхідна, насамперед, просвітницька робота з викладацьким складом, введення новітніх методів навчання та ідей у педагогічних університетах, створення умов, коли викладачі були б не відстороненими від культурного середовища студентської молоді, а брали б активну участь у його творенні і ціннісно-смісловому наповненні, адже «не варто намагатися виховувати молодь, знаходячись поза її культурою. Впливати на молодь можливо лише будучи частиною її суспільства, ставши першим серед рівних, щоб виховання

йшло не шляхом страху, а шляхом поваги [234, с. 43]». Отже, широке застосування інноваційних особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, партнерські стосунки викладацької і студентської спільноти, обізнаність викладачів у культурних, побутових, дозвільних уподобаннях студентів можуть бути шляхами подолання такої перепони на шляху демократизації молодіжного світогляду, як прищеплення авторитарного стилю мислення, спілкування, поведінки.

Звісно, що іншою значною суперечністю демократизації світогляду студентської молоді в трансформаційному суспільстві, зокрема українському, є високий рівень заангажованості керівництва університетів та їх громадських структур різними політичними силами, а також значний міністерський тиск (який має як адміністративно-бюрократичне, так і політичне підґрунтя) на роботу вищих навчальних закладів у нашій країні. Шляхи подолання цієї негативної тенденції, на нашу думку, лежать у сфері посилення університетської автономії, незалежності від державних і бюрократичних структур. «У сучасний період університетська освіта набуває справжнього статусу лише всередині демократичного суспільства, політика якого спрямована на пошук консенсусу, а не на розпалювання соціальних конфліктів. Відповідно, джерелом нових концепцій політичної освіти університет стає лише тоді, коли практична, ідеологічно ангажована політика залишається поза його стінами, а її місце по праву займає мова історії і філософії [71, с. 178]».

Таким чином, автономія університетів як в адміністративно-політичному плані, так і у виборі змістовного наповнення дисциплінарних курсів може дозволити студентам реально відчувати позитиви демократизації, зокрема вільного вибору в основних видах діяльності, а також особистісного значення індивідуальної ініціативності та активності.

У контексті розвитку світоглядних орієнтацій студентської молоді, за відсутності адміністративної і змістовно-навчальної свободи середовище

університету породжує ще одну суперечність у процесі демократизації, яка полягає у виборі пасивницьких форм поведінки. Адміністративно-політичний тиск разом із прагненням молоді до самостійного вибору ведуть до того, що молода людина обирає шлях пасивницьких форм навчання і відпочинку, причому цей вибір помилково вважається проявом демократичності. «Враховуючи, що в молодіжному середовищі мають місце різноманітні стратегії поведінки – залежно від того, які саме механізми адаптації набули чинності, «громадянська робота» серед студентів так само має бути різноманітною. Оскільки для суспільства, що трансформується, характерним є розгубленість та неспроможність молоді до індивідуальної адаптації, спостерігається поширення «стратегії втечі» від повсякденності. Пріоритетною антитезою такої стратегії для пострадянського суспільства маємо визнати «стратегію раціональної адаптативності», яка полягає у прийнятті та здатності керуватися базовим принципом громадянського суспільства – самовідповідальності [126, с. 174]». Звідси випливає необхідність постійної просвітницької роботи в середовищі університетів, яка була б спрямована на пояснення студентській молоді того, що одним із головних принципів громадянськості і демократичності є активницька позиція щодо громадських справ. Однак за умов адміністративного визначення змісту і форм навчально-наукової діяльності вирішення такого завдання уявляється вкрай важкими.

У цьому сенсі вирізняємо певне новаторське навантаження демократизації будь-якої сфери людської життєдіяльності, яка вимагає необхідної кількості компетентних суб'єктів, носіїв демократичних цінностей і принципів, діяльність яких була б скерована на цілеспрямоване і планомірне впровадження демократичного стилю мислення і поведінки. Значною проблемою нашого суспільства є те, що в управлінському і просвітницькому плані демократизацією займаються люди, які не мають необхідного досвіду і рівня громадянсько-політичної компетентності. «Однією із загроз для перспектив політичної освіти

в Україні є дилетантизм інновацій, що межує з профанацією й дискредитацією самої ідеї. Багато педагогів і досі не зовсім уявляють, що таке громадянська освіта, яке її призначення. Часто вона підмінюється вивченням історії, студіюванням законів тощо. Щоб громадянська освіта в демократичному, а тим більше перехідному суспільстві відповідала соціальним вимогам, вона має бути систематичною й фаховою, спиратися на наукову розробку принципових питань, на коректне визначення її змісту, виходячи з реального стану політичної культури громадян [106, с. 86]». Для цього є нагальна необхідність розвитку системи громадянської і політичної освіти з підготовкою необхідних дисциплінарних курсів і програм, а найголовніше – із підготовкою висококомпетентного викладацького складу, створенням системи підвищення кваліфікації викладачів, що спрямовують свою професійну діяльність у галузі громадянської освіти.

Отже, негативний вплив на політичну і громадянську свідомість і культуру студентської молоді чинить і несформоване, неструктуроване і багато в чому стихійне поле реальної політики, в якому головну роль відіграють корупційні схеми та інформаційні проекти, а не партії, вибудовані за ідеологічним принципом. Неструктурованість політичної системи України проявляється в невизначеності і стихійності формування партійної системи, яка і покликана проявляти свідоме ставлення громадян до основних політичних цінностей. «Сьогодні політична культура в Україні формується і розвивається на підставі осмислення наших реалій та під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Зараз майже не існує країн, де б була така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами [107, с. 67]». Деякі науковці вбачають у цьому «інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [75,

с. 4]». Саме університетське середовище за умов високого рівня його автономності може ставати певною оазою, громадським осередком, в якому діятимуть цивілізовані демократичні смисли, ідеї і принципи, тим самим буде відбуватися і виховання студентської молоді на демократичних засадах, прищеплюватимуться основні громадянські чесноти, формуватиметься інноваційно-гуманістичний тип світогляду.

Саме під кутом зору цих зусиль тільки у такому виховному середовищі може долатися ще один негативний момент сприйняття демократії в нашому суспільстві, а саме ототожнення понять «демократія» і «вседозволеність». На сьогодні в усьому світі поняття демократії набуло значного ступеня довіри, високого рівня позитивного забарвлення. «Поняття демократії розвивало все більше тенденцію стати синонімом усього хорошого, прекрасного й істинного у суспільстві. Кожній з інших моделей порядку або конфлікту віддається перевага або хула певних партій та наукових шкіл. Лише поняття демократії сьогодні є запитаним усіма, навіть фашистоїдними групами, які позначають себе як «націонал-демократи» [19, с. 271]». Отже, ототожнення демократії і вседозволеності може призвести до значних викривлень у світогляді молоді, коли при використанні самого слова будуть губитися його смисл і принципове наповнення. Головним засобом подолання цієї суперечності демократизації світогляду молоді є перманентна просвітницька праця, для якої благодатним середовищем є саме університетські осередки, академічні організації.

Відзначимо, що однією ж із найзначніших перепон, яка негативно впливає на процес демократизації світогляду студентської молоді, є високий рівень корумпованості системи вищої освіти в нашій державі. Яким би високим не був рівень освітянської діяльності в громадянсько-політичному просвітництві, корупційна реальність зводить нанівець всі зусилля, адже прищеплює молодій людині упевненість у тому, що не право і мораль, а гроші і зв'язки здатні вирішувати всі соціальні та індивідуальні проблеми. Найгіршим наслідком

корумпованості українського суспільства є те, що вона формує основи поведінки громадян у системі відношень «громадянин – влада». Корупцією і хабарництвом просякло все суспільство, вони визначають суспільну активність на кожному рівні соціально-політичної активності. «Досвід різних країн свідчить, що етичні заходи для боротьби з корупцією, запроваджені державними інституціями, не матимуть значних наслідків, якщо не будуть підтримані громадою. На ефективності антикорупційної діяльності значним чином позначається розповсюдження у суспільстві атмосфери нетерпимості до виявів корупції та порушення чиновниками професійно-етичних норм. Пробудження моральної свідомості, відчуття власної гідності, розвинута громадянська етика та соціальна активність громадськості створюють підвищену суспільну чутливість до відступів бюрократії від основ професії [120, с. 121]». І в цьому складність боротьби з корупцією і хабарництвом, адже створюється певне порочне коло, в якому і можновладець, який бере хабар чи використовує корупційно свою посаду, і хабародавець, обидва зацікавлені в цьому процесі. Стихійне формування політичної культури в Україні призвело до того, що корупція і хабарництво вважаються прийнятними, а іноді і позитивними явищами функціонування суспільного організму.

Утім за такої суспільної ситуації, кризи перехідної економіки у сучасному українському суспільстві корупція сприймається як органічне, природне явище. Нині Україна не лише у кризі, а й у тривожній національній небезпеці – мовно-інформаційній, духовно-інтелектуальній, енергетичній, економічній, фінансовій, військовій, екологічній, релігійній тощо. На «поверхні» проблеми визнаються, конфлікт проголошується, відбувається пошук раціональних шляхів боротьби з цими негативними явищами. Однак на рівні «колективного несвідомого» конфлікту гасяться. Світові сигнали сповіщають про серйозні загрози і виклики нації, а ми адекватно не реагуємо. Майже повна відсутність конструктивних, раціоналістичних метафор в осмисленні корупції свідчить про

те, що суспільство не знаходить позитивних ресурсів для боротьби з цим соціально-політичним феноменом. Тобто, у свідомості громадян міцно утвердилися уявлення, що явище це нормальне: на рівні повсякденного сприйняття критичного ставлення до корупції немає. Корупція і хабарництво як вади системи вищої освіти є однією з найгостріших суспільних проблем, оскільки вкрай негативно впливають на такі соціально активні прошарки населення, як студентство, інтелектуальна еліта. Та й практично на все суспільство. Тому привернення громадської уваги до цієї проблеми має першочергове значення [191, с. 121]. Значну роль у процесі подолання корупції в системі вищої освіти здатні відіграти і самі студенти, якщо рівень їхньої громадянської свідомості і політичної культури досягне принципового розуміння цінності власних знань, здібностей, прав і обов'язків, що також буде показником високого ступеня демократизації світогляду студентської молоді. Таким чином, шлях подолання суперечностей та перепон демократизації лежить, насамперед, у просвітницькому підвищенні рівня громадянської свідомості і політичної культури молоді, а також реформуванні системи вищої освіти, позбавлення її таких негативних явищ, як авторитарний стиль викладання, хабарництво і корупція. «Становлення демократичних цінностей та культури передбачає набуття всіма членами суспільства відповідних знань, звички діяти і думати по-демократичному, що, у свою чергу, вимагає глибокого розуміння суті демократії, прав та можливостей, які вона забезпечує, а також обов'язків, які вона покладає на кожного громадянина. У країнах усталеної демократії цей процес здійснювався поступово й протягом століть. Україна ж має пройти його прискореним чином. Останнє базується на вивченні цивілізаційного демократичного досвіду, всебічному дослідженні особливостей, продиктованих українськими політичними, економічними і соціокультурними реаліями, сприйняття демократичних цінностей такою категорією як студентська молодь [128, с. 3]». При цьому, саме система вищої освіти та кожен

університет зокрема, з нашої точки зору, є такими спільнотами, в яких процес демократизації всіх сфер життєдіяльності може йти прискореними темпами відносно інших галузей соціального функціонування, що покладає на вищі навчальні заклади особливу соціальну місію, а студентство перетворює на прошарок, який несе потенціал демократизації всього суспільства.

Як засвідчує соціально-філософський аналіз, як в кінці ХХ та на початку ХХІ століття, тобто в період становлення української суверенної незалежної, соціальної, правової держави, так і на сучасному етапі її розвитку, відбувається активне утвердження демократичних засад в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Процес демократизації вимагає забезпечення прав та свобод всіх громадян. Демократизація торкнулася всіх верств населення та всіх сфер діяльності громадян України, а тому не обійшла стороною і освіту. Як зазначалося, інтеграція України у Європейське співтовариство та перехід до ринкової економіки безумовно глибоко зачіпають усі складові освітньої галузі, вимагають її ще більшої демократизації. Згідно з Болонським процесом студентство, що завжди було передовою когортою населення і мало свої погляди на життя, проблеми держави, розглядається, як партнер, і тим самим воно не лише має свої погляди, а і має право їх проголошувати, обговорювати та приймати досить серйозні дорослі і дуже важливі рішення. Болонський процес орієнтує вищі навчальні заклади на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування зони європейської вищої освіти. Враховуючи важливість даного аспекту проблеми, а саме демократизацію системи вищої освіти, варто детальніше розглянути сутність студентського самоврядування, прав та обов'язків студентів.

Саме такий категоричний ідеологічний імператив має функціонувати в громадській свідомості сучасного студентства, що є важливим механізмом подолання згаданих нами вище суперечностей і проблем демократизації університетського життя, який зводиться до активізації і розширення

повноважень діяльності органів студентського самоврядування. Роль студентського самоуправління у розгортанні процесів демократизації у студентському середовищі, з нашої точки зору, є центральною і визначальною, адже вчитися демократії можна, лише поєднуючи знання з практичною дією, відповідними формами громадської поведінки і самоорганізації. «Самоврядування – це один із виявів і переваг демократії. Це право і можливість усіх членів певної громади брати участь у вирішенні проблем своєї спільноти. Сьогодні своє право брати участь у вирішенні питань внутрішнього життя вищого навчального закладу прагнуть перетворити на реальну можливість студенти багатьох українських вузів [152, с. 2]». Сприяння розвитку студентського самоуправління з боку законодавців, міністерств, а також адміністрацій вишів є, з нашої точки зору, одним із найефективніших способів демократизації світогляду студентської молоді

В контексті нової стратегії державотворення та націєстановлення, їх духовно-інтелектуального, ідеологічно-інформаційного супроводу, студентське самоврядування є важливим фактором розвитку суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації. Вагома складова університетського самоврядування є студентське, яке теж має стати партнером в умовах запровадження університетської автономії. Саме це спонукає студентське самоврядування до подальшого розвитку і збагачення новітніми демократичними ідеями. Від ефективності його діяльності значною мірою залежить формування національно-свідомого громадянина. Молодь в усі часи була найменш консервативною за своїми ціннісними орієнтаціями, найбільш чутливо реагувала на соціальні зміни, їй притаманне негативне ставлення до порушення демократичних норм, законів, моральних принципів, тому можна з повним правом розглядати молодь, а особливо студентство, своєрідним барометром соціально-економічного та політичного стану

суспільства. Ядром студентства є органи студентського самоврядування, діяльність яких спрямована на удосконалення навчально-виховного процесу з метою підвищення якості знань, виховання духовності і культури студентів, зростання у студентів соціальної активності та відповідальності за доручену справу. Органи студентського самоврядування в країнах розвиненої демократії є своєрідними лабораторіями громадянської дії, навчання молоді діяти як громадяни, організовуватися в громадянське суспільство. У нашій країні існує нагальна потреба створювати такі громадські утворення, в середовищі яких молодь, у тому числі студентська, вчилася б реальній демократії і дійсній громадянській поведінці. «Формування інститутів громадянського суспільства на рівні вищого навчального закладу пов'язане, перш за все, із розвитком студентського самоврядування. Останнє є тим середовищем, в якому студенти отримують досвід самоуправління, самоорганізації, самоконтролю, зокрема, у правовій сфері. Участь у роботі цієї інституції, що відбувається переважно у такій формі правового самовиховання студентів як активна правомірна діяльність, сприяє становленню молодого правосвідомого покоління – основи громадянського суспільства [180, с. 31]». Громадянська, політична і правова свідомість високого рівня, вміння діяти на основі відповідних ідеалів і принципів є головними результатами, яких можна досягти в процесі демократизації світогляду студентської молоді. Самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів із реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями), здійснюється студентами відповідно до мети і завдання, що стоять перед студентськими колективами. Студентське самоврядування здійснюється на рівні групи, відділення, факультету, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту, типу та специфіки навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності,

студентського містечка, іншого структурного підрозділу. Ефективна діяльність органів студентського самоуправління є важливою не тільки для суспільства загалом, але й, зрозуміло, для розвитку університетської громади зокрема.

У соціогуманістичному форматі основними завданнями органів студентського самоврядування є:

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів; забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів;

- створення необхідних умов для проживання і відпочинку студентів, різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; сприяння проведенню серед студентів соціологічних досліджень;

- організація співробітництва зі студентами інших вищих закладів освіти і молодіжними організаціями; участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами;

- сприяння працевлаштуванню випускників [70, с. 153].

Це насамперед актуалізує запровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах є конкретною реалізацією громадських прав студентів, формування у них почуття відповідальності, вміння вирішувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми. Як психологічний аспект самоврядування пов'язане з саморегуляцією самої людини, тобто внутрішніх процесів. Розглядаючи студентське самоврядування з точки зору педагогіки, а саме вплив на свідомість студентів як незалежного фактору, то слід наголосити, що цей вид діяльності передбачає не тільки активну участь студентів у громадському житті, а й певні принципи в роботі студентського самоврядування. А саме такі: планування, виконання та оцінку діяльності. На мою думку саме ці принципи, що покладені в основу самостійної діяльності, є основними критеріями оцінки ефективності роботи студентського самоврядування за якими буде доцільно проводити оцінювання. Тобто,

студентське самоврядування є дієвою формою самовиховання. Таким чином, студентське самоврядування є як світоглядно-зорієнтованим феноменом, який впливає на демократизацію трансформаційних суспільств загалом, так і ефективним засобом вдосконалення всіх видів внутрішньоуніверситетської діяльності, а також важливим суб'єктом життя і функціонування вузівської громади. У зв'язку з цим, в Україні необхідним є реформування системи вищої освіти, в якому як складовий елемент буде і розширення повноважень та функцій органів студентського самоврядування.

В контексті соціогуманістичної парадигми реформа вищої школи, демократизація суспільних відносин у ній суттєво розширили студентське самоврядування, та сприяли масовому залученню молоді до управління справами і передусім взяти участь у Вчених радах університетів, інститутів, факультетів. А це гарна ознака нашої демократії, надання юнакам і дівчатам самостійності, підвищення їх відповідальності за якість навчання і виховання. Студентське самоврядування – багатогранне. Воно охоплює різні сфери діяльності, сприяє зростанню соціальної активності, ініціативи, розвиває організаторські, управлінські та інші здібності, які необхідні в подальшій роботі, в якісно нових умовах переходу до ринкової економіки. Самоврядування – це самостійна громадська діяльність студентів із реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, що визначається ректоратом, деканатами і здійснюється молоддю, дозволяє залучати її енергію на вдосконалення навчального процесу і, разом з тим, уникати суб'єктивізму при прийнятті рішень у керівництві. У дослідженні українського науковця О. Невмержицької зазначається, що на мікрорівні в Україні студентське самоврядування знаходиться у більшості ВНЗ у незадовільному стані, що проявляється в таких явищах, як «по-перше, надто малій представленості студентства у керівних органах ВНЗ, виявляється, що лише у 2% ВНЗ вони складають 21%, а у 52% ВНЗ їх представленість – лише 5%; по-друге,

студентське самоврядування не має сталої морфологічної структури, на елементи якої можна формально покласти певні функції, що складають механізм розподілу владних повноважень; по-третє, студенти не завжди мають адекватні уявлення про місію, цілі та завдання органів студентського самоврядування, не знають, чим вони опікуються у навчальних закладах, не знайомі з їхньою діяльністю та керівниками; по-четверте, існує проблема законодавчого закріплення необхідних прав та повноважень органів студентського самоврядування; по-п'яте, дія активістів не вмотивована і не профінансована належним чином; по-шосте, студентський загальний сьогодні відчуває нагальну потребу в навчанні та професійних тренінгах з інституалізації органів студентського самоврядування, їхнього менеджменту, в навчанні написання й реалізації проектів можливостей фандрайзингу, співпраці з партнерами та комунікаційних методик тощо; по-сьоме, проблемою сьогодні є відсутність достатньої кількості необхідних методичних матеріалів, довідників з питань студентського самоврядування, різноманітних ресурсних центрів, де можна було б отримати необхідну інформацію; по-восьме, більшість студентських парламентів та рад на сьогоднішній день є своєрідними додатками до адміністрації ВНЗ [170, с. 12–13]».

Адже лише за таких умов перераховані тут негативи і недоліки студентського самоврядування в українських університетах створюють певний порядок денний по реформуванню і розвитку їхньої діяльності. Позитивним моментом у цій ситуації може бути те, що, саме реформуючи і вдосконалюючи власні методи самоорганізації, студенти самостійно опановуватимуть і усвідомлюватимуть реальну цінність і необхідність демократизації власного світогляду, поведінки, соціальної активності. Окрім цього, необхідна активна нормативно-правова робота в галузі впровадження демократичних принципів самореалізації студентської молоді, існує нагальна необхідність розширення і конкретизації нормативно-правової бази діяльності студентського

самоврядування. На сьогодні діяльність студентського самоврядування регулюється Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад», Положенням про студентське самоврядування, яке затверджується загальними зборами студентів вищого навчального закладу тощо. 19 січня 2010 року вступили в силу зміни до Закону України «Про вищу освіту», якими встановлено, що до складу Вченої ради вищого навчального закладу та факультету, вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу та факультету повинні входити не менше 10% представників із числа осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі (студентів, курсантів, аспірантів). Встановлено об'єм фінансування студентського самоврядування у розмірі, визначеному Вченою радою навчального закладу, але не менше 0,5% бюджету відповідного вищого навчального закладу. При цьому не менше 30% цих коштів мають витратитися на підтримку наукової діяльності тих, хто навчається [94].

Окрім того, з метою організаційного та науково-методичного забезпечення впровадження студентського самоврядування у вищих навчальних закладах Міністерство освіти і науки України наказом від 03.04.2001р. №166 затвердило «Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах», згідно з яким «самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів із реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) і здійснюється студентами відповідно до мети і завдань, що стоять перед студентськими колективами [228, с. 8]». Таким чином, необхідно, щоб самі студенти принципово усвідомили, що активна самоорганізаційна діяльність є необхідним шляхом по залученню до цінностей та ідеалів демократії, коли сама спільнота, в даному випадку студентської молоді, хоче і може самостійно визначати ідеали і правила власної поведінки,

організації, самореалізації. Студентське самоврядування є своєрідним лакмусовим папірцем для визначення того, чи є молодь, студентство споживачем, а чи активним учасником суспільного життя. Недарма в рамках програми «Tempus» (схеми співробітництва країн ЄС у сфері вищої освіти) саме студентське самоврядування визначене одним із пріоритетів для України в сфері управління університетами. І попри те, що студентське самоврядування в українському варіанті має таку недовгу історію, за час його становлення попри всю специфічність кожного з різноманітних органів студентського самоврядування у ВНЗ України вже встигли окреслитися певні спільні тенденції і, що найсуттєвіше, деякі спільні проблеми. Власне, студентське самоврядування є надзвичайно ефективним засобом формування демократичних традицій та культури, прищеплення навичок відстоювати і захищати свої інтереси та інтереси громади, усталення практики використання демократичних процедур. Взаємодія молоді у студентському самоврядуванні приносить користь не лише взаємодіючим сторонам, але й студентській спільноті вищого навчального закладу в цілому, адже одним із ключових принципів демократичної організаційно-діяльничої сутності спільноти є те, що «спільні інтереси є тією інтегруючою силою, яка об'єднує людей у суспільстві, спонукає до міжособистісного, правового, політичного та іншого спілкування. Це сприяє всебічному розвитку як особи, так і суспільства, оскільки передбачає соціально-перетворюючу діяльність (політичну, громадську, правову тощо) [178, с. 82]».

У контексті національної і соціальної площини ефективно студентське самоврядування сприяє гармонійному розвитку навчального закладу. Завдяки студентським ініціативам можна визначати нові напрями розвитку позанавчальною діяльністю, вдосконалювати навчальний процес тощо. Розвинуте студентське самоврядування може стати тим додатковим фактором, що впливає на вибір абітурієнтом навчального закладу. Також важливим фактором є те, що випускники ВНЗ з розвиненим студентським

самоврядуванням потрібні роботодавцям, бо це допомагає студентам виробити необхідні в роботі навички організації праці, самодисципліни, формування почуття відповідальності тощо. Таким чином, студентське самоврядування є одним із визначальних факторів виховання наступного покоління інтелектуальної та професійної еліти на основі демократичних світоглядно-ціннісних орієнтацій, принципів і ідеалів.

Отже, можемо зробити висновок про те, що саме запропонована концепція демократизації світогляду сучасної студентської молоді є не просто однією з головних тенденцій її еволюції в трансформаційному суспільстві, але й значною джерельною базою демократизації такого суспільства в цілому. Саме студентство є найактивнішим і найсприятливішим до демократичних цінностей прошарком населення, а «опора на ініціативу, активну життєву позицію, європейські ціннісні орієнтації студентства є реальним показником цивілізованості суспільства, утвердження в ньому демократичних начал. Важливо чітко усвідомити, що успішна розбудова Української держави залежить від самосвідомості, самодостатності, незаангажованості, свободи мислення, наполегливої праці кожного молодого громадянина України [228, с. 4]». Шлях демократизації молодіжного світогляду в трансформаційному суспільстві має двонаправлений, амбівалентний характер, тобто як демократизація стилю мислення студентської молоді залежить від загальнополітичної і соціально-громадської ситуації в перехідному суспільстві, так і еволюція в демократичному напрямку самого цього суспільства цілком залежить від основних тенденцій світоглядного розвитку молоді.

Звідси, принагідно лише коротко зазначимо, що одним із головних висновків у нашому дослідженні є те, що суспільство, яке прагне розвиватися в напрямку демократизації всіх сфер своєї життєдіяльності, насамперед, повинно надати можливості і реальні умови для волевиявлення, самоорганізації і самореалізації своєї молоді, особливо такої інтелектуально і соціально активної

її частини, як студентство. Таким чином, підкреслюється особлива роль і місія вищої освіти в трансформаційному суспільстві, адже саме вона здатна суттєво впливати на формування світоглядних орієнтацій значної кількості молодих людей, які прагнуть до освітньо-наукової, інтелектуальної та соціальної самореалізації та адаптації. «У наш час цілі освіти в більшості країн цивілізованого світу відображають ідеї демократизації та гуманізації в царині педагогіки та філософії освіти. Зі зміною українського суспільства змінюються і цілі вищої освіти. Саме тому вищі навчальні заклади України ставлять за мету навчання і виховання нового покоління молодих людей, які стануть лідерами демократичних змін у країні і допоможуть відродити старі традиції демократії і реалізувати нові демократичні та гуманістичні ідеї і цінності в українському суспільстві [64, с. 147]». Завданням сучасної системи вищої освіти в нашій країні є залучення студентської молоді до глибинних національних традицій демократизму і гуманізму, а також сприяння розвитку у молоді прагнення до інноваційної самореалізації на основі принципів демократії, свободи особистості, поваги до прав людини тощо. «Демократизація як тенденція розвитку суспільства у XXI столітті поступово охоплює всі сфери суспільного та індивідуального життя особистості, змінює його стиль і ритм, потребує водночас впровадження нових підходів до підготовки та виховання здатності індивіда (і соціальних груп) до життя й творення у демократичному середовищі. Особлива роль у цьому належить системі освіти. Підготувати людину демократичного мислення і дії може тільки система, демократизм організації та управління якої відповідає найбільш високим показникам сучасності [267, с. 1]». Отже, важливо, щоб сама система вищої освіти відповідала найновітнішим вимогам демократичної організації, адже саме в її структурі мають можливість розвинутися і сформуватися майбутні громадяни нашої держави, які активно відстоюватимуть цінності та ідеали демократії. Тут замало бажань – потрібні знання, уміння, воля і сприятливе (внутрішнє і зовнішнє)

середовище, щоб ці та інші, потрібні для державовтоєрння та становлення нації, людські якості, можна було б плекати, виховувати і розвивати.

Розглянувши основні аспекти, напрямки, проблеми і суперечності демократизації світогляду студентської молоді як головної тенденції її еволюції в трансформаційному суспільстві, зробимо низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, на основі світоглядно-феноменологічного і соціально-філософського аналізу виділено особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, основними серед яких, з нашої точки зору, є формування певних цінностей:

- Організаційна і соціально-психологічна сприятливість університетського середовища у порівнянні з іншими сферами суспільного життя розиткові демократизаційних тенденцій.

- Студентство є найактивнішим прошарком населення в інтелектуальному, соціально-політичному, соціокультурному, побутово-особистісному аспектах життя.

- Студентство і випускники вишів мають високий рівень освіти, зокрема громадянської, що дозволяє оволодіти високими стандартами демократичної свідомості і діяльності.

- Університетське середовище сприяє творчому ставленню до життя, інноваційно-особистісному відношенню до професійної і громадської діяльності.

- Вищий навчальний заклад підвищує рівень соціально-політичних адаптаційних можливостей молоді людини. Якщо ми зараз не повернемося до виховання патріотичних цінностей людського життя, віри до наших коренів, виховання любові до них, то, напевно, не побудуємо незалежну і самостійну державу.

Єдність таких особливостей, на нашу думку, створює необхідне світоглядне середовище, яке здатне всіляко сприяти засвоєнню молодими

людьми демократичних цінностей, принципів та ідеалів, також здатності студентської молоді реалізовувати їх у реальній громадській, професійній, соціально-політичній діяльності. Насправді, треба виховувати еліту, яку, на жаль, знищили.

По-друге, на основі дослідження специфіки навчально-наукових, педагогічно-виховних, організаційно-управлінських, громадсько-політичних форм активності та функціональності університетського середовища виділено низку основних напрямів демократизації життєдіяльності студентів, серед яких:

- Реформування вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому з метою надання якнайбільшої свободи активної самореалізації студентської спільноти.

- Введення поглибленого вивчення дисциплін, що підвищують політичну та громадянську культуру студентської молоді, направлену на формування національної ідеї, яку слід розглядати не лише на етнічному, культурному, а й в інтеграційному і цивілізаційному контекстах.

- Демократизація всіх вимірів взаємостосунків «викладач – студент», переведення їх на «суб'єкт-суб'єктну» основу із застосуванням інноваційних особистісно спрямованих методів і технологій навчання.

- Надання університетам ширшої автономії з метою створення реального наглядного середовища демократичної самоорганізації, яке було б своєрідною лабораторією прищеплення студентам цінностей і методів демократичного самоуправління.

- Глибока інформатизація навчально-виховного і громадсько-політичного процесу в університеті з найширшою гласністю і доступом до інформації щодо різних сторін діяльності вищого навчального закладу.

Реалізація таких напрямів демократизації життєдіяльності студентів, з нашої точки зору, дозволить не лише оптимізувати науково-педагогічну і управлінську діяльність вищих навчальних закладів, але й створить умови для

формування зі студентської молоді справжніх громадян і патріотів, основною особистісною і соціально-психологічною ознакою яких буде глибоке вкорінення в структурі свідомості демократичних цінностей, а також високий рівень політичної і громадянської культури задля чого слід формувати громадянське суспільство і повертатися до українських цінностей.

По-третє, процес демократизації будь-якої сфери життєдіяльності в трансформаційному суспільстві не може відбуватися без суперечностей і проблем, зумовлених як наявною соціально-політичною реальністю, так і феноменологічними чинниками, адже інерція політичної свідомості є значною в будь-якій спільноті, приреченій на докорінні зміни. Безумовно, існує цілий комплекс проблем і в процесі демократизації світогляду студентської молоді в нашій країні та національній системі вищої освіти, серед яких основними, з нашої точки зору, є такі:

- Недемократичність, авторитарність пострадянської навчально-дидактичної традиції, суб'єкт-об'єктний стиль викладання і навчання (шлях подолання у введенні новітніх інноваційних особистісно спрямованих методик і технологій).

- Заангажованість керівництва і адміністрації університетів різними політичними силами, а також міністерський бюрократичний тиск на функціонування вищих навчальних закладів (шлях подолання у наданні університетам прав широкої автономії, а також диверсифікація джерел фінансування).

- Вибір студентами пасивності як псевдодемократичної можливості через зовнішній тиск (шляхи подолання у активізації партнерської співпраці викладачів і студентів, у побудові спільної стратегії і методів як навчально-наукових, так і дозвільних практик).

- Суперечність між прагненням до демократії та некомпетентністю в її розумінні і застосуванні (шляхи розв'язання у широкій просвітницькій

діяльності вищих навчальних закладів, у підвищенні кваліфікації викладачів, які читають дисципліни, спрямовані на підвищення громадянської і політичної освіченості студентів).

– Високий рівень корупції і хабарництва у вищій школі (шляхи подолання у реформуванні системи вищої освіти, а також у глибинній перебудові громадянсько-політичного стилю мислення студентської молоді, адже лише вона може стати дієвим джерелом демократизаційних процесів у системі нашої національної вищої освіти). Слід зізнатися, що без створення суспільства знань, наукомісткої економіки, використання інтелекту, інновацій ми нікуди не прорвемося. Треба ті знання перетворити в творчий потенціал, активізувати горизонтальну та вертикальну передачу інформації, так як без інтенсифікації духовно-інформаційної мобільності ми не сформуємо середовищеспроможну економіку і країну.

Отже, виділені нами проблеми і шляхи їх вирішення утворюють складний комплекс, який часто переплітається з багатьма складниками сучасного трансформаційного українського суспільства взагалі. Тому демократизація студентського світогляду є важливим завданням не лише для системи вищої освіти, що розвивається, але й для всього українського суспільства, адже саме із середовища студентської молоді сформується надалі інтелектуальна, соціально-політична та громадянська еліта, яка визначатиме, чи буде рухатися наша країна по шляху найширшої демократизації.

По-четверте, одним із найважливіших факторів і механізмів формування дійсно демократичного стилю мислення і управління у молодих людей, які навчаються у вищому навчальному закладі, є органи студентського самоврядування. Саме від активної участі органів студентського самоврядування в різних сферах життя університету, їх взаємодії з керівництвом ВНЗ залежатиме глибинність усвідомлення молодими людьми цінностей демократії, а також вміння ефективно використовувати механізми

громадського самоуправління. Студентське самоврядування, в залежності від його нормативно-правового обґрунтування і ефективності використання, є не тільки засобом вдосконалення внутрішньоуніверситетської життєдіяльності, але й реальною лабораторією для активної молоді, в якій здобувається досвід демократичного мислення і дії, пошуку учасницької громадянської позиції та здатності принести користь своїй громаді. Саме в цьому, на нашу думку, полягає ключова роль студентського самоврядування у розгортанні процесів демократизації у студентському середовищі, а отже, і у формуванні демократично спрямованого світогляду у студентській молоді, яка здатна змінити суспільну систему і втілити ідеал нації, а для цього необхідно сформувати дійсно національну освіту. Таким чином, визначено та проаналізовано сутність демократизації суспільства як провідної умови світоглядних змін студентства у сучасну епоху, а також розкрито особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, основні напрями демократизації життєдіяльності студентів, суперечності демократизації і засоби їх уникнення (подолання), роль студентського самоуправління у розгортанні процесів демократизації у студентському середовищі, орієнтації на успіх, кар'єрне зростання і добробут у рамках нової соціогуманістичної парадигми буття.

2.2 Орієнтації на успіх, кар'єрне зростання та добробут у світогляді сучасних студентів

Нами поставлено завдання – розкрити значущість соціокультурного контексту для становлення світогляду у вимірах орієнтації на успіх, кар'єрне зростання та добробут у світогляді сучасних студентів. Актуальною перспективою самореалізації особистості, її професійного формування є

розвиток кар'єрних нахилів. Особливо це важливо для старшокласників та студентської молоді. Кар'єрні орієнтації постають як більш конкретизована стратегія самореалізації молоді людини. Одним з важливих аспектів професійного розвитку є свідоме планування кар'єри. У вітчизняній психології до недавнього часу поняття «кар'єра» практично не використовувалося. Більш уживаними були такі терміни, як «професійний життєвий шлях», «професійна діяльність», «професійне самовизначення». Професійна кар'єра спеціаліста об'єднує його успіхи на роботі з етапами особистісного розвитку, включаючи всі сфери життя.

На нашу думку, у період навчання у ВНЗ змінюється статус та розширюється соціальний простір життєдіяльності молоді людини, оскільки вона починає усвідомлювати себе частиною нової соціальної спільноти під час оволодіння майбутньою професією. У студентські роки психологічні закономірності розвитку особистості спричиняють активізацію суб'єктних сил молоді людини, які реалізують себе в процесах життєтворчості, побудови перспективи професійної самореалізації.

Встановлено, що характерним атрибутом професійної самореалізації людини є потреба ставати більш компетентним наскільки це можливо біологічно, просуватися професійним шляхом та отримувати більш складну і відповідальну роботу внаслідок розвитку та вдосконалення професійних навичок. Під таким професійно-статусним просуванням розуміємо кар'єру людини, яку визначають як успішне професійне життя, яке є репрезентацією професійної самореалізації особистості та містить у собі: по-перше, удосконалення в професії, підвищення професійної майстерності та по-друге, просування по службі. Змістовою характеристикою суб'єктивної перспективи професійної самореалізації є кар'єрні домагання, в яких утілюється той рівень кар'єрних досягнень і соціального статусу, якого людина прагне досягти в майбутньому. У нашому дослідженні кар'єрні домагання тлумачаться як

комплекс вимог, очікувань, бажань, надій особистості щодо свого професійного життя, свого майбутнього. Це очікування в майбутньому такої самореалізації в професії, яка задовольняла б як плани особистості, так і потреби суспільства, забезпечувала б стійку самоповагу та визнання значущого оточення. Кар'єрні домагання співвідносяться не тільки з очікуваним результатом, а й зі способом його досягнення. Спосіб досягнення певного професійного рівня вимагатиме від молодшої людини, по-перше, планування майбутньої діяльності, а по-друге, організації професійних якостей, які потрібні для досягнення передбачуваного рівня кар'єрних домагань. Свідоме планування професійних виборів і вчинків, спрямоване на досягнення власних кар'єрних домагань, ми називаємо кар'єрною стратегією. Рівень кар'єрних домагань завжди співвідноситься із значущими іншими та з тими висотами професійного розвитку, які визнаються досягненнями саме в цій соціальній групі. В одній і тій самій сфері діяльності існують різні соціальні норми досягнень для різних соціальних категорій. Кар'єра (італ. *carriera* – дія, життєвий шлях, поприще від лат. *carrus* – віз, візок) – швидке й успішне просування у службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності, досягнення популярності, вигоди; рід діяльності. Також кар'єра (від франц. *carriere*) – це професійний шлях до успіху службовими східцями, до престижного соціального статусу і становища у суспільстві. У соціальній психології та психології професійної діяльності поняття «кар'єра» розглядається як соціальна динаміка розвитку особистості та її поведінкових проявів, що пов'язані з досвідом та активністю у сфері праці протягом людського життя [24, с. 14].

Отже, професійна діяльність – одна з найважливіших сфер самореалізації людини. Саме тут людина виявляє та розкриває свої здібності, особистісні та професійні якості. До того ж, професійна діяльність, як ніяка інша, дає можливість людині відчувати свою значущість для інших людей, для суспільства в цілому та отримати певну компенсацію від нього. Особливу роль у

професійній діяльності відіграє кар'єра як процес свідомого здійснення «професійного або посадового просування», що сприяє отриманню молодою людиною певного статусу, який гарантує професійне самоствердження. З одного боку, кар'єрне зростання означає, що людина може реалізувати себе як суб'єкт суспільства, а з іншого, – що її діяльність достатньо високо оцінена іншими. Отже, кар'єра є стимулом у професійному становленні працівника та розвитку його особистісного потенціалу. Успіхи кар'єрного зростання значною мірою залежать від ефективності перших кроків у навчанні та професійній діяльності. Чимале значення для подальшого життя та професійного становлення має освіта та вибір професії, що дуже важливо на першому етапі особистісного розвитку молоді.

Можемо зазначити, що критеріями вдалої кар'єри вважають задоволення життєвою ситуацією (суб'єктивний критерій) і соціальний успіх (об'єктивний критерій). Об'єктивна сторона кар'єри – це послідовність професійних позицій, які займає індивідуум, а суб'єктивна – це те, як людина сприймає власну кар'єру, який спосіб її професійного життя і власної ролі у соціумі. Найважливішою детермінантою професійної кар'єри людини виступають її уявлення про свою особистість – так звана професійна Я-концепція, яку кожна людина втілює у багатоаспектних кар'єрних рішеннях. Професійні переваги і тип кар'єри є досить значущими в дослідженні професійної конкурентоздатності. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві спеціаліста. Виходячи із соціально-психологічного розуміння феномену кар'єри, вважаємо, що обов'язковою умовою успішності кар'єри особистості є успішність реалізації обох компонентів – суб'єктивного та об'єктивного. Ті компоненти й атрибути кар'єри, на які орієнтується людина, зумовлюють певний тип кар'єрної стратегії, котру вона обирає. Оскільки в самому феномені кар'єри закладено два компоненти (суб'єктивний та об'єктивний), за *продуктивні* вважатимемо такі

кар'єрні стратегії, які будуються з урахуванням цих складових. У випадку, коли в людини істотно переважає орієнтація на один із компонентів кар'єри або лише на певні її атрибути, стратегія є *непродуктивною*, оскільки неповна реалізація однієї зі складових у кінцевому результаті призведе до оцінювання кар'єри як неуспішної. Якщо ж «вага» свідомого та раціонального в плануванні власної кар'єри є мінімальною і особистість не орієнтується ані на власні професійні вподобання, ані на соціальні атрибути, а працює лише «тому, що треба десь працювати, і неважливо, де саме», її професійні вибори та вчинки стають випадковими, цілком залежними від обставин – такий тип стратегії є деструктивним для особистості. У науковій психологічній літературі поняття «кар'єра» трактується, як:

- 1) вид професійної діяльності на окремих етапах трудового шляху людини;
- 2) професійний ріст і накопичення майстерності, професійних знань і активної життєвої позиції протягом робочого життя людини;
- 3) види діяльності, поєднані зі способом життя, які реалізують життєві цілі;
- 4) як професійний досвід конкретної людини, що стосується не тільки професії;
- 5) робота, служба, посада, професія-покликання з включенням як службової, так і неслужбової діяльності, яка свідомо підкоряється досягненню певної мети [176, с. 118].

Ми прагнемо дослідити, що поряд із цими, властивими кар'єрі якостями, виділяються такі її види:

- прогресивний (розвиток по висхідній);
- регресивний (розвиток зі спадами і низхідним рухом);
- лінійний (безперервний, послідовний процес розвитку кар'єри);
- нелінійний (наявність стрибків, перерв та проривів);

- спіралеподібний (схожі процеси кар'єрних ротацій здійснюються на різних ієрархічних рівнях);
- стагнаційний (застій, коли протягом тривалого періоду немає змін ні в посаді, ні в зарплаті) [212, с. 19].

Слід зауважити, що кар'єра – це не завжди влада, багатство чи просування по службі, але це завжди успіх, завжди ріст – творчий, професійний, службовий чи економічний. Розрізняють індивідуальну і професійну кар'єри. Індивідуальна кар'єра – це етапи трудового життя людини та її ділової активності, метод її самоврядування, послідовність розвитку поглядів, стилю поведінки і досвіду роботи. Професійна кар'єра – це свідомо обраний шлях просування без зміни своєї професії, шлях до професійної вершини кар'єри, професійної самодостатності й утвердження себе в суспільстві. Виділяють чотири види типових кар'єр, а саме:

- а) «роздоріжжя» – характерні для юнацтва, тобто молодих спеціалістів, яким необхідно зробити вибір між гарантією місця роботи і особистою свободою. Це вибір смислу роботи, життєвого кредо, напрямку дій;
- б) «змія» – поєднання кар'єри спеціаліста у своїй справі і лінійного керівника, причому потенційно висококваліфіковані професіонали не затримуються на одній посаді більше 2-3 років;
- в) «драбина» – кожен посаду на шляху просування працівник займає приблизно однаковий час;
- г) «трамплін» – стрибок у пенсійний стан і консультаційну діяльність; послідовне проходження сходин необов'язкове [214, с. 46].

Наукові дослідження в галузі кар'єри дозволяють диференціювати кар'єру на три основні стадії: ранню, середню і зрілу. Рання стадія кар'єри виявляється у тому, що основні завдання працівника полягають у з'ясуванні рівня своїх професійних здібностей, вимог організації та перспектив. Для людини важливо проявити у роботі свій професіоналізм, майстерність, рівень кар'єрного росту і

стати фахівцем. На середній стадії людина прагне працювати самостійно, стати більш помітною, трудитися ефективно, самоактуалізуватися максимально в інтересах організації. Зріла стадія проявляється у креативній самоактуалізації, особистісно-творчій зрілості: спостерігається прагнення досягти максимального результату і вдосконалити свій досвід та майстерність. Виникає необхідність працювати більш ефективно, йти на ризик, розвиваючи свій творчий потенціал, для збереження свого запиту на ринку праці і професійної конкурентоспроможності. Найважливішою детермінантою професійного шляху людини є її уявлення про себе, про свою особистість, тобто професійна «Я-концепція», яку кожна людина втілює в серію кар'єрних рішень. Однією з ознак розвитку особистості у плані професійної діяльності, якою ці сподівання і потреби визначаються, є так звана кар'єрна орієнтація. Кар'єрні орієнтації виникають у процесі соціалізації у результаті накопичення досвіду розвитку кар'єри, вони стійкі і можуть залишатися стабільними протягом тривалого часу. Ці орієнтації визначаються особистісною концепцією, талантами, спонуканнями, мотивами і цінностями. Ними керується людина, обираючи кар'єру. Кар'єрні орієнтації особистості – це вимоги індивіда, які він висуває до себе як до професіонала і до обраної ним професійної діяльності. Критерії кар'єрних орієнтацій багато в чому визначаються інтересами і нахилами особистості до того чи іншого типу професійної діяльності. Урахування цих факторів значно збільшує ймовірність вибору індивідумом тієї кар'єри, яка буде приносити йому найбільше моральне задоволення і дозволить максимально реалізувати свій особистісний потенціал. В результаті проведеного аналізу вчені виділяють декілька типів кар'єрних орієнтацій.

1. Професійна компетентність – орієнтація, яка пов'язана з наявністю талантів і здібностей у певній сфері діяльності. Вона визначає прагнення людини стати майстром своєї справи, домогтися успішності у професійній сфері, здобути визнання своїх талантів, вона буває особливо щасливою коли

досягає успіху в професійній справі, але швидко втрачає інтерес до роботи, яка не дозволяє розвивати вміння. Одночасно така людина шукає визнання своїх талантів, що повинно знаходити своє вираження в статусі, який відповідає її майстерності. Він готовий керувати іншими в межах своєї компетентності, але управління не представляє для нього особливого інтересу. Тому багато хто з цієї категорії відкидають роботу менеджера, а управління розглядають як необхідну умову для просування в своїй професійній сфері.

2. Менеджмент – орієнтація особистості на інтеграцію зусиль інших людей, на управління різними сторонами діяльності виробництва. У даному випадку першорядне значення має повнота відповідальності за кінцевий результат та поєднання різноманітних функцій організацій. З віком та досвідом роботи ця кар'єрна орієнтація виявляється сильніше. Така робота потребує навичок міжособистісного та групового спілкування, емоційної рівноваги, щоб нести тягар відповідальності та влади. Людина з кар'єрною орієнтацією на менеджмент буде вважати, що не досягла мети своєї кар'єри, поки не посяде місце, на якому зможе управляти різноманітними сторонами діяльності організації: фінансами, маркетингом, виробництвом продукції, продажами.

3. Автономія (незалежність) – орієнтація з яскраво вираженою потребою все робити по-своєму, звільнитися від організаційних правил, приписів, обмежень. Яскраво виражена потреба – все робити по-своєму: самому вирішувати, коли, над чим і скільки працювати, Така людина не хоче підчинятись правилам організації (робоче місце, час, форма одягу). Звичайно, кожна людина в деякій мірі потребує автономії, але якщо подібна орієнтація виражена сильніше, то особистість готова відмовитись від просування по службі або від інших можливостей заради збереження своєї незалежності. Така людина може працювати в організації яка забезпечує достатню ступінь свободи, але не буде почувати серйозних зобов'язань чи відданості організації і буде відкидати будь-які намагання обмежити його автономію.

4. Стабільність – орієнтація, обумовлена потребою в безпеці, стабільності, передбачуваності майбутніх подій. Розрізняють два типи стабільності – стабільність місця роботи (гарантований термін служби, гарантована зарплата, гідна пенсія), стабільність місця проживання (відмова від підвищення, пов'язаного з ризиком і тимчасовими незручностями). Стабільність місця роботи – мається на увазі пошук роботи в такій організації, яка забезпечує відповідний термін служби, має добру репутацію (не звільняє працівників), турбується про своїх працівників після звільнення та платить великі пенсії, виглядає найбільш надійною в своїй галузі. Людина з такою орієнтацією – це «людина організації» – відповідальність за управління кар'єрою перекладає на роботодавця. Він буде здійснювати які завгодно географічні пересування, якщо того потребує компанія. Людина другого типу, орієнтована на стабільність місця проживання, пов'язує себе з географічним регіоном, «пускаючи коріння» в вибраному місці, вкладаючи свої зберегання в свій дім, і змінює організацію тільки тоді, коли це запобігає його «зриванню з місця». Люди орієнтовані на стабільність можуть бути талановитими та займати високі посади в організації, але вибираючи стабільну роботу та життя, вони відмовляться від підвищення, якщо воно загрожує ризиком та тимчасовими незручностями.

5. Служіння – орієнтація, спрямована на реалізацію головних цінностей життя, таких як, наприклад, робота з людьми, служіння людству, допомога людям, бажання зробити світ кращим. Людина з такою орієнтацією має можливість продовжувати працювати в цьому напрямі, навіть якщо йому доведеться змінити місце роботи. Він не буде працювати в організації, яка ворожа його цілям і цінностям, і відмовиться від просування чи переходу на іншу роботу, якщо це не дозволить йому реалізувати головні цінності життя. Люди з такою кар'єрною орієнтацією найчастіше працюють в області охорони довкілля, перевірки якості продукції і товарів, захисту прав споживачів та ін.

6. Виклик – орієнтація, пов'язана з такими цінностями, як конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, вирішення важких завдань. Людина орієнтована на те, щоб «кидати виклик». Соціальна ситуація найчастіше розглядається з позиції «виграшу – програшу». Процес боротьби і перемога важливіші для людини, ніж конкретна область діяльності чи кваліфікація. Наприклад, торговий агент може розглядати кожен контракт з покупцем як гру, яку треба виграти. Новизна, розмаїття та виклик мають для людей з такою орієнтацією дуже велику цінність, і, якщо все йде дуже просто, їм стає нудно.

7. Інтеграція стилів життя – орієнтація на інтеграцію різних сторін способу життя. Прагнення до того, щоб все було збалансовано – і сім'я, і кар'єра, і саморозвиток. Людина прагне до того, щоб усе це було збалансовано. Така людина більше цінує своє життя в цілому – де живе, як удосконалюється, ніж конкретну роботу, кар'єру чи організацію.

8. Підприємництво – орієнтація пов'язана з прагненням людини створювати нове, долати перешкоди, з готовністю до ризику. Людина з такою кар'єрною орієнтацією не бажає працювати на інших, а хоче мати свою марку, свою справу, своє фінансове багатство. Причому це не завжди творча людина, для неї головне – створити справу, концепцію чи організацію, побудувати її так, щоб це було продовженням її самої, вкласти туди душу. Підприємець продовжуватиме свою справу, навіть якщо спочатку він терпітиме невдачі і йому доведеться серйозно ризикувати [214, с. 48].

Як засвідчив аналіз, існує низка факторів, що впливають на розвиток того чи іншого типу кар'єрної орієнтації. Це психологічний тип особистості, пізнавальні інтереси, нахили, професійна спрямованість, професійна мотивація. Кожна людина має набір особистісних характеристик, концепцію, мотиви, цінності, які визначають вибір кар'єри. Кар'єрна орієнтація допомагає людині реалізувати себе чи досягти самоактуалізації у професійній сфері. Це стає можливим, якщо професія обирається відповідно до власних інтересів і

здібностей. У протилежному випадку, коли професійний вибір визначається випадковим фактором чи умовами ситуації (близькість роботи до місця проживання, мода на дану професію, можливість отримати місце по знайомству тощо), людині важко реалізувати власний професійний потенціал. Професійне самовизначення і професійна самоактуалізація індивіда – це тривалий процес розвитку його ставлення до своєї майбутньої професії та до самого себе як професіонала. Успіх тут визначається активністю самого суб'єкта професійної діяльності на шляху його особистісного розвитку. Він сам обирає професію, сам проходить період професійного навчання, сам активно будує власну професійну кар'єру і реалізує власний особистісний та інтелектуальний потенціал. Обидва плани розвитку здійснюються впродовж усього професійного і життєвого шляху людини. Кар'єрні досягнення людини багато в чому залежать від рівня її особистісного професійного розвитку. Тут мають значення такі аспекти, як: 1) кваліфікація – рівень підготовленості до якогось виду праці; 2) мотивація – і як елемент здійснюваного керівником переконання і керівництва до дії, і як самомотивація, яка безпосередньо пов'язана з головними цінностями людини і не завжди стосується реалій підприємства; 3) соціалізація – стосується, у першу чергу, неформальної культури даного підприємства (неписані правила і ритуали), що може стати перешкодою для розвитку особистості. Існує ризик отримати негативну оцінку з боку керівництва чи колег за прояв ініціативи, яка може становити загрозу становищу представників організації; 4) реалізація – безпосередньо пов'язана з аспектом соціалізації.

Сучасні досягнення вітчизняних соціологів свідчать про суттєве підвищення життєвих домагань молоді, насамперед студентської. Ці домагання стосуються практично всіх сфер життєдіяльності людини: економічної, політичної, сімейно-побутової тощо. У контексті нашого дослідницького інтересу на особливу увагу заслуговують професійні домагання молоді. Перш за все, зазначимо, що актуалізація цих домагань може бути спрямована як на

професійну реалізацію, так і на професійну кар'єру. При цьому під професійною реалізацією ми розуміємо професійний шлях особистості, який включає в себе праце влаштування і власне роботу за отриманою спеціальністю. Професійна реалізація може супроводжуватись як професійним зростанням (підвищенням професійно-кваліфікаційного рівня, тобто кар'єрними досягненнями), так і професійною декваліфікацією (це можливо за умов виконання людиною не стільки суто професійних, скільки інших функцій, наприклад, організаційних, передбачених її посадою, скажімо, керівника тієї чи іншої структурної ланки) [214, с. 127].

Відповідно професійної кар'єри, то ми її визначаємо як амбіційно наповнену діяльність, що спрямована на підвищення професійного і, як наслідок, службового та соціального статусу особистості. Проте і професійна реалізація, і професійна кар'єра не можуть бути актуалізованими, якщо не буде вирішена надзвичайно серйозна за сучасних умов проблема – працевлаштування. Вивчаючи цю проблему, зокрема питання працевлаштування випускників українських вищих навчальних закладів, дослідники все частіше надають особливого значення суб'єктивним факторам у структуруванні ринку праці, зокрема, підкреслюється важлива роль індивідуальних цінностей, ціннісних орієнтацій, оцінок, сподівань потенційних робітників. Молоді спеціалісти, які закінчують вищі навчальні заклади, є дуже вразливими на ринку праці. Ситуація ускладнюється тим, що більшість із них розчаровані, бо їхні сподівання на те, що вища освіта дасть можливість забезпечити високий матеріальний статок та підвищити свій соціальний статус, не справджуються, адже отримання диплома для цього недостатньо. Це негативно впливає на ставлення молодого спеціаліста до своєї професійної кар'єри, до подальшого включення в трудову діяльність [121, с. 36]. Чим може допомогти вищий навчальний заклад в індивідуальному кар'єрному рості

молодого фахівця? Хто може допомогти у вирішенні питання працевлаштування молоді з вищою освітою?

Можемо констатувати, що ці питання, звичайно, не залишилися поза увагою спеціалістів. Проблема власне професійної кар'єри і можливостей розвитку кар'єрних ліній в умовах сучасного ринку праці розглядаються в публікаціях багатьох дослідників. Важливим є знайти відповіді на питання, які головні чинники сприяють підготовці випускників українських вищих навчальних закладів до реалій сучасного ринку праці, чим може ВНЗ допомогти у вирішенні питання працевлаштування – першого кроку на шляху професійної реалізації особистості.

Перш, ніж відповісти на ці питання, проаналізуємо ставлення сучасної молоді до вищої освіти. Почнемо з того, що, за даними зазначених вище досліджень, формальне ставлення до отримання вищої освіти стає менш поширеним. Молодь початку XXI століття сприймає освіту, в першу чергу, як інструментальну цінність, як чинник підвищення соціального статусу, матеріального статку, отримання високої кваліфікації. Водночас ті ж дослідження фіксують достатньо високий рівень орієнтації молоді на освіту як термінальну цінність. Так, за даними дослідження, здійсненого соціологами у 2008–2012 рр., більше половини опитаних студентів в Україні (53%) вважають освіту і знання особисто для себе дуже цінними. З огляду на ті можливості, які дає людині якісна освіта в сучасному суспільстві, відкритим є питання: «Чи можна вважати такий рівень значущості освіти достатнім?».

В контексті моделі кар'єри і кар'єрного зростання опитані студенти вважають, що освіта сприяє не тільки підвищенню соціального статусу, але й життєвому успіху в цілому. Поряд із тим, серед найважливіших чинників життєвого успіху респонденти назвали вдале працевлаштування за отриманою спеціальністю. Аналізуючи результати зазначеного дослідження, ми прагнули з'ясувати, які чинники найбільш суттєво сприяють працевлаштуванню молодих

фахівців після закінчення вищих навчальних закладів. Серед них ми виокремили такі, як активна позиція самих випускників, соціальний капітал батьків, сприяння з боку держави та вищих навчальних закладів тощо. Як свідчать отримані дані, респонденти, перш за все, розраховують на самих себе, що свідчить про суб'єктність такої групи, як студенти.

Студенти, які навчаються у комерційних вищих навчальних закладах, менше розраховують на допомогу у вирішенні питання працевлаштування, майже 50% з них збираються самостійно шукати роботу після закінчення навчання [49, с. 57].

Проведений аналіз дозволяє підтвердити думку студентів, що, розуміючи можливі труднощі, з якими їм доведеться зіткнутися на ринку праці, випускники демонструють досить активну позицію у сфері реалізації професійних домагань. Вже у студентські роки вони працюють у напрямку побудови мережі соціальних зв'язків, накопичення культурного капіталу, таким чином підвищуючи свою конкурентоспроможність на ринку праці. Сприяє накопиченню культурного капіталу така діяльність студентів, як отримання додаткової мовної освіти: отримана нами інформація свідчить, що кожен п'ятий вивчає іноземну мову самостійно. Крім того, починаючи з третього курсу, 3% студентів отримують другу вищу освіту, однак кількість бажаючих отримувати другу вищу освіту значно більша, головним фактором, що заважає нашим респондентам здійснити свій намір, є вартість навчання (адже друга вища освіта в Україні за законом є платною). Активність студентів у сфері професійної самореалізації відображається й у відповідях на питання, що стосується поїздки на навчання за кордон. 30% з опитаних нами українських студентів планують поїхати за кордон для того, щоб отримати інформацію щодо можливостей майбутнього працевлаштування. Орієнтовані на професійну самореалізацію й ті студенти, які вказали серед причин поїздки бажання послухати окремі навчальні курси, набути досвіду навчання за кордоном або отримати там диплом.

За даними соціальних досліджень центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень, серед сучасного студентства спостерігається зміщення системи цінностей із колективістських на індивідуалістичні, де розвиток Батьківщини, суспільно-корисна праця, патріотичні почуття перетворюються на гасла, які начебто ззовні і підтримуються, але не є рушійною силою у реальних діях. Відбуваються певні зміни в системі цінностей відносно роботи. Для 92% молоді важливою є «висока оплата праці», для 79% – «цікава робота» і лише для 28% – «суспільна значущість праці», тобто для більшості молоді сенс життя полягає у матеріальному достатку. Також дослідники підкреслюють, що відбувається відчуження молоді від національної культури, незнання і небажання знати українську історію, мистецтво, літературу [95, с. 179].

В рамках даного дослідження з метою з'ясування оцінки студентською молоддю економічної і політичної ситуації в Україні та можливих намірів самореалізації за кордоном було проведено анкетування. Студентам було також запропоновано визначитися – позитивним чи негативним явищем для країни в цілому є міжнародна трудова еміграція. Опитування спрямоване на з'ясування життєвих планів, орієнтирів, цінностей, можливостей професійної та особистісної самореалізації, виявлення можливих перешкод на наміченому шляху. Завданням дослідження було з'ясувати, які цінності визначають вектор життя майбутнього фахівця з вищою освітою, що очікує студент у своїй країні, на що він може розраховувати, до чого прагне.

У анкетуванні взяли участь 469 осіб. Для опитування було обрано студентів денної форми навчання 3–5-х курсів, тобто майбутніх фахівців, яким незабаром доведеться приймати рішення стосовно свого подальшого життєвого шляху і які становлять високоосвічену еліту сучасної молоді України. Враховуючи специфіку соціально-політичної ситуації в Україні, визнано за необхідне взяти до уваги думки молоді із вищих навчальних закладів різних

регіонів країни. У дослідженні взяли участь студенти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (127 студентів), Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (124 особи), Херсонського державного університету (120 осіб), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (98 осіб). Ставлення студентів до сучасної соціально-політичної та економічної ситуації в Україні, як значущої об'єктивної умови для власної самореалізації в країні, є досить критичним. Значна кількість студентів вважає, що імідж України як держави з погляду інших країн за останні 10 років погіршився (52,3% по вибірці), відповідь «на жаль, зараз я не відчуваю гордості за свою країну» надали 49,9%, «найближчим часом перспективи України як держави досить сумнівні» вважають 76,8% опитаних студентів.

Отримані дані свідчать про досить суттєві розбіжності в оцінці сучасного стану та перспектив країни з погляду респондентів різних регіонів. Тільки менше четвертої частини опитаних студентів Херсона, Харкова, Сум (від 21,8% до 23,4% відповідно) бачать підстави для того, щоб «пишатися своєю країною та позитивно оцінювати її перспективи», у той же час відсоток студентів, які надали таку відповідь в Івано-Франківську, наближається до 50% (точніше 44,5%). Близько чверті студентів як по вибірці у цілому, так і по окремих регіонах важко визначитися з цього приводу (21,3%). Відповідь «на жаль, зараз я не відчуваю гордості за свою країну» надали третина студентів Івано-Франківська (31,5%) і від половини до майже двох третин студентів інших вузів, які брали участь в анкетуванні (від 50,8% до 62,1%).

Розподіл відповідей за питанням щодо зміни іміджу України з погляду інших країн підтверджує таку ж тенденцію: студенти західного регіону України вважають, що імідж України покращився (51,9%) або принаймні «не змінився» (16,5%), студенти південного, північного, східного регіонів більш критичні щодо іміджу держави – думку про те, що імідж країни за останні 10 років з

погляду інших країн погіршився, висловили від 51,7% до 70,4% респондентів . Мабуть, це пов'язано з вибором критерію оцінювання та із суб'єктивною значущістю цього критерію для молоді різних регіонів – «покращився» чи «погіршився» стосовно яких аспектів, відносно яких вихідних позицій, за якими параметрами.

Як свідчать дані, таке припущення нам дозволяють зробити результати бесіди зі студентами після анкетування: студенти західного регіону втілюють свої надії на відродження саме української держави (наголошуючи на понятті «української»). З цього приводу, дійсно, з погляду студентів, є позитивні зрушення в розвитку країни у багатьох напрямках. Студенти інших регіонів роблять акцент на становленні та розбудові української держави (з наголосом на понятті «держави»), тому критеріями позитивного іміджу вважають, перш за все, економічні показники, матеріальний добробут громадян, можливості і подальші перспективи для себе. Слід звернути особливу увагу на розподіл відповідей за питанням: «Що, на Вашу думку, зараз є більш важливим для України: порядок або демократія?»:

- «порядок, навіть якщо для його досягнення необхідні деякі порушення демократичних принципів і обмеження особистих свобод» – 82,9% (розподіл по регіонах: Івано-Франківськ – 84,2%; Суми – 84,7%; Херсон – 81,7%; Харків – 79,6%);

- «демократія, навіть якщо послідовне дотримання демократичних принципів надає певну свободу руйнівним силам» – 17,1% (розподіл по регіонах – Івано-Франківськ – 15,8%; Суми – 15,3%; Херсон – 18,3%; Харків – 20,4%) .

Такі дані викликають занепокоєння, бо свідчать про зневіру, розчарування, відсутність бачення власних перспектив у країні, навіть для студентської молоді, що, безумовно, сприяє посиленню міграційних тенденцій. Серед інших питань, які входили до анкети, студентам було запропоновано

оцінити сучасну міграційну ситуацію в Україні. Переважна більшість студентів усіх регіонів (79,1% по вибірці), оцінюючи наслідки трудової еміграції українців за кордон, визнають, що це «погано, оскільки їдуть молоді, працездатні і талановиті» (по регіонах: Івано-Франківськ – 80,3%; Суми – 79,0%; Херсон – 78,3%; Харків – 78,6%), 14,1% опитаних вважають, що «нічого для країни не змінює, кожен має право працювати, де бажає» (по регіонах відмінності є досить незначними – від 11,8% в Івано-Франківську до 16,3% в Харкові), тільки 6,8% студентів відзначили трудову міграцію як позитивне явище для країни, підкреслюючи можливість отримання нового досвіду.

Можемо узагальнити, що з метою з'ясування життєвих цінностей молоді України, досліджуваним було запропоновано визначитися за допомогою шкал оцінки від 1 до 9 балів, наскільки в їхньому житті є важливими певні цінності (1 бал – зовсім не важливі; 9 балів – дуже важливі). До переліку цінностей внесені ті, що стосуються суспільно-значущих об'єктивних умов самореалізації – «сильна, багата країна»; суто матеріальні цінності – «багато заробляти»; цінності, що пов'язані із зовнішніми ознаками суспільного визнання – «досягти високого суспільного становища»; індивідуальні цінності самореалізації: у діловій сфері – «самостійність і незалежність (відкрити, наприклад, власну справу, бути господарем своїх планів)», у сімейній сфері – «мати хорошу сім'ю»; колективістські цінності – «працювати у дружньому, згуртованому колективі»; цінності, які пов'язані з відпочинком та побутом – «красиво, із задоволенням відпочивати»; «побутовий комфорт».

Отримані дані свідчать про те, що жодну із запропонованих цінностей студенти не відкидають, всі вони оцінюються молоддю як високозначущі у житті. Майже немає різниці в оцінках у студентів різних регіонів, студенти ВНЗ демонструють однаковість у визнанні значущості для повноцінного розвитку особистості сім'ї і кар'єри, власної незалежності і сильної, багатой країни тощо. У цілому по вибірці найбільш високий рейтинг мають об'єктивні суспільно-

економічні умови самореалізації – середній бал цінності «сильна, багата країна» – 7,84. Тобто, студенти добре розуміють, що в умовах економічної та соціально-політичної кризи, у нестабільному становищі суспільства важко планувати та реалізовувати власне майбутнє, досягати життєвої мети [195, с. 16].

Розглянувши динаміку цінностей, такий же високий рівень мають індивідуальні (індивідуалістичні) цінності самореалізації, по-перше, «мати хорошу сім'ю» – 8,81 бала, по-друге, «самотійність і незалежність» у власній справі – 7,78 бала. Наступну сходинку у рейтингу життєвих цінностей студентів займають бажаність високого суспільного становища – 7,46 бала та добрий зарібок – 7,29 бала. Важливість працювати у дружньому, згуртованому колективі (на наш погляд, це є відображенням колективістських цінностей) має середній бал 6,8, тобто можна свідчити про перевагу у свідомості молоді індивідуалістичних цінностей. Передостаннє та останнє місця у рейтингу цінностей студентів посідають такі: «побутовий комфорт» – 6,62 бала; «красиво, із задоволенням відпочивати» – 5,57 бала.

Можемо підтвердити, що ієрархію цінностей студентів, яка у цілому відповідає тому, що суспільство могло б очікувати від молодого покоління з погляду перспективності, моральності, громадянськості (на першому місці – «сильна багата країна; на останньому – «красиво відпочивати»), підтверджують відповіді запитань щодо життєвих перспектив та очікувань. Тільки близько 2% вибірки надають відповіді про бажаність вільного часу, або взагалі «не працювати і не навчатися», переважна більшість опитаних студентів досить усвідомлено ставляться до свого майбутнього і розуміють, до чого саме треба прагнути, щоб досягти бажаного. Найбільшу кількість відповідей отримав варіант «багато працювати і добре заробляти» – 45,8% студентів вибірки (по регіонах: Івано-Франківськ – 49,6%; Суми – 39,5%; Херсон – 44,2%, Харків – 51,0%), що свідчить про готовність значної частини майбутніх фахівців

докладати серйозних власних зусиль для того, щоб зробити гідним своє життя. Також молодь України віддає перевагу цікавій роботі, улюбленій професії, навіть незважаючи на розмір заробітку, таку відповідь надають більше третини респондентів – 36,7% (по регіонах: захід – 38,6%; північ – 34,7%; південь – 33,3%; схід – 40,8%) [96, с. 48].

І, нарешті, ми переконані, що молоді люди бажають стабільності і передбачуваності у житті, та заради цього згодні отримувати невеликі гроші за свою працю за умов, що вона буде гарантованою. Про це свідчить розподіл відповідей за варіантом «хотів би нехай навіть невеликого, але стабільного та гарантованого заробітку» – 23,7% по вибірці у цілому, відповіді по регіонах відрізняються незначно: в Івано-Франківську такий варіант обрали 24,4%, у Сумах також трохи більше чверті студентів прагнуть до стабільності – 28,2%; у Херсоні підтримують таку думку 25,0% респондентів, у Харкові – 15,3%. Розподіл відповідей за питанням «Скажіть, найуспішніше Ви змогли б реалізувати свої життєві плани: а) в Україні; б) за кордоном» показав, що, на жаль, значна частина студентської молоді вважає, що у своїй країні можливості для самореалізації є обмеженими та пов'язує більш успішну самореалізацію за межами своєї держави. Наші результати показали, що 42,6% старшокурсників, тобто майбутніх фахівців з вищою освітою, вважають, що за кордоном можливості для самореалізації кращі (це середньогрупова оцінка), при цьому дещо нижчі за середні оцінки у молоді Івано-Франківська та Сум (близько третини студентів), трохи перевищує середні оцінки – херсонські та харківські студенти (приблизно половина студентів) [30, с. 42].

Як свідчить аналіз, молодь західного регіону більш критично оцінює працевлаштування за кордоном як засіб успішної життєвої самореалізації, мабуть, це пов'язується з тим, що багато студентів саме західного регіону мають родичів, друзів, знайомих, які працюють (або працювали) за кордоном, і тому краще знають реальний стан справ. А студенти східного регіону у своїх

оцінках орієнтуються на деяке «ідеальне уявлення» про, так би мовити, західний спосіб життя, не маючи ані власного досвіду праці за кордоном та досить обмежений досвід найближчих родичів та друзів.

Таким чином, старшокурсники, як майбутні фахівці з вищою освітою, досить критично ставляться до сучасного стану економічної та політичної ситуації в країні, що викликає почуття непевності у значущості власних сил, розуму, освіченості, наполегливості тощо, для влаштування своєї долі та підсилює міграційні тенденції. Зазначимо, що студенти звертають увагу на зовнішні об'єктивні умови в країні – нестабільність в економіці та політиці, недосконалість влади, недостатню кількість робочих місць, особливо для молоді, яка тільки починає свій професійний шлях, не маючи ще досвіду роботи, наявність корупції, що загалом породжує непевність у власному майбутньому. Студенти готові багато працювати для досягнення життєвої мети, прагнуть до порядку, стабільності, прогнозованості, що надає можливості для побудови життєвої стратегії у своїй країні. Майбутні фахівці свідомі того, що «заробітчанство» для переважної більшості українців є вимушеною мірою, до якої призводять безробіття, неможливість придбати житло, навчати дітей тощо. Слід особливо зауважити, що студенти реалістично оцінюють «престижність» праці за кордоном, що свідчить про розуміння, усвідомлення та певну скептичність оцінок щодо можливого рівня кваліфікації роботи, на яку можна розраховувати українцям за кордоном, соціального статусу, якого можна набути, рівня поваги у суспільстві тощо.

На нашу думку, ще одним із важливих елементів культурного капіталу, над яким активно працюють студенти під час навчання, є отримання досвіду роботи. В останні роки практично не змінилася кількість студентів, які працюють під час навчання. Так, за даними дослідження 2009 року, 17% опитаних постійно підробляють (у попередньому дослідженні таких було 16%), ще 46% працюють час від часу (у попередньому дослідженні кількість таких

студентів складала 45%). У першу чергу, поєднання роботи та навчання обумовлене бажанням покращити свій матеріальний стан. Лише у 11% працюючих студентів робота відповідає спеціальності, яку вони отримують у вищих навчальних закладах, ще у 26% робота частково відповідає спеціальності. У цьому разі про отримання досвіду роботи за фахом не йдеться. Такий досвід студенти можуть набути впродовж проходження виробничої практики. Часто вони використовують цей час для налагодження корисних зв'язків, формуючи власний соціальний капітал, намагаються якомога краще зарекомендувати себе, щоб у подальшому отримати роботу або ангажемент в організації, на базі якої проходять практику. Робота під час навчання може виступати і як фактор, який не сприяє, а заважає отриманню якісної освіти. Поділяють таку думку і самі студенти: 43% працюючих вважають, що робота частково заважає навчанню, а 6% підкреслюють великий негативний вплив трудової зайнятості на своє професійне становлення [179, с. 241].

Крім особистих зусиль і прагнень самих студентів, найважливішим чинником, який сприяє майбутньому працевлаштуванню, є залучення до вирішення питання працевлаштування батьків та родичів (так вважають 41% респондентів). Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що родина суттєво впливає на прийняття рішень стосовно професійної реалізації та професійної кар'єри, на вирішення інших важливих проблем життя сучасних молодих людей. Очікуючи на допомогу батьків, студенти розраховують і на їхні неформальні канали комунікації, їхній соціальний капітал. Виходячи з цього, стає зрозумілим, чому респонденти в питанні працевлаштування значною мірою сподіваються на допомогу родини.

На думку автора, сприяти реалізації професійних вимог молоді можуть, крім родини, інші соціальні інституції. Низку нормативних актів щодо сприяння забезпеченню молодих фахівців робочими місцями прийнято державою. Серед них – Закон України «Про забезпечення молоді першим робочим місцем» (2004)

Однак втілення норм закону у повсякденну практику залишається на початковій стадії. Незважаючи на досить високу поінформованість молоді про діяльність державних установ, які опікуються зазначеною нами проблемою, вони не можуть сьогодні ефективно сприяти професійній реалізації молоді з вищою освітою. Це пояснюється і браком робочих місць, які б відповідали вимогам сучасної молоді. Підвищення життєвих вимог молоді в професійній сфері, зростання рівня освітньої та професійної підготовки стикаються з проблемою перевиробництва спеціалістів з вищою освітою. Зважаючи на те, що в нашій країні та в країнах-членах Європейського союзу перспективні спеціальності на ринку праці суттєво відрізняються, а найголовнішим пріоритетом у професійній сфері є не лише самореалізація, а й об'єктивна грошова винагорода, ми маємо пояснення трудовій міграції молоді з вищою освітою.

У дослідженні акцентується увага на тому, що, підтримуючи прагнення майбутніх фахівців до професійної самореалізації, вищі навчальні заклади повинні сприяти розвитку у випускників таких якостей:

- психологічна мобільність, яка дозволяє людині приймати рішення в різних ситуаціях професійного вибору;
- готовність до самостійної, активної, пізнавальної, у тому числі, дослідницької діяльності при вирішенні навчальних та професійних завдань;
- володіння техніками самопізнання і саморозвитку для формування конкурентоспроможності на ринку праці та освітніх послуг;
- стійка позитивна мотивація до освітньої діяльності протягом всього активного професійного життя особистості;
- гнучке планування власної життєвої та професійної стратегії [121, с. 35].

Отже, удосконалення підготовки у вищих навчальних закладах з урахуванням професійних вимог студентів дозволить покращити якість освіти в цілому і досягти необхідного кінцевого результату – випуску добре

підготовлених випускників, здатних на самостійне підвищення професійного і, як наслідок, службового та соціального статусу особистості.

В контексті проведеного дослідження нас особливо зацікавив рівень розвиненості орієнтацій молодих людей на добробут, матеріальне збагачення, кар'єру серед студентів економічних спеціальностей.

Виявилося, що головним мотивом вступу до економічного вищого навчального закладу є саме матеріальне збагачення, суспільна самореалізація і визнання. У самооцінці щодо інших респонденти стверджують, що з них 60% – егоїсти, 25% – конформісти, 15% – альтруїсти.

На наш погляд, серед особистісно значущих характеристик у студентів переважають цілеспрямованість, рішучість, послідовність; серед професійно значущих – ділова активність, комунікабельність. На запитання «Чи готові Ви заради благополуччя (наживи) пожертвувати совістю та душевною гармонією?» – 75% опитуваних відповіли позитивно. Ієрархія найважливіших цінностей є такою: життя, гроші, здоров'я, сім'я, власність (матеріальна), патріотизм. Це вносить суперечність, бо респонденти виявляють також такі якості, як душевність, толерантність, обов'язковість, працьовитість. Очевидно, що цінності опитуваних мають амбівалентний характер, а це дає підстави для існування ціннісної переорієнтації. Беручи до уваги специфіку професійної діяльності економістів, ми не можемо сприймати як негатив бажання покращити свій добробут. Власне, підприємницька діяльність зумовлює специфічну мораль, де важливим є адекватне співвідношення моральних і прагматичних цінностей, істинність яких формує суть: зі злом не можна боротися злом; а мета не завжди виправдовує засоби [212, с. 20].

Провідні компоненти економічної свідомості такі:

– уявлення людини про себе як про економічного суб'єкта (суб'єктивний економічний статус, економічна самоідентифікація, економічні

запити, уявлення про можливості підвищення доходів, самооцінка ділової успішності);

- уявлення про багатство (суб'єктивне економічне благополуччя, суб'єктивна шкала доходів);

- ставлення до багатих і бідних людей; ставлення до грошей (уявлення про функцію грошей у житті, потребу в грошах);

- ставлення особистості до власності (ступінь вираженості бажання бути власником);

- ставлення до конкуренції (психологічна готовність до змагання з іншими людьми);

- соціальні настанови особистості щодо різних форм економічної поведінки (споживацька, заощаджувальна, підприємницька, інвестиційна, благодійна);

- орієнтація людини на економічні цінності.

Як виявилось, одним із структурних компонентів економічної свідомості є перцептивна сфера економічної поведінки, яка розглядає питання сприйняття і ставлення суб'єкта до грошей, багатства та бідності, підприємницької діяльності, податків, доходів, власності тощо. Новим явищем в економічній поведінці сучасної молоді є підвищення ролі грошової мотивації. Володіння грошима обумовлює різну поведінку, яка пов'язана із самоствердженням особистості. Багато хто з молодих людей ставить щастя в пряму залежність від кількості грошей. Не завжди позитивні емоції викликає почуття власності: заздрість багатству іншого; причина гордощів, амбіцій; можливості експлуатації інших людей; причина шантажу; підґрунтя для егоїзму.

Нарешті, формуючи «підприємницький тип особистості» у студентів-економістів, мають бути забезпечені такі умови соціалізації, щоб саме поняття «гроші», «власність» сприймали не лише як індикатор значущості людини, її влади, пошани, прибутку, а й «економічного альтруїзму» (благодійність,

милосердя). З огляду на це дуже важливою є виховна функція економічних знань, де вчинок є мірою знань, мислення та поведінки майбутнього економіста.

Домінуючою в діяльності та поведінці особистості є мотивація, яку ми розглядаємо за видами спрямованості: спрямованість на взаємодію (вчинки людини визначаються потребою у спілкуванні, прагненні підтримувати добрі стосунки з колегами); спрямованість на завдання або ділова активність (перевага мотивів, які зумовлюють діяльність); спрямованість на себе або особистісна спрямованість (перевага мотивів досягнення особистісного добробуту) [265, с. 133].

Соціологічні дослідження, які проводилися у нашій державі, починаючи з 1990-х років і до сьогодні, свідчать про те, що життєві стратегії молоді, зокрема студентської, з одного боку, знаходяться під впливом трансформаційних процесів у суспільстві, з іншого – певною мірою впливають на хід та результати цих змін. У ході останнього соціологічного дослідження було опитано 1200 студентів. Також здійснено 72 глибинні інтерв'ю з експертами, серед яких були викладачі вищих навчальних закладів, роботодавці, які представляли як державний, так і приватний сектор, працівники служб зайнятості. Типологізація життєвих стратегій студентської молоді була проведена на засадах аналізу соціальної активності, цілей та ціннісних орієнтацій, що домінують у цій соціальній групі, методів та засобів реалізації цих цілей. Основними критеріями виділення типів життєвих стратегій були:

- орієнтація студентів на засіб відтворення свого соціального статусу;
- оцінка студентами ступеня успішності своєї адаптації до сучасних умов життя;
- засоби вирішення життєвих проблем та подолання життєвих труднощів;
- рівень та якість застосування засобів, що надаються новими соціальними можливостями.

На підставі цих показників було виокремлено три типи життєвих стратегій, характерних для студентської молоді: стратегія досягнення, адаптаційна та ізоляційна стратегії.

Очевидно, що стратегія досягнення характеризується прагненням особистості до самореалізації, максимального використання існуючих у суспільстві можливостей, прагненням до розширеного відтворення свого соціального статусу. Орієнтації студентів цього типу мають вагоме підґрунтя: вони успішно вчаться, творчо та послідовно опановують знання, займаються самоосвітою, відвідують додаткові курси, багато з них працюють за спеціальністю. Респонденти відзначили, що прагнуть жити краще, ніж жили їхні батьки, заробляти більше, ніж вони, мати додаткові привілеї тощо.

Стратегія досягнення має два підтипи. Вони виокремлюються залежно від ставлення респондентів до обраної професії, реалізації поставлених цілей та рівня особистої відповідальності за те, як складається життя. До першого підтипу було віднесено респондентів (близько 18%), які орієнтувалися на життєву стратегію досягнення та вирізнялися вираженою самоідентифікацією і настановою на самостійне вирішення проблем. У цій групі лише 3,6% респондентів відзначили, що деякою мірою будуть розраховувати на допомогу держави та рідних. У цій групі переважають студенти технічного профілю, юнаки.

Науковці прийшли до висновку, що інший підтип респондентів (21% опитаних) планують досягти життєвих вершин за допомогою батьків та родичів, деякі – друзів. Рівень патерналістських настанов є доволі значним, особливо серед студентів гуманітарного профілю та серед дівчат. Патерналістські настрої взагалі більш характерні для дівчат, ніж для юнаків. Глибинне інтерв'ю виявило таку характерну для нинішнього часу ознаку: більшість дівчат розглядають допомогу батьків чи чоловіка як сходинку до професійної кар'єри, а не як умову сімейного життя. Все частіше жінки обирають активні життєві стратегії,

активний спосіб життя, деякі мріють про спільний зі своїм чоловіком бізнес. Було цікавим дізнатися, що юнаки чекають активної, навіть агресивної професійної стратегії з боку дівчат. Опитування експертів (ними виступали викладачі вищих навчальних закладів) підтвердило гіпотезу щодо збільшення в останні роки кількості студентів, які за основу беруть стратегію досягнення як головну. Вони вирізняються допитливістю, вимогливим ставленням до себе та до викладачів, ретельно стежать за програмою навчальних курсів, мають власну думку та активно відстоюють її на семінарських заняттях, беруть участь у науковій роботі. За останні роки кількість таких студентів збільшилась і на заочному відділенні. Респонденти цієї групи налаштовані активно використовувати нові шанси для підвищення свого соціального статусу.

Проведене дослідження підтвердило гіпотезу російських соціологів, яка полягає в тому, що існує тенденція на збільшення верств населення, зокрема молоді, яка орієнтується на стратегію досягнення, на підвищення свого соціального статусу [176, с. 117].

Таким чином, протягом останніх років зафіксована тенденція до збільшення групи респондентів, що мають орієнтацію на стратегію досягнення. Є також тенденція до збільшення в цій групі жінок.

Наступна група респондентів (56% опитаних) була віднесена нами до типу адаптаційної життєвої стратегії. Ця група характеризується прагненням зберегти або трохи підвищити соціальний статус за рахунок пристосування, а інколи за рахунок самообмеження. Для респондентів цієї групи характерним є прагнення зберегти досягнуте: рівень матеріального забезпечення, соціального статусу. Вони орієнтовані на чітке виконання вимог щодо дисципліни, жорстке структурування дійсності, проявляють готовність обмежувати себе (навіть у необхідному) заради досягнення поставленої мети. Їхньою головною метою є отримання диплома про вищу освіту.

Респонденти цієї групи також вважають, що самоосвіта є необхідним елементом їхнього професійного становлення, але в якому напрямі її здійснювати, вони не знають, оскільки не замислювалися, які якості необхідні сучасному спеціалісту. Лише 25% респондентів докладають зусилля для розвитку тих здібностей, які мають. Тільки половина з них має намір шукати місце роботи з урахуванням можливості максимального розвитку своїх здібностей. Велика частка (близько 30%) респондентів має конформістську спрямованість, основу їх життєвої стратегії складає прагнення «бути, як усі», не виділятися.

Дослідження виявило прошарок респондентів (близько 24%), які добре навчаються, прагнуть набути професійних знань, але не замислюються над своєю ідентифікацією, не мають певних планів на майбутнє. Планування обмежується поточним навчальним роком. Ці респонденти на запитання про бажаний соціальний статус відповідають невизначено. Респонденти, які належать до цієї групи, орієнтовані на балансування в соціальному просторі, пристосування до існуючих умов життя, у тому числі за рахунок використання нових можливостей, нових засобів самореалізації, але за умови сприятливих зовнішніх обставин. Характерною рисою цієї групи є готовність до сприймання нових соціальних віянь, до повсякчасної переоцінки цінностей в залежності від ситуації.

Кожен третій респондент цієї групи зазначив, що соціальний статус для нього не має істотного значення, важливим є тільки матеріальне забезпечення, можливість подорожувати, мати хобі, займатися творчою самореалізацією. «Праця не повинна заважати творчому зростанню особистості», «повинні залишатися і сили, і час, необхідні для особистого розвитку», інакше «робота не має сенсу» – такі відповіді ми одержали від респондентів цієї групи. Головна стратегічна мета цієї групи – «відчувати себе вільним». Наполегливість, самодисципліна мають сенс тільки як інструмент досягнення цієї мети. У цій

групи мають перевагу вихідці із сімей кваліфікованих спеціалістів, бізнесменів. Їх представники проявляють готовність до зміни спеціальності, виду професійної діяльності в залежності від вимог «замовника». «Замовником» у даному контексті може виступати як конкретний роботодавець, так і стан кон'юнктури на ринку праці в цілому [121, с. 38].

На нашу думку, має місце протиріччя між прагненням цієї групи респондентів до відчуття себе вільним за будь-яких обставин та їх готовністю до зміни самоідентифікації, виконання будь-яких вимог замовника. Подальший аналіз існуючого протиріччя серед, наприклад, молодих фахівців становить безперечний інтерес. Наступний тип характеризується відмовою респондентів (близько 4%) від аналізу дійсності, від адаптації до змін у суспільстві, ізоляцією особистості. Респондентам цієї групи притаманні великий потяг до самообмеження, зниження життєвих шансів, страх ризику. З їхньої точки зору, «усі великі гроші – крадені, а я – чесний». Майбутнє для цих респондентів є невизначеним, їм властиве пасивне сприйняття дійсності. «Якось буде» – типова відповідь цих респондентів на питання щодо їхнього близького майбутнього. Вони повністю знімають із себе відповідальність за своє майбутнє. З їхньої точки зору, допомога батьків та держави не тільки бажана, але й необхідна. Досить дивно, що в студентському середовищі, якому притаманні оптимістичний настрій, орієнтація на краще, в деякій мірі романтизм, дослідження виявило респондентів з подібними настроями [212, с. 20].

Таким чином, у визначенні динаміки та спрямованості трансформації суспільства важливу роль відіграють життєві стратегії молоді. У процесі їх взаємного пристосування відбувається формування композиційної структури суспільства, яка, у свою чергу, визначає діяльнісний потенціал сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві.

Правильний вибір професійної освіти та успішна професійна діяльність, крім матеріальної, реалізують і неекономічні функції. Серед останніх – такі як

набуття особистої ідентифікації, адже професія інтегрує соціальне і приватне Я в одне ціле Я – вчитель (лікар, будівельник, бухгалтер і т. ін.) Ми – вчителі (лікарі, будівельники, бухгалтери і т. ін.).

Успішна професійна діяльність підтримує позитивну самооцінку, стає чинником, який знижує тривожність, невпевненість у собі. Від ефективної професійної діяльності значною мірою залежить стан та підтримка доброго фізичного та психічного здоров'я. Професія «до душі» активізує мотивацію досягнень, прагнення посісти гідний суспільний статус, вищий щабель у кар'єрному рості.

В умовах ринкової економіки та фінансової кризи постає питання економічних бар'єрів на шляху здобуття професійної освіти. Які економічні обмеження можуть стати на заваді – чи відповідає вартість навчання можливостям сім'ї студента? Чи здатен студент поєднувати навчання з підробітком? З досвіду розвинених зарубіжних країн, які в різні роки пережили фінансово-економічну кризу, можна спрогнозувати, що полишать навчання передусім вихідці із нижчих верств населення. Ці студенти потерпають не стільки від браку платоспроможності, скільки від стресів, зумовлених щоденними клопотами батьківської сім'ї про «хліб насущний». При цьому нижчий рівень академічних знань студентів з нижчих верств населення пов'язаний із дією низки стресових чинників батьківської сім'ї, що суттєво впливають на навчання дітей ще з підліткового віку.

Проте, згідно з даними психологічних досліджень, незалежно від соціально-економічного статусу батьківської сім'ї, найвищих досягнень у навчанні та побудові професійної кар'єри досягають ті студенти, які в процесі здобуття освіти і перших кроків у професії набувають більшої впевненості в собі, виявляють вищий рівень саморефлексії, є більш самодостатніми в реалізації професійних завдань.

Диференціація змісту соціалізації статей у відповідності з традиційними гендерними стереотипами призводить до дисбалансу чоловіків і жінок у професійно-освітньому самовизначенні, що проявляється в маскулінізації та фемінізації студентського контингенту середніх та вищих навчальних закладів, порушенні статевої симетрії в сферах трудової зайнятості [209, с. 142].

Відомо, що поняття рівних прав та можливостей опирається на основний показник оцінки гендерної рівноваги – ступінь симетричності. Чим більша їхня розбіжність у тій чи іншій сфері, тим вища роль статевої диференціації вимог до освіти, професійного і соціального статусу чоловіків та жінок.

В Україні освітні заклади гуманітарного, соціально-культурного та педагогічного профілів мають переважно «жіночі обличчя», інженерно-технічного, транспортного, національної безпеки, військової справи, державного управління, охорони громадського порядку – «чоловічі».

Наслідком такої гендерної асиметрії у виборі професійної освіти та кар'єри є те, що в промисловості, де працює від 64 до 73% чоловіків, зафіксовані найвищі зарплати, а найнижчі, які в 2,2–3,6 разу менші за вищезазначені, – в соціальній сфері, освіті, культурі, системі охорони здоров'я, побутовому обслуговуванні, де працює від 72 до 87% жінок.

Крім того, жінки в побудові кар'єри часто стають жертвами професійної дискримінації через ефект «скляної стелі». Наслідування статевим стереотипам про суспільну призначеність кар'єри чоловіка та про головне покликання жінки – служити сім'ї і жертвовно сприяти професійним сходам «сильної» статі призвело до такої суспільної ситуації, коли чоловіки займають переважну кількість високостатусних та високооплачуваних професійних позицій у більшості сфер праці та в управлінських структурах.

Компетентісний підхід до вибору професійної діяльності передбачає поглиблену орієнтацію на відповідність особистісних властивостей молодого людини психологічним вимогам професійної діяльності, стилю життя людини,

яка нею займається. Насамперед, в оцінці персонального Я цікавлять індивідуальні риси – що хоче робити? З ким чи з чим працювати? Віддає перевагу чітко структурованому часу праці чи навпаки? Які має здібності, вміння – чому може навчитися? Чи має які-небудь фізичні чи психічні обмеження? Якими спеціальними здібностями володіє? Як їх розвиває?

Таким чином, компетентісний підхід до вибору професійно-освітньої діяльності передбачає також увагу до об'єктивних характеристик професій, які є похідними від умов праці, вимог до працівника – темпоритму роботи, фізичної, психічної витривалості суб'єкта праці, необхідних умінь та навичок. Ознайомлення з професією передбачає вивчення її пропозицій на ринку праці, заробітку, соціального статусу, пільг, винагород, можливостей для кар'єрного росту. Не менш важливим є питання подальших перспектив розвитку професії в сучасних соціально-економічних умовах – попиту, сумісності з іншими професіями, необхідності поповнювати кваліфікаційні досягнення новими знаннями, вміннями та навичками.

Згідно з результатами психологічних досліджень, більшість абітурієнтів добре усвідомлюють те, чим би вони не хотіли займатися професійно, проте мало замислюються та розуміють, що саме вони хотіли б робити. Оскільки професії – це не стільки сама робота, скільки стиль життя, то психологічні тести розробляються з метою полегшення особистісного вибору [69, с. 231].

У проблематиці економічної соціалізації та профорієнтації важливе місце посідає оцінка професійної придатності, адже поняття здібностей розглядають як властивості особистості, які забезпечують виконання певних видів діяльності.

Одним із засобів активізації молодою людиною рефлексії власних професійних інтересів є шестикутна модель їх діагностики Дж. Голландка. З 1966 року ця модель визначення професійних інтересів пройшла апробацію і знайшла широке застосування в профорієнтації молоді. Вона діагностує

реалістичні, артистичні, дослідницькі, соціальні та підприємницькі інтереси, а також ті, що орієнтовані на досягнення погодження сторін і укладання угод.

До групи так званих «реалістичних» професій Голланд відніс працю поліцейських, зубних техніків, електриків, механіків, авіадиспетчерів та інших спеціальностей. Група дослідницьких професій включає в себе такі, як економіста, астролога, лікаря, психолога, дантиста, археолога тощо. «Артистичні» професії – це музиканти, актори, письменники, архітектори, вчителі музики, риторики, скульптори і т. ін. Спеціалісти із «соціальних» професій – це безпосередньо соціальні працівники, обслуговуючий персонал, викладачі коледжів, університетів, консультанти, радники, лікарі-реабілітологи. «Підприємництво» представлене банківськими працівниками, правниками, менеджерами, продавцями тощо. І, нарешті, професії, орієнтовані на «перемовини», спілкування з іншими людьми з метою укладання угод, контрактів і ін. справ – це працівники офісів, канцелярій, бухгалтери, менеджери зі справ кредитування, секретарі тощо.

Шестикутник професійних інтересів дає змогу не тільки виявити інтереси та схильності до певних груп професій, але й одночасно показати на ньому групу тих спеціальностей, які є небажаними, а навіть і протипоказаними для конкретного індивіда [214, с. 224].

Аналізуючи та підсумовуючи викладене вище, ми дійшли наступних висновків.

Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організовано об'єднаних інститутом вищої освіти. Студентство включає людей, які систематично опановують знання і професійні уміння та займаються, як передбачається, старанною начальною працею.

Як соціальна група воно характеризується професійною спрямованістю, сформованістю стійкого відношення до майбутньої професії, і як наслідок – правильності професійного вибору, адекватності і повноти уявлень студента про

обрану професію. Хоча за ступенем сформованості воно може бути досить різнобічним. Крім того, навіть у межах індивідуальної історії формування такого ставлення може спостерігатися помітна динаміка.

Студентство – центральний період становлення людини, особистості в цілому, прояву найрізноманітніших інтересів. Під час навчання у ВНЗ формується міцна основа трудової, професійної діяльності. Засвоєні в навчанні знання, уміння, навички виступають вже не як предмет навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної діяльності. Зробимо висновок, що орієнтації на успіх, кар'єрне зростання та добробут стають основними орієнтаціями сучасних студентів. Людина повинна стати господарем своєї долі, реалізувати своє «Я». Тільки на шляху прогресу людської особистості можна досягти успіху у духовному прогресі всього людства. Тільки якісні зміни людської особистості є гарантією духовного прогресу суспільства, реалізації основного призначення людини, її успішної творчої діяльності.

2.3 Пріоритет здоров'я у структурі змін світоглядних орієнтацій студентів

Нами поставлено завдання – проаналізувати феномен пріоритету здоров'я в структурі змін світоглядних орієнтацій студентів. У сучасному суспільстві до переважаючих захворювань населення відносять, так звані, хвороби цивілізації, що природно позначаються на тривалості життя, характеризуючи демографічну ситуацію в Україні як несприятливу. Зменшення чисельності населення, висока смертність і низька народжуваність – це наслідки найнебезпечніших хвороб, які є у суспільстві. Встановлено, що дві третини захворювань розвиваються через порушення способу життя. Ці причини можуть бути усунені волею і бажанням самої людини.

Серцево-судинні захворювання, ожиріння, пухлини, психічні розлади – це далеко не повний перелік недуг, що примушують людей страждати.

Особливу заклопотаність у цьому питанні викликає стан здоров'я студентської молоді та молодого покоління, чисельність якого за даними Всесвітньої організації здоров'я становить 30,0% населення земної кулі. Це найбільш мобільна частина трудових ресурсів, від здоров'я та міцності якої залежить подальше соціально-економічне благополуччя держави.

Одним із найважливіших наслідків науково-технічного прогресу є зменшення частки м'язових зусиль у житті сучасної людини. Сьогодні вони втратили роль «генератора» енергії. Якщо в середині XIX століття 94% всієї роботи, яка виконувалася на землі, проводилася за рахунок м'язових зусиль і тільки 6% забезпечувалася за рахунок «сторонньої» енергії (води, вітру, спаленого палива і т. ін.), то на межі XX–XXI століть із м'язовою діяльністю пов'язано лише 0,5%, тоді як 95,5% забезпечено енергією різноманітних пристроїв і машин.

Ще 100 років тому хвороби серця і судин були медичним курйозом, а в наш час – близько 50% випадків смерті зумовлено цією патологією. Внаслідок серцево-судинних захворювань смертність в економічно розвинених країнах збільшилася в 5–6 разів, однак за останні 10–15 років знизилася: в Японії – майже на 40%; Австралії – на 32%; Фінляндії – на 20%; Англії – на 16%; Німеччині – на 12%.

Позитивні зміни в цих країнах відбулися завдяки запровадженню державних програм, які сприяють залученню населення до масових занять фізичними вправами та спортом.

Найбільш істотних результатів в оздоровленні населення засобами фізичної культури і спорту досягли такі країни, як Японія, США, Канада, де оздоровчим тренуванням займається від 65 до 80% дорослого населення. У Росії – не більше ніж 5% [54, с. 9].

Неважко передбачити, що ситуація, аналогічна російській, складається і в Україні. Різке погіршення стану здоров'я молоді стало стійкою тенденцією, яка не може не хвилювати батьків, викладачів, соціологів. Стрімкі зміни соціально-економічного розвитку призвели і до зміни способу життя значної частини суспільства, що відбилося на духовному і фізичному розвитку молодого покоління. 90% молодих людей мають відхилення в стані здоров'я, 50% – мають незадовільну фізичну підготовленість, що підтверджується і станом здоров'я призовників, внаслідок якого кожний четвертий отримує відтермінування у службі у Збройних силах.

Аналізуючи стан здоров'я молодих людей у віці від 17 до 23 років, можна відзначити такі несприятливі чинники, через шкідливий вплив яких пояснюється зниження їх життєдіяльності. Це захворювання серцево-судинної системи, органів дихання, травлення, як результат не тільки впливу навколишнього середовища, несприятливих умов праці, життя і відпочинку, але і результат низької рухової активності. Усе це призводить до зниження захисних сил організму, виникнення простудних захворювань, ожиріння, остеохондрозу, невралгії тощо. Автори зазначають, що за час навчання у вищих закладах освіти у студентів-медиків спостерігається загострення хронічних захворювань системи кровообігу з 8,6% на першому курсі до 11,7% на останніх курсах (у чоловіків). У жінок ці показники дещо вищі: від 13,8% – на першому курсі до 16,8% – на останніх курсах. У той же час збільшується кількість серцево-судинних захворювань, як у чоловіків, так і у жінок – з 16,6% на першому курсі до 21% на другому курсі [66, с. 131].

З'ясовуючи причини високої захворюваності студентів, ми дійшли висновку, що кількість здорових і осіб з відхиленнями у стані здоров'я може мати різні показники залежно від тривалості періоду навчання у вищих закладах освіти, організації умов праці та відпочинку, а також регіональних особливостей.

Однак тенденція до погіршення стану здоров'я молоді очевидна. Тривалість робочого дня і навчальне навантаження студента складає близько 12 годин на добу. А в період екзаменаційної сесії досягає 15–16 годин на добу. І це відбувається на фоні зниження фізичних навантажень, відсутності раціонального режиму харчування, сну, відпочинку, загартовуючих процедур, в умовах збільшення нервово-психічної діяльності, що прогресує в процесі навчання. Шкідливі звички, які мають місце у студентському середовищі, є серйозною передумовою для розвитку різних захворювань та передпаталогічних змін.

Заняття фізичними вправами і спортом, використання загартовуючих процедур, розумна організація власної життєдіяльності, орієнтація на здоровий спосіб життя є життєво необхідними.

З вищевикладеного стають зрозумілими місце і роль неспеціальної фізкультурної освіти і фізкультурного виховання в механізмі функціонування і розвитку фізичної культури та її видів, з метою оздоровлення та виховання молоді.

У зв'язку з цим, неможливо переоцінити важливість і необхідність не лише самостійних занять фізичними вправами, але і навчальних занять із фізичного виховання. Хоча слід зазначити, що передбачені програмою заняття обсягом 2–4 обов'язкові години на тиждень не вирішують усіх питань оздоровлення молоді, навіть якщо вони проходять на належному організаційно-методичному рівні. Але зазначимо, що якісно організований, емоційно насичений педагогічний процес буде сприяти вирішенню освітніх завдань, залучення студентів до переосмислення цінностей фізичної культури. А отримані знання, уміння і навички зможуть застосовувати в практиці повсякденного життя. З давніх давен людство визнає оздоровчий вплив фізичних вправ. Більшість людей і в наш час цінують їх сприятливий вплив на організм, але небагато хто займається усвідомлено. Знання про корисність не

привели до свідомої необхідності, тобто не стали науковими знаннями, що формують свідомість, принципи поведінки та спонукають до активності [239, с. 47].

З урахуванням наведених вище міркувань ми розглядаємо знання і уміння як необхідні важливі компоненти потреб молоді людини, що визначаються багатством і різноманіттям емоцій, які трансформуються в мотиви, інтереси, бажання, переконання, ідеали, які спонукають до дій та досягнення поставленої мети. Критеріями формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у студентської молоді є: 1) на рівні фізичного здоров'я – прагнення фізичної досконалості, ставлення до власного здоров'я як до найвищої соціальної цінності, фізична розвиненість, загальна фізична працездатність, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування; 2) на рівні психічного здоров'я (психологічного комфорту) – відповідність пізнавальної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції, адекватна самооцінка, відсутність акцентуацій характеру та шкідливих звичок; 3) на рівні духовного здоров'я – узгодженість загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, наявність позитивного ідеалу, працелюбність, почуття прекрасного в житті, у природі, мистецтві; 4) на рівні соціального здоров'я (соціального добробуту) – сформована громадянська відповідальність за наслідки нездорового способу життя, соціально орієнтована комунікативність, доброзичливість у ставленні до людини, здатність до самоактуалізації, саморегуляції, самовиховання.

Формування здорового способу життя, культури здоров'я, підвищення їх виховних можливостей потребує максимальної уваги до мотиваційної сфери молоді у прагненні бути здоровими. Мотивація молоді на здоровий спосіб життя – це система світоглядних ціннісних орієнтацій, внутрішніх спонук до збереження, відновлення і зміцнення здоров'я.

Розв'язання питання про зміцнення здоров'я студентів, які займаються різними видами рухової активності, залежить від багатьох складових частин освіти і самого навчального процесу, а саме:

- отриманих наукових знань про фізичну культуру і спорт;
- формування світогляду з пріоритетом здорового способу життя і турботи про власне здоров'я;
- розвитку рухових якостей і здібностей з метою їхнього використання в практиці повсякденного життя;
- виховання потреби до самовдосконалення та самопізнання, спрямованих на формування мети та її реалізацію. Більшість часу молодь знаходиться у навчальних закладах і тому ціннісне відношення до здоров'я не може формуватися без участі викладачів. Довгий час наша освіта не приділяла належної уваги зміцненню, збереженню й розвитку здоров'я молоді, не вивчала вплив педагогічного процесу на стан їх здоров'я, не розглядала освітні технології з точки зору здоров'язберігаючої спрямованості. В умовах сьогодення здоров'я людей є показником їхньої культури і водночас рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, що пов'язано зі способом життя громадян та їхніх світоглядних орієнтацій на здоров'язбереження.

Здоров'я завжди вважалося найвищою цінністю людини та основою активної творчої життєдіяльності. У сучасних умовах соціальної нестабільності, підсилення динаміки життя та інших чинників роль здоров'я значно підвищується, оскільки конкурентноспроможною є лише фізично здорова, активна, соціально адаптована людина. Зазначене підкреслює необхідність реформування освіти зі спрямованістю на збереження здоров'я нації, забезпечення стійкого гармонійного розвитку молоді з високим рівнем культури здоров'язбереження. В Україні сучасні соціально-економічні умови життєдіяльності суспільства, екологічна ситуація, низький рівень культури харчування, культури з медичних та валеологічних знань, культури безпечної

життєдіяльності, культури безконфліктного спілкування, культури фізичної активності сприяє низькому рівню культури здоров'язбереження населення.

Розглядання проблеми формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації сучасної молоді дозволяє визначити ряд суперечностей, основними з яких є: потреба суспільства у здорових працівниках і нерозробленість технології формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації студентів у вищому навчальному закладі; між високими вимогами до освіти майбутнього фахівця та низькими рівнями сформованості його культури; між потребою формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації молодих людей і недостатньою розробкою навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу; між можливостями формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації студентів під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та недостатньою професійною підготовленістю викладачів до впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховний процес.

Зазначені суперечності зумовлюють необхідність постановки перед сучасною вищою освітою завдання формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації студентів вищих навчальних закладів.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства вимагає від кожної людини максимального напруження творчих зусиль, концентрації фізичного та інтелектуального потенціалу, що можливо лише за наявності міцного здоров'я. Здорові люди – це багатство нації та основа успіху в усіх справах, як особистих, так і суспільних. Тому формування здорового способу життя у молоді має виключне значення.

Формування здорового способу життя молоді є важливою складовою молодіжної та соціальної державної політики. Передбачає: по-перше – вивчення уявлень молоді про здоровий спосіб життя та розробку методів оцінки здоров'я індивіда; по-друге – формування свідомості та культури здорового способу

життя; по-третє – розробку методик навчання молоді здоровому способу життя; по-четверте – впровадження соціальних програм культивування здорового способу життя та збереження здоров'я; по-п'яте – розробку та впровадження системи скринінгу і моніторингу здорового способу життя молоді. Ми акцентуємо увагу на формуванні здорового способу життя саме студентів, оскільки саме у ці роки відбувається формування світогляду, сприйняття певних норм та зразків поведінки, накопичення відповідних знань та вмінь, усвідомлення потреб та мотивів, визначення ціннісних орієнтацій, інтересів та уявлень.

У навчальних закладах повинна здійснюватися постійна і цілеспрямована робота з молоддю з використанням різноманітних прийомів, які б стимулювали пізнавальну діяльність, впливали на мотиваційну сферу, не залишали байдужими, змушували переглянути пріоритети власного життя. Таким чином, формування здорового способу життя молоді – складний процес, який потребує якнайбільшої кількості людей, різних організацій і насамперед – самої молоді. Ефективність цього процесу залежить від таких важливих складових:

- 1) виховання в студентів інтересу до знань фізичними вправами; 2) озброєння їх знаннями з фізичної культури, фізіології, гігієни людини та вироблення на їх основі переконань в необхідності систематично займатися фізкультурою;
- 3) практичне навчання студентів кожен день самостійно займатися фізичними вправами; 4) створення позитивного мікроклімату в колективі навчального закладу; 5) підвищення педагогічної культури батьків (консультування батьків та сімей із питань сімейних конфліктів, взаємин між поколіннями, витоків конфліктів у сім'ї та ін.); 6) підготовка фахівців, які працюють із молоддю, у сфері охорони здоров'я, освіти, розваг та ін.; 7) інтеграція та координація зусиль державних і громадських організацій, релігійних організацій щодо широкого поля діяльності у сфері формування здорового способу життя молоді;
- 8) залучення засобів масової інформації щодо пропаганди здорового способу

життя, орієнтації молоді на кращі здобутки духовної спадщини, популяризації притаманних українському народові загальнолюдських цінностей, запобігання негативному впливові на систему цінностей інформації, що містить елементи жорстокості та насильства; 9) розроблення інформативно-освітніх програм, тренінгів, шкіл та матеріалів, орієнтованих на формування життєвих навичок, які ведуть до збереження, зміцнення та відтворення здоров'я. Результати соціологічних досліджень останніх років свідчать, що в системі життєвих цінностей громадян України «здоров'я» посідає перше місце (98% опитаних). Раніше в системі цінностей наших співвітчизників здоров'ю відводилися лише третє-четверте місця. Однак це лише підтверджує афоризм про те, що про справжню ціну здоров'я ми дізнаємося тоді, коли його втрачаємо.

Сьогодні демографічна ситуація в Україні є однією з найбільш кризових у Європі. Внаслідок негативних демографічних тенденцій наше населення щорічно зменшується в середньому на 400 тис. (це приблизно населення одного міста). У 2002 році зареєстровано, що фактично кожний громадянин країни звернувся за медичною допомогою не менше 10 разів на рік. У структурі захворюваності перші місця міцно посідають хвороби серця та системи кровообігу, органів дихання, інфекційні захворювання та патології сечовидільної системи. Стурбованість медиків викликає «омолодження» багатьох захворювань, 75% дітей мають одне або кілька захворювань, абсолютно здоровими народжуються лише 15% малюків.

Відповідно до результатів дослідження, які проводилися в 2009 році Інститутом соціальних досліджень, серед молоді у віці 15–22 років, 19% (фактично кожний п'ятий) зазначили наявність у них хронічної хвороби. Спектр хронічних захворювань серед молоді (на підставі самооцінювання): на першому місці – захворювання шлунково-кишкового тракту (20% від загального числа); на другому – алкоголізм (14 %); на третьому – гайморит, тонзиліт (12%); на четвертому – вегето-судинна дистонія (10%). Окрім цього, досить

розповсюджені явища серед молоді – нервові напруження, негативні емоції, стресові стани, неврівноваженість (24% – кожний четвертий). В українському суспільстві сьогодні існує багато проблем, серед яких не останнє місце належить асоціальним проявам, у тому числі зумовлених поширенням наркоманії. Серед молоді у віці 15–22 років, 17% (кожний шостий) використовували наркотичні речовини. Найвищий рівень інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом, зазначено у віковій групі 15–19-річних (25% від загальної кількості тих, хто захворів). Водночас систематичними фізичними тренуваннями у вільний час, не менше 4 разів на тиждень, займається лише кожний 6-7-й юнак (15,6%) та 1 з 10 дівчат (9,2%).

Значне поширення набуло куріння: частка молоді, яка регулярно курить, становить 75% серед чоловіків та 18% – серед жінок. Результати соціологічних досліджень свідчать, що здоров'я посідає провідне місце в ієрархії життєвих цінностей молоді. Однак з'ясувалося, що між потребою студентів у здоров'ї та зусиллями, спрямованими на його формування і збереження, існує деяка невідповідність [264, с. 169].

З аналізу стану здоров'я молоді в усіх аспектах та його тенденцій на межі тисячоліть можна зробити висновок, що воно настільки незадовільне, що знижує рівень національної безпеки країни, як її оборонний потенціал, так і ресурс розвитку суспільства.

До цього призводить сукупність чинників соціально-економічного, екологічного та психоемоційного характеру. Постійне розумове, емоційне перевантаження, гіподинамія у молоді призводять до порушення механізму саморегуляції фізіологічних функцій, сприяє розвитку хронічних хвороб.

Щоб уникнути цього, необхідно, насамперед, створити умови, щоб кожна людина зокрема, і все суспільство в цілому, мали можливість отримати науково обґрунтовану інформацію про основні принципи здорового способу життя, особливості людського організму, засоби запобігання порушенням функцій

серцево-судинної та нервової систем, негативний вплив шкідливих звичок тощо.

Ці знання та їх застосування мають стати для людини життєвою потребою, щоб піклування про здоров'я було невід'ємною частиною світогляду, однією з рис характеру, спрямованою на організацію найбільш раціонального способу життєдіяльності. Саме такий світогляд має характеризувати сучасну освічену людину, яка була б гідним представником еліти своєї країни. Необхідно зауважити, що підвищення рівня знань кожного члена суспільства про основи організації раціонального способу життя ще не гарантують оздоровлення суспільства в цілому. Впровадження цих знань у нашому повсякденні залежить, в одних випадках, лише від людини і не може бути досягнуто ніякими адміністративними зовнішніми актами (наприклад, раціональне харчування, гігієна побуту, ставлення до шкідливих звичок тощо), а в деяких випадках – навпаки, залежить тільки від дії зовнішніх факторів (екологія, геоетнологія, соціально-правові та економічні умови існування суспільства) і майже не залежить від конкретної людини [55, с. 39].

Немає сумнівів у тому, що подолання тенденції погіршення стану здоров'я, яка склалася в Україні, – завдання складне, але його вирішення можливе за умови координації зусиль усіх державних і недержавних інститутів, діяльність яких пов'язана з людиною, і, безперечно, зусиль кожного члена суспільства. А це, в свою чергу, ставить завдання озброєння студентів знаннями, навичками та вміннями здорового способу життя. Сучасна наука розглядає здоров'я людини як складний феномен глобального значення, що містить філософський, соціальний, економічний, біологічний, медичний аспекти і виступає як об'єкт споживання, внесення капіталу, індивідуальна і суспільна цінність, явище системного, динамічного характеру, що постійно взаємодіє з навколишнім середовищем, яке, у свою чергу, постійно змінюється.

Рівні здоров'я визначаються за кількісною ознакою від окремої людини до людства в цілому. Перший рівень – індивідуальний, другий – здоров'я групи людей, третій – організацій, четвертий – здоров'я громади, п'ятий – здоров'я країни, шостий – світу. Від індивідуального здоров'я людини залежить здоров'я групи людей і здоров'я організацій. Від здоров'я груп і організацій залежить здоров'я громади, до якої вони входять, а від здоров'я сукупності громад залежить здоров'я країни в цілому. На практиці цей підхід визначає потребу керуватися при розробці заходів щодо збереження здоров'я тим принципом, що, з одного боку, держава відповідає за здоров'я своїх громадян, а з іншого – громадянин відповідає за власне здоров'я і здоров'я своєї країни.

Основними цінностями формування здорового способу життя є сприйняття здоров'я як позитивної категорії (добре здоров'я – це суспільне благо, тому слід усіляко сприяти його збереженню і зміцненню, запобігати погіршенню, активно діяти задля цього); цілісної категорії (включає фізичний, психічний, духовний і соціальний аспекти). Це соціальна справедливість і рівність людей щодо забезпечення можливостей збереження і зміцнення здоров'я; спільна участь людей у розв'язанні проблеми здоров'я.

Стрижневим механізмом формування здорового способу життя є механізм наділення здатністю. Це найбільш ефективний спосіб досягнення мети формування здорового способу життя, який полягає в наданні людям і спільнотам здатності позитивно впливати на чинники, які зумовлюють стан їхнього здоров'я. Тобто формування здорового способу життя здійснюється за рахунок шляхів, методів і засобів пропаганди, інформування, спеціального навчання [243, с. 117].

Ще 1991 року в Україні набула чинності Конвенція ООН про права дитини. Виконання умов Конвенції, положень Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей вимагало цілеспрямованих дій Української держави, всього суспільства щодо створення сприятливих умов

для розвитку дітей. Адже стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показником суспільного розвитку, могутнім чинником впливу на економічний, культурний, обороноздатний потенціал країни.

Сьогодні проблема загрози здоров'ю розглядається світовою спільнотою як одна із загроз планетарного масштабу – антропологічна катастрофа. Однією з її причин, яка в Україні набула рис демографічної кризи, є низький рівень мотивації здорового способу життя та культури здоров'я у значної частини населення України. Ось чому вживання наркотиків і безладні статеві стосунки набули поширення в нашому житті.

Викликає тривогу поширення епідемії ВІЛ/СНІДу, погіршення здоров'я студентів, що підтверджується даними державної та галузевої статистики, соціологічними дослідженнями. Згідно з офіційною статистикою ситуація в Україні щодо епідемії ВІЛ/СНІД – найгірша серед країн Східної Європи та Центральної Азії. За період з 1987 року до листопада 2008 року в Україні офіційно зареєстровано 85 919 ВІЛ-інфікованих осіб, а вже станом на 1 січня 2009 року їх кількість збільшилася до 88 626, причому 10 994 з них – діти. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я реальні цифри значно вищі від офіційних.

Орієнтовна кількість наших співвітчизників, заражених вірусом імунодефіциту, складає 300 тисяч осіб. Рівень поширеності ВІЛ/СНІД оцінюється у 1,28% дорослого населення. У 2009 році у порівнянні з 2008 роком кількість ВІЛ-інфікованих громадян України збільшилася на 16,7%, у показниках відповідно з 20,75 до 26,22. Високі показники захворюваності на ВІЛ-інфекцію виявлені у Дніпропетровській – 60,61, Одеській – 59,60, Миколаївській – 58,30, Донецькій – 53,88 областях, АРК – 37,59, м. Севастополі – 50,47, м. Києві – 23,79 на 100 тисяч населення. Черкаська область у цій сумній статистиці посідає, на жаль, не останнє місце. Лише за

січень–жовтень 2009 року в Україні офіційно зареєстровано 10 812 нових випадків ВІЛ. Споживачі ін'єкційних наркотиків все ще залишаються рушійною силою епідемії, середовищем, де активно поширюється ВІЛ. Однак їх частка поступово знижується: з 84% у 1997 році до 46% у 2004 році [21, с. 59].

ВІЛ-інфекція – захворювання, яке ослаблює імунітет, – вражає переважно молодих людей віком від 18 до 30 років. Головними чинниками розповсюдження ВІЛ серед молоді є вживання ін'єкційних наркотиків і незахищені статеві стосунки. Негативні явища, перш за все, пов'язані зі зниженням рівня профілактичної роботи та недоліками сімейного виховання. Через це зростає кількість неповнолітніх, які потребують соціального контролю, застосування медико-педагогічних заходів.

Серед причин, що призводять до різкого підвищення захворюваності, є падіння моральних устоїв, значне соціальне розшарування населення, складна криміногенна ситуація, комерціалізація статевих стосунків, ранній початок статевого життя. Заклади освіти суттєво відстали від змін у сексуальній поведінці підростаючого покоління.

Навчальні заклади, трудові колективи, сім'я – найефективніші інституції формування сексуальної культури молодих людей – недостатньо використовують свої можливості через брак досвіду та відповідних належно забезпечених технологій.

За даними соціологічних досліджень, 39,9% батьків не обговорюють сексуальний розвиток, поведінку або стосунки в сім'ї зі своїми дітьми, а 8% батьків вважають, що про це дітям знати не обов'язково. Лікування та консультації пацієнтів із хворобами, що передаються статевим шляхом, часто здійснюються приватними структурами низького фахового рівня, трапляються випадки надання некваліфікованих платних послуг приватними лікарями, несерйозне ставлення молодих людей до процесу лікування [213, с. 197].

Процес соціалізації студентської молоді ускладнюється переоцінкою традицій, норм і цінностей: молодій людині доводиться засвоювати новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе, що значною мірою зумовлює суперечливі тенденції в її свідомості та поведінці. За даними спеціальних обстежень, проведених Українським інститутом соціальних досліджень, особливу тривогу викликає високий рівень захворюваності молоді на соціально обумовлені хвороби, такі як венеричні, злоякісні новоутворення, наркоманія, алкоголізм. Аналіз результатів опитування учнів та студентів показав, що близько 98% молодих людей віком від 16 до 22 років систематично вживають легкі й сильні спиртні напої. Соціальними групами населення, серед яких швидкими темпами збільшується кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, є ін'єкційні наркомани, а також особи з безладними статевими стосунками. Вони становлять 83%, тобто ризик бути інфікованим вірусом ВІЛ для них є вищим у порівнянні з іншими групами населення. Водночас збільшується кількість наркоманів. Так, в Україні на 01.01.2009 р. означений показник сягає за межі 80 тисяч осіб, не враховуючи тих, хто не звертався за допомогою, та тих, кого не було виявлено органами внутрішніх справ [12, с. 8].

Проте на фоні негативів дослідники відзначають такі позитивні тенденції: останнім часом молодь стала дещо активніше займатися фізкультурою, що, на думку вчених, є закономірною реакцією, з одного боку, на підвищення цін на послуги з молодіжних форм дозвілля, а з іншого – свідчить про зростання позитивного сприйняття фізичної культури й засобів поліпшення здоров'я. Вітчизняні та зарубіжні програми з формування здорового способу життя студентства спрямовані, у першу чергу, на підготовку фахівців, які працюють із молоддю в сфері охорони здоров'я, широке впровадження курсу валеології у ВНЗ, пошук привабливих, неординарних форм впливу на студентську молодь; значна увага приділяється розробці інформативно-освітніх програм та тренінгів, створенню інформативно-ресурсних центрів із питань здорового способу життя,

залученню засобів масової інформації до формування самозахисту власного здоров'я людини, розвитку різноманітних форм консультування, тестування та допомоги на базі центрів соціальних служб для молоді; на державному рівні здійснюється підтримка ініціативних молодіжних проєктів у будь-якій сфері життєдіяльності студентства, методик «рівний – рівному»; чимала увага приділяється активізації роботи клубів, секцій, палаців та будинків дітей та молоді. Вивчення та аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи показали, що серед ефективних шляхів формування в юнаків та дівчат мотивації на додержання здорового способу життя можна виділити діяльність молодіжних клубів, пов'язану із залученням студентів до організації та проведення волонтерських заходів з окремих питань здорового способу життя, поширення підготовки молоді – волонтерів за методикою «рівний – рівному» [114, с. 86]. Так, рівень здоров'я, як правило, безпосередньо пов'язаний з рівнем освіти. Чим вище рівень освіти в певному соціальному середовищі, тим кращі узагальнені показники здоров'я воно демонструє. Природно, що піклування про власне і громадське здоров'я неможливо без знання того, чому це необхідно і як це робити. Притому доцільно розуміти поняття освіти в даному контексті не тільки як освіти суто валеологічну, а значно ширше – як загальну освіту в цілому. Чим ширше знання основних природничих, наукових, філософських, гуманітарних положень, тим більше можливостей створювати у суспільстві системне уявлення про проблему здоров'я взагалі. Крім того, поняття освіти потрібно розуміти комплексно: і як надання інформації, і як навчання методам, прийомам і навичкам здорового способу життя, і як виховання в душі безумовного пріоритету цінностей індивідуального і громадського здоров'я в усіх його проявах, сферах, рівнях. Важливим завданням реформи освіти в Україні є забезпечення умов формування особистості, яка дотримується здорового способу життя, оскільки здоров'я людини – основа її повноцінного розвитку та здатності до розв'язання соціальних і економічних проблем державотворення.

Реалізація такого завдання потребує перебудови свідомості людини, а відповідно й мобілізації її життєвих ресурсів, усвідомлення необхідності дотримання здорового способу життя та вироблення особистісної позиції щодо зміцнення стану свого здоров'я впродовж всього життя. Весь зміст культури здоров'я молоді людини повинен збагатити її духовне життя, розвинути фізичні задатки, виховати в ньому моральні ціннісні потреби, запити й захоплення, розкрити все добре, відшліфувати ці якості. Формування культури здоров'я не можливе без проникнення у внутрішній світ індивіда, ґрунтовного вивчення його особливостей, здібностей і нахилів. Важливі завдання закладів вищої освіти на сьогодні – формування позитивної мотивації до здорового способу життя, підбір ефективних засобів педагогічного впливу формування культури здоров'я. Оволодіння певною сумою знань і практичних навичок не можливо уявити поза зв'язком із вольовими зусиллями, свідомої і цілеспрямованої діяльності самих студентів. Академік М.М. Амосов стверджував, щоб бути здоровим, необхідні власні зусилля, постійні та значні, замінити їх нічим не можна. Тільки за цієї умови людина зможе зрозуміти сенс буття, відчути повноту своїх сил, пізнати залежність здорового духу від здорового тіла, вміти спрямувати свої духовні сили на зміцнення сил фізичних. Особливої актуальності останнім часом набувають питання здорового способу життя студентської молоді. В останні десятиліття особливо гостро постала проблема, адиктивної поведінки молоді, пов'язаного з вживанням різноманітних психоактивних речовин, що доходять до стадії психічної та фізичної залежності від них. Відсутність спеціальних знань і навичок здорового способу життя, а також своєчасних соціально адаптивних стратегій поведінки в дорослої частини населення – батьків, педагогів – не дозволяє їм надавати результативну виховну дію, психологічну та соціальну підтримку. Стрімке зростання кількості підлітків та молоді з адиктивних поведінкою і висока соціальна значущість проблеми

характеризує вивчення даного питання як одного з центральних у сучасній психолого-педагогічній літературі.

Адиктивна поведінка (з англ. Addiction – згубна звичка) – це одна з форм девіантної поведінки з формуванням прагнення втекти від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за рахунок прийому речовин або постійної фіксації уваги на визначених видах діяльності, що спрямовано на розвиток і підтримку інтенсивних емоцій. До таких речовин зараховують тютюн, алкоголь, наркотики та речовини, які не входять до списку наркотиків. У адиктивній особистості спостерігається феномен «спраги гострих відчуттів», який характеризується обумовленим досвідом подолання небезпеки. Людина не знаходить задоволення відчуттям спраги в реальному житті і намагається зняти дискомфорт і незадоволення реальною стимуляцією тих чи інших видів діяльності. Вона намагається досягти підвищеного рівня сенсорної стимуляції (віддає пріоритет інтенсивним впливам, різким запахам, гучній музиці), визнанню неординарності вчинків, у тому числі, сексуальних, заповненню часу подіями. У цілому, трактування поняття «адиктивності» розглядається в двох контекстах: хімічна залежність і девіантна поведінка. У першому випадку залежне адиктивна поведінка – це аутодеструктивна поведінка, пов'язана із залежністю від вживання будь-якого речовини (або від специфічної активності) з метою зміни психічного стану. Суб'єктивно воно переживається, як неможливість жити без об'єкта адикції, як непереборний потяг до нього. Ця поведінка носить виражений аутодеструктивний характер, оскільки неминуче руйнує організм і особистість. Адиктивна поведінка у підлітків, як і у дорослих, нерідко слугує способом самоствердження, вияву протесту проти дійсності або упередженості, несправедливості оточуючих. Ця поведінка може поєднуватися з поверхневим усвідомленням моральних норм, що вказує на необхідність формування у дитячому та підлітковому віці моральних засад поведінки, потреби у дотриманні правил суспільного співжиття, порядності і взаємоповаги

у міжособистісних стосунках, ставлення до життя і здоров'я свого та інших як до найвищої цінності [55, с. 39].

Одним із вирішальних чинників формування молодого людини є стан її здоров'я. Він значною мірою визначає вибір майбутньої діяльності, можливість всебічного розвитку особистості, її соціального ствердження. Стан здоров'я також впливає на загальну підготовленість людини, її духовний і фізичний розвиток, майбутні досягнення в сфері професійної діяльності. Здоровий спосіб життя – раціональний спосіб життя, невід'ємною рисою якого є активна діяльність, що спрямована на збереження і поліпшення здоров'я. Спосіб життя, який сприяє суспільному та індивідуальному здоров'ю, є основою профілактики, а його формування – важливим завданням соціальної політики держави в справі охорони й укріплення здоров'я народу.

Під профілактикою адиктивної поведінки розуміють «комплекс соціально-освітніх, медико-психологічних заходів, які спрямовані на подолання розповсюдження і вживання психоактивних речовин, а також запобігання розвитку та ліквідації негативних особистісних, соціальних і медичних наслідків зловживання наркотичними речовинами (бездоглядність, злочини, хвороби, які супроводжують наркоманію)». Згідно з наведеним визначенням існують три мети профілактичної роботи, відповідно до яких виділяють первинну, вторинну та третинну форми профілактики.

Первинна профілактика спрямована на запобігання вживання наркотичних речовин, що призводять до хворобливої залежності. У цьому випадку робота ведеться з тими, хто ще не має досвіду вживання наркотичних речовин взагалі або має епізодичні спроби. Вторинна профілактика передбачає подолання формування залежності шляхом роботи з тими, хто вживає наркотичні речовини, але не має ознак наркоманії як хвороби; тобто вторинна профілактика спрямована на тих, хто палить, п'є, вживає наркотичні та токсичні речовини, але не має сформованої фізичної залежності від них. Третинну

профілактику проводять серед хворих на наркоманію; вона має на меті запобігти рецидивам хвороби, включає заходи, які сприяють відновленню особистісного та соціального статусу залежного, поверненню його в сім'ю, до суспільної корисної діяльності. На всіх етапах профілактики пріоритетного значення набуває використання засобів та методів фізичної культури та спорту для формування життєздатності особистості, вмінь та навичок задоволення своїх базових потреб, а також активна позиція проти негативних соціальних явищ. Профілактична робота з підлітками та молоддю проводиться з метою відволікання їх від «шкідливих звичок», за рахунок цілеспрямованої організації відпочинку, заповнення «вакууму» вільного часу, формування оптимістичного погляду на життя, настанови на оздоровлення та здоровий спосіб життя. Дефіцит рухової активності, характерний для сучасного життя, викликає дискомфорт у зростаючому організмі підлітка, прагнення до пошуку «гострих» відчуттів, до виходу «за рамки дозволеного». Навіть з таких позицій стає очевидним, що залучити дітей до систематичних фізкультурно-спортивних занять, відкрити їм світ спорту – означає багато в чому допомогти уникнути небезпеки падіння до наркоманії. Спортивно-громадські та фізкультурно-оздоровчі заходи є одним із основних напрямків профілактики адиктивної поведінки в сфері фізичної культури та спорту. Але ці заходи можуть принести позитивний ефект лише за умов їхньої систематичності, періодичності та методичної забезпеченості. При цьому головним завданням будь-яких змагань повинно бути формування мотивації до самовдосконалення учасників змагань, шляхом порівняння своїх здібностей зі здібностями інших [22, с. 19].

Цікавими виявилися результати соціологічного дослідження, проведеного Українським інститутом соціологічних досліджень. У дослідженні брали участь 1700 студентів факультетів олімпійського і професійного спорту віком 17–22 років (17 р. – 2%, 18 р. – 20%, 19–18%, 20–38%, 21–15%, 22–7%). Серед респондентів 68 відсотків діючих 175 Світоглядні орієнтації студентів:

тенденції змін у трансформаційному суспільстві спортсменів. Вивчення детермінант виникнення адиктивної поведінки проводилось за двома напрямками:

- соціально-психологічні параметри – соціальна ситуація розвитку, набутий емоційний досвід, особливості спілкування з однолітками, ставлення до вживання наркотиків;

- індивідуально-психологічні параметри – рівень досягнень, самооцінка, контролю, особливості мотиваційної сфери.

У цілому, серед респондентів переважає позитивна соціальна ситуація їхнього розвитку. Так, 72% студентів вважають своє раннє дитинство щасливим, згадують багато приємних переживань, пов'язаних зі спілкуванням у своїй сім'ї, стосунками з друзями, цікавими мандрівками, відпочинком, а також заняттями в спортивних секціях. Негативний емоційний досвід 28% студентів здебільшого пов'язаний з розлученням батьків, конфліктами з вчителями, тренерами; поразками на змаганнях. Аналіз даних за параметром «спілкування» виявив: чіткі критерії вибору друзів, потреба в обмеженні кола спілкування спостерігається у 48% студентів. Показник високої значущості спілкування, поєднаний зі страхом втрати зв'язків зі своїми приятелями, спостерігається у 12% респондентів.

Отримані дані підтверджують дані Н.Ю. Максимової (2000), яка зазначає, що саме надмірна жага відчуття емоційного зв'язку будь з ким, є ґрунтом, що сприяє залученню підлітків та юнацтва до наркоживання. Під час проведеного дослідження встановлено, що серед респондентів палять 30%, вживають алкоголь 70% і були такі, хто хоч раз у житті, а спробували. Гендерні відмінності зазначених даних такі: серед юнаків палять 32%, вживають алкогольні напої у свята 67%, а систематично – 8%, вживали наркотики хоч раз у житті 29%. Серед дівчат – 27% палять, вживають алкогольні напої у свята 76%, систематично – 12%, наркотики вживали хоч раз у житті 23%. Слід зазна-

чити, що алкоголізм як форма асоціальної поведінки підлітки вважають шкідливою звичкою значно рідше. Характерно, що серед причин вживання алкоголю домінує створення святкового настрою та зняття емоційної напруги, особливо після змагань. Наголошуємо, що дослідження проводилось не в звичайних ВНЗ, а в університетах фізичної культури та спорту. Серед анкетованих респондентів, як зазначалось, 68% діючих спортсменів, для яких якість їхнього фізичного здоров'я є головним у рості спортивної кар'єри [66, с. 132].

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Молоді люди не усвідомлюють свою поведінку як залежну (незалежну) і тому перед ними не стоїть проблема вибору: залишати проблему такою, якою вона є, чи свідомо її корегувати;
2. Інтерактивна профілактика адиктивної поведінки повинна застосовуватися у всіх вищих навчальних закладах;
3. Структура ціннісних орієнтацій молоді не зазнала глибоких змін. Це зумовлено, передусім, доволі значною інертністю ціннісної сфери людини – вартості формуються повільно, під впливом багатьох факторів;
4. Необхідно не тільки озброїти юнацтво певними знаннями, але й навчити свідомо користуватися ними.

На сьогодні провідні вчені наголошують на цілісний погляд на здоров'я, яке інтегрує чотири його складові: фізичну, психічну, духовну, соціальну. Фізичне здоров'я – це стан фізичного, духовного й соціального благополуччя, найважливіша складова частина будь-якого успіху. Це важлива характеристика продуктивних сил, це суспільне надбання, що має матеріальну й духовну цінність. Одним із головних способів збереження здоров'я, фізичної активності, оптимального психофізичного стану студентської молоді є ведення здорового способу життя.

Стан здоров'я людини обумовлюється різноманітними соціальними, економічними, екологічними чинниками: якщо умовно прийняти вплив усіх чинників на здоров'я за 100%, то приблизно 20% залежить від спадковості, близько 20% – від екологічних умов, не більше 10% – від стану системи охорони здоров'я. Найбільш суттєва частка, яка за оцінками різних дослідників становить щонайменше 50%, залежить від способу життя людини.

Спосіб життя взагалі – це біосоціальна категорія, яка інтегрує уявлення про певний тип життєдіяльності людини та характеризується його трудовою діяльністю, побутом, формою задоволення матеріальних та духовних потреб, правилами індивідуальної та громадської поведінки.

При цьому спосіб життя людини включає три категорії:

- рівень життя – це, в першу чергу, економічна категорія, яка відображає міру задоволення матеріальних, духовних та культурних потреб людини;
- якість життя – міра комфорту при задоволенні людських потреб (передусім соціальна категорія);
- стиль життя характеризує особливості поведінки у житті людини, тобто певний стандарт, під який підстроюється психологія та психофізіологія особистості (соціально-психологічна категорія) [54, с. 9].

Що ж стосується взаємозв'язку між способом життя та здоров'ям, то він найбільш повно виражається в понятті здоровий спосіб життя. Здоровий спосіб життя – це активна діяльність людей, спрямована на збереження і поліпшення власного здоров'я, оздоровлення організму, боротьбу зі шкідливими звичками та факторами ризику для здоров'я, формування позитивної психологічної установки на збереження, зміцнення й примноження не тільки власного здоров'я, а й здоров'я оточуючих. Крім цього, слід враховувати фактори, які обумовлюють спосіб життя людини, а саме: ставлення до паління, алкоголю, наркотиків, дотримання режиму дня і харчування, загартування, фізичну активність, психологічний комфорт, рівень сексуальної культури тощо.

Таким чином, формування звичок здорового способу життя зробить неоціненний внесок у рішення проблеми здоров'я й фізичного потенціалу націй, без якого не тільки стане неможливим здійснення євроінтеграційних намірів України, а й нормальне функціонування її економіки й забезпечення всіх складових безпеки держави й т. ін. Адже не можна не усвідомлювати, що рішення всіх цих завдань значною мірою залежить від інтелектуального й фізичного потенціалу населення нашої країни, від його життєздатності, від співвідношення між кількістю здорових працездатних людей і кількістю тих, хто за віком або станом здоров'я має потребу в турботі про себе з боку держави.

В Україні склалася, без перебільшення, критична ситуація, пов'язана з тютюнопалінням. Так, за даними Всесвітньої організації здоров'я з поширеності тютюнопаління Україна посідає перше місце серед юнаків (41%), випереджаючи Росію (39,9%) і Білорусь (33,2%), і дев'яте – серед дівчат (22,2%) 15 років (GYTS -Global Youth Tobacco Survey, 2004). Від ожиріння (ІМТ \geq 30) в Україні страждають 5% 13-літніх хлопчиків і 3% дівчаток, у той же час поширеність цієї недуги серед дорослих становить 7% серед чоловіків та 19% – серед жінок. Стосовно дорослих про надлишкову масу тіла говориться, коли індекс маси тіла (ІМТ) 25 кг/м², про ожиріння – коли ІМТ=30 кг/м²; а про стан, що передує ожирінню, коли ІМТ дорівнює 25,0-29,9 кг/м². Дуже складною є ситуація з уживанням алкоголю і наркотиків: на офіційному обліку перебувають понад 700 тис. хворих на алкоголізм і більше 50 тис. – на наркоманію. Спостерігається тенденція до постійного зростання їх кількості значною мірою за рахунок жінок і підлітків [140, с. 22].

Підлітки (за визначенням Всесвітньої організації здоров'я віковий період від 10 до 19 років) вимагають особливої уваги. Багато звичок здорового способу життя, включаючи самоповагу й стійкість до зовнішніх впливів, формуються в цей час. Крім того, нездоров'я, набуте замолоду, може вплинути на стан здоров'я в зрілому віці. Студентські роки є заключним етапом

цілеспрямованого педагогічного процесу, тому саме в цьому віці особливо важливо виховати потребу в руховій активності й інших компонентах здорового способу життя, що асоціюються з нею.

Згідно з Національною доктриною розвитку фізичної культури і спорту, формування у населення сталих традицій та мотивацій щодо фізичного виховання і масового спорту як важливого чинника забезпечення здорового способу життя є одним із головних завдань державної політики у цій сфері. У зв'язку з цим перед суспільством і службою охорони здоров'я постає завдання – перетворити спосіб життя населення країни на здоровий, який би не руйнував, а зміцнював здоров'я населення. На думку експертів, потребує корінної зміни система освіти і виховання, яка сьогодні не забезпечує мотивацію до здорового способу життя.

Не секрет, що фізичне виховання у освітніх закладах (і, особливо, у вищих навчальних закладах України) вимагає суттєвого перегляду. Скрізь, на місцях (у вищих навчальних закладах нефізкультурного профілю) йде суттєве скорочення кількості академічних годин, які відводяться для занять із фізичного виховання. Недостатній обсяг обов'язкових навчальних занять (4 години на тиждень, а у деяких ВНЗ України – 2 години на тиждень) не може забезпечити зміцнення здоров'я і підвищення рівня фізичного стану студентів. Умови й організація навчального процесу з фізичного виховання у ВНЗ не сприяють поліпшенню здоров'я студентів і не підвищують розумову працездатність. Заняття фізичною культурою у ВНЗ не викликають зацікавленість у студентів, а найчастіше негативні емоції – пригніченість, поганий настрій, дискомфорт. Виділимо такі причини незадовільного ставлення студентів до занять фізичним вихованням: незручний розклад (27%), нецікаве проведення занять (20%), погані умови для розвитку індивідуальних здібностей (10%), недостатнє навантаження на заняттях (7%), погана організація занять (6%), неуважне становлення викладача (4%) [55, с. 41].

Переважну більшість цих недоліків можна усунути, використовуючи клубну форму організації занять, необхідність поширення якої відображена у Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту. Основною рисою клубної форми організації занять з фізичного виховання є особистий вибір способу проведення вільного часу. Але, на жаль, на сьогодні ще не розроблена така модель клубної форми організації занять, яка б забезпечувала формування у студентів стійкої мотивації щодо фізичного виховання і масового спорту. Це обумовлено тим, що більшість дослідників розглядають спортивний клуб вищого навчального закладу як сукупність секцій і команд з видів спорту, приділяючи недостатньо уваги тим видам рухової активності, що не пов'язані з виступом на змаганнях (атлетична гімнастика, фітнес-аеробіка, шейпінг, йога, пілатес та інші). Але між фізкультурною і спортивною активністю не спостерігається однозначної залежності. В основі спортивної діяльності лежить спонукання ззовні (змагання з іншими, престижні моменти тощо).

Фізкультурна активність у тимчасовому аспекті зберігається в звичній для кожної людини формі, а близько 70% колишніх спортсменів не приступили до занять фізичними вправами в будь-якій формі після припинення спортивної діяльності. Фізкультурно-спортивна активність обумовлена, головним чином, внаслідок зовнішнього спонукання тими чи іншими обставинами (обов'язкові академічні заняття в навчальному закладі для одержання заліку чи оцінки з предмета і т. ін.), як правило, малопродуктивна і носить тимчасовий характер саме через несформованість особистих культурних потреб [213, с. 196].

Ми бачимо доцільність і практичну необхідність перетворення кафедр фізичного виховання та спорту у кафедри фізкультурної освіти (та здоров'я), а також введення в навчальну програму з фізичного виховання розділів валеологічної спрямованості. Крім того, не завжди є умови для продовження занять обраними видами рухової активності у зрілому віці. Тому ми вважаємо за доцільне створити таку модель організації рухової активності студентської

молоді, яка б, враховуючи потреби та інтереси студентів, дозволяла продовжувати організовані заняття обраними видами рухової активності і після закінчення вищого навчального закладу.

Враховуючи зниження рівня життя, погіршення екологічних умов, скорочення медичних та соціальних державних програм, проблеми фізичного здоров'я сучасної молоді висувуються на перший план. Сьогодні успішне оволодіння вищою освітою можливе лише за умови достатньо високого рівня здоров'я, тому врахування особливостей способу життя, зокрема фізичної активності і позитивне ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності є важливим елементом організації фізичного виховання студентської молоді. Фізичне виховання у вищій школі відіграє особливу роль для певного контингенту, перш за все, для осіб з наявністю хронічної патології, з низьким рівнем фізичної підготовленості, і, особливо, для студентів, які не вважають фізичне виховання важливою дисципліною. На жаль, останнім часом спостерігається стійке погіршення стану здоров'я населення і молоді зокрема.

Встановлено, що у вищих навчальних закладах освіти кількість підготовчих та спеціальних медичних груп зростає від 5,36% на першому курсі до 14,46% на четвертому. Відповідно спостерігається зменшення кількості студентів основної групи від 84,0% до 70,2%. Зниження рівня здоров'я і фізичної працездатності у студентській молоді є наслідком значного психоемоційного навантаження, порушень гігієнічно обґрунтованого режиму дня і харчування. Сформувані відношення до здоров'я як до найважливішої цінності, дати необхідні для життя кожного індивідуума валеологічні знання, навчити дотримуватися здорового способу життя – основне завдання сучасної фізкультурної освіти [189, с. 37].

Прагматичний вектор соціальної поведінки у студентському середовищі відносно вибору шляхів досягнення життєвого успіху повинен також розглядатися фахівцями як мотиваційний стимул до формування здорового

способу життя та культури дозвілля, як інструмент творення бажаного *flesh-image*, що є складовою ймовірності успішної майбутньої фахової кар'єри, важливим компонентом здорового способу та стилю життя студентської молоді. Тому формування широкого культурницького світогляду, дбайливого ставлення до власного здоров'я як вагомих складових способу життя є визначальним у досягненні кар'єрного та життєвого успіху студентської молоді.

Перебудова свідомості студентів, використання нових досягнень та методик дозволяють докорінно змінити спосіб життя сучасної молоді. Отже, реформування вищої школи в контексті реалізації оздоровчої функції, яке передбачає суттєві зміни організації навчально-виховного процесу, ствердження особистісно орієнтованого розвитку особистості зумовлює широке гуманістичне розуміння якості освіти. У співвідношенні мети фізичного виховання та досягнутих результатів якість освіти виступає як інтегрований підсумок всієї організації навчально-виховного процесу.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти в Україні та Міжгалузевою комплексною програмою «Здоров'я нації на 2002–2011 рр.» значна увага приділяється орієнтації молоді на здоровий спосіб життя, систематичні заняття фізичними вправами та культуру дозвілля. Фізичному вихованню у сучасній педагогічній науці приділяється значна увага, як одному з пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти в Україні. Тому проблема вдосконалення системи набуває особливої актуальності в нових соціально-економічних умовах. На її розв'язанні наголошують державні національні програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Фізичне виховання – здоров'я нації», Закони України «Про освіту», «Про фізичну культуру та спорт», «Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності» тощо.

Освітній процес у вищій школі передбачає не тільки навчання і виховання, але й оздоровлення студента. Саме здоров'я значною мірою буде

визначати стан населення України в XXI столітті. Вже ніхто не заперечує той факт, що сьогодні обсяг освіти перевищує всі допустимі норми сприйняття та характеризується неможливістю повноцінного засвоєння студентом обсягу знань, який весь час зростає.

Великі обсяги інформації, які молодій людині необхідно запам'ятати, негативно впливають на її творчі здібності та здоров'я. Неправильний спосіб життя створює підґрунтя для прояву генетично закладених ендогенних факторів ризику захворювань внутрішніх органів. Саме тому усунення або зменшення впливу екзогенних факторів, які сприяють їхньому розвитку (гіподинамія, нераціональне харчування, паління, зловживання алкоголем, психосоціальні стреси), є одним із провідних напрямків виховної роботи зі студентами. У цьому контексті формування здорового способу життя та культури дозвілля студентської молоді повинно стати однією з важливих сфер діяльності вищих закладів освіти [168, с. 89].

Новий образ сучасної освіти повинен визначати і нове культурологічне, гуманітарне мислення як студентів, так і викладачів вищих навчальних закладів. Звісно, що студентське життя – це унікальний етап становлення людини, пов'язаний із періодом розквіту її фізичних та духовних можливостей, адже в цьому віці відбувається інтенсивна соціалізація особистості та розуміння важливості власного інтелектуального та фізичного розвитку як передумови успішної фахової підготовки до майбутньої творчої діяльності. Ми впевнені: щоб знайти себе у нових умовах, молоді необхідно оволодіти не тільки інтелектуальними знаннями, які є результатом самостійного і критичного осмислення фактів та інформації, а також їй необхідні навички, які повинні допомагати вирішувати проблеми у світі та у суспільстві.

До них належать і, так звані, «soft-skills», тобто гнучкість, здатність працювати в команді, самостійність, уміння розв'язувати проблеми, витривалість, мобільність, швидкість реакцій, культурна та інтелектуальна

компетентність. Сприяти формуванню таких здібностей саме і покликана дисципліна «Фізичне виховання», яку більшість студентів провідних університетів світу включає до своїх індивідуальних планів.

Проведені викладачами кафедри фізичного виховання Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського педагогічні спостереження, анкетування та опитування студентів першого курсу дозволили вивчити широкий спектр характеристик, пов'язаних із різними аспектами способу життя молоді. Привертає увагу той факт, що більшість студентів університету мали високу оцінку з фізичної культури у школі, проте рівень їхньої підготовленості не відповідав вимогам державних тестів та нормативів. У більшості випадків студенти не усвідомлюють свій стан здоров'я, майже 50% не знають власного функціонального стану після дозованих фізичних навантажень. На підставі проведеного опитування, ми можемо стверджувати, що використання вільного від академічних занять часу витрачалось і витрачається більшістю студентів на роботу з комп'ютером, на виконання домашніх завдань та вивчення фахової літератури. Більшість студентів не можуть, відповісти на питання щодо власного фізичного розвитку, стану здоров'я та розуміння його покращання засобами фізичної культури і спорту [213, с. 195].

Усі освічені люди визнають негативну роль різного роду перевантажень. У педагогіці, як і у медицині, принцип «не нашкодити», на жаль, не став першорядною управлінською вимогою. Розробляючи і пропагуючи новітні технології та методики, нові підручники та обладнання нам, перш за все, слід вести мову про їхню відповідність психозберігаючим ознакам та здійснювати їх комплексну експертизу. Виділяючи у центр емоційне, фізичне, соціальне благополуччя студентської молоді, нам необхідно проектувати і прогнозувати освітні результати в інтересах студентів, попереджуючи негативні наслідки, які виникають у процесі інтелектуальної та емоційної перевтоми та перевантаження. Тому саме у вищій школі, ми в цьому впевнені, необхідно

залучати студентів не тільки до регламентованих розкладом занять фізичними вправами, але і формувати у них здоровий спосіб життя та культуру дозвілля.

Загальна культура, рівень розвитку молодої людини розкриваються в умінні вести здоровий спосіб життя та використовувати свій вільний час з користю. Не можна не погодитися з тим, що проблема вільного часу – це одна з найважливіших проблем не тільки навчання, але й інтелектуального виховання, всебічного розвитку.

Традиційним об'єктом вивчення у галузі фізичної культури і спорту є постійне зростання ролі вільного часу в житті суспільства та окремої людини. Саме тому однією з основних соціальних функцій фізичної культури і спорту є практичне створення «індустрії дозвілля та розваг», в якій емоційно яскрава наповненість та інтелектуальний зміст повинні стати характерними рисами.

Стає очевидним те, що традиційні підходи не завжди можливі в реалізації принципів особистісно орієнтованого виховання. Тому включення кожного студента до активного, пізнавального та пошукового процесу викладачами створює адекватне навчально-виховне середовище, яке забезпечує можливість вільного доступу до різних джерел інформації, спілкування з іншими студентами, спільна праця, тренування, відпочинок та дозвілля. У формуванні відповідного середовища, яке впливає на формування культури здоров'я студентів, значну роль відіграють психолого-педагогічні умови фізкультурно-оздоровчої діяльності і вплив молодіжного мікросередовища, в результаті взаємодії яких студент приймає ідеологію фізкультурно-оздоровчої діяльності, позитивно сприймає культуру здоров'я, зміцнює відношення до самозбереження здоров'я.

Актуальною у використанні та вирішенні проблем формування здорового способу життя і культури дозвілля для викладачів кафедри є проектна технологія, що активно впроваджується до навчально-виховного процесу і сприяє становленню особистості студента, доповнює соціальні відносини між

ними та значно урізноманітнює виховний процес. Робота над проектом – це практика особистісно орієнтованого навчання, коли в процесі конкретної праці, на основі вільного вибору студента, з урахуванням його інтересів отримується конкретний результат.

Слід зауважити, що тематика позааудиторних проектів повинна бути різноманітною, виходячи з проблем і потреб конкретного контингенту студентів. Наприклад, тема – «Паління – це шкідливо чи модно?». Мета такого проекту – виявлення ступеня шкідливого впливу тютюну на організм людини, проведення профілактичних заходів щодо формування здорового способу життя. Або тема «Красива людина – яка вона?», або «В здоровому тілі – здоровий дух!», проекти «Похід вихідного дня» та туристичні поїздки до Карпат, проект «Літературний Крим» з багатоденними туристичними походами, екскурсіями на виставки, до музеїв та багато інших цікавих для молоді заходів. Спортивно-масові та фізкультурно-оздоровчі проекти об'єднують студентів. Часто під час таких проектів можна бачити, як викладачі разом зі студентами обговорюють майбутні спортивно-масові, фізкультурно-оздоровчі заходи та змагання, плани на майбутнє, враження про спортивні ігри тощо. При цьому орієнтування студентів завжди здійснювалося викладачами у напрямку ведення здорового способу життя, велось роз'яснення важливості високого рівня здоров'я задля ефективної професійної та громадської діяльності. Все це є дієвим підґрунтям у формуванні культури дозвілля та здоров'язберігаючої поведінки сучасної студентської молоді. Звичайно, це формує культуру дозвілля, після таких заходів фізична культура та загальнодоступний спорт стають для студентів нашого університету обов'язковими, а головне – цікавими атрибутами відпочинку на засадах здорового способу життя. Тому ми можемо зробити такий висновок – чим багатогранніші зв'язки молоді з навколишнім світом, чим активніша та багатогранніша її участь у суспільному житті, тим змістовніший її духовний світ, тим вище її культурний рівень [114, с. 89].

На нашу думку, суттєва перевага позааудиторної роботи полягає у самостійному виборі, добровільності відповідно до обраного заняття нахилам та побажанням студентів. Вона відрізняється від навчальної більш вільними формами, відсутністю жорсткої регламентації у часі, невимушеністю оточення, можливістю широкого застосування новітніх технологій. Необхідно зазначити, що колективна налаштованість та стосунки є суттєвим фактором впливу на індивідуальні інтереси молоді, а взаємна причетність у колективній діяльності супроводжується вихованням відповідальності.

Урізноманітнити проведення позааудиторного часу дозволяє значною мірою організація позанавчальних проектів, які відрізняються від навчальних, насамперед, такими якостями: кількістю учасників проекту, бо саме позааудиторні проекти допомагають охопити не тільки групу, курс, але й весь студентський колектив; тематикою проектів, яка спрямована на урізноманітнення дозвілля та задоволення інтересів студентів у тих сферах науки, мистецтва, фізичної культури і спорту, що не входять до навчальної програми; зростання дружніх, творчих стосунків між студентами різних факультетів та інститутів, які беруть участь у виконанні проектів; можливістю включатись, під час ходу виконання, до контактів з позаунавчальними установами, підприємствами, організаціями, що значно розширює ефективність їх взаємодії, встановлення нових ділових контактів тощо; можливість використання проектів різного типу, спортивних, ігрових, туристичних, рольово-ігрових, музичних тощо. Студенти під час виконання позанавчальних проектів набувають досвіду вирішення реальних проблем у майбутньому самостійному житті. Спортивно-масові та фізкультурно-оздоровчі проекти мають розглядатись як невід'ємний компонент професійної підготовки студента класичного університету, при цьому культурні стандарти відіграють у розвитку особистості студента не меншу роль, ніж закони біологічного виживання.

Проте організатору позанавчальних проектів, на наше тверде переконання, необхідно пам'ятати про основні принципи проектної фізкультурної діяльності: добровільність вибору виду спорту та фізкультурної діяльності кожним студентом; врахування інтересів та психологічних особливостей певної вікової групи студентів; рівень фізичної підготовки та здоров'я студентів, посильність проекту, доведення його до логічного кінця; формування основ загальної та фізичної культури, навчання, якісне виготовлення та естетичне оформлення об'єктів, спортивних майданчиків, залів; корисна значущість виконаних проектів, використання отриманих знань на практиці; дотримання правил безпеки під час реалізації спортивних проектів тощо.

Робота над проектами потребує від викладачів кафедри фізичного виховання не стільки викладання, скільки створення умов для прояву у студентів інтересу до такої діяльності, до самоосвіти та використання отриманих знань на практиці. До цього викладач-керівник проекту повинен мати високий рівень культури і певні творчі здібності. Йому потрібно стати генератором ідей, ініціатором усіх спортивно-масових, фізкультурно-оздоровчих заходів та вміти ефективно формувати у студентів культуру дозвілля засобами проектів у позааудиторний час.

Стає очевидним, що для більшості студентів зміни способу життя конче необхідні. Однак існує значний розрив між рекомендаціями з модифікації стилю життя і фактичним здійсненням їх на практиці. Ми вважаємо, що основні кроки з модифікації стилю життя для збільшення ефективності виконання рекомендацій можуть містити такі компоненти: досягнення розуміння студентом зв'язку між способом життя і станом здоров'я; допомогу викладачів у зміні поведінкових навичок студентської молоді; формування зацікавленості студентів у певній модифікації; розумінні студентами ідентифікації і визначенні факторів ризику; розробку спільно з викладачами плану модифікації стилю

життя; контроль і самоконтроль студентів за ефективністю у зміні стилю життя [239, с. 97].

Викладачам слід вести велику просвітницьку роботу і пояснювати студентам, що оздоровчі ефекти занять фізичними вправами проявляються не в одній загальностимулюючій дії, а в різних специфічних змінах функцій організму, які зміцнюють здоров'я та підвищують життєздатність людини, заняття формують велику кількість різних станів організму, а зміни суб'єктивно-емоційних станів разом із життєздатністю формують здоров'я – адже здоров'я являє собою життєздатність в її суб'єктивному сприйманні. Загальна думка викладачів має полягати у визнанні необхідності перебудови занять з фізичного виховання з тенденцією більш активного залучення молоді до самостійних занять фізичними вправами у позанавчальний час, у формуванні здорового способу життя та культури дозвілля, не виключаючи обов'язкових практичних 4 годин на тиждень. Тому стратегічної важливості набуває створення умов, які б надавали студентам можливості брати участь у руховій активності не менше 8–10 годин на тиждень. При менших енергозатратах фізична діяльність практично не впливає позитивно на стан здоров'я з точки зору зниження розвитку захворювань та збільшення тривалості життя.

Одним із таких шляхів, здатних до певної міри забезпечити вирішення проблеми здоров'я студентської молоді, на нашу думку, є формування в неї позитивної установки на активну підтримку власного здоров'я протягом життя. Основою концепції формування здорового способу життя та культури дозвілля є формування ціннісних орієнтирів студентів на здоров'я-збереження та культуру дозвілля [22, с. 20].

Аналізуючи та узагальнюючи вищезазначене, можна констатувати:

– формування здорового способу життя та культури дозвілля є необхідною умовою всебічного розвитку, самовдосконалення та самореалізації сучасного студента;

– пошук нових форм та методів організації виховного процесу студентського колективу повинен відбуватись із залученням заступників деканів з виховної роботи, кураторів, викладачів фізичного виховання, студентського активу;

– для включення кожного студента до активного пізнавального процесу повинно бути створене адекватне навчально-виховне середовище.

У ході дослідження, ми дійшли висновку, що студентський вік є особливим періодом, який досить суттєво відображається на стилі життя, оскільки практично виключає турботу молоді про своє здоров'я. На нашу думку, така ситуація спостерігається тому, що, по-перше, у цьому віці у людини існує оптимізм відносно особистісного здоров'я, який набагато перевищує прагнення до його збереження, бо власні фізичні та психічні ресурси у цей період уявляються невичерпними; по-друге, орієнтація на здоровий спосіб життя, певні обмеження та власне турбота про здоров'я традиційно приписується більш старшому поколінню та не оцінюються молоддю як необхідні та актуальні. Крім того, перебування у періоді активного входження у нове соціальне середовище супроводжується діями, спрямованими на отримання визнання та високого статусу у групі, коли використовуються різні, не завжди адекватні, засоби та форми поведінки. Спроби затвердити себе у студентському середовищі часто пов'язані з ризикованими та навіть екстремальними діями, бажанням будь-якою ціною досягти визнання, що досить часто негативно впливає на функціонування організму та особистості в цілому. Таким чином, орієнтація на переживання сьогоденного, висока мотивація на досягнення у теперішньому «виштовхують» зі свідомості студента необхідність турботи про своє здоров'я, можливі страхи та перестроги, пов'язані із наслідками тривалої дії стресогенних факторів різної генези.

2.4 Актуальність створення сім'ї та виховання дитини

Поставлено завдання – розкрити актуальність пріоритету створення сім'ї та виховання дитини. У структурі змін світоглядних орієнтацій студентської молоді важливе місце займають орієнтації на створення сім'ї, народження дитини, забезпечення її комфортного існування. До цього спонукають ряд чинників, які визріли і зміцніли в період останнього двадцятиріччя і мають багатовимірний характер, поєднуючи в собі світоглядно-феноменологічні, соціально-економічні, соціологічні, особистісно-психологічні, педагогічно-виховні, культурно-побутові та інші риси, що особливо актуалізує їхнє соціально-філософське дослідження. Зупинимось на аналізі більш детально.

Створення сім'ї є не лише одним із ключових традиційних моментів у житті кожної людини, але й складним соціокультурним, світоглядно-ціннісним феноменом, що має як феноменологічно-особистісний, так і соціально-організаційний вимір. Родина є одним із головних соціальних інститутів, пріоритетним напрямком розвитку будь-якого суспільства і, в той же час, глибоко особистісним, світоглядно-орієнтованим і життєтворчим феноменом. «Основні соціальні інститути (держава, освіта, родина) мають створювати належні умови для того, аби індивід мав змогу оволодівати системою відповідних соціальних ролей, соціальних норм, формувати власну нормативно-ціннісну систему і успішно реалізувати її безпосередньо у своїй діяльності. Але в умовах сучасних українських реалій свої функції не виконує жоден із цих інститутів. Молода людина соціалізується переважно через розірвану схему «суспільство – соціальні норми – особистість». Життєвий світ сучасної української молоді виявився розколеним, втратив цілісність, став нестабільним [62, с. 255]». В аспекті такої інформаційно-цивілізаційної розпорошеності світогляду молодого українця одним з інтегруючих, цілісно-формуючих факторів стає аксіологічна актуалізація сімейних стосунків, створення сім'ї як такої, навіть паралельно із

навчанням у вищому навчальному закладі, адже студенти, будучи найсвідомішим прошарком молоді, особливо прагнуть до вибудовування цілісної життєвої стратегії. Основними суб'єктами розвитку психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї є: адміністрація ВНЗ, викладачі, куратори навчальних груп, психологи та самі студенти. Серед основних причин, що впливають на світоглядно-ціннісну орієнтацію студентів на створення сім'ї: особистісна зрілість, сприятливі можливості для вибору шлюбного партнера, отримання самостійності, бажання відповідати нормам соціального оточення та стан матеріального благополуччя, кохання та бажання досягти певної мети, приклад друзів, здатність матеріально забезпечити сім'ю, наявність житла. Сучасний світ сприяє урізноманітненню, диверсифікації форм міжособистісних, у тому числі і внутрішньосімейних відносин. Особливо це стосується молодих сімей, адже саме молодь є найбільш творчим елементом в соціокультурному плані. І все ж таки залишаються певні традиційні основи розуміння поняття «сім'я». «Сучасну сім'ю можна визначити як інституалізовану спільність, історично-конкретну систему взаємин між подружжям, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, які живуть разом і пов'язані шлюбними або спорідненими стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, внаслідок чого здійснюється відтворення населення та забезпечується спадкоємність сімейних поколінь, а також соціалізація дітей і підтримка існування членів сім'ї [254, с. 193]». Отже, незважаючи на впливові модернізаційні тенденції, які стосуються всіх основних соціальних інститутів, феномен сім'ї залишається фундаментом соціальної та особистісно-психологічної стабільності, що особливо актуалізує дослідження ставлення молоді до цієї проблеми, зокрема і в нашому вітчизняному соціумі.

Сьогодні молодь, зокрема студентська, активно реагує на зміну ціннісних орієнтацій шлюбних відносин, які переміщуються зі сфери соціальної фундаменталізації у сферу особистісно-емоціональних взаємовідносин. «Самі

сімейні цінності зазнають змін. Якщо традиційний шлюб був досить твердим соціальним інститутом, то більшість сучасних союзів тяжіють до того, щоб бути самоцінними відносинами, заснованими на взаємній любові й психологічній інтимності, незалежно від способу їхнього соціального оформлення. Такі стосунки менш стійкі, ніж нерозривний церковний шлюб, або шлюб з розрахунку, заснований на спільності майнових інтересів. Це, в свою чергу, стає підґрунтям збільшення кількості розлучень, наявність чого й констатується багатьма дослідниками [153, с. 3]». Але, на нашу думку, незважаючи на зниження міцності сучасних шлюбів, вони набувають багатшого особистісного забарвлення, навчають людину шукати нелегкі вирішення емоційно-вольового характеру. Важливим у цьому плані є дослідження причин актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді, адже саме вона є авангардним прошарком, чиї поведінкові й життєві стратегії в майбутньому будуть визначати обличчя нашого суспільства.

З одного боку, загальними світоглядними тенденціями в сучасному молодіжному середовищі є переконання у тому, що питання шлюбу можна відкласти на той період, коли будуть вирішені основні проблеми освітнього і кар'єрного характеру. З іншого – саме в молодому віці людина якнайбільше хоче самоствердитися як цілісна особистість, яка передбачає також міжстатеві відносини та їх соціалізацію. «Зважаючи на те, що, у переважній більшості, навчання студентів у вищому навчальному закладі триває п'ять років (з 17–18 до 22–23 років), у цей період у них виникає закономірна потреба у створенні сім'ї. Студентський вік є одним з етапів особистісного становлення, в ході якого продовжується вирішення екзистенціальних проблем, здійснюється побудова планів професійного зростання, реалізуються домагання особи. Перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією – з іншого, виділяють цей вік як центральний період становлення характеру та інтелекту.

Особливістю цього віку є цілісність поведінки, внутрішня єдність, узгодження з соціальними нормативами та прагненнями. Серед таких прагнень студентів є бажання створити сім'ю [197, с. 90]». Тому одним із пріоритетів молодшої людини, яка навчається у вищому навчальному закладі, природно, є прагнення до самовиявлення такого важливого елемента соціального функціонування, як подружжя. Таке прагнення, на нашу думку, є одним із головних мотиваційних аспектів створення сімей студентами.

Часто це прагнення підміняється іншими міжособистісними комунікативними феноменами, якими є, наприклад, широко розповсюджені сьогодні дошлюбні зв'язки. «В останні десятиліття чітко спостерігаються негативні тенденції в шлюбно-сімейних відносинах серед молоді. ...За останні десятиліття серед студентів відмічається зростаюче схвальне ставлення до дошлюбних зв'язків, що безпосередньо відбивається на подальших якісних і кількісних показниках майбутніх поколінь [83, с. 79]». У цьому аспекті важливою є просвітницько-консультативна допомога молоді, яка б висвітлювала різноманітні аспекти даного явища – соціальні, демографічні, соціокультурні, ціннісні, медичні тощо. Саме в університетському середовищі така допомога може бути організована в найефективнішій формі, адже студентство за своїм визначенням прагне активно пізнавати сучасний багатоманітний світ. Така просвітницька діяльність має стати ще одним чинником актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді.

Очевидно, мета підготовки до шлюбу повинна полягати у формуванні в людини потреби в сім'ї, що проявлялася б як бажання мати повноцінну сім'ю, жити в ній і відповідати за неї. Адже потреба молодшої людини мати власну сім'ю – це «потреба в традиційній, суспільно значимій формі реалізації і організації особистого життя, яка відповідає соціальній сутності людини та її об'єктивному призначенню. Це потреба поєднати своє особисте життя з життям особи протилежної статі через інтимне особистісне ставлення до неї, поєднати з

метою досягнення традиційних «вічних» цінностей людського існування (кохання, діти, сімейний затишок і щастя, спільна праця, підтримка здоров'я, спілкування з близькими і рідними людьми). Здійснення загальних цілей має означати для молодого людини досягнення життєвого успіху, одним із складників якого є сім'я [105, с. 14]». Адже справжній життєвий успіх ґрунтується на поєднанні особистого і суспільного інтересів у життєдіяльності людини. Він приходить до того, хто прагне максимально проявити себе – і на ниві праці, суспільної діяльності (реалізувати ділові якості), і на ниві сім'ї, особистого життя. Донесення до молодого людини такої моделі успішності, що найефективніше може відбуватися на основі громадсько-просвітницьких організацій, консультативної діяльності, може сприяти вирішенню таких важливих для сьогоденного суспільства проблем, як антропокультурна і моральна криза, демографічний спад тощо. У межах нашого дослідження важливим є виявлення світоглядно-ціннісної готовності студентської молоді до утворення сім'ї та народження і виховання дитини. Проблема ця є актуальною ще й у зв'язку з тим, що в останні роки на тлі негативного ставлення молоді до шлюбу на початку третього десятиліття життя, з'являються все більш чітко виражені прагнення до особистісної самореалізації через побудову успішного шлюбного життя. Особливо свідомо до цієї проблеми підходить студентська молодь. «Характерним є те, що більшість сімейних студентів вважають для себе життєво важливим бути гарними чоловіком чи дружиною, сім'янинами, вихователями дітей; не тільки нині, але й в майбутньому вони орієнтовані на ці цілі [131, с. 79]». Така актуалізація самовираження через рольову сімейну активність може свідчити про те, що в суспільстві на тлі перевантаження інформаційно-споживацькими стереотипами і принципами життя з'являються тенденції до зростання покоління більш гуманного, відповідального, свідомого своєї ролі щодо майбуття громади, суспільства, нації. Поняття світоглядно-ціннісної та психологічної готовності молодого особи до створення сім'ї відображають

активно дійовий стан людини, її установку на створення сім'ї, а також знання основ сімейно-шлюбного життя. Компонентами такої готовності є: *мотиваційний* (сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням створення сім'ї), *когнітивний* (сукупність знань необхідних студенту, для створення сім'ї), *операційний* (сукупність умінь та навичок здійснювати міжособистісну взаємодію з представниками протилежної статті) *та особистісний* (система особистісних характеристик студента, які впливають на психологічну готовність створювати сім'ю). Визначають чинники суб'єктивного та об'єктивного характеру, що впливають на рівень розвитку готовності студентської молоді до створення сім'ї. До суб'єктивних відносяться: вік студента, темперамент та характер, мотивація, рівень освіченості, шлюбно-сімейні домагання; до об'єктивних: вплив суспільної думки, сприятливі можливості для вибору шлюбного партнера, приклад друзів, бажання батьків позбавити сина (доньку) можливості вести розгульний спосіб життя, матеріальне благополуччя. Важливим у цьому плані є дослідження багатовимірних мотиваційних установок, що актуалізують проблему створення сім'ї для студентської молоді. Соціологічні дослідження мотиваційних установок щодо створення сім'ї, які домінують серед українських студентів, засвідчили, що головним мотивом вступу до шлюбу є духовно-емоційна єдність. Це мрія бути коханою(-им), «прагнення мати опору в житті», «пошук духовно близької душі». Наступну групу мотивів за значимістю можна умовно об'єднати як такі, що відображають виховну діяльність сім'ї та самоствердження, самовираження особистості. Сюди можна віднести твердження: «бажання виховувати дітей у шлюбі», «звільнення з-під опіки батьків, бажання набути самостійності», «бажання мати власну домівку» тощо. І остання група мотивів: фінансові або матеріальні. Це такі твердження, як «бажання поліпшити свої житлові умови», «прагнення поліпшити матеріальне благополуччя» [257, с. 40]. Саме така структура мотиваційних установок щодо

створення сім'ї робить родини, які з'явилися (виникли) у студентські роки, за статистикою найміцнішими, адже ґрунтуються вони не на корисливих, а в абсолютній більшості романтично-емоційних, духовно-особистісних мотиваціях.

Такі мотиваційні установки свідчать про те, що молодь намагається відшукати в традиційних цінностях фундаментальні світоглядні основи, яких її позбавляє сучасний інформаційний постмодерністський світ. Світоглядне прагнення до утворення родинного осередку є прагненням до вироблення особистісного смислоцінного ядра в безсистемній і хаотичній суспільній реальності. У зв'язку з цим, серед студентської молоді все меншу вагу відіграють соціальні мотивації (необхідність, корисливість, престижність тощо) при створенні власної сім'ї, а основними «мотивами створення шлюбу у студентської молоді є любов і близькі до неї духовні, етичні і естетичні цінності і сподівання – вірність, турбота, потреба в шлюбі, материнстві, батьківстві, фізична привабливість. Основні цінності шлюбу і сім'ї для студентів обумовлюються взаєминами між чоловіком і дружиною. При цьому найбільш ціннісною якістю шлюбу як для юнаків, так і для дівчат є взаєморозуміння [210, с. 11]». Такі світоглядно-ціннісні основи, закладені в основу сімейних відносин, можуть, на думку як дослідників, так і самих молодих людей, сприяти вирішенню або пом'якшенню негативних впливів, які чиняться на сучасну людину, особливо молоду, з боку агресивного соціально-інформаційного, професійного, споживацько-цивілізаційного середовища.

Таке світоглядно-ціннісне ставлення до проблеми створення сім'ї студентською молоддю стає основою для формування сприятливого психологічного клімату в родинному середовищі, що позитивно відбивається на особистісній самореалізації, зокрема в навчальній та професійній діяльності. Ознаками сприятливого психологічного клімату сім'ї дослідники вважають: «високий рівень колективістської єдності, згуртованість; подружню сумісність;

можливість усебічного розвитку особистості кожного члена; високу доброзичливу вимогливість членів сім'ї один до одного; почуття захищеності та емоційної задоволеності; гордість за належність до своєї сім'ї; бажання і вміння розуміти інших членів сім'ї; можливість вільно висловлювати власну думку з будь-якого питання; прагнення проводити вільний час у домашньому колі, виконувати сімейні обов'язки; відкритість сім'ї; взаємотерпимість і коректність у випадках неспівпадіння думок; прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем тощо [42, с. 143]». Детально проаналізувавши наведений перелік, можна зауважити про те, що саме свідомість і стиль мислення студентської молоді, з відкритістю її аксіологічного світу, здатністю і прагненням пізнавати нові форми соціальної і міжособистісної взаємодії, використовувати новітні гуманістичні методики виховання дитини, якнайбільше сприяють створенню сприятливого психологічному клімату в студентській сім'ї, незважаючи на всі проблеми, що привносяться в неї ззовні, зі складної і конфліктної соціальної дійсності.

Погіршення соціальної адаптації студентських сімей ускладнюється в нашій країні ще й тим, що держава не надає відповідної уваги, ні на законодавчому, ні на організаційно-адміністративному рівні, тим проблемам, які виникають перед молодим подружжям. Недостатньою, зокрема, є законодавча підтримка соціального сприяння розвитку студентської сім'ї. Останні законодавчі документи (Указ Президента України «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» від 4 серпня 2000 р. № 958/2000 та Розпорядження Міністерства освіти і науки України «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї» від 14 березня 2001 року № 92-р (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №1757 від 25.12.2004)), як бачимо, датуються початком минулого десятиліття та носять узагальнюючий і декларативний характер, не імplementовані у вигляді законів. У них зокрема ставляться такі цілі:

- Забезпечувати першочергове працевлаштування в межах одного населеного пункту подружжя випускників вищих навчальних закладів.
- Забезпечувати першочергове надання студентським сім'ям окремих кімнат у гуртожитках.
- Сприяти позачерговому прийому до дошкільних навчальних закладів дітей із студентських сімей незалежно від місця проживання, створенню умов для перебування таких дітей у дошкільному закладі за режимом, який найбільше влаштовує студентську сім'ю.
- Сприяти відпочинку та оздоровленню студентських сімей з дітьми і дітей зі студентських сімей на базі оздоровчо-спортивних студентських таборів.
- Забезпечувати надання центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді необхідної інформаційної, психологічної, соціально-педагогічної, соціально-правової допомоги студентським сім'ям.
- Сприяти громадським організаціям, у тому числі благодійним фондам, діяльність яких спрямована на підтримку і розвиток студентської сім'ї.
- Забезпечувати висвітлення у засобах масової інформації проблем студентських сімей та здійснення заходів, спрямованих на підвищення їх соціально-економічного захисту, а також поширювати передовий досвід розв'язання цих проблем [206].

Як бачимо, орієнтири встановлюються правильні, але вони потребують як чіткої конкретизації, так і імплементації як закони. Насправді ж склалася ситуація, за якої законодавці взагалі не цікавилися протягом останнього десятиліття даною проблемою. Фактично, вирішення багатьох проблем, що постають перед студентськими сім'ями, покладено на адміністрації вищих навчальних закладів, при цьому їм не надано відповідних повноважень та реальних інструментів їх вирішення, хоча ще у 2000 році в Указі Президента [237] ставилися такі завдання:

- поліпшення матеріально-побутових умов студентських сімей;

- забезпечення пільгового обслуговування дітей із студентських сімей у дошкільних закладах;
- вирішення в установленому порядку питання про створення благодійного фонду підтримки студентської сім'ї;
- надання допомоги у працевлаштуванні студентам, які мають сім'ї.

Такі епізодичні та узагальнюючі документи не призвели в реальності до створення цілісної державної політики щодо підтримки соціальної адаптації студентських сімей. А саме зрозуміла й ефективна загальнодержавна політика щодо підтримки соціально-економічної та громадської адаптації молоді студентської сім'ї могла б стати впливовим фактором актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді.

За умов відсутності загальнодержавної політики в даній проблемі важливим чинником її вирішення могла б стати активна організаційно-господарська, адміністративна, просвітницька, психолого-педагогічна підтримка молодих сімей адміністрацією і громадськістю самих вищих навчальних закладів. Але ефективність такої підтримки можлива, з нашої точки зору, лише за умов надання університетам широкої автономії, яка б дозволяла їм на основі конкретних програм підтримки в партнерстві з громадою сприяти утворенню і розвитку студентських сімей. Поки що ж перед молодими студентськими сім'ями постають безліч складних проблем. «Серед основних причин, що їх викликають, такі: недосконалість навчально-виховної діяльності та відповідних пропагуючих і популяризаторських заходів у системі освіти; недосконалість профілактичної роботи у системі охорони здоров'я; нестача знань та інформації, що повинні надаватися з інших державних і суспільних структур – засобів масової інформації, молодіжних осередків, соціальних служб для молоді, громадських організацій; обмежені матеріальні можливості; асоціальний спосіб життя [133, с. 20]». Отже, одним з основних факторів актуалізації проблеми створення сімей студентською молоддю повинна бути

скоординована діяльність державних установ, адміністрацій вузів, громадських організацій та університетських громад щодо підтримки молодих сімей у справі вирішення багатьох соціально-адаптаційних проблем, що перед ними постають.

Для вироблення ефективної державної і громадської політики щодо сприяння утворенню та розвитку студентських сімей необхідним є теоретично-методологічне обґрунтування та визначення даного феномена. Сьогодні соціологи виокремлюють цілу низку феноменів, що визначаються як студентські сім'ї. Ми будемо наполягати на більшій конкретизації даного поняття, а саме визнавати студентською сім'єю лише ту, в якій і чоловік і дружина є студентами стаціонарного відділення вищого навчального закладу, з чого випливає цілий ряд специфічних особливостей моделі такої сім'ї. «Студентська сім'я – така сім'я, де і чоловік, і дружина є студентами денного відділення вищого навчального закладу. Особливості такої сім'ї – відсутність житла у молодого подружжя, хронічна нестача грошей, майже повна матеріальна залежність від батьків. У той же час ці сім'ї вирізняються більшою згуртованістю, активністю, емоційністю. Зазвичай, це найбільш прогресивні сім'ї, тут твердо вірять у краще майбутнє, подружжя готове сприйняти все нове: в організації побуту, в приготуванні їжі, в устрої сімейного вогнища. Матеріальні мотиви при виборі партнера в таких сім'ях відіграють другорядну (незначну) роль (особливо щодо вимог до чоловіка з боку жінки) [129, с. 27]». Таким чином, студентська сім'я є специфічним соціокультурним та міжособистісним комунікативним феноменом, модель якого має як спільні риси, так і визначальні відмінності від інших молодих сімей.

Важливим теоретичним завданням у цьому аспекті є визначення відмінностей студентської сім'ї від просто молоді сім'ї. Однією з відмінних рис студентської сім'ї є її гомогенний, соціально однорідний характер. Це й зрозуміло: адже подружжя відносяться до однієї і тієї ж соціальної групи – студентству. Однакове соціальне становище подружжя-студентів обумовлює

спільність їх інтересів, звичок і життєвих позицій, схожість в ціннісних орієнтація та установках у молодого подружжя щодо бажаного числа дітей у сім'ї, життєвих планів, способів проведення вільного часу. Любов, спільність інтересів і звичок – стрижень студентської сім'ї. Тому рівень задоволеності шлюбом у них досить високий. Всі молоді сім'ї зустрічаються з певними труднощами психологічної та фізичної адаптації, пристосування один до одного. Подолання цих труднощів залежить не тільки від самого подружжя, але і від матеріальних умов, моральної середовища, оточення і т. д. Наявність житла, домашнього майна, предметів особистого вжитку і культурно-побутового призначення – все це необхідні елементи нормальної життєдіяльності молодій сім'ї. Відсутність їх може прямо і не позначитися на характері сімейних відносин, проте непрямим чином вони здатні впливати на інші сторони шлюбу.

Так, відомо, що певна частина молодят іноді всупереч інтересам сім'ї і суспільства відкладає народження першої дитини з-за матеріальних труднощів, і, перш за все, через незадовільних житлових умов. За результатами обстежень, приблизно в половині випадків відкладання народження дитини мотивується труднощами у вирішенні житлового питання. Позначається тут і рівень матеріальної забезпеченості молодих сімей. Далеко не всі з них отримують матеріальну допомогу від батьків, багатьом сімейним студентам доводиться підробляти у «вільний час». Деякі дружини, щоб вирішити дану проблему, переходять на вечірне або заочне навчання, що не завжди доцільно. Для студентської сім'ї проблема житла часто є проблемою номер один. Питання, де жити, у багатьох постає відразу після весілля. По суті справи існують два варіанти вирішення житлового питання в студентській сім'ї – гуртожиток (якщо воно є і адміністрація вузу надасть його молодятим) і спільне проживання з батьками. Згідно з даними соціологічних опитувань, 82% сімейних студентів користуються саме цими варіантами (46,5% – проживають у гуртожитках,

35,5% – у батьків). Інші або мають окрему квартиру, або орендують її з допомогою батьків. Спільне проживання молодих з батьками також має свої плюси і мінуси. На жаль, у суспільній думці сформувалася установка, згідно з якою роздільне проживання з батьками є чи не гарантією благополучного шлюбу. У результаті майбутнє подружжя ще до весілля як би перебувають перед альтернативою: або щасливо жити окремо від батьків, або заздалегідь приректи себе на постійні конфлікти з старими.

Звичайно, випадків нетактовного втручання батьків у внутрішні справи молодят чимало. Великі, мабуть, і психологічні перевантаження в сім'ях з двома шлюбними парами (особливо якщо батьки ще порівняно молоді, а житлові умови обмежені). Безумовно, що в переважній більшості батьки не тільки надають матеріальну допомогу, а й здійснюють соціальну опіку над молодими, передають їм життєвий досвід. У окремих же випадках спільне проживання з батьківською сім'єю в перші роки життя для молодого подружжя просто необхідно. Перевагою проживання разом з батьками є те, що молоді частіше мають можливість вчасно мати первістка. Шлюб, сім'я хоча і є життєвими цінностями, але, безумовно, повинні бути помножені дітьми. По суті справи освіта сім'ї закінчується лише з появою дитини. Можливо, що потреба в дітях біологічно запрограмована в людині, як стверджують деякі фахівці, але навряд чи зводиться тільки до неї. Про це свідчить хоча б той факт, що на різних етапах розвитку суспільства, у різних соціальних групах число дітей неоднаково. Потреба в дітях багатогранна: це і бажання бути покровителем, вчителем, прагнення відтворити себе в дитині, забезпечити психологічну гарантію від самотності в старості і т.д. Діти певною мірою задовольняють саму фундаментальну, базову потребу людини – потреба в самовираженні, у бажанні залишити свій слід на землі. Діти скріпляють основу сімейного життя, так як вони накладають на подружжя взаємну відповідальність, борг за життя і долю іншої людини. Це розуміють багато молоде подружжя. Серед різних мотивів у

вирішенні народження первістка значне місце посідають психологічні фактори: наслідування, прагнення «виглядати як усі», незручно перед родичами та близькими людьми, страх перед штучним абортom і перспективою безпліддя та ін.

Загальні тенденції життєдіяльності сучасних молодих сімей, як стверджує соціологія, носять здебільшого негативний характер: «погіршується морально-психологічний клімат у молодіжних сім'ях; зростає число розлучень; погіршуються морально-статеві норми молоді; спостерігається відкидання більшістю молодих сімей принципів сумісного проживання старшого покоління; відбувається панування професійно-кар'єрних цінностей над сімейними; спостерігається розповсюдження різноманітних форм шлюбу» [258, с. 221]. Але студентські сім'ї – особливі, адже студенти, як зазначалося вище, відповідальніше і свідоміше, вдумливіше ставляться до особистісної самореалізації в межах різних соціальних та індивідуально-психологічних ролей, зокрема подружніх. Матеріально-побутові негаразди не стають для студентської сім'ї несподіванкою, а конфліктність всередині сім'ї пом'якшується завдяки більш толерантному, свідомому і освіченому ставленню до сімейно-побутових і психологічних проблем, ніж у сім'ях молодих людей з нижчим рівнем освіти, або ж таких, де молоді люди вже закінчили навчання і апріорі вимагають один від одного більшої стабільності та забезпеченості, тим самим підвищуючи напругу міжособистісних взаємин.

Модель студентської сім'ї є особливою ще й тому, що зазвичай її утворюють люди з низьким рівнем соціальної, культурної, індивідуально-побутової, майнової нерівності. Це, з одного боку, запобігає претензійному ставленню одне до одного, а з іншого – сприяє народженню спільних смислів і цінностей у процесі внутрішньо-сімейної комунікації. «Як правило, студентські шлюби – це союз людей з близькими дошлюбними соціокультурними характеристиками. Це дає можливість прогнозувати більшу вірогідність

стабільності шлюбів цієї соціальної групи молоді [188, с. 118]». Тобто, в більшості випадків сімейні пари студентів відзначаються високим рівнем взаєморозуміння, взаємопідтримки, толерантного ставлення до іншої точки зору, неавторитарною поведінкою кожного з подружжя тощо, що робить такі сім'ї взірцями психологічної, громадської стабільності. Таке твердження дає нам змогу свідчити про перспективність розвитку такого феномена, як студентська сім'я, а також про необхідність його якнайглибшого дослідження та підтримки на загальнодержавному, громадському, університетському рівнях.

Модель сучасної студентської сім'ї характеризується міцністю міжособистісних зв'язків та активністю соціальних взаємодій ще й тому, що, як свідчить соціологія, студенти, «що виявляють готовність до створення сім'ї, проявляють доволі реалістичний підхід до сімейного життя [157, с. 353]». Незважаючи на те, що зазвичай основним енергетичним джерелом створення студентської сім'ї є бурхливе почуття, емоційно-вольовий порив, студенти водночас доволі чітко усвідомлюють, до яких наслідків призведе такий важливий крок у їхньому житті. У цьому плані необхідним є поглиблення просвітницької діяльності, що надавала б студентам можливість розширити власний кругозір щодо проблем соціального, психологічного, побутового, виховного характеру, з якими вони можуть зустрітися, вступивши до шлюбу та народивши дитину.

Зрештою, однією з ключових характеристик моделі студентської сім'ї є те, що молоді люди самостійно, ніби на ходу, змушені пристосовуватися для абсолютно нових для них реалій, соціальних, матеріальних, психологічних тощо. Адаптація до сім'ї починається як процес знайомства з сімейним життям, поступового входження до нього. Цей період є особливо складним, тому що передбачає перебудову не лише спілкування і діяльності, а й зміни особистості молодят, перебудову мотиваційної сфери, формування нових зв'язків з оточенням, нового рівня самосвідомості. «Перші рік-два спільного життя – це

час формування індивідуальних стереотипів спілкування, узгодження систем цінностей, вироблення спільної поведінкової лінії. У цей період відбувається спільне пристосування подружжя, пошук такого типу взаємодії, який задовольняв би обох. На цьому етапі вирішуються такі завдання: формування структури сім'ї; розподіл функцій (ролей) між чоловіком і дружиною; вироблення спільних сімейних цінностей [130, с. 180–181]». Саме тому необхідне ґрунтовне світоглядно-ціннісне і науково-теоретичне дослідження проблем молоді студентської сім'ї, яке б дозволило розробляти методики впливу і допомоги таким сім'ям, виробляти дорадницькі системи, інструменти педагогічно-виховного впливу, адже, незважаючи на шлюб, його суб'єкти в даному випадку залишаються молодими людьми, які потребують багатовекторної підтримки на шляху соціалізації свого нового міжособистісного об'єднання.

Саме процес такої громадської адаптації та соціалізації нового сімейного утворення викликає цілу низку суперечностей в організації сімейного життя студентської молоді. Насамперед, зважаючи на невеликий життєвий досвід та світоглядно-ціннісну несформованість (адже саме в ці роки активно змінюється і трансформується світоглядно-духовна сфера молоді людини) можуть виникати ситуації непорозуміння та ціннісної і психологічної несумісності. «Для благополучного здійснення адаптації шлюбних партнерів необхідна сумісність їх уявлень про структуру сім'ї, розподіл ролей, сімейні цінності. Ідеальним було б їх повне співпадіння, але в реальному житті воно неможливе. Тому будь-яка подружня пара на початку спільного життя неминуче в тій чи іншій мірі зустрічається з неспівпадінням думок, оцінок і переконань чоловіка і дружини з різноманітних питань. Отже, велику роль у процесі взаємного пристосування молодят відіграє їхнє вміння конструктивно вирішувати конфлікти, що виникають [130, с. 182]». З одного боку, саме студентські сім'ї мають більший у порівнянні з іншими молодими сім'ями потенціал вирішення

таких конфліктів, а з іншого – їм часто не вистачає підтримки і допомоги ззовні, що актуалізує розвиток інституту соціально-психологічного дорадництва та сімейно-психологічного консультування при вищих навчальних закладах та сімейних гуртожитках.

Загалом основні суперечності, зокрема світоглядно-ціннісні та соціально-психологічні, в організації сімейного життя студентської молоді носять такий самий характер, як і в інших категоріях молодих сімей. «Причинами нестабільності студентських сімейних шлюбів є: поспішність у виборі партнера; неготовність до співпраці, співжиття, взаєморозуміння і взаємопоступливості; аморальна поведінка і шкідливі для здоров'я звички (пияцтво, наркоманія, токсикоманія тощо); матеріальні нестатки; відсутність окремого житла; недостатня переконаність у цінності й перевагах сімейного життя над несімейним, у цінності обох батьків для виховання і повноцінного розвитку дитини [3, с. 246]». Вирішення цих суперечностей іноді молоді люди намагаються шукати самостійно, соромлячись їх, вважаючи їх унікальними чи такими, що можна вирішити виключно у колі сім'ї. Часто студентські сім'ї живуть далеко від батьків, що унеможлиблює щоденну пораду і допомогу з боку дорослих. Замкненість на проблемах може долатися лише на основі просвітницького впливу громади, соціально-психологічної підтримки тощо. Причому, така допомога в більшості випадків має нести саме психологічно-консультаційне, а не матеріальне навантаження, сприяти психологічному розвантаженню суперечливої конфліктної ситуації.

Про те, що сімейні відносини не завжди гармонійні, свідчать подружні конфлікти. Частіше за все сімейні конфлікти виникають через дрібниці, дрібниць, через нерозуміння між подружжям, яке можна класифікувати як психологічну несумісність, через негідної поведінки одного з подружжя (найчастіше це пияцтво або подружня невірність), з-за різних поглядів на виховання дітей, через важке, невірноваженого характеру чоловіка або

дружини. Затяжні і невирішені конфлікти можуть стати основою для дисгармонії стосунків у сім'ї, яка в свою чергу веде до дестабілізації сім'ї. Існує думка, що безконфліктних сімей не буває. Однак характер і наслідки конфліктів неоднакові залежно від життєвих орієнтації сім'ї. У сім'ях, орієнтованих головним чином на досягнення високого матеріального становища, джерелом конфліктних ситуацій частіше, ніж в інших сім'ях, є гроші, доцільність їх витрачання, алкоголь, діти (точніше, їх запити). І, навпаки, у сім'ях, орієнтованих на службове просування, професійне зростання, кар'єру, частіше відбуваються конфлікти через нерозуміння подружжя, через розподіл домашніх обов'язків у сім'ї, через ревності, через вживання алкоголю. Ланцюг взаємозалежних інтересів особистості, ціннісних орієнтацій сім'ї має найчастіше суперечливий, діалектичний характер. Його та її інтереси «приходять» в сім'ю вже готовими, сформованими попереднім досвідом. Життєві установки тих, що живуть в згоді подружжя виробляються в залежності від конкретних умов життя, а реалізація або нереалізація цих установок може призвести або до повної згоди, або до стану незадоволеності шлюбом. Багато сімей можна було б зберегти, якби їм вчасно було надано допомогу, порадили, як розібратися в їх заплутаних взаєминах. На питання, «За яких обставин можна було б зберегти сім'ю?» половина опитаних відповіли, що не бачать в цьому сенсу через безнадійно важких відносин, що склалися в сім'ї. Щодо економічних та побутово-матеріальних негараздів та конфліктів у студентських сім'ях, соціологія свідчить про те, що вони тут переживаються значно простіше, ніж в інших категоріях молодих сімей. Пояснюється це, насамперед, первинною установкою не на матеріальне благополуччя, а на міжособистісний емоційний контакт, самоцінність комунікативних стосунків всередині подружжя. Студенти, які створюють родину, чітко усвідомлюють, що «сімейне благополуччя не стільки залежить від матеріально-економічного забезпечення сім'ї, її прибутків, скільки від гуманізму взаємовідносин, вміння любити і

поважати одне одного, координації дій всіх членів сім'ї у вирішенні будь-яких питань внутрішнього сімейного життя [144, с. 127]». У зв'язку з цим феномен студентської сім'ї є цінним ще й як фактор зменшення соціально-психологічної напруги та конфліктогенності, які посилюються серед молоді в сучасному українському суспільстві.

Враховуючи те, що під час навчання в університеті молода людина ще є достатньо залежною від батьків (у соціальному, психологічному, матеріальному планах), це теж утворює значний потенціал конфліктності в рамках функціонування студентської сім'ї. Важливим фактором успішності студентської сім'ї є підтримка батьків, яка повинна носити морально-психологічний, матеріальний, дорадницький характер. «Серйозною проблемою для стійкості і гармонійності шлюбних відносин у студентських сім'ях є характер взаємовідносин молодої сім'ї з батьками. Відкриті конфлікти пов'язані, в першу чергу, з початковим етапом формування шлюбного союзу, коли закладаються основи майбутніх відносин між батьківськими та дочірніми сім'ями. Якщо молода сім'я не отримує батьківського схвалення, то це не може не відбитися на міжсімейних та внутрішньосімейних відносинах. Однією з причин нестабільності шлюбу є нерозуміння подружжям справжнього значення сім'ї, її стійкість – не в безконфліктності відносин, а в умінні їх толерантно вирішувати, в усвідомленні того, що фізичне та моральне здоров'я людини залежить у першу чергу від сім'ї [46, с. 54]». Отже, важливим підґрунтям успішного розвитку і соціалізації студентських сімей є сімейні традиції, що сприймаються молодими людьми в середовищі батьківських родин. Моделі такої світоглядної і ціннісно-традиційної взаємодії між поколіннями можуть нести як потенціал конфліктності і суперечливості, так і відігравати позитивну, стабілізуючу роль.

Іншим соціальним інститутом, що має сприяти стабільності сімейних відносин у середині студентських шлюбів, а також допомагати їм творчо

розвиватися, є сімейне психологічне консультування та соціально-психологічна підтримка молодих сімей. На нашу думку, саме адміністрації вищих навчальних закладів повинні звертати першочергову увагу на створення відповідних підрозділів університету, покликаних підтримувати сприятливий соціально-психологічний клімат в організації загалом і в студентських сім'ях зокрема. «Сімейне психологічне консультування передбачає допомогу в усвідомленні сімейної проблеми, її основних причин і пошук шляхів подолання, а також прийняття рішення в питаннях життєдіяльності сім'ї. Психологічне консультування є безпосередньою роботою з людьми, спрямованою на розв'язання різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних стосунках, де основним засобом впливу є певним чином побудована бесіда. Необхідність цього способу пов'язана з кризами, конфліктами і труднощами в сім'ях студентів [137, с. 114–115]». Такий аспект піднятої нами проблеми викликає ще низку взаємопов'язаних питань, одне з яких – підготовка висококваліфікованих фахівців, які б займалися психологічним супроводом студентського життя загалом, а також життєдіяльності студентських сімей зокрема. Дана тематика не має, з нашої точки зору, достатньої науково-теоретичної розробки у вітчизняній науковій літературі.

Окрім психолого-педагогічної підтримки зі студентськими сім'ями повинна вестися активна соціальна робота, адже одним з ключових показників успішного розвитку сім'ї є її активна, творча, адаптаційна соціалізація. Мета соціальної роботи з сім'єю – це соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності. «Соціальна робота з сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована

на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу. Завдання соціальних служб для молоді у роботі з сім'єю – надання конкретної індивідуальної допомоги сім'ї й молоді, яка збирається укласти шлюб, з метою раціональної організації спілкування, планування сім'ї, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних колізій, виховання дітей, а також профілактична робота з запобігання розлучень та ін. [256, с. 426]». Одним з важливих принципів роботи з сім'єю є принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання їй соціальної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть сім'ї вирішити власні проблеми. Особливо важливим такий принцип є для студентських сімей, адже в їх основі закладений дух активності, самовизначеності, самостійності, які однак необхідно спрямовувати в соціально та індивідуально прийнятні форми, сприяти використанню їх енергетичності на користь розвитку внутрішньо-сімейних відносин молодих людей.

Отже, соціально-педагогічна робота в комплексі з психологічною консультативною допомогою, правильно організовані і вчасно надані, здатні допомогти, на нашу думку, гармонійному розвитку студентських сімей, особливо із залученням їх внутрішніх творчих енергій, а також запобігаючи різноманітним проявам неблагополуччя, соціального та індивідуального. «Стратегічним напрямком комплексної соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями є профілактика сімейного неблагополуччя, зокрема подружніх конфліктів, на основі ретельного вивчення та аналізу особливостей життєдіяльності конкретної родини, внутрішньосімейних взаємин, через використання групових та індивідуальних форм роботи, демонстрацію

позитивних зразків розв'язання конфліктів, сімейного життя, створення або налагодження атмосфери порозуміння, пошани та любові [113, с. 74]». Отже, існує багато чинників формування суперечностей в організації сімейного життя студентської молоді, які носять як об'єктивно-соціальний, так і ціннісно-світоглядний та психологічний характер. Однак, використовуючи можливості адміністративної, матеріально-побутової, а головне – соціально-психологічної і соціально-педагогічної підтримки, можна значно пом'якшувати конфліктогенні фактори функціонування студентських сімей і навіть сприяти їх творчому саморозвитку, перетворювати їх на середовище активної особистісної самореалізації подружжя.

Так, основними суб'єктами розвитку світоглядно-ціннісної та психологічної готовності студентів ВНЗ до створення сім'ї є: адміністрація ВНЗ, викладачі, куратори груп, психологи, студенти. Основними завданнями суб'єктів є: *для адміністрації ВНЗ*: оновлення змісту навчання у ВНЗ в інтересах підготовки студентської молоді в якості подружжя та батьків; здійснення цілеспрямованої виховної роботи зі студентами з метою їх підготовки до сімейного життя; підвищення якості психолого-педагогічної підготовки викладачів ВНЗ для формування у студентів готовності до сімейно-шлюбних стосунків; видання та розповсюдження буклетів і брошур з питань шлюбу та сім'ї; *для викладачів*: проведення факультативних занять з психології шлюбу та сім'ї; організація заходів, присвячених підготовці молоді до сімейного життя та психологічної підтримки членів молодих сімей; розповсюдження буклетів і брошур з питань шлюбу та сім'ї; *для кураторів академічних груп*: збір та аналіз інформації про студентів, які мають труднощі у виборі майбутнього шлюбного партнера; збір інформації про проблемні студентські сім'ї; залучення студентів до заходів, присвячених підготовці молоді до сімейного життя та психологічної підтримки членів молодих сімей; здійснення контролю за тими студентами, хто хворобливо переживає труднощі

у виборі майбутнього шлюбного партнера; *для психологів*: участь у психолого-просвітницькій роботі зі студентами; організація в навчальному закладі роботи «Клубу практичної психології»; проведення індивідуальних психологічних консультацій зі студентами, які мають труднощі у виборі майбутнього шлюбного партнера; психологічна допомога членам проблемних студентських сімей; розроблення та розповсюдження буклетів і брошур з питань шлюбу та сім'ї; *для студентів*: самостійне вивчення літератури з питань шлюбу та сім'ї; участь у заняттях з групами підготовки до створення сім'ї; участь у заходах, присвячених підготовці молоді до сімейного життя та психологічної підтримки членів молодих сімей; співпраця з психологами щодо недопущення та вирішення проблем, характерних для дошлюбного періоду.

Ще одним важливим фактором навколишнього середовища для багатьох студентських сімей є гуртожитки, які стають домівкою для молодої сім'ї на перші декілька років, а за умов продовження навчання в аспірантурі та початку занять науково-педагогічною діяльністю можуть стати і тривалим місцем проживання. Феномен студентського сімейного гуртожитку являє собою складне утворення, в якому поєднуються індивідуально-побутові, соціально-комунікативні, соціокультурні, традиційні, етико-естетичні, семантичні, педагогіко-виховні та багато інших проявів функціонування складної людської мікроспільноти.

Фактично, студентський гуртожиток, а особливо гуртожиток сімейного типу – це культурна цілісність, що постійно народжує буденно-значимі смисли і символи, перетворюючи життя молодої сім'ї на особливе середовище міжособистісної і громадської комунікації. «Феномен студентського гуртожитку являє собою систему культури буденності, динамічну модель життя, в якій здійснюються всі діяння людини, що і стимулює і, водночас, гальмує її розвиток. Сама природа гуртожитку та формування в ньому корпоративної буденної культури вимагає використання системного підходу,

що ґрунтується на жорсткому каркасі вимог правил проживання. Водночас, вона надзвичайно рухлива, що залежить від зміни або заміни якогось елемента, причому всі інші частини в певній мірі також відчують вплив цієї зміни [164, с. 10]». Таким чином, водночас жорстко-нормативна та динамічно-змінна система студентського гуртожитку перетворює сімейні стосунки і взаємозв'язки на феномен громадського значення, поєднує окремі сім'ї в комунікативну цілісність, яка, з одного боку, збагачує потенціал розвитку і творчого самоздійснення молодій сім'ї, а з іншого – знижує рівень індивідуалізації та усамітненості, заважає індивідуальним формам взаємодії.

Студентський гуртожиток, у тому числі сімейного типу, повинен знаходитися під постійним впливом, дослідженням і контролем соціально-педагогічного характеру. Це зумовлено унікальністю цього феномена, в якому поєднується недосвідченість у побуті його суб'єктів з неповторним досвідом початку нового життя. «У навчальному закладі великий спектр структур педагогічного впливу. Студентський гуртожиток – одна із основних ланок. Це – живий організм, це – згусток енергії, це – джерело, яке бурлить усі 24 години на добу. А ще, гуртожиток – це велике поле педагогічних спостережень, пошук усе нових і нових форм, методів, змісту, технологій виховної роботи, шляхів розв'язання різноманітних проблем, які з'являються з кожним новим мешканцем і з кожним новим днем календаря ». У зв'язку з цим, необхідно уникати жорсткого адміністративного втручання в життя гуртожитку, вирішуючи певні конфліктні ситуації, насамперед, соціально-психологічними методами, що є можливим лише за умов достатнього високого рівня функціонування консультативних та самоорганізаційних інститутів. У цьому аспекті значно актуалізується проблема студентського самоврядування.

Студентський сімейний гуртожиток є ще й середовищем, де виховному впливу підлягають декілька поколінь водночас, адже у багатьох сімейних студентських пар народжуються діти. Таке виховне середовище особливо

потребує досвідченого і компетентного соціально-психологічного модератора і консультанта, який здійснював би контроль, допомогу і корекцію як у буденних, так і в конфліктних ситуаціях. «Визначальним виховним фактором у гуртожитку є наявність сприятливого середовища, насамперед, сприятливої психологічної атмосфери, тобто педагогічно виховного середовища [236, с. 88]». Створення такого середовища залежить також від готовності молодого подружжя до співпраці, взаємодопомоги, до зовнішнього соціально-педагогічного впливу. Зазвичай, студентські подружні пари сприятливо ставляться до такого впливу, цінуючи компетентну допомогу досвідчених психологів та соціальних робітників, адже самі знаходяться в активному освітньо-професійному процесі, тобто віддаючи перевагу компетентно-просвітницькому підходу до вироблення і організації своєї життєвої стратегії.

Важливу роль в організації життя студентського сімейного гуртожитку повинні відігравати служби побутово-психологічної підтримки, до основних функцій яких відноситься створення у молодих людей первинних навичок побутово-повсякденної поведінки, комунікативно-кооперативної взаємодопомоги, ефективної самоорганізації та самозабезпечення у важливих життєвих питаннях. При цьому важливу роль відіграє прищеплення високих етичних і естетичних стандартів співжиття. «Особливу увагу необхідно приділяти культурі почуттів, яка формується на основі розвитку естетичного смаку та естетичного сприйняття навколишнього середовища, природи, різних видів мистецтва і міжособистісних стосунків. В умовах навчально-виховної роботи потрібно формувати у студентів здатність орієнтуватися в життєдіяльності за естетичними критеріями [3, с. 247–248]». Необхідно також докладати зусиль, щоб нейтралізувати агресію, яка є дуже поширеною у сучасної молоді і під впливом якої чуттєва сфера розвивається стихійно, почуття набувають характеру некерованих пристрастей, які виявляються у порушеннях етичних норм. Некерованість вольової сфери в цілому негативно

впливає на формування вольових якостей особистості, що призводить до сліпого відтворення соціальних стандартів поведінки, які стихійно утворюються в молодіжних мікросередовищах і характеризуються низькоінтелектуальними, антиморальними і неетичними актами поведінки. У справі запобігання цьому молоді просто необхідна допомога людей старших поколінь, збагачених життєвим досвідом. У середовищі молодіжному, студентському це може бути інститут наставників, психологів-консультантів, який доцільно впроваджувати і активно сприяти його діяльності в кожному гуртожитку, а особливо в сімейному, де молоді особливо необхідна підтримка як світоглядно-психологічна, так і побутово-дорадча. Ще одним ключовим моментом, який відбувається в багатьох студентських сім'ях, є народження дитини та поява безлічі проблем з її доглядом та вихованням. Для будь-якої молодої родини народження першої дитини є важким випробуванням, а для студентів, які повинні ще й приділяти значну увагу навчальній і науковій діяльності, це може стати справжнім стресом. З народженням дитини по суті справи починається новий етап у розвитку сім'ї. Природно, що він не проходить без ломки певних стереотипів, що протікає аж ніяк не безболісно. У молодого подружжя різко скорочується обсяг вільного часу, зростають психологічні навантаження (тривога за здоров'я і життя дитини, менше уваги один до одного), збільшуються грошові витрати і т.п. Ускладнюється становище ще й тим, що перші справжні життєві труднощі пов'язані з відповідальним періодом навчання – спеціалізація, курсові та дипломні проекти, перший науковий пошук та вибір напрямку в роботі. За таких умов надзвичайно важливою є світоглядна готовність до народження дитини, впевненість у тому, що саме виховання наступного покоління є одним із головних завдань на шляху успішної реалізації особистісної життєвої стратегії. Тому, в разі запланованості дитини в студентській сім'ї, до її догляду і виховання батьки ставляться з високою мірою відповідальності. «Здоров'я підрастаючого покоління – це проблема не тільки

соціальна, але й моральна. Студент сам повинен уміти бути не тільки здоровим, але й виховувати в майбутньому здорових дітей [86, с. 41]». Безумовно, в такій ситуації молода сім'я потребує постійної підтримки та допомоги. Важливою в даному аспекті є допомога батьків самих студентів, але в ситуації відсутності такої громада університету, адміністрація вузу та консультативні служби при гуртожитках, а також медичні працівники та соціальні служби міста повинні надавати всіляку допомогу з метою вирощення здорової, вихованої та освіченої дитини.

Досить складна ситуація, яка також має як світоглядно-ціннісні, так і матеріально-побутові виміри, складається тоді, коли народження дитини стало результатом позашлюбного зв'язку, а шлюб став лише наслідком такого народження. Такі молоді сім'ї потребують особливого психологічного та соціально-педагогічного підходу, адже часто в такому випадку молоді люди навіть на загально-ціннісному рівні не уявляють, чим є сімейне життя і якими смисло-ціннісними орієнтирами в ньому керуватися. Часто складаються ситуації, коли «саме майбутнє народження дитини стає причиною утворення деякої частини студентських сімей, тобто такі сім'ї виникли не внаслідок спільного і зваженого рішення молодих людей, а швидше під впливом зовнішніх обставин, зокрема незапланованої вагітності [188, с. 118]». Така ситуація вимагає особливого толерантного і компетентного підходу, який би створив психологічностабільний та соціально-сприятливий клімат для розвитку молодої сім'ї, для збереження її цілісності та життєздатності, для вироблення в її середовищі достатньої мотиваційної складової щодо повноцінного догляду за дитиною та її виховання.

Загалом, народження дитини в сім'ї, а особливо – в молодій, тим паче – в студентській, є подією, яка багато в чому переформатовує структуру тієї комунікативної спільності, яку утворила подружня пара, створює нове середовище з унікальною психологічною атмосферою, яка характеризується

водночас і взаєморозумінням, і великим потенціалом побутової конфліктності, перетворює сім'ю на новий елемент громадського життя, адже тепер вона набуває зовсім іншого соціального статусу, змінюється і рівень її соціальної і особистісної відповідальності, ставлення до загальнолюдських цінностей, трансформуються буденні поведінкові реакції та стереотипи. «По суті справи, з народженням дитини починається новий етап у розвитку сім'ї. Відбувається суттєва перебудова зв'язків і відносин між подружжям. І, звісно, це не проходить безболісно, адже доводиться ламати визначені стереотипи. У молодого подружжя різко скорочується обсяг вільного часу, збільшуються психологічні навантаження (тривога за здоров'я і життя дитини, менше приділяється уваги один одному), збільшуються грошові витрати. Утруднюється становище ще й тим, що перші житейські труднощі поєднані з відповідальним періодом навчання – спеціалізація, курсові і дипломні проекти, практика, перший науковий пошук, вступ до аспірантури [129, с. 27]». З нашої точки зору, для університетів важливо виробити спеціальні програми, на основі яких, не вдаючись до використання академічних відпусток, студенти могли б продовжувати навчання за більш гнучкими правилами, на основі індивідуалізованих навчальних планів тощо. Важливо це закріпити і на державному рівні, адже демографічна ситуація, а також ситуація, що складається в сфері здоров'я населення, в нашій країні є катастрофічними. У зв'язку з чим, необхідно докладати всіх зусиль з метою підвищення народжуваності, а також забезпечення належних умов для молодих сімей, в яких вони були б здатні повноцінно піклуватися про дитину і займатися її вихованням.

Знову ж таки, надзвичайно важливою в даний період є компетентна психологічна та соціально-педагогічна допомога молодій сім'ї, яка тепер повинна доповнюватися ще й постійним медичним консультуванням. Більше того, робота по соціальній адаптації молоді студентської родини до народження дитини повинна починатися ще до самого факту народження.

Молода сім'я повинна бути світоглядно, аксіологічно, соціокультурно, морально-побутово та психологічно готовою до такої ключової зміни власного життя. Важливо, коли молоді батьки прагнуть народити дитину, вбачають у цьому смисложиттєву цінність, навіть незважаючи на всі матеріальні, побутові, морально-психологічні негаразди, які їх при цьому очікують. «Складнощі, пов'язані зі вступом сім'ї у «дитячий» період, обтяжуються також тим, що багато одружених пар виявляються невідповідними до піклування про дитину. Незнання, невміння, відсутність елементарних навичок та зручностей призводять до збільшення конфліктних ситуацій. Не випадково настільки великий відсоток конфліктів через дітей, вірніше, через догляд за ними [2, с. 79]». У цьому плані важливим є також забезпечення молодих сімей інформаційно-консультаційною підтримкою, донесення до них необхідних знань, умінь та навичок, яких вони позбавлені виключно через недосвідченість. Такої підтримки потребують і молоді люди, у яких ще немає дітей, адже тенденцією останніх десятиліть стало те, що молодь негативно ставиться до народження дітей у найсприятливіший репродуктивний вік, турбуючись про матеріальну невлаштованість, побутові негаразди, невпевненість у партнерських стосунках з особою протилежної статі тощо.

Соціологічні дослідження показують, що в ієрархії найближчих, короткострокових життєвих планів студентської молоді, навіть тих молодих людей, які вже створили студентську сім'ю, народження дитини посідає далеко не перше місце, що пояснюється такими факторами, які підкреслюють самі студенти: відсутність відповідних умов для проживання; бажання спочатку пожити для себе, більше пізнати сімейне життя; пріоритетність, першочерговість отримання освіти; відчуття неготовності як психологічної, так і фізичної; стереотип про ризикованість догляду і утримання дитини; тяжкий матеріальний стан [129, с. 27–28]. Водночас наше сучасне суспільство позбавляється здорового і повноцінного за кількісними і якісними показниками

майбутнього покоління. Така ситуація вимагає негайних дій, що мають носити характер загальнонаціональних просвітницьких програм, загальнодержавних стратегій по підтримці молодих студентських сімей та їхніх дітей, громадських культурно-масових інформаційних заходів, які б пропагували здоровий спосіб життя та повноцінну сім'ю як головні умови успішної особистісної самореалізації. Лише за умов вживання таких загальнонаціональних зусиль, а також за умов фінансово-матеріального сприяння актуальності створення сім'ї та виховання дитини серед студентської молоді, з нашої точки зору, стане можливим дійсний прорив у зростанні як здоров'я українського народу, так і його самосвідомості та національно-культурної ідентичності та самобутності, що перетворить нашу країну на одного з лідерів сучасного соціокультурного та цивілізаційного розвитку.

Конкретизація поставлених вище завдань лежить, звичайно, в площині щоденної роботи, яку повинні виконувати адміністрації вищих навчальних закладів, громадські організації, служби психологічної допомоги і консультації, соціально-педагогічні працівники. «Очевидно, що саме в період появи дитини – найскладніший – студентські сім'ї особливо потребують уваги з боку суспільства, а конкретно – з боку адміністрації та громадських організацій вузів. Саме вони можуть надати відповідну допомогу студентським сім'ям у задоволенні їхніх потреб. Підтримка ця тим більш необхідна, що задоволеність шлюбом молодої сім'ї в цей час тісно пов'язана із соціальними аспектами її життєдіяльності [131, с. 79]». Тобто, саме студентська сім'я, враховуючи її вікові, соціокультурні, індивідуально-побутові характеристики, а також статус суб'єкта навчально-наукової діяльності, тобто залученість до активної специфічної соціальної діяльності, перебуває в постійній межовій ситуації, в якій тісно переплітаються індивідуальні та соціальні фактори.

Окрім того, після народження дитини в студентській сім'ї виникає безліч проблем побутово-організаційного характеру. Важливою проблемою для

молодої студентської сім'ї, яка стосується догляду за дитиною, є питання про те, де і з ким залишати дитину під час занять в університеті. На практиці це відбувається у вигляді декількох моделей, що мають як позитивні, так і негативні фактори. По-перше, можна влаштувати дитину в дошкільну установу (дитсадок). Позитивом тут є соціалізаційна роль, яку виконують дошкільні навчальні заклади щодо первинного залучення дитини до колективного, громадського і соціального життя. Тим часом, більшість спеціалістів вважають, що віддавати малюка в дитячий садок дуже рано недоречно. У дитини може виникнути почуття покинутості, вона дуже втомлюється, адже зустрічається з надмірною кількістю чужих людей, збільшується ризик захворюваності. По-друге, можна віддати дитину на догляд і піклування батькам. Звичайно, дитина там буде і нагодована, і доглянута, і, можливо, хворіти буде менше. Проте основним негативом такої ситуації є те, що найцінніший зв'язок матері і дитини буде розірваним. Материнство і батьківство буде «усіченим», і невідомо, чи захоче подружжя мати ще дітей, не відчувши батьківських почуттів до своєї дитини. Проблемою тут є і первинна сімейна соціалізація дитини, яка не перебуватиме в необхідному для формування характеру і особистості сімейному середовищі, не формуватиме первинних прикладів і стереотипів гендерної комунікації. Часто такі діти позбавлені і необхідного спілкування з однолітками. Третім варіантом, який не досить розповсюджений у вітчизняних вищих навчальних закладах, але який є, на нашу думку, найпрогресивнішим і найсприятливішим для утворення і розвитку студентських сімей, є створення своєрідних «кооперативних» дитячих садків, які були б засновані на самообслуговуванні і спільних витратах батьків, що особливо підходить для гуртожитків сімейного типу. Головною перешкодою на шляху створення таких громадських добровільних установ є негнучкість навчальних планів (адже для батьків, які будуть брати участь в організації і функціонуванні таких садків, необхідні гнучкі вільні графіки навчання), а також недостатність матеріальних

та житлових фондів університетів. Вирішення цих проблем, очевидно, залежить від підтримки адміністрації вищих навчальних закладів, місцевої влади тощо.

Особливо важливою є підтримка батьківства серед студентської молоді з огляду на останні дослідження тих психологічних і життєтворчих позицій, які домінують в уявленнях сучасних студентів щодо дитячо-батьківських комунікативних установок. «Репродуктивні установки та реалізація їх у майбутньому батьківстві сучасних юнаків і дівчат мають подібні дитячо-батьківські установки щодо демократичності, рівності у спілкуванні з дітьми, заохочення активності дитини та участі в її житті [260, с. 165]». Такі сімейні установки є мірилом і чинником стабільності і розвитку майбутнього суспільства, а отже, одним із головних завдань сучасного соціуму і, особливо, влади і адміністративних органів, є запобіганням негативному впливу побутових і матеріальних перешкод на створення сімей і народження дітей студентами, адже саме вони є найсвідомішим і найактивнішим прошарком сучасної молоді.

Таким чином, проаналізувавши ключові причини актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді, а також розглянувши різні виміри такого феномена, як студентська сім'я, зокрема її готовність народжувати, доглядати і виховувати дитину, ми можемо визначити ряд основних проблем, що посідають значне місце в середовищі студентської сім'ї і вимагають негайного пошуку соціальних, громадських, індивідуально-психологічних, організаційних шляхів вирішення. Серед них такі, як низький рівень життя, гострі проблеми з житлом, неможливість заробити кошти для існування, конфліктні ситуації в сім'ї, поєднання навчання із вихованням дитини тощо. «Тому необхідним є створення таких механізмів соціальної політики держави та суспільства, які дійсно сприяли б економічному, соціальному та психологічному становленню молоді сім'ї, стримували б погіршення демографічної ситуації, оптимізували систему соціальних служб захисту сім'ї

[188, с. 123]». Очевидно, що створення сім'ї для молодого людини є багатовимірною проблемою, яка має не лише суспільний, економічний, побутовий, але й світоглядно-ціннісний і культурно-традиційний вимір. Якщо для молодого людини стосунки з особою протилежної статі мають надзвичайно важливе емоційно-вольове значення, а її світоглядні орієнтири та життєво-стратегічні наміри передбачають самореалізацію в тому числі як суб'єкта створення сім'ї, то ніякі об'єктивні суспільні перешкоди не стануть на заваді створення сім'ї та виховання дитини. Водночас, це повинен бути виважений крок, що враховуватиме, зокрема, для студентів необхідність успішного продовження навчання, а громади і адміністрації університетів робитимуть усе можливе для підтримки таких сімей, через що знову ж таки актуалізується питання автономії вищих навчальних закладів та активізації їх самоврядувальної діяльності, зокрема студентської. Враховуючи всі аспекти актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді, що розглянуті нами вище, зробимо низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, причини актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді носять багатовимірний характер, відображаючи безліч світоглядних, соціокультурних, ціннісних, цивілізаційних, інформаційних тенденцій, що панують у сучасному світі. Більше того, сімейні цінності стають для молоді тим фундаментом, який дозволяє на основі міжособистісних відносин довіри, любові, взаємопідтримки і розуміння протистояти загальносоціальним тенденціям хаотизації та знецінення соціальних комунікативних зв'язків в інформаційному суспільстві. Студентство, будучи найосвіченішим і найпрогресивнішим прошарком молоді, свідомо підходить до проблем життєвої особистісної самореалізації, а шлюб і сім'я стають для них одним із засобів такої самореалізації, можливістю вибудовування цілісної життєвої стратегії. На тлі цих позитивних світоглядно-ціннісних тенденцій виділяються складнощі соціально-адаптаційного характеру, які перешкоджають

широкому поширенню традиції укладання студентських шлюбів. Нами зазначено, що вирішенню цих проблем може сприяти узгоджена політика держави, органів місцевого самоврядування, адміністрацій університетів, громадських організацій та громад вищих навчальних закладів.

По-друге, для підтримки позитивних тенденцій розвитку феномена студентського шлюбу і сім'ї необхідне теоретико-методологічне дослідження і визначення основних параметрів такого суспільно-особистісного явища, як студентська сім'я. Існує багато теоретичних підходів до визначення того, що ж є справді студентською сім'єю. Ми зупинилися на тому, що таким є подружжя, де і чоловік, і дружина є студентами, які навчаються на стаціонарному відділенні вищого навчального закладу. Саме у такої сім'ї, яка також може доповнюватися народженням дитини, виникає цілий комплекс соціальних, економічних, побутових, морально-психологічних та інших проблем, які де в чому збігаються з проблемами інших молодих сімей, але мають також свою специфіку, адже студентам необхідно також брати активну участь у навчальній, науковій роботі. Як показує практика, сімейні студенти є активними учасниками громадського, організаційного життя університету, беруть активну участь в облаштуванні і впорядкуванні життя гуртожитку. Всі ці фактори впливають на визначення теоретичних характеристик моделі сучасної студентської сім'ї.

По-третє, молода студентська сім'я, як і будь-яка інша молода сім'я, має високий рівень внутрішньої конфліктності, зустрічається з різноманітними суперечностями в організації сімейного життя, основними з яких є можливість світоглядно-ціннісної і психологічної несумісності (особливо зважаючи на малий життєвий досвід і несформованість світоглядно-духовної сфери особистості молодят), матеріально-побутові проблеми, проблеми психологічного, комунікативного і побутового характеру, що з'являються з народженням дитини; складнощі, що виникають з продовженням якісного навчання і науковою діяльністю, проблема забезпеченості житлом і часто

неможливість сумісного проживання. Всі ці проблеми зазвичай знаходять вирішення на основі усвідомлення цінності партнера, емоційної до нього прив'язаності, толерантного ставлення в ситуаціях непорозуміння, що є ознакою інтелігентності і освіченості, але водночас студентська сім'я потребує підтримки як адміністративної (особливо в питанні забезпечення житлом і вільного навчального графіка), так і консультативної психолого-педагогічної. Цьому, з нашої точки зору, посприят би подальший розвиток інституту соціально-психологічної і сімейно-психологічної підтримки, організованої при вищих навчальних закладах.

По-четверте, важливим чинником актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді є надання молодим родинам зручних кімнат у сімейних гуртожитках, що може навіть розглядатися як перевага над молодими нестудентськими сім'ями, які змушені, здебільшого, вирішувати питання житла самостійно. Студентський гуртожиток, зокрема сімейний, визначено нами як складний феномен, в якому поєднуються індивідуально-побутові, соціально-комунікативні, соціокультурні, традиційні, етико-естетичні, семантичні, педагогіко-виховні та багато інших проявів функціонування складної людської мікроспільноти. Зважаючи на складність такого утворення, а також на життєву недосвідченість її ключових суб'єктів, важливою проблемою для сучасних українських університетів є утворення відповідних служб, які б надавали психолого-консультаційну та соціально-педагогічну допомогу молодим сім'ям. Окрім того, важливим аспектом функціонування сімейних студентських гуртожитків є питання самоврядування, кооперації і взаємодопомоги, що також породжує ряд соціально-філософських, психологічних, адміністративно-організаційних питань, які вимагають науково-теоретичного обґрунтування і практичного вирішення.

По-п'яте, проаналізувавши основні чинники, що призводять до народження дитини в студентській сім'ї, а також основні проблеми, що

виникають у молодих батьків щодо догляду за нею та її вихованням, можемо зробити висновок про те, що існує нагальна необхідність підтримки і різних видів допомоги таким сім'ям з боку адміністрації та громади вищих навчальних закладів. Проблеми психологічного, побутового, виховного характеру, звичайно, не можуть бути вирішені ззовні, але такі види допомоги, як інформаційна, медична, психологічна, соціально-педагогічна, соціально-правова, матеріальна через різноманітні соціальні та громадські фонди, можуть допомогти молодій сім'ї відчувати впевненість у своїх силах, відчуття громадської спільності, необхідності, позбутися почуття залишеності наодинці з власними проблемами, безвиході. Від адміністрації вищих навчальних закладів у даному аспекті вимагається якнайбільше сприяння вирішенню питань першочергового забезпечення окремим житлом студентських сімей з дітьми в гуртожитках вищого навчального закладу, вироблення механізму оздоровлення студентських сімей та їхніх дітей, сприяння працевлаштуванню молодих сімей. При цьому адміністративно-організаційні заходи, матеріальна підтримка повинні супроводжуватися консультативно-психологічною, соціально-виховною, моральною підтримкою молоді сім'ї керівництвом і громадою вищого навчального закладу.

Таким чином, нами доведено, що аналіз соціокультурного контексту становлення світоглядних орієнтацій у вимірах створення сім'ї й виховання дитини, націлений на соціогуманістичний компонент стратегії розвитку сучасного суспільства як нової парадигми, що оптимально поєднує людино-націо-державоцентричність, в основі якої захист прав людини і громадянина, творення духовного ресурсу як випереджувального розвитку реальної «економіки знань», сприяння підвищенню ефективності високого духовно-інтелектуального рівня українського народу, формуванню знаннєвомісткої економіки та збільшенню ефекту державницьких зусиль українського соціуму.

Висновки до другого розділу

Розглянувши основні аспекти, напрямки, проблеми і суперечності демократизації світогляду студентської молоді як головної тенденції її еволюції в трансформаційному суспільстві, зробимо низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, на основі світоглядно-феноменологічного і соціально-філософського аналізу виділено особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, основними серед яких, з нашої точки зору, є: організаційна і соціально-психологічна сприятливість університетського середовища у порівнянні з іншими сферами суспільного життя розвитку демократизаційних тенденцій; студентство є найактивнішим прошарком населення в інтелектуальному, соціально-політичному, соціокультурному, побутово-особистісному аспектах життя; студентство і випускники вишів мають високий рівень освіти, зокрема громадянської, що дозволяє оволодіти високими стандартами демократичної свідомості і діяльності; університетське середовище сприяє творчому ставленню до життя, інноваційно-особистісному відношенню до професійної і громадської діяльності; вищий навчальний заклад підвищує рівень соціально-політичних адаптаційних можливостей молодій людині.

По-друге, на основі дослідження специфіки навчально-наукових, педагогічно-виховних, організаційно-управлінських, громадсько-політичних форм активності та функціональності університетського середовища виділено низку основних напрямів демократизації життєдіяльності студентів, серед яких: реформування вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому з метою надання якнайбільшої свободи активної самореалізації студентської спільноти; введення поглибленого вивчення дисциплін, що підвищують політичну та громадянську культуру студентської молоді; демократизація всіх вимірів взаємостосунків «викладач – студент», переведення їх на «суб'єкт-

суб'єкту» основу із застосуванням інноваційних особистісно спрямованих методів і технологій навчання; надання університетам ширшої автономії з метою створення реального наглядного середовища демократичної самоорганізації, яке було б своєрідною лабораторією прищеплення студентам цінностей і методів демократичного самоуправління; глибока інформатизація навчально-виховного і громадсько-політичного процесу в університеті з найширшою гласністю і доступом до інформації.

По-третє, процес демократизації будь-якої сфери життєдіяльності в трансформаційному суспільстві не може відбуватися без суперечностей і проблем, зумовлених як наявною соціально-політичною реальністю, так і феноменологічними чинниками, адже інерція політичної свідомості є значною в будь-якій спільноті, приреченій на докорінні зміни. Безумовно, існує цілий комплекс проблем і в процесі демократизації світогляду студентської молоді в нашій країні та національній системі вищої освіти, серед яких основними, з нашої точки зору, є такі: недемократичність, авторитарність пострадянської навчально-дидактичної традиції, суб'єкт-об'єктний стиль викладання і навчання; заангажованість керівництва і адміністрації університетів різними політичними силами, а також міністерський бюрократичний тиск на функціонування вищих навчальних закладів; вибір студентами пасивності як псевдодемократичної можливості через зовнішній тиск; суперечність між прагненням до демократії та некомпетентністю в її розумінні і застосуванні; високий рівень корупції і хабарництва у вищій школі.

По-четверте, одним із найважливіших факторів і механізмів формування дійсно демократичного стилю мислення і управління у молодих людей, які навчаються у вищому навчальному закладі, є органи студентського самоврядування.

Також, ми дійшли висновку, що студентський вік є особливим періодом, який досить суттєво відображається на стилі життя, оскільки практично

виключає турботу молоді про своє здоров'я. На нашу думку, така ситуація спостерігається тому, що, по-перше, у цьому віці у людини існує оптимізм відносно особистісного здоров'я, який набагато перевищує прагнення до його збереження, бо власні фізичні та психічні ресурси у цей період уявляються невичерпними; по-друге, орієнтація на здоровий спосіб життя, певні обмеження та власне турбота про здоров'я традиційно приписується більш старшому поколінню та не оцінюються молоддю як необхідні та актуальні. Крім того, перебування у періоді активного входження у нове соціальне середовище супроводжується діями, спрямованими на отримання визнання та високого статусу у групі, коли використовуються різні, не завжди адекватні, засоби та форми поведінки. Щодо відношення студентської молоді до проблеми створення сім'ї головними з них вони називають: як низький рівень життя, гострі проблеми з житлом, неможливість заробити кошти для існування, конфліктні ситуації в сім'ї, поєднання навчання із вихованням дитини тощо.

Очевидно, що створення сім'ї для молодої людини є багатовимірною проблемою, яка має не лише суспільний, економічний, побутовий, але й світоглядно-ціннісний і культурно-традиційний вимір. Якщо для молодої людини стосунки з особою протилежної статі мають надзвичайно важливе емоційно-вольове значення, а її світоглядні орієнтири та життєво-стратегічні наміри передбачають самореалізацію в тому числі як суб'єкта створення сім'ї, то ніякі об'єктивні суспільні перешкоди не стануть на заваді створення сім'ї та виховання дитини. Водночас, це повинен бути виважений крок, що враховуватиме, зокрема, для студентів необхідність успішного продовження навчання, а громади і адміністрації університетів робитимуть усе можливе для підтримки таких сімей, через що знову ж таки актуалізується питання автономії вищих навчальних закладів та активізації їх самоврядувальної діяльності, зокрема студентської. Враховуючи всі аспекти актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді, що розглянуті нами вище, зробимо низку

взаємопов'язаних висновків. По-перше, причини актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді носять багатовимірний характер, відображаючи безліч світоглядних, соціокультурних, ціннісних, цивілізаційних, інформаційних тенденцій, що панують у сучасному світі. По-друге, для підтримки позитивних тенденцій розвитку феномена студентського шлюбу і сім'ї необхідне теоретико-методологічне дослідження і визначення основних параметрів такого суспільно-особистісного явища, як студентська сім'я. По-третє, молода студентська сім'я, як і будь-яка інша молода сім'я, має високий рівень внутрішньої конфліктності, зустрічається з різноманітними суперечностями в організації сімейного життя, основними з яких є можливість світоглядно-ціннісної і психологічної несумісності, матеріально-побутові проблеми, проблеми психологічного, комунікативного і побутового характеру, що з'являються з народженням дитини; складнощі, що виникають з продовженням якісного навчання і науковою діяльністю, проблема забезпеченості житлом і часто неможливість сумісного проживання. По-четверте, важливим чинником актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді є надання молодим родинам зручних кімнат у сімейних гуртожитках, що може навіть розглядатися як перевага над молодими нестудентськими сім'ями, які змушені, здебільшого, вирішувати питання житла самостійно. По-п'яте, проаналізувавши основні чинники, що призводять до народження дитини в студентській сім'ї, а також основні проблеми, що виникають у молодих батьків щодо догляду за нею та її вихованням, можемо зробити висновок про те, що існує нагальна необхідність підтримки і різних видів допомоги таким сім'ям з боку адміністрації та громади вищих навчальних закладів. При цьому адміністративно-організаційні заходи, матеріальна підтримка повинні супроводжуватися консультативно-психологічною, соціально-виховною, моральною підтримкою молоді сім'ї керівництвом і громадою вищого навчального закладу.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

У третьому розділі досліджуються процеси ефективності управління, що є ціннісним дискурсом студентської молоді у трансформаційному суспільстві, визначають спрямованість і зміст державотворчих процесів, розбудови громадянського суспільства й темпів саморозгортання особистості.

3.1 Світоглядна культура студентської молоді як основа управління процесом становлення системи цінностей

Поставлено завдання – обґрунтувати праксеологічні аспекти формування світоглядної культури студентської молоді як основи управління процесом становлення цілісного світогляду. Аналіз наукових джерел із проблематики формування і дії світогляду (напрямку філософії, психології, соціології, педагогіки тощо) підтверджує, що потреба у світоглядній культурі є однією з фундаментальних духовних потреб особистості [9; 26; 56; 89; 149; 226; 240; 250], яка виникає в процесі духовно-практичної і перетворюючої діяльності людини та пов'язана із внутрішньоособистісним механізмом регуляції і саморегуляції [250, с. 5]. Вона виступає внутрішнім, суб'єктивним джерелом активності, що визначає процес засвоєння діючого в суспільстві світогляду, перетворення категорій суспільної свідомості в поняття і образи свідомості індивідуальної, вироблення власних переконань. Важливим моментом є та обставина, що ця потреба детермінує не лише саме засвоєння особистістю знань і духовних цінностей суспільства, а й здатність до створення нових знань і

цінностей, до самовдосконалення, тобто підтримує і спонукає творче ставлення до розвитку власної індивідуальності.

У філософському розумінні **світогляд** – це форма духовно-практичного освоєння світу особистістю, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає своє місце й призначення в ньому. До світогляду входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів [89, с. 71].

Зрозуміло, що потреби матеріальної перетворювальної діяльності відображаються у світогляді не безпосередньо, а через систему історично даних суспільних відносин, які надають цим потребам конкретно-історичного змісту.

Не менш складним для розуміння є й поняття «культура». Сучасна філософія оперує численними (понад 1500) визначеннями цього поняття. Не зупиняючись на їхній інтерпретації, відзначимо, що з цим поняттям ми пов'язуємо ті надбання (як результат людської діяльності), які сприяють розвиткові сутнісних сил людини, освоєні нею відповідно до їх загальнокультурного змісту, включені людиною в предметне поле її практики, увійшли в життя, звички, в її повсякденну поведінку.

Поняття «**світоглядна культура**» охоплює повний змістовий спектр понять «світогляд» і «культура», однак не зводиться до їх простої суми, а є новим якісним утворенням, яке не лише відображає світ у його людському вимірі, а й зумовлює його діяльне освоєння, реалізацію цього виміру на всіх рівнях організації і соціального самовияву. Світоглядна культура зумовлює споглядально-оцінне і водночас діяльне, перетворювальне, творче ставлення людини до світу.

При цьому споглядальність як розуміння є вихідним пунктом освоєння світу. У свою чергу, його перетворення ми розглядаємо як технологію цього

освоєння, як засіб і механізм передачі набутих знань, досвіду, культури прийдешнім поколінням. Характерний змістовий контекст цього світогляду і творення: гуманістичний, високоморальний, людиноцентричний.

Центром світоглядної культури є людина, причому не як абстрактна істота, а як особистість, індивідуальність, тобто у всій повноті її ставлення до світу, до іншої людини і до самої себе. Завдяки культурі раціональній, чуттєвій і вольовий компоненти перебувають у стані взаємодоповнення, збагачення, розвитку. Оволодівши світоглядною культурою, вчитель несе з собою не лише потужний світоглядний і культурний потенціал, а й світо- і людинотворчий, який передається дітям.

Сучасний **педагогічний університет** – а саме в ньому формуються педагогічні кадри держави – практикує різноманітні форми становлення, виховання і самовиховання світоглядної культури майбутнього вчителя. Найбільше навантаження при цьому припадає на зміст навчального процесу. Його трансформація відповідно до вимог епохи, новітніх здобутків сучасної науки, культури і соціальної практики є першим і основним завданням підвищення ефективності процесу формування світоглядної культури майбутнього вчителя.

Означені вимоги зумовлені:

- зовнішніми факторами – тенденціями світової глобалізації та антиглобалізму;
- переходом від індустріального до постіндустріального розвитку;
- становленням інформаційного суспільства; новими соціально-політичними, гуманітарними і моральними реаліями світової соціокультурної динаміки;
- утвердженням високих технологій і стратегічного значення інтелектуального ресурсу цивілізаційного поступу;
- принциповою зміною наукової картини світу;

- активізацією соціальної ролі позанаукового та окультного знання, ірраціональної складової людської духовності;
- внутрішніми трансформаціями (економічними, політичними, соціокультурними) українського соціуму, серед яких на перший план виходять процеси утвердження державності, активізації ринкових і демократичних перетворень;
- становлення відкритого громадянського суспільства;
- відродження національної культурно-історичної традиції;
- входження України у європейський і світовий культурний контекст.

Власне означені процеси, обставини, фактори можна повною мірою розглядати як опорні категорії новітньої світоглядної культури майбутнього вчителя.

Звісно, у навчальному процесі сучасного педагогічного університету вони ще не реалізуються повною мірою. Для цього необхідне створення певних умов у навчальному процесі, потрібен час, який усе розставить на свої місця. Саме тому серед вимог до методу проектів на першому етапі важливо здійснити теоретичну і педагогічну (дидактичну) інтерпретацію означених категорій, перевести зміст конкретної програми-підручника навчального процесу, провести перепідготовку науково-педагогічних кадрів. Адже нині актуальним і є проектування педагогічних систем різних типів навчальних закладів.

Головна мета цього проекту – вивчення процесу формування і розвиток свідомої особистості з громадянською позицією, готовою до конкретного вибору свого місця в житті, здатною змінити на краще своє життя і життя своєї країни. У нових історичних умовах відбувається, як зазначає В.І.Малімон, формування соціокультурних орієнтацій студентської молоді, які є сукупністю економічних, політичних, соціальних, культурних і духовно-моральних життєвих орієнтацій та корелюються між собою, втілюються в суспільну й

індивідуальну практику, створюючи своєрідну субкультуру студентів, що має свої особливості [149, с. 52].

Студентське середовище володіє властивою тільки йому культурою зі своїм соціальним і культурним простором-часом. Вона підтримує цілісність та своєрідність студентського середовища, забезпечує його інваріантне відтворення, захищаючи від непевностей, випадковостей та нігілізму. Провідною життєвою орієнтацією сучасного студентства стає орієнтація на отримання якісної і престижної освіти як фактора підвищення власної конкурентоспроможності в системі ринкових відносин, утвердження свого статусу в колективі та соціального престижу. Водночас простежується зростання потреби у постійному оновленні та примноженні знань, потреба, яка конкретизується відповідно до необхідного інформаційного забезпечення.

Потреба у світоглядній культурі з'єднує зовнішні умови діяльності і внутрішній світ особистості, інтегрує суб'єктивні й об'єктивні моменти в ході формування індивідуального світогляду і тому слугує невід'ємною складовою процесу перетворення знань в особисті переконання. Змістом цієї потреби у вузькому розумінні є інтелектуальний та емоційно-психологічний стан суб'єкта, що відображає необхідність таких орієнтирів і регуляторів, які здатні виконати роль методологічних засад при визначенні ставлення до оточуючого світу і виробленні принципів взаємодії з ним [250, с. 12].

Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований власний світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в певному суспільстві, тобто світогляд, як система внутрішніх регуляторів, є надбанням духовного світу особистості лише за формою, індивідуально-особистісним механізмом, тоді як джерелом його смислоутворення є зовнішнє, суспільне.

Отож вінцем, який завершує формування цілісного світогляду особистості, способом внутрішнього впорядкування взаємозв'язків

індивідуального та соціального суб'єктів є світоглядна культура. Якщо світогляд – це духовно-практичний спосіб освоєння дійсності і самовизначення людини в світі, який завжди реалізується в конкретному світовідношенні, то світоглядна культура – це поняття, що відображає певну градацію рівнів розвитку світоглядної свідомості, співіснування її зразків, які відповідають вимогам суспільства і менш прийнятних її варіантів.

При розгляді світоглядної культури особистості як світогляду вищої якості, як внутрішнього регулятора усієї життєдіяльності людини, визначено її функції:

1) освітньо-пізнавальна – забезпечує формування у свідомості особистості молодшої людини сучасної наукової картини світу, культури мислення;

2) визначально-детермінуюча – зумовлює спрямованість світогляду суб'єкта, відповідність його інтересам особистості, її життєвому самовизначенню;

3) регулятивно-корегуюча – полягає у регулюванні ставлення людини до світу, сприяє формуванню цілісної та стійкої життєвої позиції особистості;

4) діагностично-прогностична забезпечує глибоке розуміння, усвідомлення суті і взаємозв'язку явищ дійсності та можливість передбачення тенденцій їхнього розвитку;

5) виховна – сприяє розвитку гуманістичних поглядів особистості, прилученню її до надбань світової культури, до збагачення духовних цінностей, формуванню життєвої і соціальної позицій, соціальної компетентності;

6) розвиваюча – свідчить, що світоглядна культура особистості є фактором її подальшого розвитку, стрижнем життєтворчості;

7) соціально-адаптивна – орієнтує на гармонійне узгодження соціальних, групових і особистісних поглядів, інтересів, запитів, на гуманізацію стосунків між людьми.

У дисертаційному дослідженні О.А. Шаповал стверджується, наприклад, що світоглядна культура як системна організація внутрішнього світу людини, орієнтацій її в природному та соціальному середовищі, змін на основі розкриття об'єктивних законів буття формується протягом усього життя людини, але особливо активно – на етапі її особистісного становлення [250, с. 14]. З цим можна погодитися.

Як справедливо визначає О.А. Шаповал, підлітковий період є вирішальним у формуванні світогляду особистості, юність же є сенситивною у становленні світоглядної культури особистості, оскільки сформований світогляд починає втілюватися у практичну діяльність, у систему відносин молодої людини зі світом. Юність характеризується різноманітністю фізичних, психічних і соціальних новоутворень; відзначається динамічними змінами у світовідчутті, світосприйманні, загалом у світоставленні особистості.

Оскільки світоглядна культура є особистісною і її формування вимагає активних суб'єктних зусиль, то важливого значення набуває організація діяльності студентів (навчальної, соціальної, самотворчої, спілкування тощо), яка сприяє світоглядному пошуку.

Дослідником було виявлено чинники, які зумовлюють **труднощі у формуванні світоглядної культури**, серед них такі: випереджаюче формування системи цінностей особистості; нерівномірність розвитку інтелектуальної, спонукально-мотиваційної та дієво-практичної сфер особистості; відмінності наукових знань як складова наукового світогляду і світоглядної культури особистості та фактори суб'єктивного світу людини; суперечності світоглядного становлення особистості, які охоплюють такі системи, як «особистість–світ»; «особистість–внутрішнє «Я»»; «особистість–особистість».

Неврахування названих особливостей, причин і факторів породжує низку негативних наслідків. Зокрема – утворення в студентській свідомості

світоглядних стереотипів, які заважають критичному сприйняттю інформації й тим самим збагаченню його самосвідомості; формування і співіснування у світогляді суперечливих, а інколи й взаємовиключаючих поглядів та ідей; неможливість розвитку цілісної особистості. Таким чином, процес формування світоглядної культури повинен бути систематичним і цілеспрямованим, причому першочергове значення тут має відіграти навчальний заклад, який спроможний забезпечити повноцінну реалізацію науково-методичних основ світовизначення.

Серед важливих умов, які сприяють ефективному формуванню світоглядної культури студентів, пріоритетною є наявність системності у змісті світоглядної освіти.

Оскільки, на нашу думку, поняття світоглядної культури є багатомірним і складним, підтримаємо думку О.А. Шаповал та розглянемо такі аспекти світоглядної культури, як пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний, які можуть слугувати визначенням рівня сформованості світоглядної культури студента.

I. *Пізнавальний аспект* – наявність і свідоме засвоєння світоглядних знань, зокрема знань про природу, суспільство, людину, світ; розуміння різних світоглядних понять, систем відношень «людина – природа», «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – світ», «людина – Всесвіт»; наявність умінь і навичок філософського витлумачення сутності різних природних і суспільних явищ та процесів, зробити узагальнення і власні висновки; застосування різних наукових методів пізнання навколишньої реальності; розвиток логічного, абстрактного мислення та інше.

II. *Оцінно-ціннісний аспект* – усвідомлення студентом його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються у суспільстві й у світі в цілому; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали; переконання. Оцінно-ціннісний критерій включає такі показники:

- а) узагальнені світоглядні оцінки фактів, явищ, подій, процесів (власні чи запозичені);
- б) погляди особистості на об'єктивний світ, природу, суспільство (сформовані чи аморфні);
- в) розуміння спрямованості власних світоглядних знань (свідоме, недостатньо свідоме, відсутнє);
- г) готовність до засвоєння світоглядних ідей (достатня, низька, відсутня);
- г) переконаність у необхідності вдосконалення і поповнення знань про природу, суспільство, людину (стійка, нестійка, відсутня);
- д) переконаність у необхідності саморозвитку та самовдосконалення (стійка, нестійка, відсутня);
- е) вибір конкретних аксіологічних орієнтирів як оптимальних у пізнанні навколишнього світу (свідомий чи випадковий);
- є) мотивація використання знань (зовнішня чи внутрішня).

III. *Діяльнісний аспект* – готовність особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає життєву активність і соціальну позицію студента, його світогляд у дії; вмотивованість діяльності, його соціальну компетентність. Показниками критерію є:

- а) сформованість умінь пояснювати закономірності і взаємозв'язки в розвитку природи, суспільства, свідомості людини; умінь відстоювати й обґрунтовувати власну світоглядну позицію; «уміння мислити протиріччями»;
- б) оволодіння засобами самоаналізу, самооцінки, самовизначення, самореалізації;
- в) повторюваність поглядів особистості в адекватних обставинах (постійна, ситуативна, відсутня);
- г) соціальна компетентність (сформована, несформована, у процесі розвитку, відсутня);

д) готовність до перенесення світоглядних знань у ситуації діяльності та втілення їх у особистісне ставлення до світу (стійка, низька, відсутня);

е) сформованість умінь будувати життєві плани, робити власний життєвий вибір, оволодівати мистецтвом життєтворчості.

Характеристику світоглядної культури узагальнено подаємо в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

ІНТЕГРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Рівні сформованості світоглядної культури особистості	Пізнавальний критерій (світоглядні знання про природу, суспільство, людину, Всесвіт)	Оцінно-ціннісний Критерій (особисте ставлення до світоглядних проблем, цінностей, ціннісних орієнтацій)	Діяльнісний критерій (життєва активність, соціальна позиція, соціальна компетентність, життєтворчість)
Високий	Глибокі та системні	Активно-позитивне	Стойка активність, визначення життєвої позиції, участь у суспільному житті, наявність соціальної позиції, соціальна компетентність, життєтворчість

Середній	Недостатньо глибокі і систематизовані	Позитивно-стимульоване	Вибірково-ситуативна активність, часткова визначеність життєвої позиції, часткова сформованість соціальної компетентності, життєтворчості
Низький	Поверхові, фрагментарні	Індиферентне, негативне	Пасивність, відсутність життєвої і соціальної позиції, несформованість соціальної компетентності і життєтворчості

Цілі світоглядної культури студентської молоді як основи управління процесом становлення системи цінностей направлені на: 1) виховання цілісної особистості та цілісності буття; 2) використання гуманітарних технологій; 3) формування особистості в контексті особистісно-орієнтованої освіти; 4) актуалізація загальнолюдських цінностей; 5) формування розумових здібностей (теоретичних, практичних та універсальних); 6) креативності мислення як творчого вирішення задач, що проявляються в здатності бачити елементи новизни, творчості у діяльності, в умінні розкрити їх особистий потенціал; 7) вміння розбиратися у справі, що визначається професійними знаннями (освітня підготовка) та практичним досвідом, що слугують передумовою кваліфікованого аналізу ситуацій і діагностики стану процесів, своєчасного прийняття аргументованих рішень; 8) вольових якостей, направлених на свідоме регулювання людиною своєї поведінки та діяльності,

пов'язаних з подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод – цілеспрямованості, наполегливості, рішучості, ініціативності, самостійності, сміливості, витримки; 9) морально-психологічних якостей людини, які необхідні для створення у колективі клімату, який сприяє розвитку здорових міжособистих стосунків та свідомої дисципліни трудових відносин; 10) формування стійкого світогляду, правильного сприйняття сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури, для чого необхідно: засвоїти і реалізувати наукові і культурні досягнення світової цивілізації з уважним ставленням до різних культур, релігії, неухильного дотримання прав людини; 11) критично оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, екологічні, культурні та інші події і явища; проникати в сутність явищ та процесів реального світу, свідомо використовувати наукові знання у пізнавальній і професійній діяльності; 12) дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки і моралі в міжособистісних стосунках та у суспільстві, сприяти зміцненню моральних засад суспільства; 13) формування політичної свідомості та політичної культури, а також політичної активності, творчої ініціативи при вирішенні сучасних проблем: демонструвати і розвивати широкий кругозір у галузі міжнародного життя та політичних процесів, орієнтуватися у зовнішній та внутрішній політиці держави, знати її історію та специфіку розвитку; 14) розпізнавати і використовувати різні види владних відносин, специфіку політичної, влади, розуміти її сутність, структуру, функції; 15) вміти аналізувати суспільні явища у розвитку конкретних історичних умов: з'ясовувати причинно-наслідкові зв'язки в історичних подіях, аналізувати й узагальнювати історичний матеріал в певній системі; порівнювати, пояснювати, аналізувати критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб, спираючись на отримані знання на основі альтернативних поглядів на проблеми; 16) мати активну життєву та громадянську позицію: захищати інтереси держави поєднувати і взаємоузгоджувати суспільні, колективні та індивідуальні

інтереси; виконувати конституційні обов'язки, дотримуватися норм законодавства; захищати свої права людини і громадянина; 17) реалізовувати відносини відповідальності за допомогою сукупності етичних, правових та економічних норм у їх взаємозв'язку; нести персональну відповідальність за діяльність співробітників і всієї організації.

Отже, на підставі викладеного, можна зробити висновки:

1. Наразі особливого значення набула проблема формування світогляду, світоглядної культури особистості, яка відповідає сучасній трансформаційній добі культурно-історичного розвитку. Вирішення цієї проблеми сприятиме процесу особистісного становлення молодого людини, яка сьогодні, живучи в умовах різних світоглядних систем, змішаного простору цінностей, плюралістичних ціннісних орієнтирів, відчуваючи багатofакторний світоглядний вплив, має право на вільний вибір світоглядних поглядів, на вироблення власного світорозуміння, світосприймання.

Ми розглядаємо світоглядну культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтації в природному та соціальному середовищі; як спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Формування світоглядної культури дає змогу особистості виробити об'єктивне ставлення до оточуючого світу, до самої себе, здійснити світоглядний вибір, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності.

2. Формування світоглядної культури особистості відбувається упродовж життя людини. Однак юнацький вік, який характеризується більш інтенсивним становленням самосвідомості особистості, її світогляду і стійкого образу «Я», є стрижневим і найбільш сприятливим у її формуванні. Вироблення критичного погляду на дійсність зумовлює динамічні зміни у світовідчутті, світосприйманні, світорозумінні, загалом у світоставленні молодого людини,

визначає її місце в оточуючому природному і соціальному середовищі, ціль і мету її власного життя.

3. Згідно із системно-змістовим та структурним розглядом предмета дослідження нами визначено сутність та структурні особливості світоглядної культури колишніх старшокласників, а нині студентів, основні суперечності та можливі шляхи її формування.

Поняття «світоглядна культура» є складним утворенням, що об'єднує змістовий, психологічний і соціальний аспекти, реалізація яких дає змогу робити висновок про ефективність її формування.

Світоглядна культура містить такі складові, як комплекс знань про природу, людину, суспільство, метод мислення, що ґрунтується на використанні цих знань, світоглядні цінності і світоглядну активність особистості. Ми бачимо світоглядну культуру таким складним утворенням, основними компонентами якого є: пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний.

4. З'ясовано, що предметно-розрізнене вивчення шкільних дисциплін, яке склалося в сучасній школі, не забезпечує сьогодні повною мірою формування світоглядної культури особистості. Такий стан зумовлений відсутністю світоглядної цілеспрямованості у вивченні шкільних предметів; їхньою ізольованістю в реалізації світоглядних можливостей, втілених у змісті окремих навчальних дисциплін; неефективним застосуванням форм і методів навчання. Тому світоглядна перспектива особистості є «тонким» моментом у становленні особистості майбутнього фахівця під час навчання у системі вищої професійної освіти.

5. Визначено, що пріоритетною умовою формування світоглядної культури майбутнього фахівця є наявність системи у змісті світоглядної освіти. Лише узгодження світоглядного змісту навчальних програм, підручників створює основу для ефективного формування світоглядної культури майбутніх фахівців.

6. Досліджено, що задовольнити умови ефективного формування світоглядної культури особистості майбутнього фахівця доцільно шляхом реалізації її пізнавального, оцінно-ціннісного та діяльнісного компонентів.

Пізнавальний компонент передбачає наявність і свідоме засвоєння особистістю світоглядних знань, зокрема, знань про природу, людину, суспільство, світ; розуміння різних світоглядних понять, систем відношень «людина – природа», «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – світ», «людина – Всесвіт»; наявність умінь і навичок дає змогу витлумачити з філософських позицій сутність різних природних і суспільних явищ і процесів, зробити узагальнення і власні висновки.

Оцінно-ціннісний компонент забезпечує усвідомлення особистістю майбутнього фахівця його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються у суспільстві й у світі загалом; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали. Величезна роль тут належить гуманітарному блоку навчальних дисциплін, серед яких найбільш продуктивними є філософія, політологія, культурологія, етика та естетика. Намагання скоротити викладання їх у ВНЗ «спричинить удар» по формуванню саме світоглядних засад особистості.

Діяльнісний компонент полягає у готовності особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає життєву активність і соціальну позицію майбутнього фахівця, його світогляд у дії. Значний резонанс тут викликає суспільно-громадська практика студентів, оскільки знання, які отримані в аудиторії, проходять перевірку і закріплення на практиці у формі набутого соціально-політичного досвіду.

7. З'ясовано, що активізації інтеграційного процесу світоглядних знань про природу, людину, суспільство у цілісну систему сприяє реалізація його змістового, організаційно-методичного і психологічного аспектів.

Змістовий аспект передбачає інтеграцію знань навколо провідних науково-світоглядних ідей з метою забезпечення їх цілісності та світоглядної визначеності і включає базові та методологічні знання.

Організаційно-методичний аспект інтеграції забезпечує формування системного мислення майбутніх фахівців на основі світоглядних понять, вироблення умінь комплексного використання знань, удосконалення навичок оперування способами пізнання дійсності.

Психологічний аспект інтеграції полягає у досягненні особистістю заданого рівня розуміння світоглядних завдань і проблем, у формуванні пізнавальної відкритості, у стимулюванні особистості до самопізнання, самовдосконалення.

8. Встановлено, що реалізувати інтегративний підхід до формування світоглядної культури майбутніх фахівців доцільно шляхом впровадження в навчальний процес інтегрованих курсів, які забезпечують засвоєння провідних світоглядних ідей з опорою на конкретні наукові знання і факти і перетворення їх у власні переконання.

3.2 Макро- або загальноцивілізаційний рівень умов формування світогляду студентської молоді

Першу більш-менш об'єктивну світоглядну оцінку новій світовій реальності дали фундаментальні філософські, культурологічні, історичні узагальнення від «Логічних дослідів» Е. Гуссерля (1900) до «Історії Західного мислення» Р. Тарнаса (1991), а також праці – «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебера, «Процес» Ф. Кафки, «Незадоволення культурою» З. Фрейда, «Повстання мас» Х. Ортеги-і-Гассета, «Осягнення історії» А. Тойнбі, «Втеча від свободи» Е. Фрома, «Буття і ніщо» Ж. Сартра, «Розмова на путівці»

М. Хайдеггера, «1984 р.» Дж. Оруелла, «Феномен людини» Тейяр-де-Шардена, «Політика досвіду» Ленка, «Межі зростання» Д. Медоуза, «Способи створення світу» Гудмена, «Філософія і дзеркало природи» Рорті, «Третя хвиля» О. Тоффлера, «Організоване суспільство» В. Андрущенко, «Криваве століття» М. Поповича тощо.

Поза всяким сумнівом, «внутрішній погляд» на історію ХХ століття склався і за участі таких відомих філософів, культурологів і політиків, як О. Шпенглер, К. Барт, Б. Рассел, Т. Манн, К. Ясперс, К. Поппер, П. Сорокін, А. Швейцер, Г. Маркузе, Зб. Бжезинський, Ж. Дерріда, І. Пригожин і багатьох інших, чії праці назавжди увійшли в історію науки і культури.

Загально визнаним є те, що сучасна епоха характеризується загостренням глобальних проблем і розгортанням суперечливого процесу становлення багатовимірного і цілісного світу на засадах ідеології космополітизму, невід'ємною складовою якого є розгортання освітньої революції як частини глобальних змін у механізмах функціонування і розвитку цивілізації. Освіта стає не тільки засобом необхідних перетворень у світогляді, моральності, свідомості і культурі особистості, але і основною системою виживання людства.

Тому надзвичайно важливо не тільки констатувати той факт, що зміст епохи детермінує зміни в освіті, а й визначитися саме зі змістом сучасної епохи, що саморозгортається у гострій боротьбі суперечностей. Російський дослідник О.В. Плебанек [194, с. 387], вважає, що глобалістика, з часу свого виникнення, традиційно спирається на просторове розуміння геополітичних процесів. Саме слово global (від «куля») підкреслює просторовий зміст поняття. Часовий аспект хоча і враховується, але як одна з некерованих і тому малоістотних змінних. Не випадково, що антиглобалізм ніколи не свідчить про структуру і сутність глобальних процесів, а тільки про їх реальні, приватні наслідки.

Вирішення проблеми глобалізації (позитивності або деструктивності її результатів, можливості її регулювання і т. ін.) не можливе в колишньому

концептуальному полі, тобто просторовому і лінійному її характері. Полідетермінізм і векторність (нелінійність) передбачають існування кількох типів глобальних процесів, які треба розглядати як зміст сучасної епохи. Низка з них виявлена дослідниками і тому має бути врахована нами під час дослідження проблем модернізації освіти.

Геополітичні процеси, що мають просторову форму, але політико-економічний зміст, оскільки, по суті, вони є боротьбою за ресурси: з боку римленда – за природні ресурси материка, з боку хартленда – за комунікативні ресурси моря. Відома концепція Л. Мечникова про стадіальне домінування цивілізацій залежно від їх річкової, морської або океанічної локалізації, здається, ще неоцінена повною мірою. Донині в основі політологічних концептуальних побудов, як правило, знаходився принцип детермінуючої ролі матеріальних джерел економічного розвитку, змінна яких залежить від технології. Мабуть, у цивілізаційній естафеті соціокультурних систем все-таки чималу, якщо не домінуючу, роль відіграє саме комунікативний ресурс, оскільки він забезпечує вищі темпи продукування культурних (у широкому сенсі цього слова) цінностей і технологічний прогрес.

Екологічні глобальні процеси, виявлені Римським клубом, менше пов'язані з геополітичним простором, оскільки частина з них охоплює все людство без розмежування на блоки, а частина пов'язана з розповсюдженням технології, а не з приналежністю до країн внутрішнього або зовнішнього півмісяця. Причому, як не дивно, часто екологічні проблеми стають актуальними саме для аутсайдерів через просторові характеристики. Наприклад, через природні причини (роза вітрів, домінуючі течії і т. ін.) забруднення водного середовища в циркумполярних зонах, де локалізовані традиційні, архаїчні суспільства (ескімоси, чукчі, південноамериканські індіанці), є результатом використання хімічних речовин у сільському господарстві в промислово розвинених регіонах, зокрема, у Новій Зеландії, Європі. З іншого боку, технологічно розвинені

суспільства можуть розподілити екологічне навантаження всередині себе між соціальними групами у вигляді, наприклад, локальних міграцій еліти з мегаполісів у сільську місцевість.

Аксіологічні глобальні процеси визначають динаміку, апогеї і кризи соціальних систем, життєздатність одних і згасання інших у синхронії. Найбільш відомою ідеєю, яка описує ці процеси, є концепція П. Сорокіна. У контексті нашого дослідження цікавим є те, що П. Сорокін помітив циклічність у внутрішньому розвитку соціокультурних систем, незалежно від їх геополітичного становища. У його інтерпретації цивілізаційне домінування може залежати не від матеріальних ресурсів, не від вдалого використання просторового чинника і навіть не тільки від раціональної політики.

Когнітивні глобальні процеси, які породжують ціннісні системи, зумовлюють переміщення центру геополітичної активності. Під когнітивними глобальними процесами розуміють еволюцію типів мислення, яка має циклічний характер. З когнітивними глобальними процесами, ймовірно, також пов'язаний естафетний характер домінування соціокультурних систем – від цивілізацій Сходу до західноєвропейської цивілізації, північноамериканської цивілізації і ренесансу далекосхідних цивілізацій, який має відбутися.

Глобальні процеси, які відбуваються в соціальних системах, як і в будь-яких природних системах, взаємодіють між собою, резонують або нейтралізують один одного. Відповідно до виявлених закономірностей найбільш масштабні кризи і зміни історичного вектора відбуваються за наступною схемою: зміна місця існування соціальних систем, що може відбуватися з низки причин (техногенна зміна, зміна геополітичного розташування сил), актуалізує найбільш ефективний у цих умовах тип мислення.

Реакцією на такі зміни є виникнення нової системи цінностей, функцією яких є стабілізація відносин між соціумом і природою (а також між соціумом і

іншим соціумом, соціумом і соціальною групою, соціумом і індивідом). Системи цінностей не можуть знаходитися в суперечності з типом мислення, але варіативність усередині типу мислення забезпечує можливість гнучкої взаємодії між підсистемами. Життя ціннісної системи, як і будь-якої іншої, підкоряється циклічним закономірностям: народження (виникнення нових ціннісних орієнтирів, що знаходяться в еkleктичній єдності), дозрівання (ієрархізація цінностей), розпад (коли система цінностей не виконує стабілізуючої функції).

Нам випало бути свідками виникнення «нової Європи», що спирається на такі поняття, як «знання», «інновації», «дослідження», «освіта» та «професійний вишкіл». «Ми зводимо новий “спільний європейський дім», вигляд якого «визначають», за нещодавнім висловом президента Європейського об'єднання університетів, такі складники, як вища освіта й наука [271]» (Froment 2003: 27). Освіта, а особливо навчання протягом життя стають новою дискурсивною темою, на яку тепер спрямовані мрії про спільне європейське громадянство.

В умовах нової знанневої економіки освітня політика, зокрема політика в галузі вищої освіти, не може лишатися винятково у віданні держав-членів хоча б тому, що створення нового загальноєвропейського освітнього простору дає Європі шанс надати нового сенсу європейській ідентичності. У такому контексті «бути європейцем» безпосередньо означатиме «бути європейським учнем протягом усього життя», тобто індивідом, що інвестує свої мрії на майбутнє в конкретну галузь знання – знання для знанневої економіки.

Цю нову Європу символізуватимуть не «сховані від інших культурні ресурси націй-держав, а залучені в навчання протягом життя індивіди [273]» (Lawn 2001: 177); не прив'язаний до конкретної нації та територіально локалізований громадянин окремої держави-члена, а індивід із власним «багажем знань», що складається з його освіти, умінь та компетенції. Європейське громадянство на дискурсивному рівні закладатиметься в структурі

особистості, для якої створюється новий пан'європейський освітній простір. Індивід здобуває членство в цьому просторі тільки за рахунок знання, умінь та компетенції.

Ідею Європи із її основоположними міфами й символами, чільними нормативними наративами та провідними дискурсами, що тримають європейців разом, сьогодні переписують і переукладають. У цьому новому освітньому просторі (який формує нова загальноєвропейська науково-освітня політика) створюється нова європейська ідентичність, і саме навколо нього обертаються дискусії про трансформацію європейських університетів. У новому просторі освіта – не лише громадське благо: вона дедалі тісніше асоціюється з індивідом і його роллю в «Європі знання».

Цей факт зафіксований у цілій низці політичних досліджень, зокрема в «білій книзі» Жака Делора «Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість. Виклики й шляхи у XXI сторіччя» (1993) та «Висновках Голови Європейської Ради в Лісабоні» (2000). Піднісши ідею «навчання протягом життя» до категорії пріоритетів Лісабонської стратегії та програми «Освіта й професійне навчання – 2010» [270] (див.: ЕС 2000d), Євросоюз переосмислив навчання як індивідуальну діяльність, що більше не пов'язана з національними проектами.

Нове «навчальне суспільство» складатиметься із «європейських індивідів», які хочуть і можуть входити в окремі європейські нації та держави або виходити з них (вирішальною здібністю для всіх буде вміння «навчитися вчитися», як формулює його Європейська Комісія у книзі «На шляху до Європи знання»).

Отже, стрижневе поняття Болонського процесу інтеграції європейських систем вищої освіти – не зайнятість [employment], а придатність до зайнятості [employability], тобто акцент переноситься на відповідальність індивіда за знаходження роботи для себе, що кардинально дисонує із традиційною

відповідальністю держави в цьому питанні, відповідно до кейнсіанської моделі соціального добробуту із «повною зайнятістю».

Як сказано у «Меморандумі про навчання протягом життя», «самі люди є головними діячами знанневих суспільств. Найбільше значення має здатність людей створювати та ефективно й розумно користуватися знанням в умовах мінливого середовища. Щоб повністю розвинути цю здатність, люди повинні хотіти й мати змогу своє життя у власні руки [270]» (ЕС 2000d: 7).

Таким чином, неоліберальна ідеологія поступово охоплює вищу освіту Європи і, як зазначає Гарі Тіпл, «неоліберальна політика, запроваджена сьогодні майже в кожній країні світу, стала розпізнавальним знаком переходу між двома епохами. Вона приносить політичні зміни, що "гармонізують" світ національних капіталів і націй-держав із глобальною системою інтернаціоналізованого капіталу та наднаціональними інституціями». Отже, «неолібералізм все більше здається системою ідей, "час якої настав", тоді як соціал-демократія, профспілковий рух і кейнсіанська держава добробуту щоразу більше й більше здаються анахронізмами [274]» (Teerle 1995: 2, 3).

Навчання у ліберальній моделі розвитку суспільства відірване від виховання. До речі, це цілком вкладається у вимоги болонського алгоритму організації процесу освіти.

Явище особистісно орієнтованого навчання, яке притаманне неоліберальній моделі розвитку сучасного західного суспільства, неможливо, як з'ясовується, аналізувати без висвітлення генезису поняття лібералізму, що має надзвичайно багато інтерпретацій. Найбільш значущі методологічні проблеми, пов'язані із розумінням лібералізму, стосуються його дефінітивних і емпіричних тлумачень.

Етимологічно корінь «liber» (*lib-*, *lbh-*) пов'язується фахівцями із загальноіндоєвропейським корпусом значень, семантично споріднених із життям взагалі (наприклад, німецьке *Leben*), його основоположними проявами

(слов'янське «любов», німецьке «Liebe», англійське «love»), повнотою життєвих сил і можливостей [276, р.139].

Тлумачення лібералізму є неоднозначним, – яким, власне, тільки й може бути тлумачення такого універсального і багатомірного феномена, як лібералізм, що охоплює усі сфери життя суспільства, усю багатоманітність проявів життя людини (в порівнянні з ліберальною думкою формулює своє специфічне ставлення). Як існує багатоманітна «сім'я лібералізмів», так, відповідно, існує у лібералістиці багатоманітність його (або їх – якщо виходити з множинності лібералізмів) визначень і тлумачень.

Лібералізм сам є багатоманітним і мінливим, як ті зміни, які він спричиняє і провокує своєю соціальною еманациєю. Він немовби «ухиляється» від того, щоб його категорично ідентифікували класифікаціями і аналізом. Залишається задовольнятися аналізом «ліберереформ»: ліберальної інтелектуальної традиції, емансипаторських практик і експериментів, стилів і втілень соціальної критики, яка поширюється на усі виміри і сенси соціального – цінності та інституції, авторитети і святині тощо.

Силу лібералізму надає, у тому числі, й привабливість для розбудови галузі освіти, його світоглядна універсальність. Він є образом соціальної дійсності, – водночас змістовно визначеною картиною соціального буття (певне сприйняття і тлумачення соціального й індивідуального буття як передумови і простору розгортання свободи) і способом світосприйняття, самовизначення.

Серцевинною ідеєю такого соціального світогляду є визнання свободи природним і «нормальним» явищем, яке повинно саме у такому розумінні затверджуватися в існуванні індивіда і групи, соціальних спільнот і етносів, держав і людства як такого взагалі.

Перш ніж дати визначення лібералізму в освіті, доцільно відтворити загальну картину репрезентованих у переважно сучасних працях підходів і форм дефініцій лібералізму. Розглянувши репрезентовані в літературі точки

зору, ми зможемо певним чином узагальнити ознаки поняття ліберального, виокремити з них спільне, найбільш суттєве для галузі освіти.

Зазначимо, що у намаганні визначити лібералізм, можна в принципі виходити з двох принципово різних позицій (хоча і не протилежних).

Перша з цих позицій може бути названа *субстанціональною (субстанціоналістською, або есенціалістською)*. Прихильники такої позиції вважають, що лібералізм принципово можливо характеризувати змістовно, через посередництво якихось базисних цінностей і орієнтацій, переконань та ідей, спільних для усіх лібералів, незалежно від того, в якій країні вони мешкають і в яких умовах вони здійснюють свою діяльність. Візьмемо, скажімо, найбільш універсально висловлену субстанціоналістську позицію. Ю. Шклар вважає, що ліберальними є ті доктрини, що послідовно розрізняють сфери приватного і публічного, визнаючи пріоритет толерантності як непересічну вимогу для усіх соціальних агентів [268, р. 97].

Іншу можна окреслити як *функціональну (функціоналістську)*. Автори, які визначають лібералізм переважно через його соціальні функції, виходять здебільшого з переконання, що єдине незмінне, що можна знайти в лібералізмі – це його соціальна місія, векторна спрямованість. А засоби реалізації цієї місії можуть бути різними, іноді навіть протилежними в різних умовах. Як ми вже зазначали вище, соціальну місію можна визначати як стимулювання змін (Р. Дарендорф), як особливий підхід до прийняття рішень (Г. Сорман), як соціальну критику і пропонування альтернатив (Д. Джонстон) та ін.

До того ж, найважливішим постулатом лібералізму є встановлення балансу між сферами суспільства та особистих інтересів, оскільки вважається, що він не ідеологічна догма, а «проект суспільства», який може бути адаптований до місцевих історичних, національних і культурних умов. Згідно з ліберальним ідеалом мета створення держави, – збереження і захист природних

прав людини, відносини між людиною і державою повинні мати договірний характер, а верховенство закону є інструментом соціального контролю.

Для розбудови освітянської політики держави важливо те, що Д. Конвей визначав лібералізм як політичну філософію, яка «принципово відрізняється від її суперників, які відстоюють більш сильну роль уряду в організації та спрямуванні життя індивідів. Усі ліберали (і переважно вони) виступають за законно визначену і захищену сферу, в рамках якої члени суспільства можуть бути вільними від держави та від інших форм примусового впливу, де вони можуть самі визначати свої життєві плани і діяльність, включаючи також час і умови асоціації з іншими [269, р. 72]».

«Оксфордський довідник з філософії» підкреслює роль лібералізму як ідеологічного обґрунтування зростання капіталізму і також схиляється до того, щоб передати сутність лібералізму крізь призму позицій, які ліберали відстоюють: свобода совісті, слова, асоціацій, занять, останнім часом – також сексуальності; в сферу цих свобод держава не повинна втручатися, за винятком тих випадків, коли це потрібно для захисту громадян від якоїсь шкоди [275, р. 483].

«Філософський лібералізм» – базис для порівняння альтернативних інститутів та практик. Навпаки, ми повинні використовувати вираз «інституціональний лібералізм» для позначення погляду, що певні інституції в цілому асоціюються із ліберальними суспільствами. Підсумовуючи, Д. Джонстон констатує: «Лібералізм є теорія, або, точніше кажучи, сім'я теорій про політичні і соціальні інститути. Ця сім'я теорій обумовлена певними уявленнями про людські істоти... Але лібералізмом є переважно уявлення про основи політичного і соціального критицизму, які мають значення, коли ми оцінюємо альтернативні політичні і соціальні інститути [272, р. 24–26]». Д. Джонстон торкається, на наш погляд, сутнісно важливого аспекту,

пов'язаного із головною соціальною функцією лібералізму – соціальною критикою, соціальним критицизмом, пошуком альтернатив існуючому стану.

Тобто лібералізм в освіті – це не тільки змістовні утворення, ідеї, цінності та ідеали, але й певний спосіб підходу до явищ, відкрите і неупереджене ставлення до них. У цій своїй іпостасі лібералізм завжди є наріжним каменем будь-якого сучасного соціального порядку – піддаючи його неупередженій критиці, ставлячи під сумнів докорінні засади суспільного буття, лібералізм допомагає вкоренити стійкий і життєздатний соціальний порядок, позбавитися мертвлячих міфів (це не означає, звісно, позбутись їх взагалі), домогтися відносно неутиснених – на поточний момент – форм існування.

Логіка трансформаційних процесів, які відбуваються протягом останнього десятиліття ХХ століття в країнах Східної Європи і Росії актуалізували проблему лібералізму і неолібералізму не тільки у загальносвітовому, але й «країнознавчому» аспекті, стосовно конкретних умов тієї чи іншої країни. У Радянському Союзі інтерес до ліберальної спадщини почав вочевидь зростати з часів «активної перебудови» (1987–1988). Спочатку у лібералізмі вбачали ідейне джерело для поступової демократизації радянського «розвиненого соціалізму», а згодом – антитезу останньому. Саме цю нестійкість лібералізму слід постійно мати на увазі, коли звертаєшся до нього з метою перебудувати галузь освіти.

На терені розбудови новітньої української державності проблематика лібералізму, визначення його місця і ролі в умовах сучасної України стали предметом міркувань численних українських науковців. Так, різними аспектами аналізу сучасного ідеологічного процесу, розбудови основ громадянського суспільства в Україні і, відповідно, значення лібералізму в цих процесах займалися такі науковці, як В.П. Андрущенко, В.Д. Бабкін, О.В. Бабкіна, В.П. Бех, Є.І. Бистрицький, М.А.Бойчук, В.Г.Воронкова, І. Гавриленко, А.М. Гальчинський, В.П. Горбатенко, Л.В. Губерський, В.П. Заблоцький,

Р. Кісь, В.Г. Кремень, М.М. Калініченко, Б.Л. Кухта, В.С. Лісовий, Я.В. Любивий, В.І. Ляшенко, М.Д. Міщенко, М.І. Михальченко, В. Полохало, М.В. Попович, М.М. Слюсаревський, В.М. Ткаченко, В.І. Шинкарук. Ними здійснено критичний аналіз реалій сучасної української політики, показані наріжні проблеми пошуку адекватних моделей і ідеологічних дороговказів для України.

Лібералізм розглядається як одна зі складових ідеологічного контексту трансформації (А.М. Гальчинський, В.Г. Кремень, В.С. Лісовий, Я.В. Любивий), у ньому вбачають один із важливих чинників формування засад громадянського суспільства (Є.І. Бистрицький, М.І. Михальченко, М.М. Мокляк, С.Г. Рябов).

Дедалі більша увага приділяється останнім часом дослідженню змісту і форм ідеології перехідного періоду (І.М. Кресіна, І.М. Попова, М.М. Слюсаревський, В.О. Таран, В.П. Заблоцький), але концептуальний дизайн і структурна її будова не визначені ще із необхідною чіткістю.

Зокрема, не визначені ще чіткі шляхи поширення ідеології української транзиції, стимулювання активної громадянськості. Зроблено певний внесок у розробку засад українського лібералізму (В.Г. Воронкова, В.І. Ляшенко, О.М. Черниш). Здійснено кроки до вивчення історії та ідеології ліберального руху в Україні (Ю.А. Ададуrow, В.М. Ковтун, В.М. Мойсієнко, С.В. Чебаненко, М.О. Ясир).

Чимало з цієї проблематики зробив В.П. Заблоцький, який спеціально досліджував ідею, ідеал та ідеологію лібералізму [92, с. 79]. Очевидним є факт того, що українська лібералістика переживає ще етап свого суперечливого становлення, більшість актуальних проблем світового лібералізму ще не знаходять відповідного відгуку і осмислення на терені українського суспільства. Однак у наявній українській літературі з проблем соціальної і політичної філософії відсутнє дослідження, де сучасний лібералізм був би підданий системному аналізу як складне багатомірне явище.

Разом з цим, вказаній проблематиці приділяють увагу такі українські політики, як М.Г. Жулинський, В.М. Литвин, В.М. Пинзеник, В.П. Щербань, В.А. Ющенко та ін. Вони розглядають як загальний простір ліберально-демократичних перетворень в Україні, так і конкретні аспекти партійно-політичних процесів, які сприяють розбудові справжньої багатопартійності, парламентаризму, засад «відкритого суспільства». Переважна більшість організованих ліберальних формувань (зокрема, партійних структур) сповідує інструментальне розуміння ідеології, що стоїть на заваді розробці на гідному рівні новітньої ідеології українського лібералізму.

Проблеми лібералізму і лібералізації не випадково знаходяться у центрі уваги багатьох політиків і науковців, які репрезентують постсоціалістичний світ в усій його багатоманітності і суперечливості, зокрема на праці О. Ахієзера, Л. Бальцеровича, В. Будзішевського, А. Валицького, В. Гавела, Є.Т. Гайдара, К.С. Гаджієва, Ж. Желєва, В.Л. Іноземцева, Б.Г. Капустіна, Я. Кіша, Д.М. Медушевського, О.І. Неклеси, О.М. Панаріна, І.К. Пантіна, Л.І. Піяшевої, Н.М. Щрумової, Г.Х. Попова, В.І. Приленського, В.Ф. Пустарнакова, О.М. Руткевича, Н.М. Сиземської, В.В. Согріна, Є. Шацького, В.В. Шелохаєва, Г.О. Явлінського та ін.

Прискіпливе вивчення основних напрямків сучасної лібералістики дає змогу зробити висновок, що переважна більшість авторів зосереджує увагу на цінностях і принципах ліберального порядку, основах ліберальної економічної політики, а неолібералізм у галузі освіти на разі залишається, на жаль, поза увагою дослідників.

Для студентів важливим є те, щоб майбутня робота була цікавою і мала безпосереднє відношення до обраної професії. Але й достатньо висока заробітна платня теж є важливою для них. І ще один досить важливий аспект майбутньої діяльності студента: при виборі роботи його дуже цікавить вільний графік цієї роботи, що дало б можливість (за наших реалій щодо зарплатні) вільно

відпрацьовувати. Людина, яка обирає для себе саме такий варіант роботи, часто дотримується такої точки зору, що її професійна діяльність повинна залишати їй можливість для реалізації своїх захоплень, для повноцінного дозвілля й розваг, для особистісного життя. Потужним стимулом стає для особистості вільний час, якість життя, рівень споживання.

Формування концепції поглиблення духовно-творчого потенціалу вимагає створення інтегрованої регіональної моделі багатофункціонального соціально-культурного середовища, яке створюється за участю освітніх закладів, засобів масової комунікації, громадських молодіжних організацій, наукових, творчих та професійно-кваліфікаційних спільнот молоді. Дієвість такої інтегрованої соціокультурної моделі залежить повністю від оперативної діагностики ресурсного потенціалу професорсько-викладацького складу ВНЗ й виміру нереалізованого духовно-творчого ресурсу студентської молоді та визначення можливостей їх взаємної й узгодженої діяльності. Діагностика процесу взаємної координації з вимірюванням ефективності впливу раціонально-ірраціональних стереотипів, форм міжособистісних стосунків повинно здійснюватися у перший адаптаційний період здобуття професії. На цьому етапі можливе утворення адекватних соціально-психологічних та ціннісних орієнтацій стосовно залучення молоді до невикористаних ресурсів системи духовних цінностей, надбань соціокультурного середовища та забезпечення поступового включення до його галузей.

Заходи національно-духовного змісту, до яких належать відзначення державних і релігійних свят, зібрання, пов'язані з видатними датами, ювілейні та наукові конференції тощо. Такі заходи, зокрема, відзначення державних свят, мали б трактуватися як обов'язків елемент навчально-виховної діяльності, як метод виховання громадянина, а отже, входити у сферу обов'язкових вимог до студента.

Українознавство у його виховній функції є предметом, який допомагає студентові глибше пізнати свою Батьківщину в її етнічному, територіально-географічному, історичному, національно-культурному, мовному вимірах. У цій функції українознавство включає: а) ідею українськості та утвердження її у свідомості студента; б) теоретичну (методологічну) інтерпретацію національних цінностей; в) ужиткове українознавство, репрезентоване гуманітарними предметами – історією України, курсами мови та літератури, краєзнавством тощо. Реалізація виховної функції українознавства започатковується розробкою навчальних планів, плануванням позааудиторної роботи тощо. Українознавчий компонент як виховний стосується усіх навчальних дисциплін, незалежно від їх профілів. Доцільними є кафедри, кабінети, музеї українознавства.

Модернізація суспільства значно підвищує роль духовних процесів, які перетворюються на самостійні простори існування людини [183, с. 19]. Розвиток і збагачення інтелекту та творчих потенцій молоді стає фундаментальним технологічним принципом виробництва й відтворення соціальних зв'язків, що робить вищу освіту одним із найголовніших засобів творення особистості. Саме освітній процес та соціальна робота в вузі сприяють набуттю молоддю людиною такої автономності й неповторності, завдяки яким вона стає здатною визволятися від безумовності зовнішніх соціокультурних впливів, самостійно проектувати і планувати свою соціальну поведінку.

Мистецтво є особливою, невербальною формою презентації цінностей. Воно – найближче до ідеалів, а тому в процесі виховання видається особливо значущим. В історії культури мистецтво слугувало і засадам добра, і засадам зла. Великий позитивний виховний заряд має духовна музика, одухотворене малярство, архітектура, кіно тощо. Особливе значення в цій сфері має безпосередня участь студентів у творчих мистецьких процесах – участь у поетичних клубах, у гуртках художньої самодіяльності тощо. Водночас потребує критичного аналізу, оцінки те «мистецтво», яке проповідує культ

насильства, сексу, вбивства, гонитви за дешевими примітивними насолодами і яке «кодує» людину на творення зла.

Джерела масової інформації. Сьогодні – це предмет, що потребує спеціального вивчення і рішучої громадської оцінки. Можемо однозначно стверджувати, що наше телебачення перенасичене елементами чужої нам культури, чужого світогляду, а тому наносить величезну шкоду молодій людині, заважає відродженню споконвічно властивої нашому народові духовності. Воно насаджує культ космополітизму, оспівує самозадоволений раціоналізм, намагається технізувати душу людини, спонукає до розвалу родинного життя, притуплює сумління і природний сором тощо. За цих умов навчальний заклад міг би хоча б допомагати молоді формувати в собі імунітет до цих культурних інфекцій, даючи реальну оцінку їм у навчальних курсах, у лекційній роботі тощо.

Спілкування з природою. Природа є одвічним вихователем людини, вона – не тільки всеосяжна матерія, джерело Буття, а й безсмертний Дух, горнило Свідомості (П. Кононенко), джерело морально-етичних та духовних орієнтацій людини. За висловлюванням К. Ушинського, природа постійно нагадує нам про безмежну мудрість Творця, безмежну Його могутність, вічність...

Навчальний заклад всіляко сприяє тому, щоб студент якомога більше спілкувався з рідною природою – шляхом організації туризму, краєзнавчої роботи, відвідування спортивно-оздоровчих таборів у період літніх канікул, організації гуртків, практичного вивчення історії та географії рідного краю, поширення екологічної освіти та участі в екологічному русі.

Отже, соціальні зміни на макрорівні обумовлюють, перш за все, світогляд особистості на засадах обов'язковості й незаперечності їх впливу на суб'єкт. Саме дух інформаційної доби, що інтенсивно народжується сьогодні, охоплює усі рівні свідомості людини і вона не може вже позбутися цього впливу. Вона

потрапляє у ситуацію, що уже детерміновано, особистість, не сприймаючи загальноєволюційні тенденції, потрапляє у стан маргінала і залишається поза межами соціального прогресу. На мезорівні процес формування світоглядної культури молодого фахівця і нової системи цінностей, як її запрограмованого ним самим продукту, набуває сталості й усвідомлюється особистістю за рахунок обрання професії і ВНЗ, вибору форм навчання і виховання, участі у самоврядних процесах і навіть політиці.

3.3 Мезо- або середній рівень умов формування світогляду студентської молоді

До середнього рівня формування світоглядних основ особистості є сенс віднести фактори, що притаманні галузі професійної освіти, на основі яких майбутній фахівець формує головний каркас світоглядних ідеологем. І таких чинників чимало, але ми зупинимося на головних.

Ціннісно-виховна роль навчального процесу. Особливість студентської молоді як соціальної групи [1] полягає в тому, що «на відміну від інших соціальних груп вона не залучена до виробничої праці і формування її інтересів, установок, цінностей здійснюється при спрямовуючій ролі педагогів у навчально-виховному процесі [44, с. 20]».

Формування ціннісних орієнтацій буде ефективнішим, якщо визначити пріоритетні напрямки виховання, яким підпорядкувати зміст, форми та методи навчання. Важливо приділити увагу таким чинникам, як мова викладання, заходам національно-духовного змісту, українознавству, мистецтву, середовищу навчального закладу, соціальному середовищу, джерелам масової інформації, спілкуванню з природою.

Зміст навчальних предметів зорієнтовується як на досягнення відповідних знань, умінь та навичок, так і на розвиток духовних, психічних, соціальних і фізичних функцій і можливостей студента, так і на становлення його ціннісних орієнтацій. Отже, викладач покликаний висловлювати своє, державницьке ставлення, бо навчальний процес – не приватна справа, а справа суспільна, державна.

Методи навчання – спосіб навчальної діяльності студента може сприяти становленню характеру, або його руйнуванню. Сучасний навчально-виховний процес потребує інтелектуалізації, насичення проблемністю, збільшення самостійної роботи студента і скорочення пасивних форм діяльності. Самостійна діяльність студента передбачає участь волі, інтелекту і моралі, що сприяє виникненню потреби самоосвіти, самовдосконалення.

Мова викладання. Все духовне життя людини – її почуття, інтелектуальна діяльність, воля, ціннісні орієнтації поєднуються із зовнішнім світом, удосконалюються і розвиваються завдяки мові. Мова виражає характер народу і окремої людини. У системі виховання великої уваги потребують дві цілі: а) щоб рідна мова у свідомості вихованця посідала домінуюче місце, а не другорядне; б) щоб рідна мова, зокрема, мова викладача була образною, чистою; щоб вона приваблювала і викликала повагу. Нагальними завданнями для досягнення цих цілей є подолання інерції русифікації (засилля російської мови у навчальних підручниках, особливо з технічних дисциплін, у засобах масової інформації тощо).

Середовище або духовна атмосфера навчального закладу. Не варто говорити про порядність, чесність, ідеальність студента, якщо навколо – у стосунках викладача і студента – зустрічаються безпринципність, заниження вимогливості, байдужість, авторитаризм тощо. За таких умов велику виховну місію може виконувати навіть одна сильна людина, яка не боїться тавра «білої ворони» і не зважає на так звану «громадську думку». Вона може і повинна

бути для інших каталізатором відродження віри в добро: його потребує кожна душа молодій людини. Важливим є створення атмосфери доброзичливості, поваги. Щодо зовнішньої сторони, то естетичне оформлення приміщень навчальних корпусів, гуртожитків, приуніверситетської території впливає не лише на естетичні смаки студентів, а й формує любов до свого університету, повагу до праці.

Соціальне середовище складається з середовища родинного, яке, зрештою, на молодь студентського віку впливає незначно, та середовища громадського – товариства ровесників, життя клубів, з політичного життя громади, з життя вулиці тощо. У цьому соціальному середовищі молода людина виробляє свій громадянський світогляд, здатність самостійно орієнтуватися у політичному та громадсько-побутовому житті. Хоча цей процес з боку навчального закладу здається неконтрольованим. Одержані на навчальних заняттях і спеціальних лекціях (адаптаційних курсах) орієнтації, побажання і рекомендації могли б виявитися дуже корисними.

Головною сферою соціальної активності студентства є навчання [31, с. 98]. По відношенню до неї випробовуються різні види духовної культури, вона слугує своєрідним індикатором громадянської зрілості, розуміння своїх прав і обов'язків. Досягнутий студентами рівень духовності імпліцитно присутній в організації занять, культурі читання спеціальної літератури, оцінці значимості знань, що здобуваються, мотивації навчальної діяльності.

Таким чином, рівень духовної культури студентів, її окремих видів безпосередньо відбивається на інтенсивності і спрямованості соціальної активності. Естетична, моральна, політична культура визначає ціннісні орієнтації студентів на ті чи інші сфери застосування своїх здібностей, рівень їх прагнень. Вона допомагає зосередити сили на найбільш прийнятному для майбутнього фахівця полі діяльності, знайти своє місце в житті. Між ступенем засвоєння духовної культури і соціальною активністю існує діалектичний

взаємозв'язок. Отже, за продукти духовного виробництва ми приймаємо мрії, ідеали, уявлення, почуття прекрасного, моральні норми, забобони, тобто все те, що існує в голові людини, яка живе цим, страждає, радіє чи засмучується.

Навчання у вищому навчальному закладі – це період найбільш інтенсивного розквіту інтелектуальних та моральних сил людини [187, с. 266].

Навчальний процес у вищому навчальному закладі – це процес, що має науково-пошуковий, творчий характер, пов'язаний з глибоким самостійним засвоєнням знань, опанування нових методів роботи.

Навчання набуває професійної спрямованості, конкретного змісту, тому що здобуття знань, умінь, розвиток здібностей стає важливою умовою професійної кваліфікації майбутнього спеціаліста. Пізнавальні інтереси стають вибірковими, набувають професійної спрямованості.

Ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, фізичними і духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою.

Процес виховання у ВНЗ органічно поєднаний з процесом навчання молоді, опануванням основами наук, багатством національної й світової культури.

Навчання у вищій школі повинно мати не лише освітню орієнтацію, а й обов'язкову виховну спрямованість. Навчально-виховний процес покликаний формувати у студентів високу культуру, гуманістичний й демократичний світогляд, високі моральні якості, виховувати їх громадянами – патріотами, творчими й цілеспрямованими спеціалістами.

Формування демократичних цінностей молоді [125, с. 14] відбувається також і в процесі цілеспрямованого й організованого впливу на всі сторони життєдіяльності ВНЗ з метою забезпечення стабільності навчально-виховної

системи вишу та подальшого її розвитку на шляху оптимізації. Участь студентів в організації вузівського управління слід поділити на навчальну та позанавчальну.

Перша передбачає участь студентів у плануванні, організації, контролі в царині навчального процесу та науково-дослідного пізнання.

Друга охоплює профспілкову, дозвільну та інші види діяльності студентської молоді. Важливу роль відіграє також **самовиховання або самоврядування студентів**. Самовиховання навіть у зародкових формах є досить складним явищем. Однак як практично діяльне ставлення особистості до себе воно, як правило, виникає з незадоволення собою, породжує прагнення стати кращим, спонукає до активної «самозміни», практичного перетворення особистості відповідно до наявних ідеалів і цінностей. Так чи інакше самовиховання в різних формах «супроводжує» особистість протягом усього життя. Але особливо актуалізується воно у підлітковому віці та в юнацькі роки.

Саме в цей період у людини загострюється увага до власного духовного світу, виникає прагнення і активізуються пошуки можливостей самовираження і самоствердження, проявляється особливий інтерес до самопізнання самовиховання. Власне, саме молоді притаманний бурхливий процес самовиховання, який охоплює усі сторони відношення особистості до світу. Демократичні цінності накладають відбиток на ставлення кожного юнака або дівчини до інших людей, до себе самого. Освіта, самоосвіта, дружба, кохання, ставлення до батьків, викладачів – усе відбувається під впливом цього процесу.

Через обов'язок, справедливість, відповідальність, толерантність та інші демократичні цінності «відбиваються», віддзеркалюються будь-які відношення, але й до себе самої. Важливою стороною самовиховання є самоосвіта, оскільки остання є засобом задоволення однієї з головних потреб сучасної людини – постійно розширювати власну ерудицію, підвищувати загальну й політичну культуру, задовольняти інтелектуальні запити, підтримувати розумову

працездатність. У процесі самоосвіти людина пізнає не лише світ і людські стосунки, але й саму себе, розвиває власні інтелектуальні здібності, волю, самодисципліну й ототожнює себе з демократичними цінностями, які вона освоює.

Означені фактори існують і впливають на особистість лише в системі, незалежно один від одного. Розрізнений аналіз кожного з них окремо може виявити лише поверхові впливи. Дійсні причини й змістовні лінії виявляє лише **системний аналіз**, який і реалізується в цій монографії.

Результати констатувального експерименту [226, с. 16] підтвердили, що управління навчально-виховною діяльністю студентів є складним педагогічним процесом, який спрямований на їхнє соціальне становлення. Цей процес передбачає конструктивне й оперативне втручання, водночас він потребує визначення змісту і мети соціально-виховної роботи, характеру міжособистісних стосунків, здійснення корекції внутрішньогрупових зв'язків.

Це дозволило визначити основні педагогічні умови, врахування і дотримання яких сприятиме поліпшенню процесу соціального становлення студентської молоді. До цих умов ми віднесли: а) розробку системи самоврядування студентів; б) налагодження роботи кураторів академічних груп та організацію їх навчання й обміну досвідом (методичні наради, семінари, рольові ігри, тренінги тощо); в) створення студентської соціальної служби університету; г) розробку організаційних форм роботи, які стимулюють кожного студента до самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення шляхом включення у позанавчальну діяльність (створення асоціацій, наукових об'єднань, проведення диспутів, дискусій, творчих зустрічей з видатними вченими, державними, політичними діячами України і зарубіжжя).

Здійснення спостереження за діяльністю студентів, їх соціальним становленням та впливом педагогічних чинників на цей процес потребувало розробки критеріїв, що дозволяло виявити рівень сформованості соціальної

особистості: *особистісний* (прояв соціальної активності, емпатії, гуманістичної спрямованості), *змістовий* (прояв знання сутності й особливостей соціально значущої діяльності, основних бар'єрів у цій діяльності і вміння їх усувати, виконувати самоаналіз), *операційний* (застосування умінь орієнтації на соціально значущі цінності, умінь управляти процесом самоствердження і самореалізації, умінь спостерігати, аналізувати й корегувати поведінку).

Трансформаційні процеси суттєво впливають на морально-етичні цінності молоді, видозмінюють парадигми формування й розвитку духовно-творчого потенціалу студентства як інтегративно-цілісної соціально-демографічної когорти [52, с. 161]. Виховна патерналістська модель, яка базувалася на системі загальнолюдських цінностей та була спрямована на активізацію ресурсного потенціалу молоді, потребує значної корекції та унеможливлення суперечностей у формуванні соціально-активної і художньо-творчої особистості.

Як поліфункціональний соціальний інститут, вищий навчальний заклад має значний, але недостатньо реалізований навчально-виховний потенціал. Можна гіпотетично стверджувати, що розробка та впровадження методологічно обґрунтованої і забезпеченої відповідними ресурсами системи соціально-педагогічного впливу ВНЗ і громадських молодіжних організацій відповідно до вимог адекватної реалізації потенціалу особи на засадах морально-етичних та духовно-творчих цінностей дозволить активізувати діяльність соціальних інститутів виховання.

Студентський колектив перебуває під впливом **інтегрованої системи соціальних виховних інститутів**. Ця система складається з освітніх, наукових, творчих, виробничих, громадських колективів та інших соціальних структур, які, здійснюючи функції навчально-виховного, науково-пошукового та духовно-творчого характеру, можуть реалізувати процес формування соціально активної особи на засадах «еволюційності» і «конфліктності».

Створення соціально-педагогічних умов для активного формування мотиваційного ядра і збагачення потреб та інтересів особи дозволить значно поліпшити процес взаємозв'язку та взаємної інтеграції ресурсів особи й соціокультурного середовища як важливих засад у самоактуалізації духовно-творчого потенціалу студентської молоді.

Виникає необхідність створення соціально-педагогічного моніторингу як багатоцільової, поліфункціональної і багаторівневої діагностики процесів пізнання, виховання та спілкування студентської молоді у системі діяльності соціальних інститутів. Водночас значний та нереалізований потенціал цих інститутів вимагає розробки технологій «резонансного» та скоординованого їх впливу на молодь за умов стимулювання й регуляції самовиховних, самоосвітніх, самореалізаційних і самоорганізаційних процесів формування й реалізації інтелектуального, соціального, професійно-кваліфікаційного та духовно-творчого потенціалу. В. Сухомлинський наголошував, що «об'єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само – розумом, почуттями, волею, переконаністю, самосвідомістю [230, с. 283]». Тому необхідно досліджувати навчально-виховний процес у цілісності й системності.

Результати експертного опитування засвідчили таку ієрархію ціннісних орієнтирів серед молоді: здоров'я – 72,2%; чесність, порядність – 56,4%; ерудиція, глибокі знання – 44,4%; можливість працевлаштування – 44,2%; працелюбність – 43,8%; віра в Бога – 39,6%; високий рівень духовності – 38,6%; високий рівень культури – 38,0%; високий рівень добробуту – 34,8%; престижна професія – 33,7%; національна гідність, патріотизм – 28,6%. При аналізі визначеної експертами ієрархії цінностей було зафіксовано тенденцію певної заангажованості старшого покоління «традиційними уявленнями» щодо «потрібних для молоді» цінностей та соціальних настанов [30, с. 37].

Впровадження соціально-педагогічного моніторингу в діяльність навчальних закладів та установ, державних інституцій молодіжного спрямування, здійснення діагностики екологічних, економічних, соціальних та психологічних проблем дозволяє досить оперативно вносити корективи у виховний процес, підвищувати активність молоді в процесах спілкування, пізнання, естетично та інформаційно-насиченого дозвілля.

Теоретичний аналіз результатів вітчизняних досліджень дає змогу виділити **основні напрямки**, які потребують концентрації зусиль наукових сил у вирішенні проблем професійного самовизначення молоді, вивчення вікових, психологічних та соціальних закономірностей формування особистості, визначення місця й ролі здібностей та інтересів у процесах професійного самовизначення, розробки проблем життєвого шляху, здійснення діагностики процесу формування духовно-творчого потенціалу.

Водночас аналіз соціально-професійної диспозиції студентського і викладацького колективів варто здійснювати з урахуванням конкретних соціально-економічних, суспільно-політичних та регіональних умов під системним і структурно-функціональним кутами зору у здійсненні соціально-педагогічного моніторингу. Це дає змогу визначити не лише потенціал вузівських колективів, але й зафіксувати відповідність системи норм, цінностей та навчально-виховних парадигм сучасним вимогам.

Набуває актуальності запровадження соціально-педагогічного моніторингу в діяльності соціальних інститутів виховання як потужного засобу випереджаючої тактики і стратегії соціальної роботи в молодіжному середовищі. Важливою умовою в науковому аналізі соціальних проблем, як уже зазначалося, є проведення систематичних та широкомасштабних соціологічних, соціально-педагогічних та психологічних досліджень мотивації навчання, професійної спрямованості, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних історико-ментальних, генетико-біологічних,

інформаційно-культурологічних, соціоніко-енергетичних та інших характеристик потенціалу особистостей нової української формації в незалежній Україні.

У сучасних умовах майбутній розвиток соціуму проектується через інститут освіти і виховання, зорієнтований на перспективні цінності суспільства. Тому визначено ті професійні вимоги, які закладені в основу діяльності вищої школи і які мають вплив на соціалізацію студентів, а саме: 1) професійна компетентність; 2) наявність навичок творчості; 3) системність поглядів; 4) комунікативність; 5) усвідомлена відповідальність.

У дисертації О.В. Долженко [56, с. 17] представлено узагальнене визначення цінності як властивості того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, інтереси, бажання людей, а також відношення суб'єкта до предметів і явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами та якостями особистості.

Констатується, що в умовах переходу сучасної системи освіти і виховання на нову парадигму значно актуалізується проблема виховання ціннісних орієнтацій, духовних, загальнолюдських і національних цінностей, в цілому ціннісний підхід до формування особистості, зокрема, до виховання фахівця.

Доведено, що система освіти, виконуючи найважливіше соціальне замовлення, повинна бути підпорядкована вихованню загальної культури індивіда, широкій науковій ерудиції і високому гуманістичному почуттю – почуттю любові до людини. Тому в основу сучасної концепції освіти необхідно закладати культурологічний підхід, що зумовлює звернення до майбутнього спеціаліста як соціокультурного індивіда, продукт культури нації, людства.

Аналіз навчальних програм дав підстави нам зробити висновок про те, що навчально-виховний процес у ВНЗ має широкі виховні можливості для формування загальнолюдських і національних цінностей, однак ці можливості лише незначною мірою враховуються в навчальних програмах і, головним

чином, лежать у сфері організації навчального матеріалу, що спричиняє імовірність їхньої реалізації залежною від виховної й методичної роботи кафедр і кожного викладача окремо.

Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця припускає взаємодію й взаємодоповнення всього комплексу напрямків виховної роботи у ВНЗ. Однак принцип комплексного системного підходу у вихованні діалектично детермінує наявність специфічних напрямів у розвитку й формуванні особистості. Кожен з цих напрямів – розумовий, моральний, естетичний, трудовий, фізичний тощо – обумовлений наявністю специфічних для них загальнолюдських і національних цінностей (істина, добро, краса, користь, фізична досконалість тощо), які в цьому випадку виступають узагальненою інтегративною характеристикою об'єктів і закономірностей дійсності, водночас об'єднуючи в собі і якість, і ставлення, а в навчально-виховному процесі все це перетворюється в риси характеру й професійні якості майбутнього вчителя.

У процесі формувального експерименту впроваджено модель формування загальнолюдських і національних цінностей, основними ланками якої є принципи формування цінностей у процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін, система творчих завдань і рефератів, розроблений спецкурс «Загальнолюдські й національні цінності в підготовці майбутнього вчителя». До сприятливих умов формування загальнолюдських і національних цінностей належать: розуміння студентами сутності й змісту загальнолюдських і національних цінностей; бажання активно проявляти себе в навчальній діяльності, прагнення до самореалізації й виявлення своїх потенційних можливостей, самоствердження в навколишній дійсності; спрямованість діяльності студентів на змістовне й структурне збагачення морально-практичного досвіду в самореалізації своєї особистості.

Аналіз літературних джерел дозволив виявити основні складові системи навчально-виховної роботи з формування цінностей у студентів вищих педагогічних навчальних закладів, що передбачала:

- засвоєння наукових знань про характер і зміст національних і загальнолюдських цінностей;
- орієнтацію навчально-виховного процесу на єдність загальнолюдських і національних цінностей;
- організацію навчально-виховного процесу як творчої взаємодії викладачів і студентів й створення умов для самовиховання й самодетермінації останніх;
- цілісний вплив всіх компонентів педагогічного процесу на свідомість, почуття, поведінку студентів;
- надання навчально-виховному процесу професійної спрямованості;
- використання комплексу сучасних методів навчання й виховання в їхніх численних комбінаціях;
- урахування і розвиток індивідуально-творчих здібностей студентів;
- активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів з опорою на їхній особистісний потенціал;
- техніко-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

Вища освіта, насамперед, має систематично виконувати одну з дуже важливих своїх функцій – культуротворчу [183, с. 5]. Її зміст полягає в тому, що, з одного боку, вища освіта має певною мірою завершити процес освоєння людиною культурного поля українства, з іншого – має виступити як ініціатор втілення в суспільстві нових тенденцій, в яких адекватно відобразяться найвизначніші напрямки розвитку сучасного світу. І тут на першому місці сьогодні є, на нашу думку, формування євромислення в української молоді.

Культурологічний підхід потребує розглядати дисципліни гуманітарного циклу як складову духовної культури суспільства, припускає адаптацію

виховання й освіти до конкретного культурного середовища, а це означає, що суттєвим у підготовці майбутнього фахівця є осмислення культурних досягнень рідного краю, країни, всього світу, тобто національних і загальнолюдських цінностей. Як тут не згадати слова академіка В.І. Шинкарука про те, що «свідомість формується через засвоєння культури даного суспільства, мови, життєвих цілей, норм поведінки, певних ідеалів і мисленневих настроїв – усього того, що становить духовне життя цього суспільства [133, с. 311]».

Оригінальну думку з цього приводу подають В.П. Андрущенко і Л.В. Губернський, які, виокремлюючи й переосмислюючи ціннісно-орієнтаційний контекст сучасного життєвого процесу, вважають, що «слід враховувати дві відносно самостійні і, разом з тим, органічно взаємопов'язані між собою реалії: 1) зовнішні і 2) внутрішні реалії, своєрідне поєднання яких, у переосмисленні на рівні побутової свідомості й теоретичного аналізу, формує той своєрідний «дух епохи», з якого й випливає **нинішня філософія освіти як загальна установка її стратегічного розвитку** [68, с. 105]».

Насамперед, важливо проаналізувати зв'язок загальної культури людини з культурою мовлення. Культура мови – це, перш за все, встановлена наукою і соціальною практикою нормативність мови, багатство її словника і фразеологічного фонду, чіткість мовленнєвого мислення. Культура мови є духовним станом усього народу. Мовленнева культура покликана відігравати все більш вагоме значення не тільки в духовному, культурному житті, а й соціально-політичних та ідеологічних сферах багатонаціонального й полікультурного суспільства.

А полікультурність слід розглядати як здатність освіти і виховання навчати студентську молодь сприймати різноманіття культур, здатність створювати умови для формування толерантності, а це, у свою чергу, сприяє формуванню національної свідомості, патріотизму, інтеркультурної комунікації особистості.

Вища освіта, як відомо, є завершальним етапом конституційованих форм навчання. Такою самою вона має виступати і в контексті реалізації культуротворчої функції. Студент, який прийшов у мережу вищої школи, на попередніх стадіях навчальної діяльності повинен, звичайно, освоїти базові знання, уміння та навички людини культурної. У тому числі людини культурно-національної. Вона має орієнтуватися в специфіці українського культурного поля, в історії, традиціях, усталених способах поведінки українства. Молода людина зобов'язана знати основи інтелектуальних, наукових, загалом духовних досягнень нашого народу в контексті цивілізаційного поступу. Таким чином, буде формуватися не просто представник українського народу, а носій певної культури, транслятор українського з усіма його перевагами і вадами.

Навчання та виховання студента на традиціях нашого народу – одна з найважливіших задач національної вищої школи. У цьому процесі однакову роль мають відігравати всі суб'єкти навчально-виховного процесу. Звичайно, ініціатива тут належить гуманітарній освіті. Саме в рамках вивчення гуманітарних дисциплін студент одержує левову частку інформації про сутність, механізми функціонування і прояву соціального – як загального, так і індивідуального. Тому створення атмосфери, яка б сприяла достатньо глибокому освоєнню гуманітарних наук – одне з першочергових завдань у вищій школі. Разом з тим, слід зазначити, що віддати питання формування національного характеру студента в руки тільки гуманітарної освіти буде неправильним.

Формувати студента як носія української культури, інтелігента повинні не тільки викладачі-гуманітарії. Представники інших дисциплін можуть і повинні це робити не гірше. Кому не відомі імена Корольова, Глушкова, Амосова, Лобановського. Хіба про них потрібно говорити тільки в рамках гуманітарної підготовки? Очевидно, що вивчення і технічних наук, і природничих тощо може нести значний національно-культуротворюючий ефект. Більше того, фахова

підготовка студента не може в сучасних умовах обмежуватися лише орієнтацією на освоєння спеціальної культури. Фахова підготовка в сучасній вищій школі іманентно передбачає гуманітарний, соціально спрямований і орієнтований, культуротворюючий виміри студента.

Завдання формування творчої індивідуальності студента вимагає нової філософії у стосунках викладача та студента. Класична схема, за якою викладач передає свої знання, уміння, навички студентові, стає однобічною, а тому малоефективною. Вона була адекватною тому соціокультурному та освітньому середовищу, коли домінантними елементами самої культури та освіти виступали переважно застигли, упредметнені, змістовні форми. Стосунки викладача і студента мають стати іншими, суттєво новими. Обидва вони повинні виступати рівноцінними суб'єктами вирішення творчих завдань. З тією лише різницею, що один з них викладач, фахівець своєї справи, а інший – студент, який прагне стати фахівцем. Мова іде про відому «педагогіку співпраці», яка досить ефективно впроваджується в освітніх системах передових країн світу. Зародки «педагогіки співпраці» досить успішно функціонують і в умовах сучасної України.

Педагогіка співпраці впливає з філософії суб'єктно-суб'єктних відносин у процесі функціонування суспільства в цілому та сфери освіти, зокрема. У ній активними виступають і викладач, і студент. Для цього вони мають бути залучені в атмосферу творчого процесу. Тут, звичайно, провідна роль належить викладачеві, його педагогічній майстерності, особливостям його особистості тощо. Саме викладач має створити на занятті зі студентами ситуацію проблемності, невизначеності, інваріантності її вирішення. Він покликаний народити дискурс, залучити до нього максимальне число студентів, заохотити атмосферу вільнодумства.

У контексті актуалізації людиноцентристського або індивідуального підходу, на якому наполягає Президент АПН України Василь Кремень [133,

с. 198], у вищій освіті особливо потрібно зробити акцент на висвітленні виховання студентства. Глибоко репрезентуючи «родові риси» сучасного українського суспільства, студент має формуватися як індивідуальність, як фахівець, як громадянин. Це покладає особливу відповідальність на процес його виховання. Стрижневою лінією останнього має виступати ідея самореалізації особистості. У вищому закладі освіти мають бути створені всі умови для того, щоб студент вільно розкрив себе як творча особистість.

Тут варто розглянути питання про головний напрям виховної роботи, яке і весь час дискутується. Це питання про пріоритети масовості або індивідуалізації у виховній роботі. Звичайно, будь-яка крайність не дає оптимум. Однак важливо звернути увагу на те, що будь-який виховний захід окремо чи будь-яка виховна робота як система будуть мати очікувані вихователем наслідки тоді, коли ця робота буде конкретно «вплетена» в систему мотиваційної структури студента.

Відомий польський вчений Анджей Яновський, один з керівників «Вчительської Солідарності», в одному зі своїх виступів в Україні узагальнив обов'язкові заходи, які повинні здійснюватися в контексті освітньої та соціальної роботи у ВНЗ, це, передусім:

- 1) децентралізація і демократизація управління освітою;
- 2) студентське самоврядування;
- 3) вільна навчальна і економічна діяльність університетів та інших закладів вищого рівня;
- 4) громадський контроль за рішеннями міністерств із розподілу коштів бюджету, діяльністю ректорів вузів;
- 5) скасування монополії держави на створення та розповсюдження програм та підручників;
- 6) звільнення від ідеологічної доктринації та зміна мети і змісту гуманітарного аспекту освіти;
- 7) належна увага викладанню мов розвинених країн;

- 8) сприяння об'єднанню студентів і викладачів за науковими інтересами;
- 9) введення предмета «Громадянська позиція» як засобу формування цивілізаційної компетентності молоді;
- 10) сприяння задоволенню освітніх і культурних проблем меншин.

Далі є сенс розглянути позанавчальні засоби впливу на формування світоглядної культури студентів на сучасному етапі перебудови вищої педагогічної школи у дискурсі Болонського процесу.

3.2.1. Позанавчальні засоби управління (впливу) на процес ціннісного дискурсу студентів

Позааудиторна робота студентів – це процес, в якому домінує елемент самоорганізації [187, с. 117]. Вона дає змогу студентам гармонізувати внутрішні та зовнішні фактори формування професійної культури, створює додаткові умови для реалізації внутрішнього потенціалу, задоволення тих потреб, які в процесі аудиторної роботи не задовольняються. Нагальні завдання переорієнтації освітнього процесу на розвиток творчих потенцій та соціальної активності особистості постали і в нашій країні [183, с. 6].

Процес освіти для студента повинен стати як причетність його до всього сутнісного, що є в суспільстві. А діяльність освітніх закладів повинна бути інтегрованою з діяльністю інших суспільних інституцій у цьому напрямку.

Йдеться про найширше залучення студентства до діяльності, пов'язаної з утвердженням національної культури, мови, духовних цінностей, мистецтва; залучення до реформування політичного, економічного, соціального життя.

Сучасне студентство – це окрема спільнота, яка, звичайно, репрезентує соціально-психологічні настрої суспільства загалом, але має поряд із цим свої специфічні особливості. Вони полягають, насамперед, у тому, що студентство – це найменш консервативна і найменш традиційна за своїми цінностями і

ціннісними орієнтаціями соціальна верства. Це – «маса», яка знаходиться в стані постійного бродіння.

В Україні гострота такого стану речей зумовлена й тим, що в процесі деідеологізації було втрачене не тільки адекватне управління суспільством, але й у вищій школі – студентством: у вузах був цілковито зруйнований апарат виховної роботи. Ми не розуміли, що відсутність будь-якої ідеології, штучна деідеологізація суспільства – це є також ідеологія, але не найкраща.

Єднання та ефективний вплив на формування світоглядної культури студентства з боку зазначених чинників можливі за умов міцного зв'язку ВНЗ із суспільством.

Але йдеться не про відмежування вищої школи від суспільства, а про певні перепони щодо руйнівного впливу сьогоденного псевдоринку на свідомість студента, які вона повинна поставити у виховній роботі. Світоглядні орієнтації студентів: тенденції змін у трансформаційному суспільстві На цьому шляху дуже важливим є відновлення й широкий розвиток вузівської науки – із заохоченням та залученням до наукових досліджень великої кількості студентів: адже вузівська наука є найдешевшою (майже дармова робоча сила – студенти) та дуже ефективною у пошукових дослідженнях. Йдеться про науковий та економічний аспекти. Щодо виховання ж, – досвід свідчить, що наукова робота не тільки підвищує творчий потенціал студентів, але й створює особливу робочу атмосферу у ВНЗ, є ефективним виховним фактором.

Усе перераховане зумовлює хаотичність у визначенні перспектив розвитку інформаційного забезпечення, а в кінцевому результаті відставання у сфері здійснення соціальної роботи у виші від світових досягнень у цій сфері. Тому в регіонах виникає багато ініціатив із покращання соціальної роботи і зі студентами, і з викладачами. Хоча вони не завжди підкріплені методологічно і фінансово. Дійсно, можливо, необхідно на новій основі відновити традиції шефства над закладами вищої освіти; організувати громадський рух на

підтримку освіти. Для цього місцеві засоби масової інформації повинні висвітлювати все, що відбувається у вищій освіті якомога ширше, щоб створити таку атмосферу, яка б стимулювала спонсорство та меценатство.

Необхідно і на далі реформувати нормативно-правову базу вищої школи, розробляти процедуру освітнього замовлення, порядок організації комерційної діяльності у виші, з наданням ВНЗ змоги отримувати кошти від додаткових послуг (від навчання у різних секціях та на курсах – до організації закладів відпочинку, транспортних послуг і т. ін.).

Актуальною залишається проблема працевлаштування випускників ВНЗ, особливо як регіональне питання. До цього повинен підійти впритул муніципальний політик, якого мають хвилювати потреби в професіях, продиктовані локальними факторами: міграцією, ринком, структурою зайнятості тощо. Життя вимагає створення служби діагностики і прогнозування соціально-економічної ситуації в певному регіоні, яка повинна впливати на освітню політику. Отже, очевидною стає потреба єднання суспільних, державних та муніципальних форм управління в системі вищої освіти. Нагальним питанням є розробка регіональних соціально-значущих програм і проектів з метою залучення місцевих співтовариств у процес регіоналізації вищої освіти.

Дуже важливою для ВНЗ є профорієнтаційна робота з підприємствами, фірмами, організаціями, службами зайнятості (комерційними й державними) з метою постійного аналізу ринку праці щодо професій, які отримують студенти даного вишу, а також взаємодія з іншими вищими навчальними закладами. Необхідним є надання юридичної та психолого-педагогічної допомоги студентам (організація у виші приймальних для консультацій студентів з цих питань). Для полегшення здійснення таких заходів доцільним є створення бази даних щодо особистісних та професійних здобутків студентів, оцінки їхніх потенційних можливостей, а також – реальних здібностей – з метою оптимізації

вирішення проблеми розподілу випускників ВНЗ. Можливо, ефективним у цьому контексті було б проведення рейтингу досягнень студентів. Слід забезпечити економічне обґрунтування та правовий захист різнобічної діяльності студентства.

Справжня зацікавленість у адекватних психологічних, фізичних, інтелектуальних та інших необхідних якостях студента може виникнути лише тоді, коли є реальна відповідальність за результати освітньої та ефективної соціальної роботи у ВНЗ, коли університет зацікавлений не тільки підготувати, але й «продати» нового спеціаліста роботодавцю.

Однією із складових соціальної роботи є різноспрямовані соціологічні і соціопсихологічні дослідження у ВНЗ, метою яких має бути саме якомога повніша інформація про соціальні, професійні та соціально-психологічні характеристики студентів, а також дослідження: якісно-кількісних показників соціальних характеристик студентів; проведення порівняльного аналізу зазначених характеристик щодо соціально-демографічних груп (стать, вік, соціальний стан батьків); складання порівняльних характеристик студентів для регіональних філій та представництв державних та бізнесових структур; з'ясування структури чинників, які впливають на соціальне самовідчуття та ціннісні орієнтації студентів; обґрунтування рекомендацій щодо застосування досліджених характеристик студентів у навчально-педагогічному процесі та інформаційно-роз'яснювальній роботі.

У процесі такого системного аналізу студент, як суб'єкт і об'єкт навчально-виховного процесу, може розглядатися у трьох аспектах: а) як носій соціальних, професійних та соціально-психологічних якостей; б) як системний елемент, що розвивається, і який треба аналізувати у ретроспективному, актуальному та перспективному горизонті; в) як елемент управління з боку адміністрації, професорсько-викладацького складу та соціальних працівників. У центрі такого аналізу має бути поставлена особистість студента з її соціально-

психологічними та професійними якостями, що розвиваються у навчально-виховному процесі.

При вивченні проблем організації соціальної роботи важливо досліджувати **плани студентів щодо подальшого навчання чи працевлаштування**. Адже більшість університетських студентів прагне продовжити свою освіту: вступити до магістратури, аспірантури чи отримати другу вищу освіту. Природно, дехто з них хотів би знайти роботу з високою заробітною платнею, а дехто – навіть виїхати працювати за кордон.

Продовжити своє навчання студенти прагнуть не тільки для того, щоб продовжити «веселе студентське життя». Більшість із них, мабуть, усе ж таки прагнуть поглибити свої знання та оволодіти навичками самостійного наукового дослідження.

Характер бажаної післявузівської діяльності безпосередньо залежить від рівня уявлень студента щодо обраної ним професії. І для цього є широкі можливості, що світоглядно оформляються сьогодні як **ідеологема «навчання протягом життя»**. На цьому наполягає знаннева економіка, що притаманна суспільству знань [109, с. 328].

Проблема безробіття досить гостро стоїть у нашій країні. Не менш гострою є вона й для студентства. І слід зазначити, що ті студенти, які працюють, більшою мірою впевнені в тому, що зможуть знайти роботу, ніж ті, хто не працює, а тільки навчається. Отже, поєднання навчання з роботою є, мабуть, важливим чинником при працевлаштуванні.

У контексті здійснення соціальної роботи у ВНЗ повинні бути створені певні структури (можливо, із залученням студентів, кураторів), які б більш ґрунтовно досліджували соціально-побутові умови життя студентів, стан їхнього здоров'я, результати навчання тощо. Необхідно надати допомогу органам студентського самоврядування, творчим групам, радам і т. ін. в

організації змістовного дозвілля студентів, залученні їх до різноманітних видів діяльності згідно з особистими інтересами та соціальними запитами.

Соціальна робота повинна поєднуватись із конкретними формами виховної роботи, які, з одного боку, подобаються студентам, бо враховують їхні інтереси, пізнавальні та емоційні запити, а з іншого – мають характер творчорозвиваючих видів діяльності. Прикладом такого поєднання можуть бути ігри: ділові, пізнавальні, змагальні, сюжетно-рольові, творчі, – на зразок Клубу веселих та кмітливих (КВК), пізнавальної гри «Що? Де? Коли?», соціально-політичних рингів, тематичних вечорів відпочинку, конкурсно-розважальних програм («Студентська красуня року», «Свято закоханих – День св. Валентина», «Першоквітневі усмішки»), а також інформаційно-тематичних свят, як «День факультету», «Посвячення в студенти», «Бенефіс випускників» тощо. Це можуть бути інтелектуальні аукціони, молодіжні студії-столи (філософський, політичний), фестивалі.

Активна участь у соціально-значущих формах позааудиторної роботи допомагає студентам удосконалити професійну спрямованість мислення. Наприклад, при підготовці виховного заходу дискусійного або проблемного характеру вони напрацьовують такі дії, як пошук необхідної інформації, її аналіз та синтез, конструювання змістів, конкретизація структури заходу та планування діяльності всіх залучених до нього студентів. Отже, студент безпосередньо реалізує свої соціальні ролі та функції управління (аналізу, планування, організації, корекції, контролю). Застосування різновимірних за змістом і формою типів соціальної роботи у виші, за умов наявності і дотримання всіх вимог, сприяє прищепленню студентам вміння розуміти людей, співчувати їм, прогнозувати їхню поведінку, а також – визначити свою власну позицію. У модельованих ситуаціях студенти засвоюють технології спілкування, вчаться враховувати в роботі інтереси й запити інших людей. При організації певних форм роботи зі студентством соціальний працівник повинен

робити наголос на створенні таких соціально-психологічних умов, за яких розширюється загальний кругозір студента, виявляються його позитивні моральні якості, самостійність, відповідальність та ініціатива.

Студент повинен набути соціальної мобільності, впевненості в собі, розвиненої мотиваційно-ціннісної сфери свого «я».

Важливим критерієм ефективного здійснення соціальної роботи у виші є створення умов для реалізації студента як члена певного соціуму. Йдеться і про демократизацію вузівського життя, про сприяння діяльності органів самоврядування на всіх рівнях – від групи до ВНЗ в цілому; і про створення ефективної системи добору, підготовки та просування студентів-лідерів у різних сферах діяльності.

Соціальна робота у сучасному ВНЗ спрямована на набуття кожним студентом загальних, ключових, базових, фундаментальних вмінь і навичок. Якщо ознайомитися з працями у цьому контексті науковців розвинених країн, то можна зустріти більш зручні і перспективні для дальшого використання варіанти визначень тих компетентностей, які повинні забезпечити молодому поколінню система вищої освіти й соціальна робота у ВНЗ. Прикладом продуктивного визначення таких компетентностей громадянина розвиненої демократичної країни близького майбутнього є концепція професора П. Штомпки з Польщі. Спираючись на аналіз зарубіжних публікацій, він залучає до наукового обігу інтегральне поняття «цивілізаційна компетентність» для позначення набутого обсягу знань, вмінь та навичок, які отримає студент у ВНЗ та поза ним, певною мірою завдячуючи соціальній роботі в освітньому закладі.

Називаючи зазначені компетентності «культурами», польський професор виділяє вісім таких «культур». По-перше, це – ринкова культура, що передбачає і підприємливість, і відповідальність, і дисципліну – відповідальність за якісно виконану роботу. По-друге, це – правова культура, що включає як знання

законів, так і беззастережне їх виконання, а також повагу до свободи особи та рівності громадян в їхніх правах. По-третє, це – демократична культура, яка вимагає від особи громадської активності, поваги до рішень більшості, піклування про суспільні справи. Йдеться й про культуру спілкування, що передбачає доброзичливість, толерантність, вміння цивілізовано обстоювати свої погляди. Молоді люди повинні набути й організаційної культури: здатності раціонального адміністрування та менеджменту. Окрім того, потрібна технологічна культура – ефективне опанування технічними засобами та коректна взаємодія з техносферою. Необхідною є й екологічна культура, це і обізнаність щодо законів існування природного довкілля, і адекватна діяльність, що передбачає бережливе ставлення до біосфери. І, нарешті, – культура побуту, культура щоденного життя, що передбачає як культуру у взаєминах з оточуючими, так і культуру самого оточення. Йдеться про етичні та естетичні чинники діяльності та в цілому життя особи.

Якщо сім'я, початкова й середня школа здійснюють функцію первинного формування особистості, то у ВНЗ ця особистість формується в цілому, спрямовується і постійно вдосконалюється, виховується і вчиться працювати і жити в суспільстві, враховуючи інтереси інших людей. Цьому значною мірою сприяє ефективна соціальна робота у ВНЗ.

Дуже важливим аспектом такої роботи є сприяння розвитку фізичного здоров'я та фізичної культури студентів.

Будь-яка визначена державою спільнота людей має освітній простір за частину своєї культури. Освітня й соціальна робота у ВНЗ, що єднає студентів у соціально-професійну групу, покликана зберегти й розвинути в просторі й часі культуру держави. Вища освіта й культура повинні зробити студента універсальною особистістю: це допоможе йому вижити в суперечливому світі, вибрати необхідні світоглядні інтенції у взаємодії з іншими людьми та іншими

народами, що сприятиме перетворенню українців на націю, яка досягне своє історичне призначення та місце серед цивілізованих народів.

Досить важливим інститутом соціалізації у вищій школі виступає *академічна студентська група*, яка розглядається як цілісна система зі своєю структурою, зв'язками і водночас як частина більш широкої спільноти. Сила соціалізуючого впливу студентської групи визначається низкою факторів, які залежать як від характеристики групи, так і від якостей особистості, котра в неї включена. З метою вивчення соціалізуючого впливу академічної групи на студента було визначено показники, які характеризують соціально значущу сутність академічної групи: *організаційна єдність* (взаємодопомога, узгодженість дій, прагнення до співпраці), *психологічна єдність* (загальний настрій, тонова палітра групи, що створює відчуття особистої значущості та захищеності) та *моральна спрямованість групи* (моральні цінності, прийняті в групі, групові інтереси, погляди, мотиви діяльності). Це дозволило стверджувати, що мала група як соціально-педагогічне мікросередовище:

- 1) може визнаватися чи не визнаватися особистістю як референтна група;
- 2) чим більш об'єднані, чим більш довірливі міжособистісні стосунки у ній, тим її вплив є істотнішим, вона буде сприяти розвитку індивідуальності, самореалізації своїх членів;
- 3) її роль у соціалізації залежить як від її місця і ролі у соціально-педагогічній системі в цілому, так і від характеру наявних внутрішніх суспільних відносин.

Здійснення спостереження за діяльністю студентів, їхнім соціальним становленням та впливом педагогічних чинників на цей процес потребувало розробки критеріїв, що дозволяло виявити рівень сформованості соціальної особистості: *особистісний* (прояв соціальної активності, емпатії, гуманістичної спрямованості), *змістовий* (прояв знання сутності й особливостей соціально значущої діяльності, основних бар'єрів у цій діяльності і вміння їх усувати,

виконувати самоаналіз), *операційний* (застосування умінь орієнтації на соціально значущі цінності, умінь управляти процесом самоствердження і самореалізації, умінь спостерігати, аналізувати й корегувати поведінку). Дані критерії лягли в основу перевірки результатів наших методик.

Завданням даного етапу експерименту було виявлення *педагогічних шляхів* соціального становлення студентської молоді. Вважаємо за доцільне виокремити основні: 1) оволодіння педагогами природою, структурою і механізмами особистісного розвитку студентства; 2) оволодіння процедурою і технологією соціального виховання студентів у позанавчальний час, формуючи водночас у них позицію соціальної особистості, розвиваючи соціальні потреби і цінності.

У ході дослідження з'ясовано, що досить ефективним у виховній роботі з групою з погляду підготовки до соціально значущої діяльності і розвитку соціально значущих якостей є **рольові і ділові ігри**.

Окрім того, ефективність соціально-виховного впливу можна посилювати, якщо аналіз соціально-педагогічних ситуацій супроводжувати відеокоментарем. Перегляд і обговорення відеозапису дають змогу студентам отримати зворотний зв'язок про свою поведінку, способи їх реагування на ситуацію, нюанси прояву характеру, соціальної позиції, а також дозволяють повністю зосередитися на аналізі власної поведінки і характері взаємодії з іншими людьми.

Паралельно куратори використовували запропоновані автором різні типи ситуацій, близькі до професійної діяльності: 1) ситуації-ілюстрації (вміщують приклади з практичної діяльності майбутніх менеджерів, економістів, юристів); 2) ситуації-оцінки (опис ситуації професійної діяльності і можливі шляхи її вирішення); 3) ситуації-вправи (конкретні епізоди соціально-виховної діяльності подані так, щоб рішення потребувало стандартних дій); 4) ситуації-проблеми (необхідність аналізу конкретних соціально-педагогічних обставин для окреслення чіткості формулювання проблеми і прийняття правильного

рішення). Вони служать основою для прояву як особистісних, так і соціально значущих якостей студента, сприяють формуванню соціально значущих установок у сфері професійної діяльності.

Відповідно до описаної структури соціалізації студента, змісту і технології розвитку даний процес передбачав засвоєння і поглиблення чотирьох основних компонентів регуляції соціального становлення: *когнітивного, емоційного, поведінкового й особистісного*. Когнітивним компонентом є система засвоєних студентами соціальних, моральних знань, понять, норм, оцінок; *емоційний* компонент відображає переживання і співчуття близьким людям, навички емпатії; *поведінковим* є система соціальних прийомів пізнавальної діяльності; особистісний компонент передбачає вироблення й вдосконалення основних соціально й особистісно значущих якостей студента.

Наразі **студентська молодь**, як будь-який носій розуму і учасник навчально-виховного процесу у системі вищої школи, поставлена у такі умови, що постійно **повинна приймати управлінські рішення** і тому потребує певних здібностей, що обумовлюють цей ціннісно-мотиваційний вибір і дію. Тому далеко не випадково те, що національні студентські спілки Європи активно залучаються до управління справами освіти.

На зустрічі міністрів у Празі схвалено ініціативу європейських студентів щодо участі їх у структурній реформі як «компетентних, активних і творчих партнерів». У Гетеборзькій декларації студентів від 25 березня 2001 року проголошено, що «участь студентів у Болонському процесі є одним із ключових кроків до постійного та більш упорядкованого залучення студентів у всі структури, що створюються на громадянському рівні [58, с. 25]». Сьогодні органи студентського самоврядування є у центрі уваги Міністерства освіти і науки України, а також уряду України. Про це свідчить низка заходів на вищому рівні, що пройшли в Україні протягом листопада-грудня 2009 року.

Першим національним нормативно-правовим актом, що передбачив право створювати органи студентського самоврядування у вищих навчальних закладах, був Закон України «Про освіту» від 23 березня 1991 року, який визнавав громадське самоврядування, у тому числі і студентське.

У 1996 році було прийнято Положення про державний вищий заклад освіти (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 року), яким визначено мету, завдання, структуру органів студентського самоврядування.

Незважаючи на те, що згодом з'явилось досить прогресивне Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах, затверджене Міністерством освіти і науки України від 3 квітня 2001 року, Закон України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року, відображає ті ж норми, які у 1996 році були передбачені у Положенні про державний вищий навчальний заклад.

Якщо говорити про законодавче регулювання, то сьогодні це лише стаття 38 Закону України «Про вищу освіту» та стаття 37, що визначає необхідність затвердження положення про студентське самоврядування вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу.

Регулювання студентського самоврядування вищого навчального закладу може визначатися його Статутом. Однак відсутність такого регулювання не є аргументом відносно того, що у цьому закладі не може бути створене студентське самоврядування, оскільки Закон України має вищу юридичну силу і передбачає право на студентське самоврядування.

Студентське самоврядування у ВНЗ діє на основі Положення про студентське самоврядування, яке згідно з Законом України «Про вищу освіту» ухвалюється вищим органом студентського самоврядування – загальними зборами студентів (конференцією) ВНЗ. Після його ухвалення студентами, воно

затверджується вищим колегіальним органом громадського самоврядування ВНЗ.

В умовах недостатнього законодавчого регулювання студентського самоврядування ініціативні групи повинні значну увагу приділяти розробці Положення про студентське самоврядування, оскільки законодавство визначає лише завдання і загальну структуру його органів, але оминає питання повноважень, механізмів взаємовпливу студентського самоврядування і адміністрації, врахування думки студентів, процедури формування і функціонування.

За умови передбачення їх у Положенні про студентське самоврядування органи *студентського самоврядування*, незважаючи на відсутність законодавчого регулювання, не порушуючи законодавство, можуть мати реальні повноваження і гарантії діяльності. Органами студентського самоврядування можуть прийматися інші акти, обов'язкові для них, – регламенти зборів (конференцій), положення про комісії, комітети, виконавчі органи та інші.

У типовому положенні, затвердженому Міністерством освіти і науки України, наведено таке визначення: «Студентське самоврядування у ВНЗ – це самостійна громадська діяльність студентів з реалізації функцій управління ВНЗ, яка визначається ректоратом (адміністрацією), деканатами (відділеннями) і здійснюється студентами відповідно з метою і завданнями, які стоять перед студентськими колективами».

Всеукраїнська студентська рада (ВСР) – добровільне об'єднання органів студентського самоврядування ВНЗ України, консультативно-дорадчий орган Міністерства освіти і науки України. Основним завданням Всеукраїнської студентської ради є захист прав та інтересів студентства шляхом налагодження постійного діалогу представників студентського самоврядування з органами державної влади.

Разом з тим, організатори освіти визнають, що студенти мають бути повноцінними учасниками навчального процесу. Якість викладання окремих дисциплін можна оцінювати шляхом анонімного анкетування студентів із внесенням своїх побажань щодо організації і змісту навчального процесу з метою його вдосконалення. Таке опитування необхідно проводити систематично, отримані дані узагальнювати й доводити до відома кафедр. У такий спосіб буде забезпечений зворотний зв'язок між суб'єктами й об'єктами освітнього процесу.

Проте слід зазначити, що студентське самоврядування буде ефективним лише тоді, коли студенти мають право обирати як студентську колегію, так і старост груп, курсів, висловлювати думки щодо всіх форм організації навчального процесу та системи виховної роботи. На думку самих студентів, студентське самоврядування знімає непорозуміння між адміністративним баченням, вимогами ВНЗ та рівнем можливостей самих студентів, сприяє об'єднанню творчих зусиль керівництва і студентів [177, с. 118].

Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах Заходу розглядається як механізм побудови моделі університетської освіти загалом і як спосіб утвердження демократичних принципів майбутньої еліти.

Значну увагу питанням студентського самоврядування приділено у доповідях Президента України на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України «Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку» (березень, 2005 р., м. Київ) та доповіді на Всеукраїнському форумі «Турбота про вчителя – надія на майбутнє» (травень, м. Полтава).

Президент наголосив на необхідності широкого залучення до управління навчальними закладами студентської молоді. Водночас він поставив завдання сміливо позбуватися у цій роботі формалізму та адміністрування.

У виступах міністрів освіти і науки України, що постійно змінюють один одного на чолі національної галузі, робиться наголос на тому, що важливе місце повинні зайняти питання матеріальної підтримки студентської молоді, нових підходів до формування стипендіальних фондів, залучення студентів до управління вищими навчальними закладами. Особливо наголошувалося, що без вирішення проблем студентського самоврядування не можна вибудувати європейську якість освіти, готувати конкурентоспроможних фахівців.

Таким чином, студентське самоврядування є важливим фактором удосконалення навчально-виховного процесу, спрямованим на якісне навчання, виховання духовності і культури студентів, зростання у студентської молоді організаційної свідомості, соціальної активності, ініціативи та відповідальності за доручену справу, гармонійного розвитку особистості, оволодіння навичками організатора, керівника, що будуть необхідні в майбутній професійній діяльності.

Цінність його полягає у тому, що участь юнаків і дівчат у прийнятті реальних управлінських рішень, у яких максимально виявляються і реалізуються їхні творчі здібності, формуються належні моральні якості, підвищується активність та відповідальність кожного за результати своєї праці. Водночас за В. В. Крижко «виховання людини можна розглядати як управління становленням або зміною її ціннісних організацій [138, с. 89]».

3.2.2. Особливості діяльності органів студентського самоврядування (ОСС) в інших країнах

Життя студентів Європи без студентського самоврядування і різноманітних студентських клубів на кшталт Альфа і Бета неможливо уявити. ОСС у європейських країнах перебувають у рівноправних партнерських стосунках з адміністрацією навчальних закладів.

Слід зазначити, що в історії діяльності вищих навчальних закладів як Європи, так і колишнього СРСР чітко виділяються 3 типи студентського самоврядування:

1) **імітаційний, або ігровий** – для нього характерна організація спільноти студентства як наслідування державного ладу (наявність парламенту, конституції, суду, судді);

3) **демократичний** – його розвиток, вектор подальшого розвитку України, приєднання України до Болонського процесу, творчі ініціативи Міністерства освіти і науки України щодо впровадження та розвитку студентського самоврядування у ВНЗ України на принципово нових демократичних засадах, вивчення європейського освітянського досвіду є актуальним і своєчасним.

3.2.3. Імплементация Болонського процесу у ВНЗ України

Процеси європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності. Не стала винятком і освіта, особливо – вища школа. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу.

Фактично, студентське самоврядування – це форма самоорганізації студентів, механізм представництва й відстоювання своїх прав, можливість самореалізації. Воно покликане захищати права студентів і бути їхнім представником в адміністраціях вузів.

Сьогодні **органи студентського самоврядування** – міцна самостійна рада. Разом з потужною командою вона створила досить ефективну студентську команду на всеукраїнському рівні. Її діяльність дає можливість студентам на рівних спілкуватися з Міністерством науки і освіти, де вони мають змогу формувати їх політику щодо студентства.

Також вони співпрацюють з іншими міністерствами, урядом України, іншими студентськими всеукраїнськими організаціями. Її знають і на міжнародному рівні, а найголовніше, що ВСР визнають та звертаються саме студенти та органи студентського самоврядування. ВСР прагне, щоб кожен студент знав про них через організаційну і захисну діяльність.

ВСР є кандидатом у члени ESIB – Об'єднання національних студентських союзів Європи, що дає можливості /про ЕСИБ/. Для того щоб наші студенти здобували досвід, ми відправляємо активістів студентського самоврядування України до університетів Польщі на стажування в органи студентського самоврядування. ВСР співпрацює з Фондом Народонаселення ООН в Україні в рамках 5-річної програми ФН ООН. Метою співпраці є формування безпечної поведінки молоді в студентському середовищі. Також ВСР тісно співпрацює з агенціями Організації Об'єднаних Націй в Україні, Британською Радою та ін.

Всеукраїнська студентська рада ініціювала реалізацію Програми посилення ролі студентського самоврядування «Студентському самоврядуванню – реальні права» з метою закріплення законної участі студентства у прийнятті рішень стосовно освіти, життя студентства на всіх рівнях.

Протягом існування ВСР було сформовано постійно діючу експертну групу з розвитку нормативної бази студентського самоврядування в Україні. За липень-листопад було зроблено чимало: розроблено Регламент Колегії ВСР, Типове положення про обласні студентські ради, Положення про комітети, комісії, експертні групи та ін.

Чи не найбільшою заслугою Експертної групи є розроблення проекту змін до Закону України «Про вищу освіту» стосовно студентського самоврядування. Проект змін розроблявся протягом вересня – листопада минулого року з максимальним залученням студентства з усіх регіонів України. Епіцентром розвитку законопроекту стала Національна юридична академія України імені

Ярослава Мудрого. До обговорення було залучено юристів-теоретиків та практиків Академії. Враховувалися думки провідних вчених.

Традиційним для ВСР стало проведення літніх та зимових таборів. Так, щорічно проводились акції «Winter Camp », які поєднали в собі два заходи: тренінг для обласних координаторів ВСР та виїзну зустріч Студентської ради м. Києва.

ВСР створила багато інформаційних ресурсів. Створено постійно діючу робочу групу «СТУДРАДА.info» – це інформаційний лист, який входить до заходів ВСР, накладом 400 примірників. Було створено Інтернет-розсилку (mailing list) для членів ВСР, яка поєднує всіх бажаючих та сайт www.vsr.in.ua.

Висновки до третього розділу

Отже, на підставі викладеного, можна зробити висновки:

1. Наразі особливого значення набула проблема формування світогляду, світоглядної культури особистості, яка відповідає сучасній трансформаційній добі культурно-історичного розвитку. Вирішення цієї проблеми сприятиме процесу особистісного становлення молодшої людини, яка сьогодні, живучи в умовах різних світоглядних систем, змішаного простору цінностей, плюралістичних ціннісних орієнтирів, відчуваючи багатофакторний світоглядний вплив, має право на вільний вибір світоглядних поглядів, на вироблення власного світорозуміння, світосприймання.

Ми розглядаємо світоглядну культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтації в природному та соціальному середовищі; як спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Формування світоглядної культури дає змогу особистості виробити об'єктивне ставлення до оточуючого світу, до

самої себе, здійснити світоглядний вибір, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності.

2. Формування світоглядної культури особистості відбувається упродовж життя людини. Однак юнацький вік, який характеризується більш інтенсивним становленням самосвідомості особистості, її світогляду і стійкого образу «Я», є стрижневим і найбільш сприятливим у її формуванні. Вироблення критичного погляду на дійсність зумовлює динамічні зміни у світовідчутті, світосприйманні, світорозумінні, загалом у світоставленні молодого людини, визначає її місце в оточуючому природному і соціальному середовищі, ціль і мету її власного життя.

3. Згідно із системно-змістовим та структурним розглядом предмета дослідження нами визначено сутність та структурні особливості світоглядної культури колишніх старшокласників, а нині студентів, основні суперечності та можливі шляхи її формування.

Поняття «світоглядна культура» є складним утворенням, що об'єднує змістовий, психологічний і соціальний аспекти, реалізація яких дає змогу робити висновок про ефективність її формування.

Світоглядна культура містить такі складові, як комплекс знань про природу, людину, суспільство, метод мислення, що ґрунтується на використанні цих знань, світоглядні цінності і світоглядну активність особистості. Ми бачимо світоглядну культуру таким складним утворенням, основними компонентами якого є: пізнавальний, оцінно-ціннісний, діяльнісний.

4. З'ясовано, що предметно-розрізнене вивчення шкільних дисциплін, яке склалося в сучасній школі, не забезпечує сьогодні повною мірою формування світоглядної культури особистості. Такий стан зумовлений відсутністю світоглядної цілеспрямованості у вивченні шкільних предметів; їхньою ізольованістю в реалізації світоглядних можливостей, втілених у змісті окремих навчальних дисциплін; неефективним застосуванням форм і методів навчання.

Тому світоглядна перспектива особистості є «тонким» моментом у становленні особистості майбутнього фахівця під час навчання у системі вищої професійної освіти.

5. Визначено, що пріоритетною умовою формування світоглядної культури майбутнього фахівця є наявність системи у змісті світоглядної освіти. Лише узгодження світоглядного змісту навчальних програм, підручників створює основу для ефективного формування світоглядної культури майбутніх фахівців.

6. Досліджено, що задовольнити умови ефективного формування світоглядної культури особистості майбутнього фахівця доцільно шляхом реалізації її пізнавального, оцінно-ціннісного та діяльнісного компонентів.

Пізнавальний компонент передбачає наявність і свідоме засвоєння особистістю світоглядних знань, зокрема, знань про природу, людину, суспільство, світ; розуміння різних світоглядних понять, систем відношень «людина – природа», «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – світ», «людина – Всесвіт»; наявність умінь і навичок дає змогу витлумачити з філософських позицій сутність різних природних і суспільних явищ і процесів, зробити узагальнення і власні висновки.

Оцінно-ціннісний компонент забезпечує усвідомлення особистістю майбутнього фахівця його ставлення до світоглядного змісту навчального матеріалу; до подій і явищ, які відбуваються у суспільстві й у світі загалом; ціннісні орієнтації, цінності, ідеали. Величезна роль тут належить гуманітарному блоку навчальних дисциплін, серед яких найбільш продуктивними є філософія, політологія, культурологія, етика та естетика. Намагання скоротити викладання їх у ВНЗ «спричинить удар» по формуванню саме світоглядних засад особистості.

Діяльнісний компонент полягає у готовності особистості до реалізації власних світоглядних переконань у практичній діяльності; визначає життєву

активність і соціальну позицію майбутнього фахівця, його світогляд у дії. Значний резонанс тут викликає суспільно-громадська практика студентів, оскільки знання, які отримані в аудиторії, проходять перевірку і закріплення на практиці у формі набутого соціально-політичного досвіду.

7. З'ясовано, що активізації інтеграційного процесу світоглядних знань про природу, людину, суспільство у цілісну систему сприяє реалізація його змістового, організаційно-методичного і психологічного аспектів.

Змістовий аспект передбачає інтеграцію знань навколо провідних науково-світоглядних ідей з метою забезпечення їх цілісності та світоглядної визначеності і включає базові та методологічні знання.

Організаційно-методичний аспект інтеграції забезпечує формування системного мислення майбутніх фахівців на основі світоглядних понять, вироблення умінь комплексного використання знань, удосконалення навичок оперування способами пізнання дійсності.

Психологічний аспект інтеграції полягає у досягненні особистістю заданого рівня розуміння світоглядних завдань і проблем, у формуванні пізнавальної відкритості, у стимулюванні особистості до самопізнання, самовдосконалення.

8. Встановлено, що реалізувати інтегративний підхід до формування світоглядної культури майбутніх фахівців доцільно шляхом впровадження в навчальний процес інтегрованих курсів, які забезпечують засвоєння провідних світоглядних ідей з опорою на конкретні наукові знання і факти і перетворення їх у власні переконання.

Отже, соціальні зміни на макрорівні обумовлюють, перш за все, світогляд особистості на засадах обов'язковості й незаперечності їх впливу на суб'єкт. Саме дух інформаційної доби, що інтенсивно народжується сьогодні, охоплює усі рівні свідомості людини і вона не може вже позбутися цього впливу. Вона потрапляє у ситуацію, що уже детерміновано, особистість, не сприймаючи

загальноєволюційні тенденції, потрапляє у стан маргінала і залишається поза межами соціального прогресу. На мезорівні процес формування світоглядної культури молодого фахівця і нової системи цінностей, як її запрограмованого ним самим продукту, набуває сталості й усвідомлюється особистістю за рахунок обрання професії і ВНЗ, вибору форм навчання і виховання, участі у самоврядних процесах і навіть політиці.

На основі вищевикладеного також можна зазначити, що:

1) управління є ціннісним дискурсом студентської молоді у трансформаційному суспільстві, актуальною проблемою, оскільки саме він визначає спрямованість і зміст державотворчих процесів, розбудови громадянського суспільства і темпів саморозгортання особистості;

2) ключем до управлінського впливу на ціннісне поле особистості є її світоглядна культура, що є сталим духовним утворенням, яке виконує декілька важливих функцій у селекції цінностей;

3) світоглядна культура і ціннісне поле особистості мають генетичні і управлінські зв'язки між собою, що охоплюють три рівні буття свідомості людини: макро-, мезо- і мікрорівні і відповідні цим горизонтам продукти;

4) на макрорівні закладаються і діють такі чинники, проти яких особистість практично не може встояти і, зазвичай, сприймає їх як віяння часу і загальноєволюційного процесу, передбачити які вона не в змозі;

5) на мезорівні особистість є активним суб'єктом, який самостійно обирає напрям професійної підготовки і кваліфікаційні рівні за власним бажанням, чинники ВНЗ і позауніверситетської освіти лише виконують допоміжну роботу у справі формування спочатку світоглядної культури, а потім і сукупності цінностей, перевірка якості якої досягається у ході студентського самоуправління;

6) на мікрорівні особистість нібито замикається на власний внутрішній світ і за допомогою самосвідомості доводить селекційну роботу до завершення,

активно використовуючи для цього оригінальні технології самоуправління: наприклад, тайм- і лайф-менеджмент;

7) при цьому спостерігаються дві типові ситуації у сфері набутих цінностей, а саме: вони, нові цінності, гармонують з вимогами зовнішнього середовища або трансформаційних процесів і тоді мова йде про еволюційний їх характер, або вони вступають у конфронтацію зі старими цінностями – тоді мова йде про конфліктний їх характер.

ВИСНОВКИ

1. У результаті проведеного дослідження розкрито сутність феномена «світоглядні орієнтації студентів» у дискурсі соціально-гуманітарних наук та запропоновано дефініцію цього поняття, в якій світоглядні орієнтації студентів подано як систематизований, інтегративний комплекс знань, уявлень, духовно-інтелектуальних та соціокультурних переконань, емоційно-вольових проявів та мотиваційних установок, що у своїй єдності та цілісності характеризують життєво-стратегічні (духовно-творчі, соціально-політичні, організаційно-діяльнісні та інші) пріоритети студентської молоді. Світоглядні орієнтації студентства можна розглядати як концепт-конструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації на шляху до цивілізаційної самореалізації особистості й рівноправної інтеграції в міжнародний світовий простір. Розгляд основних концептуально-дискурсивних напрямів, що існують у сучасній філософській, психолого-педагогічній, суспільствознавчій літературі щодо поняття світоглядних орієнтацій сучасного студентства, визначення його загального змісту й обсягу та здійснення основних теоретико-методологічних класифікаційних та структуризаційних операцій щодо проблем духовно-практичного самоздійснення молодого людини в середовищі вищої школи, а також загальнофілософський аналіз категорії «світогляд» дали нам змогу зробити аналіз світоглядних орієнтацій сучасної студентської молоді (офіційні й неофіційні, ідеологічні й соціально-психологічні), виокремити необхідні специфічні ознаки світоглядних орієнтацій, які, залежно від сфери життєдіяльності молодого людини, притаманні її аксіологічній сфері, довели, що перетин цих двох сфер життєдіяльності створює сферу аксіологічної напруженості та світоглядної творчості, які є значними факторами формування

особистісних поглядів студента, а також вибору його подальших життєтворчих стратегій.

На основі принципу структурної цілісності й різноманітності визначивши основними структурними елементами світоглядних орієнтацій студентів політичні, економічні, соціокультурні, духовні, ми віднайшли в теоретико-методологічному й сутнісно-змістовому плані чинники, які поєднують ці елементи у світоглядну цілісність. Ключовим чинником такого інтегративного єднання, на наш погляд, є значні духовно-енергетичні, пізнавально-ціннісні й моральнісні потенції молоді людини, підкріплені умовами навчально-виховного середовища вищої школи, що сприяють інтелектуальній, аксіологічній, світоглядній самотворчості та самоздійсненню.

2. Визначено основні чинники змін світоглядних орієнтацій сучасних студентів, в контексті чого відзначено складний і суперечливий характер процесу, що зумовлений комплексною дією зовнішніх та внутрішніх чинників. Головними зовнішніми чинниками зміни світоглядних орієнтацій у сучасному світі виступають процеси глобалізації та становлення інформаційного суспільства, активізація міграційних процесів і зіткнення християнських і мусульманських цінностей. Дія внутрішніх чинників пов'язана з утвердженням демократичного та ринкового способу життя, зміною системи культурних цінностей, лібералізацією світогляду та утвердженням принципів толерантності. Вирішальну роль у процесі зміни світоглядних орієнтацій студентства відіграє трансформація системи освіти й виховання на принципах інноваційності, гуманізму, демократизації, толерантності й діалогу (полілогу) культур.

Виявлено тенденції, які характеризують сутнісні ознаки перспективи змін світоглядних настанов сучасної молоді: радикальна зміна принципів соціального устрою у всіх сферах життя суспільства (економічній, соціальній, політичній, духовній); руйнація (повна або часткова) старих соціальних інститутів, виникнення соціальних ніш, що не контролюються державою (в

економіці, в ідеологічних процесах, соціальній і політичній сферах суспільства); злам ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм; кризові явища в усіх сферах функціонування суспільства як результат відмови попереднього соціального досвіду перетворення суспільства; соціальна неефективність перетворювальної енергії соціальних суб'єктів, ірраціональність соціальних процесів; актуалізація ідей націоналізму, сепаратизму, сектантства; свобода як «базова конструкція» суспільства, що формується.

Виявлено зростання значущості індивідуальних орієнтацій: для одних – це відпочинок та розваги; для інших – красиве та комфортне життя; для третіх – власний добробут та кар'єра; для інших – власна родина, її добробут, здоров'я, гарна (тобто високооплачувана) праця. Отже, наявна тенденція до зростання ідеологічного та світоглядного плюралізму, багатоваріантність, мозаїчність та фрагментарність світогляду; посилюються позиції тих, для кого найважливішими стають світоглядні пріоритети власності, причетності до її розподілу та майнового становища, які реалізуються крізь призму утилітаризму, індивідуальних уявлень та покликів, а також встановлено, що сутність змін у світоглядних орієнтаціях студентської молоді характеризується амбівалентністю, нестабільністю, змінністю, неусталеністю, еkleктичністю, збігом елементів різноманітних світоглядних позицій та цінностей, відсутністю вираженого інтересу до політики, владних відносин, організації та побудови соціальних структур, стійкою політичною індиферентністю та інфантилізмом, домінуванням прагматичних ідеалів та настанов, орієнтацією на гедоністські цінності, отримання задоволень, насолоди, домінування цінностей дозвілля над трудовою діяльністю, перевагою інструментальних цінностей над термінальними (за Рокічем).

3. Схарактеризовано основні світоглядні парадигми сучасного студентства в українському суспільстві, в контексті яких проаналізовано зовнішні чинники зміни світоглядних орієнтацій (глобалізація, інформаційна революція,

міграційні процеси, зіткнення християнських і мусульманських цінностей та ін.); внутрішні чинники: утвердження ринково і демократично орієнтованого способу життя; зміна системи культурних цінностей; лібералізація світогляду; утвердження толерантності; розвиток інтелекту людини, який ще не став потужним ресурсом, а відтак – потенціалом духовних і соціально-економічних здобутків народу.

4. Визначено сутність демократизації суспільства як провідної тенденції та умови розвитку світоглядних змін студентства у трансформаційному суспільстві та розглянуто основні аспекти, напрями, проблеми й суперечності впливу демократизації на світогляд студентської молоді:

- на основі світоглядно-феноменологічного й соціально-філософського аналізу виокремлено особливості розгортання демократичних процесів у студентському середовищі, основними серед яких є такі: організаційна й соціально-психологічна сприятливість університетського середовища порівняно з іншими сферами суспільного життя, розвитком демократичних тенденцій; студентство є найактивнішою верствою населення в інтелектуальному, соціально-політичному, соціокультурному, побутово-особистісному аспектах життя; університетське середовище сприяє творчому ставленню до життя, інноваційно-особистісному ставленню до професійної та громадської діяльності;

- виділено низку основних напрямів демократизації життєдіяльності студентів, серед яких: реформування вищих навчальних закладів та системи вищої освіти в цілому для надання якнайбільшої свободи активної самореалізації студентській спільноті; введення поглибленого вивчення дисциплін, що підвищують політичну та громадянську культуру студентської молоді; демократизація всіх вимірів взаєностосунків «викладач – студент», переведення їх на «суб'єкт-суб'єктну» основу із застосуванням інноваційних особистісно спрямованих методів і технологій навчання;

– процес демократизації будь-якої сфери життєдіяльності у трансформаційному суспільстві не може відбуватися без суперечностей і проблем, зумовлених наявною соціально-політичною реальністю та феноменологічними чинниками, адже існує цілий комплекс проблем і в процесі демократизації світогляду студентської молоді в нашій країні, серед яких основними є недемократичність, авторитарність пострадянської навчально-дидактичної традиції, суб'єкт-об'єктний стиль викладання й навчання; заангажованість керівництва й адміністрації університетів різними політичними силами; суперечність між прагненням до демократії та некомпетентністю в її розумінні й застосуванні; високий рівень корупції і хабарництва у вищій школі;

– одним із найважливіших факторів і механізмів формування дійсно демократичного стилю мислення й управління у молодих людей, які навчаються у вищому навчальному закладі, є органи студентського самоврядування.

5. З'ясовано соціокультурний контекст становлення світоглядних орієнтацій студентів щодо спрямованості на успіх, кар'єрне зростання та добробут, пріоритет здоров'я, становлення сім'ї та виховання дитини. Головними проблемами серед них слід назвати низький рівень життя, гострі проблеми з житлом, неможливість заробити кошти для існування, конфліктні ситуації в сім'ї, поєднання навчання з вихованням дитини та ін. Очевидно, що створення сім'ї для молодої людини є багатовимірною проблемою, яка має не лише суспільний, економічний, побутовий, а й світоглядно-ціннісний і культурно-традиційний вимір. Ураховуючи всі аспекти актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді, підкреслюємо: причини актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді мають багатовимірний характер, відображаючи безліч світоглядних, соціокультурних, ціннісних, цивілізаційних, інформаційних тенденцій, що панують у сучасному світі; для підтримки позитивних тенденцій розвитку феномена студентського шлюбу й сім'ї необхідне теоретико-методологічне дослідження й визначення основних

параметрів такого суспільно-особистісного явища як студентська сім'я; молода студентська сім'я, як і будь-яка інша молода сім'я, має високий рівень внутрішньої конфліктності, зустрічається з різноманітними суперечностями в організації сімейного життя, основними з яких є можливість світоглядно-ціннісної та психологічної несумісності, матеріально-побутові проблеми, проблеми психологічного, комунікативного й побутового характеру; важливим чинником актуалізації проблеми створення сім'ї для студентської молоді є надання молодим родинам зручних кімнат у сімейних гуртожитках, що може навіть розглядатися як перевага над молодими нестудентськими сім'ями, які змушені здебільшого вирішувати питання житла самостійно; проаналізувавши основні чинники, що зумовлюють народження дитини у студентській сім'ї, а також основні проблеми, які виникають у молодих батьків щодо догляду за нею, можемо зробити висновок про те, що існує нагальна необхідність підтримки й різних видів допомоги таким сім'ям з боку державних установ, адміністрацій ВНЗ, громадських організацій та університетських громад. При цьому адміністративно-організаційні заходи, матеріальна підтримка повинні супроводжуватися консультативно-психологічною, соціально-виховною, моральною підтримкою молоді сім'ї керівництвом і громадою вищого навчального закладу.

6. Обґрунтовано праксеологічні аспекти формування світоглядної культури студентської молоді як основи управління процесом становлення системи цінностей, на основі чого зроблено висновок, що сьогодні особливого значення набула проблема формування світогляду, світоглядної культури особистості. Вирішення цієї проблеми сприятиме процесу особистісного становлення молоді людини, яка в умовах різних світоглядних систем, змішаного простору цінностей, плюралістичних ціннісних орієнтирів та багатофакторного світоглядного впливу має право на вільний вибір світогляду, на вироблення власного світорозуміння, світосприймання. Ми розглядаємо

світоглядну культуру як системну організацію внутрішнього світу особистості, її орієнтації в природному та соціальному середовищі; як спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Формування світоглядної культури дає змогу особистості виробити об'єктивне ставлення до навколишнього світу, до самої себе, здійснити світоглядний вибір, орієнтований на загальнолюдські й національні цінності. Поняття «світоглядна культура» є складним утворенням, що об'єднує змістовий, психологічний і соціальний аспекти, реалізація яких дає змогу робити висновок про ефективність її формування.

Досліджено, що задовольнити умови ефективного формування світоглядної культури особистості майбутнього фахівця доцільно шляхом реалізації її пізнавального, оцінно-ціннісного та діяльнісного компонентів. Змістовий аспект передбачає інтеграцію знань навколо провідних науково-світоглядних ідей для забезпечення їх цілісності та світоглядної визначеності і включає базові та методологічні знання. Організаційно-методичний аспект інтеграції забезпечує формування системного мислення майбутніх фахівців на основі світоглядних понять, вироблення умінь комплексного використання знань, удосконалення навичок оперування способами пізнання дійсності. Психологічний аспект інтеграції полягає у досягненні особистістю заданого рівня розуміння світоглядних завдань і проблем, у формуванні пізнавальної відкритості, у стимулюванні особистості до самопізнання, самовдосконалення.

7. Проаналізовано вплив макро-, мікро- та мезорівня на формування цілісного світогляду та сформовано напрями оптимізації формування світоглядних орієнтацій студентської молоді у трансформаційному суспільстві, зокрема доведено, що соціальні зміни на макрорівні зумовлюють насамперед світогляд особистості на засадах обов'язковості й незаперечності їх впливу на суб'єкт. Саме дух інформаційної доби, що інтенсивно народжується сьогодні, охоплює всі рівні свідомості людини й вона не може вже позбутися цього

впливу, опиняється в ситуації, що вже детермінована; особистість, не сприймаючи загальноєволюційних тенденцій, потрапляє у стан маргінала й залишається поза межами соціального прогресу. На мезорівні процес формування світоглядної культури молодого фахівця й нової системи цінностей як її запрограмованого ним самим продукту набуває сталості й усвідомлюється особистістю за рахунок обрання професії і ВНЗ, вибору форм навчання й виховання, участі в самоврядувальних і політичних процесах.

Визначено, що: 1) ключем до управлінського впливу на ціннісне поле особистості є її світоглядна культура – стале духовне утворення, яке виконує декілька важливих функцій у селекції цінностей; 2) світоглядна культура й ціннісне поле особистості мають генетичні й управлінські зв'язки між собою, що охоплюють три рівні буття свідомості людини: макро-, мезо- і мікрорівень та відповідні цим горизонтам продукти; 3) на макрорівні закладаються й діють такі чинники, проти яких особистість практично не може встояти і зазвичай сприймає їх як віяння часу й загальноєволюційного процесу, передбачити які вона неспроможна; 4) на мезорівні особистість є активним суб'єктом, який самостійно обирає напрям професійної підготовки та кваліфікаційні рівні за власним бажанням; чинники ВНЗ і позауніверситетської освіти лише виконують допоміжну роботу у справі формування спочатку світоглядної культури, а потім і сукупності цінностей, перевірка якості яких досягається у ході студентського самоуправління; 5) на мікрорівні особистість нібито замикається на власний внутрішній світ і за допомогою самосвідомості доводить селекційну роботу до завершення, активно використовуючи для цього оригінальні технології самоуправління, наприклад тайм- і лайф-менеджмент; 6) при цьому спостерігаються дві типові ситуації у сфері набутих цінностей, а саме: вони гармоніюють з вимогами зовнішнього середовища чи трансформаційних процесів – тоді мова йде про їх еволюційний характер – або вступають у конфронтацію зі старими цінностями – тоді мова йде про конфліктний їх

характер. Саме держава повинна забезпечувати збалансований гуманістичний розвиток освіти, спрямований на всебічний розвиток особистості на вкладення інвестицій у людський розвиток, формування громадянського суспільства, в основі якого людина як об'єкт і суб'єкт діяльності, формування інтегративної ідеології як набору базових для певної культури світоглядних настанов та чинника стабілізації економічної, соціальної, духовної систем в умовах глобальної трансформації людства; створення умов для гармонізації відкритих саморегульованих систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Формування ціннісних орієнтацій студентів ВТНЗ у навчально-виховному процесі: міжнародна науково-практична конференція "ІХ МНПК Гуманізм та освіта – 2008" [Електронний ресурс] / О. В. Абрамчук // Вінниця. – 2008. Режим доступу до журн.: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/txt/Abramzuk.php>
2. Авдеева Л.Н. Психолого-педагогическое сопровождение студенческой семьи в вузе: проблемы и пути решения / Лилия Авдеева // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2008. – Вып. 59. – С. 77–83.
3. Алексеєнко Т.Ф. Розвиток у студентів соціально-рольових навичок і виховання культури сімейного життя / Т.Ф. Алексеєнко // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. академіка АПН України Д.О. Тхоржевського. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2001. – С. 245–250.
4. Алиев М. Г. Культура согласия как эффективный фактор глобализации / М. Г. Алиев // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 21–28.
5. Андерсон В. Особливості міграційних процесів в Україні / В. Андерсон [Міграція і толерантність в Україні]: Зб. ст./ за ред. Я. Пилинського. – К.: Стилос, 2007. – С. 39–48.
6. Андрієнко О.В. Особистість у світоглядній системі координат демократичного суспільства / О.В. Андрієнко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 1. – С. 3–7.
7. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.

8. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти: проблеми теорії, методології, практики / В. П. Андрущенко // Таврійський вісник освіти. – Херсон, 2004. – №1. – С. 5–12.
9. Андрущенко В.П. Світоглядна культура сучасного вчителя: проблеми формування / В.П. Андрущенко, С.К. Дорогань // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С. 5–13.
10. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю: 2-ге вид., допов. / В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
11. Андрущенко Т.В. Зіткнення цивілізацій як політичний прогноз [Електронний ресурс] / Т.В. Андрущенко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 23. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_23/Gileya23/P1.pdf
12. Анікеев Д.М. Проблеми формування здорового способу життя студентської молоді / Д.М. Анікеев // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – №2. – С. 6–9.
13. Арістова А.В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси: автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / А.В. Арістова. – К., 2008. – 42 с.
14. Арістова А.В. Поліконфесійність як феномен сучасності: Україна і світовий контекст[Електронний ресурс]: / А.В. Арістова // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2006. – № 55. – Режим доступу до журн.: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Aristova.htm
15. Астахова В.И. Болонский процесс – объективная необходимость развития высшего образования в Украине / В.И. Астахова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2004. – С. 491–494.

16. Бабій М. Проблеми свободи релігії у контексті релігійного багатоманіття в Україні / М. Бабій // Людина і світ. – 2004. – № 5. – С. 84–90.
17. Бадан А. А. Трансформація концепції освіти в Україні на зламі епох [Електронний ресурс] / А. А. Бадан // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – № 42. – Режим доступу до журн.: http://www.filosof.com.ua/JorneI/M_42/Badan.htm
18. Бадан А. Трансформація української ідентичності в умовах глобалізації / А. Бадан // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Українознавство. – 2005. – Вип. 9. – С. 33–36.
19. Байме К. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме; пер. з нім. М. Култаєвої, М. Бойченка. – К.: Стилос, 2008. – 396 с.
20. Балакірева О. М. Трансформація цінностей освіти / О.М. Балакірева, О.В. Валькована // Український соціум. – 2007. – №4. – С. 7–19.
21. Бароненко В.А. Здоровье и физическая культура студента: Учеб. пособ. / В.А. Бароненко, Л.А. Рапопорт. – М.: Альфа-М, 2003. – 352 с.
22. Бацилева О.В. Проблема збереження здоров'я студентської молоді під час її професійного становлення у сучасних соціально-економічних умовах / О.В. Бацилева, В.М. Астахов // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: матеріали XVI науково-практичної конференції. – Д.: ІПШ «Наука і освіта», 2005. – С. 18–21.
23. Безарова Г. Схід і Захід: актуалізація світоглядних та психологічних традицій / Г. Безарова // Релігія та соціум. – К., 2008. – №1. – С. 29–33.
24. Белецкий Н. П. Менеджмент. Деловая карьера / Беляцкий Николай Петрович. – Мн.: Вища школа, 2001. – 302 с.
25. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – К., 1997. – № 1. – С. 124–129.
26. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Людмила Олександрівна Белова. – Х.: Вид-во НУА, 2004. – 262 с.

27. Белова Л. О. Виховна система сучасного ВНЗ: соціологічні аспекти аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Л.О. Белова. – Харків, 2005. – 35 с.

28. Білецька Т.В. Вплив конфліктогенних факторів на політичну соціалізацію української молоді / Т.В. Білецька // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. пр. – К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2008. – Вип. 73. – С. 231–241.

29. Бірюкова Т.Ф. Болонський імператив підготовки майбутніх менеджерів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / Т. Ф. Бірюкова. – К., 2006. – 20 с.

30. Блинова О.Є. Працевлаштування за кордоном у системі цінностей студентської молоді України / О.Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2010. – Т. XII. – Ч.3. – С. 36–43.

31. Богданова Н.Г. Проблема формування духовної культури студентської молоді сучасної України / Н.Г. Богданова // Філософські обрії. – 2009. – № 22. – С. 97–105.

32. Богініч О. Л. Зміна методологічних орієнтирів сучасної системи освіти / О. Л. Богініч // Сер. Педагогіка: зб. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту. – 2005. – №1. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – С. 19–28.

33. Бойко А.І. Демократія як чинник самоутвердження особистості [Електронний ресурс] / А.І. Бойко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 25. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_25/Gileya25/F10_doc.pdf

34. Бойко А.І. Світоглядні орієнтації пострадянської людини (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» / А.І. Бойко. – Одеса, 2002. – 19 с.

35. Бойко А.І. Демократичні традиції культури як чинник розвитку освіти / А.І. Байко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 87. – С. 101–110.
36. Бойко А.І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз / Анджела Іванівна Бойко. – К.: Знання України, 2009. – 379 с.
37. Бойко І.О. Сутність процесу формування світоглядної культури особистості в системі професійної освіти [Електронний ресурс] / І.О. Бойко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2009. – №143. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biolnvnau/2009_143/09bio.pdf
38. Боличева Л.А. Толерантність як визначальний чинник духовної культури особистості [Електронний ресурс] / Л.А. Боличева // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. – 2007. – № 14, ч.1. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2007_14_1/doc_pdf/bolicheva.pdf
39. Бондар В.С. Сучасні політичні орієнтації молоді України / В.С. Бондар // Наукові записки. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2002. – Том 20: Соціологічні науки. – С. 47–52.
40. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно- ориентированого образования / Евгения Васильевна Бондаревская. – Ростов: Рост. пед. ун-т, 2000. – 352 с.
41. Бондаренко К. І. Соціокультурні чинники формування міграційної політики в суспільстві, що трансформується: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / К.І. Бондаренко. – К., 2008. – 19 с.
42. Бондарчук А.Я. Гармонійні та дезгармонійні сімейні взаємини: проблема підготовки студентської молоді до створення сім'ї / А.Я. Бондарчук //

Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – Випуск 13, книга 2. – Кам'янець-Подільський: 2009. – С. 142–150.

43. Борисова М.Н. Мироззрение студентов как фактор системной устойчивости личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. псих. наук: специальности 19.00.07 «Педагогическая психология» / Маргарита Борисова. – Таганрог, 2006. – 23 с.

44. Боришевський М.Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості: понятійний апарат / Мирослав Йосипович Боришевський. – К., 1993. – 24 с.

45. Будз В.П. Філософія та релігія як чинники формування духовності / В.П. Будз // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості. Матеріали XIII Міжнародної конференції. Травень 2003. – Донецьк: ДДІШ, 2003. – С. 42–45.

46. Буленко Т.В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної студентської сім'ї / Т.В. Буленко // Науковий вісник Волинського державного університету. – Луцьк: Вежа, 1998. – № 9. – С. 51–58.

47. Бутиліна, О.В. Особливості маргіналізації молоді в умовах суспільства, що трансформується / О.В. Бутиліна// Український соціум: науковий журнал. – К.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2002. – С. 45–53.

48. Василенко І.В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Ірина Василенко. – К., 2009. – 19 с.

49. Васильєв І. Ідеологія професіоналізму: сучасна та на перспективу / І. Васильєв // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, № 3. – С. 57–62.

50. Васютинський В.О. Інтерактивний контекст ідеологічного вибору студентської молоді / В.О. Васютинський // Молодь третього тисячоліття:

гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. наук. статей. – Т. 1. – Одеса, 2000. – С. 163–168.

51. Вашкевич В.М. Соціалізація сучасної молоді і її життєві цінності: соціально-філософський аналіз / В.М. Вашкевич // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К., 2008. – Випуск 12. – С. 234–241.

52. Вербець В.В. Формування національної самосвідомості учнівської молоді / В.В. Вербець // Навчально-виховний процес у вузі та шляхи його розвитку і удосконалення. Ч. 3. – Рівне: Татіс, 1999. – С. 161–165.

53. Видриган М.В. Проблема розуміння поняття свавілля / М.В. Видриган // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 40. – С. 188–198.

54. Виленский М.Я. Социально-психологические детерминанты формирования здорового образа жизни / М.Я. Виленский // Теория и практика физической культуры. – М., 1994. – № 9. – С. 9–11.

55. Виленский М.Я. Мотивационно-ценностное отношение студентов к физическому воспитанию и пути его направленного формирования / М.Я. Виленский, Г.К. Каповский // Теория и практика физической культуры. – 1994. – № 10. – С. 39–42.

56. Долженко В.О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді у полікультурному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В.О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 20 с.

57. Власенко Ф.П. Особливості соціалізації індивіда в умовах інформаційного суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» / Ф.П. Власенко. – К., 2008. – 18 с.

58. Воронкова В.Г. Проблемы основных реформ Болонського процесу / В.Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя, 2005. – Вип. №23. – С. 25–32.

59. Гершунский Б.С. Философия образования: Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. – 432 с.

60. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных концепций) / Б.С. Гершунский; Рос. Акад. образования. Ин-т теории образования и педагогики. – М.: Совершенство, 1998. – 607 с.

61. Гилюн О.В. Студент початку XXI століття: особливості ціннісних орієнтацій та соціальних норм / О.В. Гилюн // Соціальні технології. – 2010. – № 45. – С. 183–190.

62. Гладковська О.О. Соціальне становлення молоді в умовах сучасного соціуму / Олена Гладковська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 39. – С. 249–257.

63. Гладковська О.О. Соціальне становлення молоді в умовах сучасного соціуму / О. Гладковська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 39. – С. 249–257.

64. Годлевська В.Ю. Гуманізація освіти як фактор демократизації суспільства. Іспанський досвід / В.Ю. Годлевська // Гуманізм та освіта: Зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 19–21 верес. 2006 р. – Вид-во ВНТУ «УНІВЕРСУМ-Вінниця», 2006. – С. 147–149.

65. Гренюк Л.С. Мотиваційний компонент розвитку особистості як ефективна спрямованість реформування вищої освіти в Україні / Л.С. Гренюк // Інноваційні технології в освіті: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Симферополь, 2007. – С. 152–154.

66. Грибан Г. Аналіз стану здоров'я студентів вищих навчальних закладів / Г. Грибан, Т. Кутик // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2004. – №7. – С. 130–132.
67. Грива О.А. Проблема толерантності молоді в філософсько-освітній парадигмі / О.А. Грива // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць/ Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2008. – Вип. 68. – С. 234–243.
68. Губернський Л. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Л. Губернський, В. Андрущенко. – К.: «МП Леся», 2008. – 541 с.
69. Гупаловська В. Гендерні особливості кар'єрних орієнтацій молоді / В. Гупаловська, О. Каляманська, О. Щербатюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 229–246.
70. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 655 с.
71. Гуторов В.А. Политическое образование, демократизация и роль университетов в современной России / В.А. Гуторов // Непрерывное образование в политическом и экономическом контекстах. – М.: Институт социологии РАН, 2008. – С. 162–181.
72. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе. – К.: ППС-2002, 2007. – 436 с.
73. Данильян О. Г. Основи філософії / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
74. Данілов О.Д. Податкова політика України щодо місцевого оподаткування / О.Д. Данілов // Матеріали науково-практичної конференції (20–22 грудня 2001 року). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – С. 60–61.
75. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політична думка. – 2000. – № 1. – С. 4–11.

76. Дергачов О. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / О. Дергачов, В. Полохало: заг. ред.: Є. Бистрицького. – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
77. Джура О.Д. Демократизація освіти як чинник її інтеграції у світовий освітній простір/ О.Д. Джура // Вища освіта України. – 2009. – № 2. – С. 38–43.
78. Джуринский А. Н. Проблемы мультикультурного воспитания в зарубежной педагогике / А. Н. Джуринский // Вопросы философии. – 2007. – №10. – С. 41–52.
79. Дмитренко М.А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період: Монографія / М.А. Дмитренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.
80. Дмитренко М.А. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції / М.А. Дмитренко; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т дослідж. пробл. держ. безпеки. – К.: Знання України, 2009. – 339 с.
81. Дмитриев А.В. Конфликтогенность миграции: глобальный аспект / А.В. Дмитриев // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 4–13.
82. Добрускин М. Е. Новая религиозная ситуация в вузах Украины / М.Е. Добрускин // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 101–110.
83. Долбик-Воробей Т.А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости / Татьяна Долбик-Воробей // Социологические исследования. – 2003. – № 11. – С. 78–83.
84. Долженко В.О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В.О. Долженко. – Луганськ, 2006. – 20 с.
85. Дорогань С.О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами української літератури: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)»/ С.О. Дорогань. – К., 2005. – 20 с.

86. Дудіцька С. Роль сім'ї, навчальних закладів та громадськості у формуванні здорового способу життя студентів / Світлана Дудіцька // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Випуск 271: Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 40–44.

87. Єфтені Н.М. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Н.М. Єфтені // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Випуск 37. – С. 292–296.

88. Жадан І. В. Політична освіта: соціально-психологічні чинники формування толерантності підростаючого покоління / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. – № 5 (8). – С. 90–94.

89. Жадько В.О. Проектна педагогіка як засіб формування світоглядної культури та історичної пам'яті майбутнього вчителя/ В. О. Жадько // Нова парадигма : Журнал наукових праць / В.О Жадько. – Вип. 59. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 232 с.

90. Жигайло Н. Соціологія духовних цінностей молоді / Н. Жигайло // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали V Міжнародної конференції. – К.: Фенікс, 2006. – Кн. 5. – С. 60–63.

91. Жижко Т.А. Специфіка університету XXI століття / Т.А. Жижко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 35. – С. 155–163.

92. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія / Віталій Петрович Заблоцький. – Донецьк: Янтара, 2001. – 368 с.

93. Заветный С.А. Социальное управление и личностное самоуправление: истоки и взаимодействие / Сергей Александрович Заветный. – Харьков: ФОЛИО, 1999. – 383 с.

94. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо питань студентського самоврядування від 19 січня 2010 року № 1798-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

95. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стилос, 2001. – 238 с.

96. Зовнішні трудові міграції населення України / за ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.

97. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І.А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 12–13.

98. Івушкіна О.В. Формування світовідношення студентів коледжу культури і мистецтв засобами мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Івушкіна. – Луганськ, 2002. – 18 с.

99. Іллюшина Е. Глобалізація та постмодерне суспільство / Е. Іллюшина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 79–98.

100. Ільїн В.В. Філософія: Підручник: В 2 ч. – Ч. II. Актуальні проблеми сучасності / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. – К.: Альтерпрес, 2002. – 480 с.

101. Кадієвська І.А. Проектування креативного освітнього середовища вузу / І.А. Кадієвська // Наукове пізнання. – 2008. – № 22. – С. 72–76.

102. Кадієвська І.А. Сучасні підходи до проблем гуманізації та гуманітаризації освіти / І.А. Кадієвська // Мультиверсум: Філософський альманах: зб. наук. пр. Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2009. – Вип. 79. – С. 53–60.

103. Калюжна Т.Г. Зміни в системі цінностей та ціннісних орієнтаціях суспільства й студентської молоді [Електронний ресурс] / Т.Г. Калюжна // Гілея

науковий вісник: зб. наук. пр. – 2009. – Випуск 21. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_21/Gileya21/F19.pdf

104. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – 574 с.

105. Карасевич А.П. Соціальні проблеми становлення та розвитку молоді сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / А.П. Карасевич. – К., 2009. – 22 с.

106. Карнаух А.А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді / А.А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 82–88.

107. Карнаух А.А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / А.А. Карнаух // Роль політології у реформуванні політичної системи України: Матеріали круглого столу «Роль політології у науковому забезпеченні реформи політичної системи України», 20–21 квітня 2006 р. – К.: МАУП, 2006. – С. 62–71.

108. Карпичев В. Самоменеджмент: Введение в проблему/ В. Карпичев // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – №3. – С. 103–106.

109. Квієк М. Університет і держава: вивч.глобал.трансформацій / М. Квієк; пер.з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – 380 с.

110. Квятковский Д.О. Гуманистические ценности и идеалы в системе ценностных ориентаций украинской молодежи / Д.О. Квятковский // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 226–232.

111. Квятковский, Д.О. Онтологічний аспект екзистенціалізму / Д.О. Квятковский // Мультиверсум: Філософський альманах: [збірник наукових праць]. Вип. 82 / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; відп. ред. В.В. Лях. – К., 2009. – С. 22–31

112. Кіянка І. Еволюція тоталітаризму ХХ століття в контексті політичної стабільності [Електронний ресурс] / І. Кіянка // Етнокультурні проблеми

політичного процесу в Україні: Колективна монографія. – Львів, 2001. – Режим доступу: <http://www.westukr.itgo.com.kijanka.ntml>

113. Кобилянська Л. Профілактика подружніх конфліктів в системі соціально-педагогічної допомоги молодим сім'ям / Л. Кобилянська, О. Бурда // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Випуск 271: Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 68–74.

114. Кожевнікова Л. Формування здорового способу життя та культури дозвілля студентської молоді засобами фізичного виховання / Л. Кожевнікова, З. Дзюба, Н. Вертелецька // Молода спортивна наука України. – 2009. – №.4. – С. 84–89.

115. Колодій О.С. Патріотизм молоді у сфері соцієнтальної психіки нашого народу / О.С. Колодій // Парадигма Творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. Острого 28–29 листоп. 2008 р. – Острого: Нац. ун-т «Острозька академія», 2008. – С. 94–98.

116. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) / Наум Львович Коломінський. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.

117. Корецька А.І. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» / А.І. Корецька. – К., 2003. – 19 с.

118. Корецька А.І. Соціально-освітні чинники духовності: Монографія / Антоніна Ільвіна Корецька. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 164 с.

119. Корнієнко В.О. Політична соціалізація студіючої молоді в процесі демократичної трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / О.В. Корнієнко // Гуманізм та освіта – 2008: Матер. наук.-практ. конф. ВНТУ 10–12 червн. 2008. – Режим доступу до журн.: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/1/>

120. Корнієнко В.О. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія / В.О. Корнієнко, В.В. Добіжа. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 160 с.

121. Корнієнко І.О. Професійні орієнтації в системі життєвих стратегій студента/ І.О. Корнієнко // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №5. – С. 35–38.

122. Коряковцева М.А. Влияние конкуренции на мировоззренческие ориентации личности / М.А. Коряковцева // Вестник Чувашского университета. – 2009. – №4. – С. 149–156.

123. Косинцева Т. Д. Проблемы формирования ценностных ориентаций студенческой молодежи в досуговой деятельности: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06 / Тамара Дмириевна Косинцева. – Тюмень, 2005. – 149 с.

124. Костенко В.Г. Духовний світ особистості як діалектичний синтез світоглядної, теологічної та моральної культур / В.Г. Костенко // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XIII Міжнародної конференції. Травень 2003. – Донецьк: ДДІШ, 2003. – С. 150–153.

125. Кострюков С.В. Аксиологічні основи демократії сучасної молоді / С.В. Кострюков // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2006. – №1(45). Январть-февраль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grani.org.ua/?page=authors&num=831>

126. Кострюков С.В. Демократична освіта студентської молоді / С.В. Кострюков // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – № 42. – С. 166–175.

127. Кострюков С. Проблеми організації та розвитку демократичної освіти студентської молоді / С. Кострюков // Освіта і управління : Науково-практичний журнал. – 2003. – Том 6, N4. – С. 118–122.

128. Кострюков С.В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період: автореф. дис. на здобуття наук ст. канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / С.В. Кострюков. – К.: 2004. – 19 с.

129. Кошонько Г.А. Діти в студентській сім'ї / Г.А. Кошонько // Зб. наук. пр. за результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Підготовка соціального працівника: надбання, проблеми, перспективи». – Хмельницький: ТУП, 2003. – С. 27–28.

130. Кошонько Г.А. Психологічний аналіз конфліктів в сім'ях студентів та курсантів / Г.А. Кошонько // Актуальні проблеми психології. зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: 2004. – Том 7, вип. 6. – С. 179–186.

131. Краснокутская С.Н. Семейное поведение студенческой молодежи / С.Н. Краснокутская // Сборник научных трудов. Серия «Гуманитарные науки. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2003. – Выпуск № 10. – С. 71–80.

132. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / Василь Григорович Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.

133. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / Василь Григорович Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

134. Кривега Л.Д. Мировоззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества / Людмила Дмитрівна Кривега. – Запорозьє: ЗГУ, 1998. – 202 с.

135. Кривега Л.Д. Світоглядні орієнтації особи в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.Д. Кривега. – Х., 1999. – 30 с.

136. Кривоконь О.Г. Чинники соціального формування особистості в умовах розбудови інформаційного суспільства (соціально-філософський аналіз):

автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.Г. Кривоконь. – Харків, 2007. – 19 с.

137. Криворучко П.П. Психологічна підтримка подружньої взаємодії сім'ї студента / П.П. Криворучко, В.П. Семчук, І.Б. Ованесян // Вісник. зб. наук. пр. Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. Випуск 4. – К.: КиМУ, 2004. – С. 109–116.

138. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою / Василь Васильович Крижко. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.

139. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / Сергій Борисович Кримський. – К.: Вид. ПАРА-ПАН, 2003. – 240 с.

140. Кузнєцова О.Т. Фізична і розумова працездатність студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук фіз. виховання та спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / О.Т. Кузнєцова. – Львів, 2005. – 22 с.

141. Курлішук І.І. Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.І. Курлішук. – Луганськ, 2008. – 23 с.

142. Левада Ю.А. Индикаторы парадигмы культуры в общественном мнении / Ю.А. Левада // Мониторинг общественного мнения. – 1998. – № 3. – С. 7–12.

143. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 85–93.

144. Листопад О.А. Соціологічний аналіз проблем сучасної студентської сім'ї / О.А. Листопад, В.В. Готинян // Науковий вісник Південноукраїнського

державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Випуск 8–9. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 1999. – С. 125–128.

145. Лукашевич М.П. Теория и практика самоменеджмента / Микола Павлович Лукашевич: учебн. пособие. – 2-е испр. – К.: МАУП, 2002. – 360 с.

146. Лясніков Н. Социально-экономические условия формирования духовной культуры студенческой молодежи / Н. Лясников, Ю. Лясникова. – М.: Наука и знание, 2005. – 221 с.

147. Маковецький А.М. Ціннісні орієнтації української молоді та їхня трансформація: досвід соціологічного аналізу / А.М. Маковецький // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2008. – Випуск 2. – С. 330–337.

148. Макутон П.Я. Світогляд, його формування і виховання / Павло Якович Макутон. – К.: Інститут системних досліджень освіти, 1994. – 123 с.

149. Малімон В.І. Національне виховання як соціально-педагогічна проблема і важливий чинник формування соціокультурних орієнтацій студентської молоді / Віталій Іванович Малімов // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – Вип. 52. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 32–37.

150. Малюк А. Дискурс глобалізації з точки зору світ – системного аналізу / А. Малюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №2. – С. 176–196.

151. Манн М. Глобализация как глобальный конфликт / М. Манн // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – 2004. – №2. – С. 33–61.

152. Мариніна І. Студентське самоврядування: перспективи та проблеми впровадження / І. Мариніна, Т. Буряк // Каменярь. Інформаційно-аналітичний часопис. – 2004. – № 2–3. – С. 2.

153. Маркова М.В. Психопрофілактика порушення функціонування студентської сім'ї (медико-психологічні аспекти): Автореф. дис. на здобуття

наукового ступеня док. мед. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія» / М.В. Маркова. – Харків, 2007. – 36 с.

154. Мачуліна І.І. Соціально-реконструкціоністський підхід у практиках формування професійної культури фахівця у вищій школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Медична психологія» / І.І. Мачуліна. – Х., 2008. – 21 с.

155. Мачуліна І.І. Вища освіта як чинник формування культури особистості / І.І. Мачуліна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць.* – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2005. – С. 610–614.

156. Мельниченко А.А. Ціннісні виміри духовної культури студентів технічного ВНЗ у трансформаційному суспільстві / А.А. Мельниченко, І.В. Пиголенко // *Український соціум.* – 2005. – № 1 (6). – С. 31–43.

157. Миколайчук І.О. Структура студентських уявлень про сім'ю / І.О. Миколайчук // *Психологія: Збірник наукових праць.* НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2000. – Випуск 3 (10). – С. 347–355.

158. Миллер Л.С. Развитие гуманистического мировоззрения студентов в процессе поликультурного образования: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.С. Миллер. – Ставрополь, 2008. – 19 с.

159. 2. Медичне право: нормативно – правові акти. Ч. 2 / Упор: І.Я. Сенюта (гол. ред.), Ю.С. Гуменюк, М.М. Семерак, Х.Я. Терешко; – Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право». 2008. – 520 с.

160. Міняйлова А.В. Гуманістичне виховання особистості як психолого-педагогічна проблема / А.В. Міняйлова // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* – Випуск 34. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 147–150.

161. Молодиченко В.В. Освіта як цінність: зміна пріоритетів в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / В.В. Молодиченко // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 25. Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_25/Gileya25/F18_doc.pdf

162. Морозова Л.П. Соціальні механізми формування цінностей молоді в перехідний період: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» / Л.П. Морозова. – К., 2006. – 40 с.

163. Муздыбаев К. Жизненные стратегии современной молодежи: межпоколенческий анализ / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Т. 7. – № 1. – С. 175–189.

164. Мягченко Г.Ю. Феномен культуры повседневности студенческого общежития. автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук: специальность 24.00.01 «Теория и история культуры» / Г.Ю. Мягченко. – Тамбов, 2006. – 21 с.

165. Навроцкий А.И. Высшая школа: теория и практика модернизации / А.И. Навроцкий. – Харьков: Изд-во ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 196 с.

166. Нахмансон Р. Двухщелевой эксперимент Юнга с людьми / Р. Нахмансон // Квантовая Магия. – 2004. – Т. 1. – Выпуск 3. – С. 3187–3193.

167. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 121–128.

168. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, затверджена Указом Президента України від 28 вересня 2004 року № 1148/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: http://moz.gov.ua/ua/portal/norm_akt_2004.html

169. Невмержицька Н.М. Особливості та закономірності генезису політичної свідомості сучасних студентів / Н.М. Невмержицька // Гілея:

науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 35. – С. 337–344.

170. Невмержицька О.О. Студентське самоуправління у контексті демократизації вищої освіти України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О.О. Невмержицька. – К., 2009. – 18 с.

171. Нестеренко Г.О. Особистість у нелінійному суспільстві: монографія / Г. О. Нестеренко. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 140 с.

172. Невмержицький О.А. Поняття демократизації навчально-виховного процесу в сучасному вищому навчальному закладі / О.А. Невмержицький, А.А. Свириденко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Серія: Педагогіка. – Переяслав-Хмельницький: ПХДПУ ім. Г. Сковороди, 2008. – С. 146–147.

173. Негодаев И.А. На путях к информационному обществу / Иван Негодаев. – Ростов-на-Дону: Изд-во ДГТУ, 1999. – 392 с.

174. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Владислав Нестеренко. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.

175. Нестеренко Г. Роль системи освіти у становленні української політичної нації / Г. Нестеренко // Філософія освіти. – 2006. – № 2 (4). – С. 177–186.

176. Овсяннікова В.В. Взаємозв'язок ціннісних орієнтацій особистості та її соціального статусу / В.В. Овсяннікова // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2009. – Вип. 7. – С. 117–123.

177. Овчаренко І.А. Формування особистості / І.А. Овчаренко// Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. – Тернопіль – Севастополь – Івано-Франківськ, 2001. – С. 116–124.

178. Орлова О.В. Право и самореализация личности в гражданском обществе / О.В. Орлова. – М.: Институт государства и права РАН, 2007. – 203 с.

179. Осипова Т.Ю. Виховна робота зі студентською молоддю / Т.Ю.Осипова, І.О. Бартенєва, О.О. Біла // навч. посіб. за заг. ред. Т.Ю. Осипової. – Одеса, 2006. – 386 с.

180. Осташова В.О. Студентське самоврядування як середовище правового самовиховання / В.О. Осташова // Держава і право: Юридичні і політичні науки: збірник наукових праць. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – Випуск 48. – С. 31–36.

181. Павловский В.В. Социология молодежи и ювенология / В.В. Павловский // Социологические исследования. – 1999. – № 5. – С. 46–52.

182. Пазенок В.С. Філософія і право / В.С. Пазенок // Проблеми філософії права. – Том І. – Київ–Чернівці: Рута, 2003. – С. 52– 55.

183. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.М. Панченко. – К., 2003. – 19 с.

184. Панченко Л.М. Освіта в структурі державної гуманітарної політики / Л. М. Панченко // Гілея. Історія. Політологія. Філософія : наук. вісник: зб. наук. праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. – К.: НПУ, 2008. – Вип. 12. – С. 277–283.

185. Павлов Т. Избранные философские произведения : в 4-х т. – Т. 1. / Т. Павлов. – М.: Иностранная литература, 1961. – 602 с.

186. Пасько Я.І. Європейські цивілізаційні антиномії: виміри глобалізації[Електронний журнал] / Я.І. Пасько // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2005. – № 45. – Режим доступу до журн.: http://www.filosof.com.ua/Jorne1/M_45/Pasko.htm

187. Педагогіка вищої школи : навч. посіб./ З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова та ін.; за ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 495 с.

188. Пенішкевич Д. Вплив соціальних факторів на становлення студентської сім'ї / Д. Пенішкевич, Я. Мудрий // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 153. Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 117–123.

189. Петрик О.І. Медико-біологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя / О.І. Петрик. – Львів: Світ, 1993. – 119 с.

190. Петров А.В. Ценностные предпочтения молодежи: диагностика и тенденции изменений / А.В. Петров // Социологические исследования. – 2008. – № 2. – С. 83–90.

191. Пищуліна О. Особливості боротьби з корупцією у сфері вищої освіти / О. Пищуліна // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 112–122.

192. Підлісний М.М. Цінності та буття особистості / М.М. Підлісний, В.І. Шубін. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2005. – 128 с.

193. Пірен М.І. Ідеологічний плюралізм в Україні як чинник демократизації суспільства / М.І. Пірен // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: мат. II міжнар. наук. конф. (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. акад., Канадсько-Український Проект "Демократична освіта"; Укл. Л.В. Марголіна. – К.: Ай-Бі, 2003. – С. 387–397.

194. Плебанек О.В. Парадигмальні основи аналізу макросоціокультурних систем: автореферат дис. на отримання наукової ступені доктора філософських наук: спец. 09.00.11 «Соціальна філософія» / О.В. Плебанек. – Санкт-Петербург, 2011. – 46 с.

195. Позняк О.В. Трудова міграція як соціально-політичний процес / О.В. Позняк // Проблеми міграції. – 1998. – № 4. – С. 15–21.

196. Постсучасність: проблеми духовної свободи особистості / О.О. Сердюк, М.В. Алфьорова, І.В. Апоніна. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 247 с.

197. Потапчук Є.М. Готовність студентів вищого навчального закладу до створення стабільної сім'ї як психолого-педагогічна проблема / Є.М. Потапчук, Т.Л. Левицька // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 89–94.

198. Похило І.Д. Гуманізація освіти як основа розвитку сучасної освіти України [Електронний ресурс] / І.Д. Похило // Гуманізм та освіта – 2008: Матер. наук.-практ. конф. ВНТУ 10–12 червн. 2008. – Режим доступу до журн.: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/1/>

199. Похресник А.К. Соціокультурні орієнтації студентської молоді трансформаційного суспільства: сутність та динаміка. (На матеріалі життєтворчості сучасного українського студентства): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» / А.К. Похресник. – К., 2002. – 16 с.

200. Предборська І.М. Соціальна адаптація як передумова життєвого успіху / І.М. Предборська // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков. – К.: Контекст, 2000. – С. 111–114.

201. Приходько С.М. Роль громадянської освіти у формуванні громадянського суспільства / С.М. Приходько // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: мат. II міжнар. наук. конф. (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. акад., Канадсько-Український Проект "Демократична освіта"; Укл. Л.В. Марголіна. – К.: Ай-Бі, 2003. – С. 73–80.

202. Причепій Є.М. Філософія: Підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с.

203. Пшеворський А. Переходи до демократії / Адам Пшеворський // Політологія. Хрестоматія. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 385–406.

204. Рижак Л. Філософія освіти на рубежі тисячоліть: проблеми та перспективи / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 19–29.

205. Роганова М. Духовна культура особистості в освітньо-виховному процесі вищої школи / М. Роганова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. Випуск XXXI. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2006. – С. 52–58.

206. Розпорядження Міністерства освіти і науки України «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї» від 14 березня 2001 року № 92-р (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №1757 від 25.12.2004) [Електронний ресурс]: Кабінет Міністрів України. Розпорядження. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=92-2001-%F0>

207. Романова Н.Ф. Соціалізація українського студентства: огляд проблеми, шляхи розв'язання / Н.Ф. Романова // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 87–92.

208. Рубина Л.Я. Советское студенчество / Л.Я. Рубина. – М.: Мысль, 1981. – 207 с.

209. Руденко Н.В. Вибір студентами професійної кар'єри: гендерні аспекти / Н.В. Руденко // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 4. – С. 142–143.

210. Руденко Т.П. Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Т.П. Руденко. – К., 2004. – 21 с.

211. Рябенко Є.М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні / Є.М. Рябенко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 35. – С. 148–155.

212. Садрицька С.В. Чинники реалізації професійних домагань сучасної студентської молоді / С.В. Садрицька // Рідна школа. – 2006. – № 8. – С. 18–24.

213. Сало В.М. Роль навчальних закладів у формуванні здорового способу життя молоді / В.М. Сало // Сучасні підходи до профілактики тютюнокуріння, алкоголізму, наркоманії та СНІДу: Матеріали конференції. – К., 2003. – С. 195–201.

214. Самоукина Н. Психология профессиональной деятельности / Н. Самоукина. – СПб.: Питер, 2003. – 224 с.

215. Світогляд і світ людини: Колективна монографія / За загальною редакцією доктора філософських наук, професора В.П. Капітона. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. – 324 с.

216. Світогляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/dir/cat10/subj171/file14905/view150221.html>.

217. Свидерский В.И. Новые философские аспекты элементарно-структурных отношений / В.И. Свидерский, Р.А. Зобов. – Л.: ЛГУ, 1970. – 128 с.

218. Сівчук П. Демократизація політичного життя України як умова духовного відродження / П. Сівчук // Вісник ТДТУ. Серія: Філософія. – 1996. – № 1. – С. 97–100.

219. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства / А. Сіленко // Політичний менеджмент. – 2007. – №3. – С. 96–112.

220. Скляр С.Ю. Соціокультурні трансформації дозвільного простору молоді в умовах суспільних перетворень в Україні / С.Ю. Скляр // Соціальні технології. – 2010. – № 45. – С. 206–214.

221. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Надія Скотна. – Львів: Українські технології, 2005. – 384 с.

222. Сокурянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л.Г. Сокурянская. – Харьков: Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

223. Сокурянська Л.Г. Студентство на шляху іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу / Л.Г. Сокурянська // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 48–55.

224. Соломина О.И. Студенчество: историко-социологический анализ / О.И. Соломина // Сб. науч. трудов. Сер. «Гуманитарные науки». Вып. № 10. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2003. – С. 55–61.

225. Социология образования: Учебное пособие / под ред. Д.В. Зайцева. – Саратов: Изд-во СГТУ, 2004. – 300 с.

226. Шашенко С.Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.Ю. Шашенко. – К., 2004. – 24 с.

227. Співак В.М. Культурологічний та цивілізаційний підходи до дослідження глобалізаційного процесу[Електронний журнал] / В.М. Співак // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – №2. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk

228. Студентське самоврядування як невід’ємна складова демократизації вищої школи / відп. ред. М.Ф. Степко. – К.: Освіта України, 2005. – 49 с.

229. Сугрובה Ю.Ю. Переваги молоді в соціокультурному просторі України / Ю.Ю. Сугрובה // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Випуск XXVIII. – С. 323–326.

230. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т.– К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

231. Табачківський В.Г. Людина в цивілізації ХХ століття: проблема свободи / В.Г. Табачківський, М.О. Булатов, Т.В. Лютий та ін. / Відп. ред. В.Г. Табачківський. / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України / – К.: Наук. думка, 2005. – 272 с.

232. Тимошенко О.І. Демократизація освіти і полікультурне виховання особистості / О.І. Тимошенко // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2009. – Випуск 23. – С. 153–164.

233. Ткач Т.В. Освітній простір особистості: Монографія / Т.В. Ткач. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2008. – 272 с.

234. Толстикова Д.А. Молодежная культура в современном обществе / Д.А. Толстикова // Демократизация работы с молодежью в России и за рубежом: сб. материалов международного форума. – Омск: Изд-во ОмГПУ. – С. 41–43.

235. Труфанова Е.О. Идентичность и Я / Е.О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – № 6. – С. 95–105.

236. Трушников Д.Ю. Воспитание в студенческом общежитии: Монография / Денис Трушников. – Тюмень: издательство ТюмГНГУ, 2006. – 104 с.

237. Указ Президента України «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» від 4 серпня 2000 р. № 958/2000 // Закони України:[Електронний ресурс] інформаційно-правовий портал. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart41/inx41046.htm>

238. Федерягин Е.М. Воспитание у студентов осознанного отношения к собственной жизненной стратегии как фактора личностного саморазвития / Е.М. Федерягин // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 6. – Глухів: ГДПУ, 2005. – С. 50–54.

239. Физическая культура студента: Учебник / под ред. В.И.Клынича. – М.: Гардарики, 2002. – 448 с.
240. Філософський словник соціальних термінів. – Х.: «Корвін», 2002. – 672 с.
241. Химченко О.М. Роль культурних цінностей у процесі саморозвитку студентської молоді / О.М. Химченко // Наука. Пелігів. Суспільство. – 2004. – №4. – С. 217–220.
242. Ходаков В.Е. Высшее образование: взгляд со стороны и изнутри / В.Е. Ходаков. – Херсон: Олди-плюс, 2001. – 214 с.
243. Хомич Л.О. Формування здорового способу життя студентської молоді / Л.О. Хомич // Матер. Всеукр. наук.-практ. конференції «Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи». – Полтава, 2003. – С. 117–119.
244. Холтон Дж. Что такое антинаука? / Дж. Холтон // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 26–58.
245. Целякова О.М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді в Україні в трансформаційному суспільстві / О.М. Целякова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА, 2009. – Випуск 38. – С. 222–233.
246. Черезова І.О. Психологічні аспекти організації виховної роботи зі студентами у вищих навчальних закладах / І.О. Черезова // Вісник Київського міжнародного університету. Сер.: Психологічні науки. – К.: КМУ, 2006. – Вип. 9. – С. 181–190.
247. Черпіта Т.М. Еволюція проблемного поля досліджень взаємозв'язків європейського та арабського світів[Електронний ресурс] / Т.М. Черпіта // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – №2. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum

248. Чопей В.С. Толерантність як моральний принцип епохи міжнародної інтеграції[Електронний ресурс] / В.С. Чопей // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 25. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_25/Gileya25/

249. Чопей В.С. Місце і роль соціології у вивченні стану та перспектив розвитку сучасної студентської молоді / В.С. Чопей // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2009. – Випуск 28. – С. 343–351.

250. Шаповал О.А. Формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О.А. Шаповал. – К., 2000. – 19 с.

251. Шагиахметов М.Р. От мировидения до системного мировоззрения / М.Р. Шагиахметов // Философские мировоззрение и картина мира: всероссийская научная конференция (Екатеринбург, 17–18 декабря 2009 г.: сборник материалов. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета. 2009. – Т. 1 – С. 210–213.

252. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер; Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.

253. Шинкарук В.І. Категоріальна структура наукового світогляду / В.І. Шинкарук // Філософська думка. – 1980. – № 2. – С. 16–25.

254. Шинкаренко О.В. Ставлення студентської молоді до проблем шлюбу та сім'ї / О.В. Шинкаренко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2006. – № 1 (12). – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 191–198.

255. Шмалей С.В. Динаміка ціннісної свідомості молоді в сучасний період / С.В. Шмалей // Педагогічний альманах. – 2008. – №3. – С. 40–47.

256. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: Курс лекций / Л.Б. Шнейдер. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.

257. Штифурак В.С. Вивчення уявлення студентської молоді про шлюбно-сімейні відносини / В.С. Штифурак // Теоретичні питання освіти та виховання: Збірник наукових праць. Випуск 7 / За загальною редакцією академіка АПН України Євтуха М.Б., укладач О.В. Михайличенко. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – С. 39–40.

258. Шубина О.А. Ценности семьи в сознании студенческой молодежи / О.А. Шубина // Социальные науки. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2007. – № 5. – С. 218–221.

259. Щудло С. А. Соціальний механізм адаптації молоді до ринкових умов (регіональний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.07 «Соціологія управління» / С.А. Щудло. – Харків, 2000. – 19 с.

260. Щур О.В. Вивчення репродуктивних установок та уявлень про дитячо-батьківське спілкування у студентської молоді / О.В. Щур // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 38. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 163–166.

261. Юдина Т.Н. О социологическом анализе миграционных процессов / Т.Н. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102–109.

262. Яковенко А. Вплив суспільних чинників на студентську молодь (мотиваційний аспект) / А. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 82–88.

263. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М.: ЗАО «Изд-во "Экономика"», 2003. – 441 с.

264. Яременко О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 248 с.

265. Яремчук Н. Система ціннісних орієнтацій професійної підготовки майбутніх економістів / Н. Яремчук // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2008. – Вип. 24. – С. 132–138.

266. Ярошенко Т. Академічна нечесність та політична культура: порівняльний досвід (Україна – США) / Т. Ярошенко // Покликання університету: зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Гомілко. – К.: РІА Янко; Веселка, 2005. – 304 с.

267. Яцейко М.Г. Демократизація як закономірність модернізації освіти в контексті глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / М.Г. Яцейко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 20 с.

268. Charney E. Political Liberalism, Deliberative Democracy and the Public Sphere / E. Charney // American Political Science Review. – 1998. – Vol. 92. – № 1. March. – P. 97–110.

269. Conway D. Liberalism // Enciclopedia Of Applied Ethics / D. Conway; Ed. by R.Chadwick. – V. 3. – L., N.Y.: AcademicPress, 1998. – P. 71–81.

270. European Commission. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission Staff Working Paper. Brussels. 30.10.2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/policy/memo_en.pdf

271. Froment E. The European Higher Education Area: A New Framework for the Development of Higher Education / Eric Froment // Higher Education in Europe. – 2003. – Vol. XXVIII. – № 1.

272. Johnston D. The Idea of a Liberal Theory. A Critique and Reconstruction / D. Johnston. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. – 204 p.

273. Lawn M. Borderless Education: Imagining a European Education Space in a Time of Brands and Networks / Martin Lawn // Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education. – 2001. – Vol. 22. – № 2.

274. Teeple G. Globalization and the Decline of Social Reform / Gary Teeple. Toronto: Garamond Press., 1995. – 189 p.
275. The Oxford Companion to Philosophy / Ed. by T.Honderich. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 1995. – 1009 p.
276. Tucker T.G. Concise Etymological Dictionary of Latin / T.G. Tucker. – Haale: Max Niemeyer Verlag, 1931. – 307 p.